

**СУЧАСНІ РЕЦЕПЦІЇ
СВІТОГЛЯДНО-ЦІННІСНИХ
ОРІЄНТИРІВ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ**

колективна монографія

(за загальною редакцією кандидата юридичних наук Д.С. Луніна)

Полтава

Рецензенти:

Лукаш Г.П., доктор філологічних наук, професор, професор кафедри інформаційних систем управління, Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця)

Олексенко В. П., доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української і слов'янської філології та журналістики, Херсонський державний університет (м. Херсон)

Голова редакційної колегії:

Онищенко В.О., голова Ради ректорів ЗВО III-IV рівнів акредитації Полтавського регіону, ректор Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», Заслужений працівник освіти України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки; доктор економічних наук, професор.

ISBN 978-966-616-188-1

Члени редакційної колегії:

Вадимов В.М., проректор з наукової та міжнародної роботи Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», Заслужений архітектор України, лауреат Державної премії України в галузі архітектури, доктор архітектури, професор;

Агейчева А.О., декан факультету філології, психології та педагогіки Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», кандидат педагогічних наук, доцент;

Яланська С.П., завідувач кафедри психології та педагогіки Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», доктор психологічних наук, професор;

Сайко Н.О., професор кафедри психології та педагогіки Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», доктор педагогічних наук, професор;

Рибалко Л.М., декан факультету фізичної культури та спорту Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», доктор педагогічних наук, професор;

Передерій І.Г., завідувач кафедри українознавства, культури та документознавства Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», доктор історичних наук, професор;

Тур О.М., професор кафедри українознавства, культури та документознавства Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», доктор педагогічних наук, доцент;

Кушнірова Т.В., професор кафедри германської філології та перекладу Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», доктор філологічних наук, професор;

Болотнікова А.П., завідувач кафедри загального мовознавства та іноземних мов Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», кандидат філологічних наук, доцент;

Воробйова О.С., завідувач кафедри германської філології та перекладу Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», кандидат філологічних наук, доцент;

Зіненко Т.М., завідувач кафедри образотворчого мистецтва Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», кандидат мистецтвознавства, доцент, член Національної спілки художників України;

Чернишов В.В., доцент кафедри загального мовознавства та іноземних мов Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», кандидат філософських наук, доцент;

Чередник Л.А., доцент кафедри українознавства, культури та документознавства Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», кандидат філологічних наук, доцент.

С 91 Сучасні рецепції світоглядно-ціннісних орієнтирів Григорія Сковороди: колективна монографія / за заг. ред. к.ю.н. Д. С. Луніна. Полтава 2022. 360 с.

У колективній монографії порушено проблему філософських ідей Григорія Сковороди в умовах війни в Україні, проаналізовано педагогічну спадщину, літературну творчість «українського Сократа» в сучасному дискурсі, життєвий та творчий шлях митця у краєзнавчих аспектах, репрезентація образу мислителя в мистецтві. Книгу адресовано науковцям, історикам літератури, філософам, педагогам, мистецтвознавцям, мовознавцям, культурологам. Крім того, вона стане корисною всім, хто вивчає чи цікавиться сквородинівською проблематикою.

Матеріали друкуються мовами оригіналів.

За виклад, зміст і достовірність матеріалів відповідають автори.

УДК 929 Сковорода:140.8-047.43(477)"20"

© Національний університет

«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», 2022

ISBN 978-966-616-188-1

Вітальне слово

Шановні учасники конференції
«Сучасні рецепції світоглядно-ціннісних орієнтирів
Григорія Сковороди»!

Цього року 3 грудня ми відзначаємо 300-річчя від дня народження українського філософа, поета, педагога, нашого видатного земляка Григорія Савича Сковороди. Він належить до найяскравіших постатей в українській філософії та літературі.

Скільки є в світі книг, а ніхто не сказав нічого краще від Григорія Сковороди:

- Світ ловив мене, та не спіймав.
- Бери вершину – і матимеш середину.
- З усіх утрат втрата часу найтяжча.
- Любов виникає з любові; коли хочу, щоб мене любили, я сам перший люблю.
- Коли не можу нічим любій Вітчизні прислужитися, в кожному разі з усієї сили намагатимуся нікому ні в чому не шкодити.
- Більше думай і тоді вирішуй.
- З видимого пізнавай невидиме.
- Не той дурний, хто не знає, але той, хто знати не хоче.
- Уподобнюйся пальмі: чим міцніше її стискає скеля, тим швидше і прекрасніше здійснюється вона догори.
- Чисте небо не боїться блискавки та грому.

У цих та багатьох інших оригінальних висловах Сковороди містяться давні істини. Це ніби передбачення на щодень, ніби духовні фільтри для прийняття рішень, від яких залежать сучасне і майбутнє.

Ми долучаємося до світу Сковороди й разом перезавантажуємо його сприйняття. Сьогодні в кожного з нас особливий резонанс викликає те значення, якого Сковорода надавав феномену свободи: «Що є свобода? Добро в ній яке? Кажуть, неначе воно золотєє? Ні ж бо, не злотне: зрівнявши все злото, проти свободи воно лиш болото». У час, коли свобода нашої країни під загрозою, розуміння власної культурної ідентичності, плекання особистої та національної свободи – особливо важливі. Ми до неї прийдемо по-справжньому, лише коли кожен українець знайде її в собі.

Сковороду ще називають духовним учителем, учителем істини. Його вищою духовною метою було пізнання Бога. Заслуга Сковороди полягає в тому, що він наблизив людину до Бога. А тому мені здається, що нелегкий час, у який нам випало жити, – це прекрасна можливість розкрити себе в зовсім новій іпостасі, у кращій, більш добродійній і добродійній. Стати зрілими, стати особистостями. Щоб витратити миттєвості свого життя лише на достойні вчинки і добрі слова, аби совість, за словами Сковороди, була «як чистий кришталь».

Сьогодні ми, полтавці, разом з усією Україною відзначаємо трьохсотріччя Сковороди і віддаємо шану його генієві. Пишаємося, що саме Україна і Полтавщина є домівною однією з найвпливовіших філософів Східної Європи. Наша сьогоднішня ювілейна конференція – це добра нагода повною мірою відчувати глибину та важливість постаті Сковороди. Його світ непростий і багатовимірний, його не зрозумієш одразу, тому сьогодні є можливість у нього зануритись і пильно та захоплено на нього поглянути для того, щоб збагатитися мудрістю видатного мислителя, стати кращими, сильнішими і мудрішими.

Усім бажаю життєстійкості, сили і твердості духа!

Дмитро Лунін,
начальник Полтавської обласної
військової адміністрації

Розділ 1. Переосмислення філософських ідей Григорія Сковороди в умовах війни в Україні

Гула Р.В.

*д.і.н., проф., професор кафедри філософії,
Харківський національний університет
Повітряних Сил імені Івана Кожедуба*

УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА, ПОГЛЯД КРІЗЬ СТОРІЧЧЯ: СКОВОРОДА І СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРОЛОГІЯ

Україна багата іменами, які змінювали не тільки історію, але й науку, освіту, особистість. Із-поміж видатних постатей, якими пишається наш народ, поряд із Т. Шевченком, І. Франком є ім'я Григорія Савича Сковороди, який увійшов в історію всього світу як самотня, вільна, незвичайна, потужна постать – як яскрава сторінка історії України, уособлення її поглядів, її світосприйняття, її духу, її коріння, її свідомості.

Навряд чи хто-небудь із діячів української культури, окрім хіба Тараса Шевченка, упродовж ХІХ–ХХ ст. ст. привертав до себе таку пильну увагу світу, як мандрівний поет і філософ Г. С. Сковорода (1722–1794). Про його життя та творчість написано сотні історико-філософських, богословських, літературознавчих, лінгвістичних, педагогічних, культурологічних та інших розвідок. Твори Г.С. Сковороди видавалися багато разів не лише в оригіналі, але й у численних перекладах, а сам він став знаковою фігурою для цілого грона блискучих письменників та інтелектуалістів: досить пригадати Т. Шевченка, І. Франка, О. Потебню, М. Сумцова, Д. Багалія, М. Грушевського, М. Зерова, М. Хвильового, П. Тичину, І. Мірчука, Д. Чижевського, Ю. Шевельова, Р. Лужного, Б. Гаврилишина, Р. Піча, Івана Павла ІІ, П. Коельо.

300 років відділяють нас від того часу, коли в с. Чорнухах на Полтавщині, 3 грудня 1722 р. народився Г.С. Сковорода. Його життя й творчість і досі викликає багато питань. Твори і життя філософа переповнені символікою й різноманітними закодованими культурними знаками. Незважаючи на те, що беззаперечно є постаттю світового рівня, для багатьох він і досі залишається загадковою, багатогранною особистістю.

Без перебільшень, Г.С. Сковорода був культурним проривом свого часу: свіжим голосом, із сучасними поглядами і широким світоглядом. Головні надбання його філософії не тільки в умовах ХVІІІ ст., а й пізніше відігравали велику роль у розвитку української культури. Але Г.С. Сковорода це далеко не тільки мандрівний філософ із торбинкою за спиною, хоча цей стереотип міцно закарбувався у суспільній свідомості нащадків. Це лише одна із його іпостасей: педагога, просвітителя-

гуманіста, філософа, поета, письменника, видатного культурного діяча своєї епохи, дійсно визначного українця, праці якого цінують і три століття після його народження [10].

Г.С. Сковорода був просвітителем і розумів під «просвітительством» не лише поширення серед населення загальноосвітніх знань, здійснення морального та громадянського виховання людей, а й «просвіщення умів», ствердження нового світобачення, ідей про Всесвіт і суспільство, про пізнання людиною щастя, що дається...«...малодовольством, целомудрием, смиренням, трудолюбием, терпением, благодушеством, простотою нравов, чистосердечием...» [2, С.9].

Філософське обґрунтування вектору та траєкторії розвитку української культури міститься у творчій спадщині Г.С. Сковороди. Він, аналізуючи релігійно-філософські системи минулого та сучасності, фактично розпочав історію української філософії, створивши власну унікальну транскрипцію моделі християнської культури.

Першоосною світу, його культури за Г. Сковородою є Бог. Вищим ступенем пізнання філософ вважав заглиблення у душу людини. Кінцевим ідеальним результатом – досягнення єднання душі з Богом. Власне це й є визначною рисою ментальності українця, в основі якої покладене «духовне» осмислення світу. Такий тип пізнання називають «премудрістю» (за Платоном – «першою філософією», на відміну від повсякденної мудрості).

Спрямованість цього філософського знання на оволодіння таємницею людського буття означає пріоритет заглиблення у внутрішній світ людини. Мудрість тут виступає своєрідним інструментом розгадуванням таємниці, сутнісних характеристик власного «Я» людини. У наші часи цей вид філософської культури частіше визначається як феноменологізм, екзистенційність, де «Я» особистості комунікує саме із собою (екзистенційний кордоцентризм) [12].

Роль та місце Г.С. Сковороди є визначальним для української культури. Саме він виділяє Божу «премудрість», начала, сутність, основу, «серце». Наприклад, «сиренські води» – це хвилювання, «потопні сиренські води» – це хвилі бажань, образ голубки – позитивна зооморфна ідентифікація, яка в термінах сучасної трансвої психології визначається як «політ». А звідси вчення про «дві натури», видиму і невидиму. До того ж Г. Сковорода вважав премудрість здоров'ям душі, а справжнє щастя, на його думку, полягає в пізнанні «серця» [5; 7]. «Безодня» і «око» – образи Бога, невидимого світу, «світика» [1].

Філософію «серця», започатковану Сковородою, розвив і доповнив П. Юркевич. Він стверджував, що метод споглядальності є суттєвою ознакою саме української філософії. Національної філософсько-культурної традиції взагалі властиве спрямування процесу дослідження до суб'єкта пізнання, до спроб синтезу науки про природу і дух, до відновлення втраченої філософії «серця», «ока». Фактично мова йде про своєрідну

реабілітацію «першої філософії», «метафізики» чи «онтології» у пізніші епохи, повернення до джерел сутнісних основ філософії та культури.

Філософську концепцію культури Г.С. Сковороди можна вважати своєрідним «містком» між «реабілітованою» давниною та осмисленням її здобутків на основі досягнень сучасності. «Сковорода, – як стверджував один з найвидатніших українських інтелектуалів ХХ ст. Д. Чижевський, – є останнім представником українського духовного бароко, з другого боку, він – український «перед романтик»: але бароко та романтика – саме ті періоди духовної історії, що наклали на український дух найсильніший відбиток. Отож, Сковорода стоїть у центрі української духовної історії...» [3]. Також варто пам'ятати, що його творчість – то «остання розкішна квітка старого життя, світогляду українського народу, його старого письменства, колишньої могилянської школи». Традиціоналізм старожитньої української духовної культури, без сумніву, є основою його філософсько-культурної концепції. Основне сквородинське поняття «сродність» органічно вписується у «горизонт сподівань» українського барокового богомислення. Сковородинська ідея людських «разнопутій» активно дискутується в інтелектуальних колах в українській культурології ХVІІІ ст. «Парадокс "нерівної рівності"» постає у творчості А. Кальнофойського, Л. Барановича, Й. Галятовського, С. Яворського та інших українських барокових письменників як джерело міркувань про Церкву як містичне Тіло Христове. Коло найулюбленіших сквородинських образів («море», «берег», «дзеркало», «світ-театр» тощо) мають за власне джерело щонайперше «скарбницю» сталих виражальних засобів українського літературного бароко.

Г.С. Сковорода також справив величезний вплив на розвиток новітньої української культури, як самобутнього духовного феномену у європейській культурній парадигмі [4]. Варто згадати зачинателя національного новітнього письменства І. Котляревського, який вважав себе «учнем Сковороди», послідовником його етичних світоглядних установок. Прикладом цього можна вважати сюжетну лінію фіналу «Наталки Полтавки». Пан Возний на прізвище Тетерваковський (в першій дії співав пісню «Всякому городу нрав і права») не став чинити зла, пригадавши, що він «от рожденія...расположен к добрим ділам», а Микола та Виборний вихваляють усіх полтавців як добродіїв. Тут яскраво виражена домінувальна ідея «Убогого Жайворонка» Г. Сковороди – «сродність» української людини до добра.

Творчість Г.С. Сковороди справила помітний вплив й на розвиток літературної діяльності Т. Шевченка [8]. Він добре знав сквородинські псалми, а також листи філософа, які були оприлюднені на сторінках «Украинского вестника». Зазначемо, що у коло Шевченкових знайомих входили Платон Лукашевич, син друга Сковороди Якіма Лукашевича, та Олексій Капніст – син Василя Капніста.

Інтерес до Г.С. Сковороди не згасає в українській культурі й у другій

половині XIX ст., навіть у часи небаченого досі національного занепаду. На початку 1860-х рр. М. Костомаров завзято захищав Г.С. Сковороду від ортодоксально-нігілістичних нападів Вс. Крестовського. Від часу створення Харківського історико-філологічного товариства (1877) тематика вивчення сквородинської спадщини посідає помітне місце в науковій діяльності його членів: О. Потебні (його самого харківці називали іноді «другим Сковородою»), М. Сумцова, Д. Багалія, О. Єфименко, А. Лебедева й інших. Коли 1894 р. в Харкові завдяки Д. Багалію та діяльності Харківського історико-філологічного товариства було видано твори Г.С. Сковороди (сьомий том «Збірника Харківського історико-філологічного товариства»), відбувалося якби «воскресіння» філософа у соту річницю смерті. Власне з цього часу можна констатувати стрімке зростання інтересу до Сковороди. Поступово цей процес перетворився на один з магістральних напрямків української гуманістики та помітну галузь славістичних студій у всьому світі.

З-поміж праць про Г.С. Сковороду, які з'явилися на початку XX ст., слід визначити публікації Д. Багалія, П. Житецького, А. Лебедева, В. Перетця, М. Петрова, С. Русової, М. Сумцова, А. Товкачевського, І. Франка. Також десь від 1910-х рр. ім'я українського філософа починає лунає й у публікаціях на Заході. Так, М. Безобразова друкує статтю про нашого філософа на сторінках «Archiv für Geschichte der Philosophie», згадки про нього містяться у книгах Ю. Третяка, Т. Масарика та інш.

В українському національному Відродженні початку XX ст. «сковородинство» було також надзвичайно важливим складником культури. У період воєн та революцій, у період жорсткої деформації психіки і свідомості людини, теза про незникомість «істинного чоловіка» в українській людині свідчила їй «душевна потреба згадати Сковороду». Культурний феномен українського «необароко» 1920-х рр. був викликаний у значній мірі саме ідеями Г.С. Сковороди. Прикладом цього є те, що найталановитіший поет того часу П. Тичина присвячує Г. Сковороді книгу «Замість сонетів і октав» (1920) [6] та розпочинає роботу над поемою-симфонією «Сковорода», яка за своїм грандіозним задумом мала би стати «українським «Фавстом» XX століття». Також українська гуманістика збагачується цілою низкою присвячених філософу культурологічних досліджень. Це, насамперед, книга Д. Багалія «Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода» (Харків, 1926), яку одразу ж охрестили «енциклопедією сквородознавства». Досі не втратили свого наукового значення книги «Григорій Сковорода, його життя і твори» Г. Коваленка (Полтава, 1919), «Григорій Савич Сковорода. (Український філософ). Короткий його життєпис і вибрані місця з творів та листів» Г. Хоткевича (Харків, 1920) та ін. Чимало вартісних праць публікуються українськими дослідниками в інших країнах: праці І. Мірчука, Д. Оляничина, В. Заїкіна. Окремо слід зазначити внесок Д. Чижевського, який вже наприкінці 1920-х рр. справедливо вважався найглибшим й найавторитетнішим

інтерпретатором спадщини Г.С. Сковороди. З Д. Чижевським пов'язаний розвиток сквородинських студій на Заході впродовж 1930–1940-х рр. На той час за наслідками сталінського терору та подій Другої Світової війни українська культурологія та гуманістика зазнали непоправних втрат. Тому більшість досліджень про Г.С. Сковороду з'являлося тоді закордоном іноземними мовами.

Д. Чижевський присвятив Г.С. Сковороді близько п'яти десятків праць, з-поміж яких слід згадати передовсім спеціальні розділи книжок «Філософія на Україні (спроба історіографії)» (Прага, 1926), «Нариси з історії філософії на Україні» (Прага, 1931), другу частину нарисів «Український літературний барок» (Прага, 1942), цикл статей «Сквородинські студії» на сторінках часопису «Zeitschrift für slavische Philologie» та фундаментальну монографію «Філософія Г. С. Сковороди», оприлюднену у Варшаві 1934 р. (німецькомовна версія книжки з'явиться в Мюнхені аж через сорок років по тому заходами Українського Наукового Інституту Гарвардського університету) [13]. Д. Чижевський досліджував засади сквородинської метафізики, антропології, гносеології, етики, місце та роль Г.С. Сковороди в європейській філософській традиції від давнини до сучасності.

Ідеї Г.С. Сковороди відігравали важливу роль і в українській культурі 1950–1980-х рр. Найбільш яскравою формою її прояву можна вважати духовний та культурно-політичний «резистанс» українських «шістдесятників», який за світоглядний фундамент мав сквородинське «філософсько-антропологічне світовідчужання» [9]. Незважаючи на тотальний ідеологічний диктат той пори, українські вчені зробили важливий внесок у справу вивчення життя та творчості філософа. Серед важливих здобутків тогочасної академічної сквородіани слід назвати віднайдення та публікацію двох раніше невідомих діалогів Г.С. Сковороди, численні джерельні матеріали. Також є досі актуальними наукові розвідки Л. Махновця «Григорій Сковорода. Біографія» (Київ, 1972), А. Ніженець «На зламі двох світів. Розвідка про Г.С. Сковороду і Харківський колегіум» та ін. 1961 р. з'явилася перша повна збірка сквородинських творів, а 1973 р. в київському видавництві «Наукова думка» побачив світ двотомовик «Григорій Сковорода. Повне зібрання творів» – на наш час це найліпше академічне видання творів філософа.

Справжній розквіт сквородіани українська гуманістика переживає від початку 1990-х рр. З 1600 сквородинських розвідок, які з'явилися тільки за період 1990-х рр., понад 90% цих досліджень з'явилося в Україні [11]. Основними напрямками дослідницької діяльності творчості Г.С. Сковороди у галузі культури за часів Незалежності є:

- з'ясування теологічних поглядів філософа, сквородинська христологія (наука про «внутрішню людину» та «дві природи»), еклезіологія («сродність», «горній Єрусалим»), біблійна герменевтика;
- дослідження питомих джерел сквородинської поезії, філософії та

богослів'я в епоху бароко;

- вивчення впливу Г.С. Сковороди розвиток української культури, української романтичної філософії (Харківська школа романтиків, Кирило-Методіївське братство, М. Гоголь), української філософської думки доби позитивізму (лінгвістична філософія О. Потебні, етнофілософія М. Сумцова, християнський платонізм П. Юркевича), культури українського Ренесансу 1920-х рр. (тогочасна література, теорія пізнання, етика, психологія);

- визначення зв'язків Г.С. Сковороди з центрально- та західноєвропейською літературною і філософською традицією XVI–XVIII ст.ст. (закордонна мандрівка Г.С. Сковороди та її наслідки для світогляду філософа, коло знаних Г.С. Сковородою сучасних європейських філософів та письменників, Сковорода й німецька протестантська думка XVIII ст., Г.С. Сковорода й французьке лібертинство, Г.С. Сковорода й західна новолатинська література, Г.С. Сковорода й польське барокове письменство тощо).

Г. С. Сковорода якісно розвинув, підніс на один рівень з тогочасними західноєвропейськими зразками українську філософію, педагогіку, літературу. Йому судилася першість у багатьох сферах вітчизняної культури. Він перший з українських інтелектуалів і митців здобув всесвітню славу. Став першим байкарем і поетом-ліриком у нашій літературі. Його просвітницька діяльність сприяла відкриттю першого в Україні Харківського університету, а також залучила фольклор в українське письменство. Його філософські ідеї допомогли тисячам людей піднятися на вищий духовний ступінь розвитку, відкинути марнотні спокуси світу. Нарешті, Г.С. Сковорода став одним з основоположників екзистенційної традиції у філософії й мистецтві.

У працях присвячених Г.С. Сковороді його називали «українським Сократом», «українським Жан-Жаком Руссо», «українським Франциском Асизьким». Одне це свідчить про універсалізм як його особистості, так і про унікальність його філософської системи. Його постать розглядали як носія «космічної свідомості» і як «апостола раціоналізму», як найяскравішого представника «емблематичного стилю в містичній літературі Нового часу», як «найбільшого після перших отців Церкви християнського філософа світу» і як чоловіка, що втілює в собі всі риси українського народу та протоптає «питомо східнослов'янську стежину осягнення реальності». Ці присуди перетворюють нашого філософа на своєрідний символ української культури від давнини до сьогодні.

В особі Г.С. Сковороди тісно поєдналися талант просвітителя та духовного педагога-наставника народу, видатного філософа та діяча культури, людини, яка знайшла своє покликання і щастя в просвітницькій діяльності серед українського народу. Як високоосвічена особистість, він виховував і навчав людей, виголошуючи піднесення духовного начала українського суспільства, збереження та розвитку його культурної спадщини.

Література

1. Александрович Т.З. Висвітлення проблеми самопізнання людини Григорієм Сковородою в діалогах «Наркісс», «Симфонія, наречення книга Асхань». Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. Вип. 2. Запоріжжя, 2008. С. 12–16.
2. Бакай С. Ю. Вишанування пам'яті видатного українського педагога Григорія Сковороди У ХХ столітті (за архівними матеріалами). Традиційна культура в умовах глобалізації: сучасний дискурс щодо збереження та популяризації нематеріальної культурної спадщини. Матеріали науково-практичної конференції (23–24 червня 2017 року). Харків, 2017. С.9–12.
3. Валявко І. Осмислення філософії Григорія Сковороди в працях Дмитра Чижевського. Сковорода Григорій: образ мислителя: зб. наук. праць / упоряд. В.М. Нічик [та ін.]. Київ, 1997. С. 196–211.
4. Гаврилук Ю.М. Український вибір в аспекті геокультурного виміру філософії Г.С. Сковороди. Г.С. Сковорода та проблеми формування особистості : матер. наук.-практ. конф. в межах Великого проекту «Григорій Сковорода – 300», м. Харків, 18–19 жовтня 2007 року. Харків, 2007. С. 189–194.
5. Гусленко Р. До питання філософії серця у творах Г. С. Сковороди, П. Д. Юркевича, В.О. Підпалого. Переяславські Сковородинівські студії: зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – Вип. 1. – С. 15–20.
6. Журба С. С. Ідея «філософії серця» Г. Сковороди у збірці Павла Тичини «Замість сонетів і октав». Літератури світу: поетика, ментальність і духовність: зб. наук. праць / голов. ред. А. В. Козлов. Кривий Ріг, 2014. Вип. 3. С. 270–278.
7. Зязюн І. «Філософія серця» Г. Сковороди. Шлях освіти. 1998. № 1. С. 38–40.
8. Панченко В. Сковорода, Шевченко, Гоголь: версії Ю. Барабаша. Неубієнна література: дослідницькі етюди. Київ, 2007. С. 398–416.
9. Рибка О. Традиції Григорія Сковороди в контексті етики шістдесятництва. Література. Фольклор. Проблеми поетики: зб. наук. праць / за ред. А. В. Козлова [та ін.]. Київ, 2008. Вип. 31, ч. 1. С. 682–689.
10. Ткаченко О. Не тільки філософ: багатогранність постаті Григорія Сковороди. Особистий блог Олександра Ткаченка. – 15 лютого 2022, 11:14. URL: https://lb.ua/blog/olexandr_tkachenko/505618_tilki_filosof_bagatogrannist.html
11. Ушкалов Л. В. Григорій Сковорода: семінарії. Харків: Майдан, 2004. 776 с.
12. Феномен Григорія Сковороди // MATRIX. 2 січня 2019. URL: <https://matrix-info.com/fenomen-grigoriya-skovorody/>
13. Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. Харків: Акта, 2003. 432 с.

Вощенко В.Ю.

*кандидат філософських наук, доцент,
Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія
Кондратюка» м. Полтава, Україна*

ГУМАНІСТИЧНІ ІДЕАЛИ В МЕТАФІЛОСОФІЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Метафілософію загалом розуміють як філософію про філософію, яка є осмисленням вчення про зміст та основу всього суцього. Її предмет охоплює мету, межі та методи філософії. Метафілософія є культурологічною саморефлексією в осмисленні проблем природи, людини та мислення. Це найвищий рівень пізнання світу, що відкриває недосяжні для науки та релігії онтологічні основи Всесвіту шляхом діалектичної логіки або феноменологічної редукції.

Метафілософією можна вважати просвітницькі погляди генія української культури Григорія Сковороди. Вже в ранній період своєї творчої діяльності Сковорода починає створювати філософію, яка, на його думку, повинна слугувати теоретичною основою для вирішення поставленої ним проблеми людини. На думку мислителя, філософія повинна бути тісно пов'язана з життям і розв'язанням суспільно-практичних завдань. Для створення своєї філософської концепції Сковорода використав ідейну спадщину минулого і спирався на досягнення сучасної йому науково-філософської думки епохи Просвітництва [4, с. 12].

Мислитель, поет і педагог Григорій Савич Сковорода – за визначенням Івана Франка, чи найпомітніший з усіх духовних діячів наших XVIII ст. – лишив глибокий слід в історії духовного розвитку українського народу.

І сьогодні гуманістичні ідеали та погляди Григорія Сковороди, його патріотизм, любов до людей праці, ідеї про вільний і всебічний розвиток людини багато в чому не втратили свого значення, є актуальними і корисними для виховання нащадків.

Сковорода був справжнім представником свого суперечливого та неспокоїного століття. В його творчості, де поезія часто перетворюється на рупор філософських ідей, а філософські трактати, в свою чергу, нерідко здійснюють і літературно-художні функції, уважне дослідження сучасника викриє соціальні й морально-психологічні конфлікти тієї далекої епохи, які не завжди (якщо врахувати своєрідну символічну мову Сковороди) піддаються легкому і цілковитому розшифруванню [7, с. 57]. Здається, чи не найближче до «розкодування» алегоричних і символічних текстів Сковороди підійшов уперше у своїй відомій симфонії Павло Тичина, проте у цьому творі він переосмислив образ славетного мислителя, наблизивши його до ідеологічних пошуків радянської доби.

Справді, в творчості Сковороди дивовижно переплітаються реальне і міфологічне. Проте головна тенденція все ж простежується завжди: це протест проти кріпосницького гніту, духовного поневолення людини, прагнення соціальної, майнової і правової рівності, мрія про вільну людину, її вільну працю і щастя. А також ідея «нерівної рівності» та її алегоричне вираження. В українській філософській думці по-різному аналізували особливості світогляду Сковороди, його гуманістичні ідеали та розуміння сутності й призначення людини [9, с. 80]. У ХІХ ст. погляди філософа розглядалися окремо від соціально-політичного життя того часу, оскільки акцент робився на високодуховні ідеали та людську самоцінність. Видатний мислитель зображався одинаком, диваком і містиком, який був далеким від будь-яких політичних справ. Зокрема, такої думки дотримувався Богдан Хашдеу, характеризуючи особистість філософа.

Правда, вже в середині ХІХ ст. з'являються поодинокі спроби по-іншому трактувати особливості світобачення українського Сократа та його творчу спадщину. Наприклад, Григорій Данилевський одним з перших намагається розглянути філософську систему Сковороди, його творчість у зв'язку з історичними та соціально-політичними умовами, що склалися на українських землях у другій половині ХVІІІ ст.: він бачив у Сковороді «людину суспільну, бійця нового віку». Захищала Сковороду від необґрунтованих, надуманих звинувачень у містицизмі і відомий історик та етнограф Олександра Єфименко.

Досить ґрунтовну критику поглядів на Григорія Сковороду тільки як на богословського філософа, який обмежувався виключно тлумаченням біблейських текстів і «очищенням віри», знаходимо в ряді наукових робіт Дмитра Багалія. В дослідженнях радянських філософів і літературознавців, зокрема Б. Деркача, А. Ніженець, Л. Махновця, І. Пільгука, П. Попова, М. Редька, І. Табачникова, П. Шкуринова та інших Григорій Сковорода розглядався як борець проти феодального гніту за правду та справедливість, захисник інтересів поневоленого класу.

Проте лише сучасна українська філософська думка подає справді об'єктивну оцінку світогляду та творчому доробку Григорія Сковороди.

Міцно зв'язаний своїми філософськими й літературними творами з епохою європейського та українського Просвітництва, Сковорода, як і багато його сучасників та ідейних однодумців, намагався дати відповідь на важливі світоглядні питання, які хвилювали тоді всю прогресивну суспільну думку [3, с. 45]. Передусім його цікавила проблема розвитку особистості, а відтак – і суспільства загалом, шляхи його раціонального і справедливого вдосконалення, моральний та естетичний ідеали, що найбільшою мірою відповідають і сприяють природному розвиткові і вічному й нестримному прагненню людини до прекрасного і доцільного.

В умовах назріваючого в другій половині ХVІІІ ст. соціального вибуху, що завершився Великою французькою революцією, яка стала могутнім фактором вивільнення людини від середньовічних оков,

догматичної церковної схоластики, сама вже постановка згаданих питань була досить показовою для ідейних пошуків великих гуманістів того часу [6, с. 58].

Світогляд Сковороди сформувався під впливом європейських просвітницьких ідей, античної філософії та української народнопоетичної творчості, що, природно, й визначило характер його філософії.

Як філософ Сковорода стояв загалом на позиціях пантеїзму. Він вважав, що природа є першоосною і першопоштовхом всього існуючого. На думку Сковороди, Бог існує як «внутрішній початок речей», «першопричина» всього суцього. Філософ виступає проти буквалістського розуміння сприйняття біблійних чудес, оскільки вони суперечать природній закономірності розвитку світу і людини. Він формулює концепцію «трьох світів»: макрокосмосу (що складається з багатьох малих світів), мікркосмосу (світ людини) і символічного (біблійного) світу. Логічним продовженням «трьох світів» є «дві натури» – видима й невидима. Перша – лише тінь вічного «древа життя», його тлінна оболонка, в той час як невидима натура є духом, тобто животворною основою вічно змінної природи у неперервному розвитку [10, с. 87].

У філософії Сковороди чітко простежується релігійна лінія. Виступаючи з критикою біблійних міфів, Сковорода водночас намагався розкрити символічний зміст багатьох біблійних притч, зробити їх «земними і людськими», зрозумілими простому люду. Будучи на рівні раціоналістичних і просвітницьких пошуків свого часу, мислитель славить могутність розуму, відзначає велику роль природничих наук у пізнанні світу, зокрема вчень Джордано Бруно і Миколи Коперніка [2, с. 19].

Головним у світогляді Сковороди, його стрижнем було вчення про самоцінність людини, з провідною ідеєю гармонійного всебічного розвитку особистості. Помітне місце в цій антропологічній концепції належало символі каміню як духовному центрові недосконалої, відкритої різноманітним зовнішнім впливам душі, яка, в кінцевому підсумку, повинна знайти себе саму.

Відома теза французького матеріалізму XVIII ст. про те, що людина не може бути щасливою, якщо її діяльність суперечить власному природному розвиткові (найповніше викладена Ж-Ж. Руссо в його творі «Еміль, або Про виховання»), була складовою частиною всієї соціально-політичної і морально-етичної думки епохи Просвітництва. Загалом поділяв цю тезу і Сковорода. Зазначимо тут, що багато суспільних явищ тогочасного життя в Західній Європі та в Україні (кріпосництво, панування церковної ідеології, гоніння на вільнодумних, нехтування елементарними правами людини) були в своїй визначальній суті однотипними, що не могло не позначитися на близькості основних гуманістичних й антропологічних концепцій [5, с. 11].

Розв'язання проблеми природного права людини на вільний розвиток, без врахування соціально-економічних відносин, закономірно виявило

свою теоретичну неспроможність, мало чим різнячись від усіляких утопічних і зрівнювальних теорій, так поширених у другій половині XVIII ст. Адже насправді люди зовсім не рівні у тому розумінні, що всі вони однакові перед природою [3, с. 46]. Ідеї про нерівну рівність Сковороди ґрунтувалися на визнанні відмінностей між людськими задатками та здібностями, темпераментами, характерами, фізичними особливостями тощо. Природні права однаковою мірою гарантовані усім людям, проте загальнолюдська рівність залишається утопічним ідеалом, який суперечить розвитку суспільства загалом.

Отже, мислителі XVIII ст., зокрема і Григорій Сковорода, осмислювали картину суспільного буття крізь призму рівності і свободи, що уявлялись природженою властивістю людини як вищого творіння природи. Все ж Сковорода далеко не в усьому поділяв гасло «Назад до природи», не приймав він і погляди раннього Просвітництва про те, що за своєю сутністю людина завжди лишається самотньою, ізольованою особистістю.

Для Сковороди передусім найважливішими є принципи здійснення правової і моральної свободи, яку він цінує понад усі блага і якій співає урочистий гімн.

Проголосивши своїм життєвим і філософським принципом «жребий с голяками», український мислитель ішов всупереч сумнозвісним «робінзонадам», що панували протягом усього XVIII ст. За винятком хіба що Руссо, більшість видатних тогочасних мислителів і письменників розглядала народ як інертний, пасивний феномен, якому необхідні мудрі вершители його долі.

Що ж до Сковороди, то він саме в народі шукав опору і «горючий матеріал» для своїх ідей, прагнув внести в його середовище чисті, благородні помисли.

Осмислення суспільних ідей тієї епохи засвідчує, що мислителі Просвітництва, поставивши в центр філософської проблематики природний розвиток людини, були людьми надзвичайно цілісними у своїй світоглядній позиції. Визначальним був традиційний погляд на природу і людину як на єдиний організм. Панівні натурфілософські концепції, як відомо, вбирали в себе і вчення про людину. Для періоду Просвітництва і раціоналізму весь світ, природа, хоч за своїми масштабами і уявлялись не відповідними людині та її внутрішній організації, але разом з тим вважались загалом доцільними, розумними. Тому й життєвий, соціальний і моральний статус людини мусив збігатися з цією «розумністю». Лишалось тільки поширити цей раціоналістський принцип, цю «світову механіку» на всіх, зробити його здобутком більшості, і, отже, настане, як здавалося, загальне щастя. Саме в цьому плані думки Сковороди про розвиток людини йшли в одному руслі з провідними ідеями епохи Просвітництва, думками прогресивними і волелюбними, які стосувалися також смислу людського існування.

Сковорода був видатним філософом-гуманістом. Його творчість, починаючи з циклу «Сад божественних пісней» і кінчаючи останніми філософськими трактатами й листами, пройнята ідеєю людської рівності, любов'ю до «людей праці», тих, хто «в поті чола» заробляє свій хліб насущний, істинним патріотизмом. Філософ позитивно ставився до особи Богдана Хмельницького, називав його батьком волі, народним героєм.

Високі моральні якості людини, за Сковородою, це передусім результат істинного знання, це добрі вчинки людей, які ототожнюються з мудрістю, бо вона є джерелом всіх добродішностей.

Виступаючи на боці народу, Сковорода широко використовує народну творчість, порівнюючи її з тритисячолітньою піччю, що випікає і «неопально» зберігає своє багатство. Дослідниця Анастасія Ніженець посилений інтерес Сковороди до Біблії пов'язує з тим, що ця геніальна книга є цінним джерелом стародавнього фольклору. Завдяки поетичним образам і символам, на думку Сковороди, легше досягнути законів буття та пізнати найголовніше – істину. В передмові до збірки «Басни Харьковские» філософ розкриває роль художнього образу, живого, яскравого і зрозумілого, оскільки він витворюється за допомогою притч, басен, прислів'їв.

Починаючи з раннього періоду своєї творчості, вже у відомому циклі віршів «Басни Харьковские», Сковорода висловлює думку про необхідність для людини бути на «своєму місці», там, де вона найкраще може себе проявити. Але ж для цього людина спочатку повинна вивчити свою «натуру», пізнати себе. Багато хто з людей, говорить Григорій Сковорода, починають добрі справи, але ж не доводять їх до завершення саме тому, що це не відповідає їхній натурі (байка «Жаворонки»).

Людяності, скромності, чесності, благородству навчає філософ в байках «Ворона й Чиж», «Алмаз й Смарагд», «Голова й Тулуб (перша)», «Оленица й Кабан» та ін. Гідність людини в світі, розумна доцільність, простота – лейтмотив багатьох віршів поета. Проти хижацтва та дармоїдства спрямована байка «Пчела й Шершень». У написаній пізніше поетичній збірці «Сад божественних пісень», поряд з глибоко ліричними віршами про природу рідного краю («Сон», «Ах поля, поля зелені», «Ой ты, птичко жолтобоко»), є чимало поезій соціального змісту, а деякі з них мають виразну антимонархічну тенденцію. Так, в одному з них використовується символічний образ вихору, що розвіє несправедливий світ «царей й лиходеев».

Проти соціальної несправедливості, існуючої бюрократичної системи, що принижує людську гідність, спрямовано й основний пафос відомого вірша «Всякому городу нрав і права...»:

Петр для чинов углы пански трет,
Федька-купец при аршинѢ все лжет.
Тот строит дом свой на новѣй манѢр,
Тот все в процентах, пожалуй, повѢрь!

У філософії Сковороди людина своїм буттям і своїм ставленням до світу є невід'ємною частиною природи, її «мікрокосмосом». І все ж, незважаючи на свою «божественну» натуру, людина не лишається назавжди незмінною. За Сковородою, добро, мудрість, сердечна щирість, а отже – і щастя не існують у готовому вигляді, а створюються людиною в процесі життя, насамперед у процесі трудової діяльності. Мудрість – якість не вроджена, передусім це – життєвий досвід, який освітлює шлях людини. Цікавим є прагнення Сковороди обґрунтувати принцип єдності людини і природи як життя по «сродній» праці, в якій персоналізується «велике в малому».

Використовуючи аналогічний метод Сократа, де кожній тезі протиставлено антитезу, Сковорода в усьому бачить полярність явищ, їхню протилежну єдність («мір гинет й не гинет», «ложь в истине», «свет во тьме» тощо), що, по суті, визначає і ставлення людини до самої себе. Тому відоме сократівське «пізнай самого себе» у філософії Григорія Сковороди втілюється як прояв духовної свободи, вища духовна гармонія, де розум, дух завжди перемагають «ворожі духу» пристрасті.

Головним у житті людини вважав Сковорода принцип в діяльності за покликанням. Природжена схильність людей до тих чи інших занять, за Сковородою, найбільше допоможе їм розвинути індивідуальні якості лише тоді, коли люди займатимуться своєю улюбленою справою, до якої мають здібності, отже, творчо працюватимуть.

Сковорода вважав, що праця по «сродности», за покликанням принесе максимальну користь як окремій особистості, так і – врешті-решт усьому суспільству, коли людина поступово пізнає свою власну природу і не буде себе змушувати: «Отнять от души сродное дііланіє – значит ее лишить живности своен. Сія смерть есть люта». Разом з тим жадібність, користолюбство, невідповідність людини своєму життєвому призначенню, посаді згубно впливає на неї.

Морально-етичний ідеал людини у філософії Григорія Сковороди заснований на ідеї про те, що основою розвитку суспільства повинні бути чесність, мир, любов, дружба, праця, добро та справедливість. Філософ висловлював добрі побажання для поліпшення суспільства шляхом морального вдосконалення індивідів, що обов'язково має привести до позитивних результативних змін. Не можна також не помітити характерну особливість гуманістичних ідей Сковороди: звернення не до пануючої верстви, а до простого люду, щира проповідь у народі ідей особистої свободи, сродної праці, радості світосприйняття.

У науковій літературі про Сковороду (варто зауважити, що ще до ХХ ст. дослідників значною мірою цікавила унікальна особистість мислителя, ніж його творчий доробок, етичні та філософські погляди) звернено увагу на зв'язок ідейних міркувань українського мислителя та Епікура. Епікурейство Григорія Сковороди, посилення на славетного грецького філософа в обґрунтуванні концепції щастя як внутрішнього незворушливого спокою

(атараксії), без сумніву, мали позитивне на той час значення. Осмислюючи питань про зміст та сутність людського буття, український філософ вважає, що неминуче завершення життя людини не повинно викликати страху, оскільки той, хто прожив його чесно, має чисту совість.

Проте не складно відстежити і помітну відмінність у поглядах Епікура та Сковороди на щастя. Прагнення до розумної насолоди життям як збереження себе від страждань, природна мрія людини про душевну рівновагу, за Сковородою, повинні проявлятися через сродну працю. Що ж до Епікура, то він проблему щастя не пов'язував із значенням праці в житті людини та суспільства загалом.

У концепції самопізнання і самовизначення людини було закладено гуманістичний ідеал любові до людини, її духовної свободи. Пізніше ця ідея досить чітко окреслюється в антропологізмі Фейєрбаха, теорії «розумного егоїзму», ідеалістична сутність і теоретична цінність яких є важливою для розуміння проблем людського існування в сучасних філософських пошуках. Також не потрібно забувати, що ідея самопізнання, з акцентом на самозреченні аж до нехтування земними благами, аскетизм Григорія Сковороди так чи інакше були конфліктом, а інколи навіть і розривом з соціальною, ворожою «людській природі», дійсністю, своєрідним протестом проти існуючої у тогочасному суспільстві несправедливості.

Особисте життя Сковороди, його живе й образне слово мали вплив і на сучасників, і на прийдешні покоління. Від Сковороди бере свій початок нова українська література, нова філософська традиція – розгляд сенсу буття людини під кутом зору її внутрішньої свободи. Проте до розуміння концепції людини як «предметно-діяльної суспільної істоти» було ще далеко. Можна стверджувати, що причина психологічної, духовної драми Сковороди, особливо в останні роки життя, криється в неможливості на тому етапі історичного розвитку розв'язати теоретично і практично проблему гармонійно розвиненої особистості [7, с. 53].

Справді, мрія видатного українського мислителя про животворну працю по «сродности», що приносить моральне задоволення й естетичну втіху, і яка, за його словами, мусить бути «вінцем радості» й відповідати вільному творчому духові вільної людини, не могла на той час бути реалізованою. Безпорадними виявились також спроби розв'язати проблему людини й іншими діячами європейського Просвітництва. Добрі побажання, нерішучі заклики до «верхів» здійснити принцип рівного равенства і сродної праці легко паралізувались ще досить стійкою системою феодалних відносин. Тому в кінці життя Сковорода побачив марність своїх зусиль хоч якоюсь мірою реалізувати власні ідеї.

Але й сьогодні творчість Сковороди, його морально-естетичні ідеали багато в чому не втратили своєї життєвої сили. Ім'я філософа і поета-гуманіста, який так рішуче зміг протистояти існуючому тоді правопорядкові і протиставити йому своє розуміння добра й

справедливості, не забуто в наші дні [8, с. 37].

Сковорода застерігає майбутні покоління від імовірних трагічних наслідків для майбутнього людства, якщо воно знехтує елементарними, виробленими протягом багатьох століть і відповідними людській природі моральними нормами співжиття, пробуджує в людей тверду впевненість у неминучості перемоги добра над злом.

Характер «потоків творчого мислення» Сковороди, за висловом Павла Тичини, міцний сплав «логічного» й «морфологічного», прагнення відшукати найраціональніше, найдоцільніше застосування фізичних і духовних сил людини, проповідь «життєрадісної гуманності» здійснили значний вплив на нові покоління, починаючи ще з поетів-романтиків, Івана Котляревського, Петра Гулака-Артемівського, Григорія Квітки-Основ'яненка [1, с.273].

Своїм негативним ставленням до сучасної йому дійсності, нетерпимістю до світу визискувачів, до їхньої відверто споживацької, принижуючої людину культури, палкою мрією про країну, де панують рівність і свобода, Григорій Сковорода готував ґрунт для майбутньої справедливої боротьби за звільнення людини від поневолення, за створення необхідних умов для її всебічного гармонійного розвитку.

Отже, гуманістичні ідеали Григорія Сковороди відображалися в ідеях сродної праці, патріотизмі, любові до людей праці, вченні про вільний і всебічний розвиток особистості тощо. Філософія українського Сократа, його творчий доробок є неоціненним скарбом для вітчизняної культури та історії.

Список використаних джерел

1. Журба С. Ідея «філософії серця» Г. Сковороди у збірці Павла Тичини «Замість сонетів і октав». Літератури світу: поетика, ментальність і духовність : зб. наук. праць / голов. ред. А. В. Козлов. Кривий Ріг, 2014. Вип. 3. С. 270-278.
2. Іванова Т. Григорій Савич Сковорода та його «мистецтво жити». Гуманістичні цінності світових цивілізацій і проблеми сучасного світу : зб. студ. наук. праць. Кривий Ріг, 2016. Вип. 8. С. 18-20.
3. Ільїн В. Григорій Сковорода як відповідь на виклик епохи. Шлях освіти. 2011. № 2. С. 44-47.
4. Костюченко В. Григорій Сковорода – філософ, письменник, учитель, музикант, співець. Дивослово. 2012. № 11. С. 11-13.
5. Ларіонов П. Сковорода як гасло часу. Освіта. 2017. № 9-10. С. 11.
6. Малярєнко О. «Він – молодий, не зловлений світом, він – це свобода без меж...»: Григорій Сковорода. Українська культура. 2012. № 7. С. 56-59.
7. Ушкалов Л. Людина межі: Григорій Сковорода в рецепції Михайла Драгоманова. Дивослово. 2014. № 10. С. 52-58.
8. Мельник В. Григорій Сковорода – «національний філософ». Вісник книжкової палати. 2012. № 12. С. 35-36.
9. Чернишов В. Символічна теологія Г. С. Сковороди Грані. 2013. № 6. С. 78-81.
10. Чирка Л. Антропологічний аспект філософії Григорія Сковороди. Грані. 2013. № 5. С. 84-88

Сморжевська О.О.
кандидат історичних наук, доцент,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна

ОБРАЗ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В ІДЕОЛОГІЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ УКРАЇНСЬКИХ РІДНОВІРІВ

Вступ. Ювілей Григорія Сковороди увійшов до переліку ювілейних дат ЮНЕСКО 2022 р. Для українців мислитель є однією із стрижневих фігур історії та культури. Світ Сковороди, без перебільшення – то Всесвіт Свободи та Духу. Як писав Мирослав Попович, «Григорій Сковорода ніби відмовляється від будь-якої системи координат, в якій би визначалась його людська сутність, і ставить собі за мету знайти цю сутність, пізнавши самого себе. <...> Стиль повчань-діалогів Сковороди такий схожий на проповіді чи навіть пророцтва, що його можна було прийняти за засновника нової віри. <...> Сковороду важко читати. Але він писав і для нас» [5, с. 284, 286, 289]. То ж не дивно, що кожен, хто доторкнувся до цього Людського Всесвіту, знаходить для себе щось своє. З яких тільки точок зору не розглядали й життєвий шлях мислителя, і його творчу спадщину! [1]. Філософа навіть назвали «першим гіпі Європи»: «Мандрівний безхатько з кумедним прізвиськом й один із найвпливовіших філософів Східної Європи; бароковий поет-силабик, від творчості якого починається відлік української модерної літератури; затятий вегетаріанець, що полюбляв курити люльку і знався на хорошому вині; найвідоміший випускник Києво-Могилянської академії, який, проте, її так і не закінчив» [4]. Я ж хочу акцентувати увагу читачів на образі Григорія Сковороди в розумінні та трактуванні представників українського рідновірського руху. Український рідновірський рух — строкатий релігійно-культурний феномен в Україні. Рідновірські спільноти України діють у формі громад та об'єднань. З кожним роком все більш помітний прошарок поодиноких сповідників рідновірства. Обертів набирає «віртуальне рідновірство». Рідновірство, рідновір'я — релігійно-світоглядна течія, орієнтована на відродження, реконструкцію та впровадження у сучасне повсякденне життя дохристиянських світоглядних засад і релігійних практик; напрям у неоязичництві, поширений на постсоціалістичному просторі. Соціокультурна ситуація в країнах колишнього СРСР сприяла появі рідновір'я насамперед як релігійно-світоглядного й національно-орієнтованого руху в певних колах наукової та творчої інтелігенції. У країнах Європи та Північної Америки більше уваги приділено екологічним, гендерним, глобальним проблемам, що суголосно культурним акцентам західного суспільства. Рідновірський рух є різномірним та децентралізованим. Триває процес організації нових громад, згасання раніше діючих, перетворення всередині чинних;

оформлюється прошарок людей, які осібно, поза групою, зайняті пошуком власного духовного шляху на засадах язичницького світогляду.

Український рідновірський рух як релігійний, культурний та суспільний феномен зародився в країні у 1930-х і набув певного поширення серед західної української діаспори після Другої світової війни. Віросповідні та обрядові системи рідновірів діаспори об'єднувала сакралізація України, бачення її месіанської ролі в історії людства; культ пророків (Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Григорія Сковороди); трепетне ставлення до української мови, культури та історії. З-поміж відомих діячів українського рідновірського руху в діаспорі: Володимир Шаян, Лев Силенко, Мирослав Шкавритко, Володар Гайдайчук, Юрій Лісовий. В Україні поява та певне поширення рідновір'я співпало в часі зі здобуттям незалежності, пошуком національно-культурної, релігійної, геополітичної ідентичності. Перші громади рідновірів зорганізовано на початку 1990-х, серед них — громади Рідної української національної віри (РУНВіри), Рідної Віри «Православ'я» (тепер Об'єднання релігійних громад рідновірів України, ОРУ), Слов'янська духовна течія «Великий Вогонь», коло послідовників теоретичних розробок Ю. Шилова щодо витоків і розвитку слов'янської цивілізації, Ладовіра, Ягновіра. Згодом постали Родове Вогнище Рідної Православної Віри, Собор Рідної Української Віри, Руське Православне Коло, Товариство Українських Рідновірів та низка інших громад та об'єднань. Назагал українські рідновірські спільноти кінця 1980-х — початку 1990-х рр. гуртувалися навколо ідей месіанства України та українців, унікальності та самобутності української мови, традицій, культури, ментальності, святості української землі. Наступні генерації українських рідновірів часом відносять до «поколінь віртуального неоязичництва». Вони отримали незрівнянно більші можливості інформаційного забезпечення, комунікацій з однодумцями по всьому світі. Втім і для них питання релігійної ідентичності також пов'язане з ідентичністю національною, хоча вже й не так гостро, як для попередників. Спроби політизувати рідновірський рух в Україні виявилися невдалими. Так само, як і неодноразові заходи, спрямовані на об'єднання розпорошених Україною рідновірських громад. Натепер процес розвитку українського рідновірства відбувається через співіснування кількох напрямів (політеїстичних та монотеїстичних), які деколи гуртуються задля певної спільної мети (наприклад, проведення релігійного або просвітницького заходу), але прямують власним осібним шляхом. На характер стосунків між громадами різних рідновірських конфесій сильний вплив здійснює позиція лідера громади. Сучасні язичники-рідновіри та їхня діяльність у релігійній, ширше — культурній царині, стали помітним явищем в українському суспільстві [9].

Основна частина. Теоретична основа рідновір'я (сучасного язичництва) розроблятися почала представниками української діаспори,

починаючи ще з 1930-х рр. Але рідновірські організації діаспори, зважаючи на їхню малочисельність та розпорошеність, відірваність від історичної Батьківщини, процеси асиміляції та ін., не змогли набути значної ваги в країнах проживання. Однак їх діяльність і теоретичні розробки знайшли благодатний ґрунт в Україні наприкінці ХХ ст.

Представники сучасних язичницьких практик розглядають багатьох діячів вітчизняної історії та культури як предтеч відродження Рідної Віри – Григорія Сковороду, Тараса Шевченка, учасників «Руської трійці», Івана Франка, Лесю Українка, Михайла Коцюбинського. Творчість цих видатних діячів культури розглядається рідновірами під незвичним, нестандартним кутом зору. Червоною ниткою в працях засновників та ідеологів українських рідновірських організацій проходить думка про унікальність України, українського народу, його шляхетність та особливу історичну духовну місію.

Для багатьох українських рідновірів теоретичні розробки та ідеологічні напрацювання Володимира Шаяна стали свого часу важливим дороговказом щодо релігійно-світоглядного вибору. Тому акцентую увагу на працях, в яких він пише про Григорія Сковороду як «лицаря святої борні», розглядає його етичні, соціологічні та педагогічні погляди.

У 1973 р. вийшла друком книга Володимира Шаяна «Григорій Сковорода. Лицар Святої Борні» (написана у 1941-1943 рр.). Дослідник розпочинає свою працю розповіддю про Сковороду на тлі історичних подій, які тоді переживала Україна: «Розбещена відьма на царському престолі, одна з найбільше потворних машкар ідеї монгольського деспотизму, злославна Катерина II завершує ганебне й зрадницьке діло закріпощення України і остаточно припечатуює його скасуванням Запоріжської Січі, цього останнього вогнища вільного козацького ордену лицарів». Але не згинув дух народу, прагнення до волі, до життя. І був цей дух втілений «у постать сірого мандрівного вчителя», що «буде пробуджувати весь нарід до духового життя і запалювати його до борні за волю духа» [11, с. 7]. Шаян переконаний, що Сковорода жодним чином не тікав від світу, від людей, від життя. Навпаки, його життя – це «перемога життя над смертю». І шлях мандрівного філософа – це саме те, що вкрай необхідним для тогочасного українського народу. Адже, якби Сковорода став, скажімо єпископом чи професором, то тоді б він залишився невідомим народу, не виконав би свою місію – «Пробудити нарід з летаргу!» [11, с. 9]. Ще свого часу Микола Костомаров писав про Сковороду як про поета, якого знає й пам'ятає Україна («На усьому просторі від Острогожська (Воронежської губ.) до Києва, у багатьох будинках, висять його портрети; всякий грамотний малоросіянин знає про нього; ім'я його відоме дуже багатьом з неграмотного народу; його мандрівне життя – предмет розповідей і анекдотів; в деяких місцях нащадки, від батьків і дідів, знають про місця, які він відвідував, де любив бувати й вказують на них з повагою; хороше ставлення Сковороди до

деяких з його сучасників є сімейною гордістю внуків; мандрівні сліпці засвоїли його пісні; на храмовому святі, на торжищі нерідко можна зустріти натовп народу, який оточив групу цих рапсодів і зі сльозами розчулення слухає: «Всякому городу нрав и права». Наскільки пісні Сквороди зробилися народними в усій південноруській країні, можна робити висновок з того, що деякі увійшли в зібрання Галицьких пісень Вацлава з Олеська (*Вацлав Міхал Залеський (1799-1849) – польський етнограф, поет, драматург, політик – О.С.*) і Жегота Паулі (*Ігнатій (Жегота) Паулі (1814-1895) – галицький історик, фольклорист, видавець – О.С.*), без усвідомлення самих збирачів, що ці пісні складені Сквородою» [10, с. 119]. Чимало дискусій точилося й досі точиться навколо релігійних поглядів Григорія Сквороди. Зупинився на цьому питанні й Володимир Шаян: «Але в тому проявляється сутність Сквороди, що він не є ніяким реформатором християнства, ані основником якої небудь секти» [11, с. 18]. Шаян детально описує факти з життя українського мислителя часів бароко, які, на його думку, підтверджують негативне ставлення Сквороди до християнського духівництва, до закостеніх догм та способу життя «стовпів неотесаних в церкві божій» [11, с. 19]. Загалом, Шаян робить акценти саме на важливості духовного пробудження народу, на противагу матеріальному світу тогочасної української верхівки. Й саме образ Сквороди, його мандрівна філософія життя – основна предтеча такого пробудження: «Скворода і Шевченко це два чергові втілення духа українського народу. В їх житті, в їх долі, в їх світовідчужанні, в їх творчості і в їх борні існує не тільки схожість, але тожсамість духового підмету» [11, с. 20]. У творчій спадщині Шаяна саме Скворода і Шевченко – дві ключові постаті історії та культури України, українського народу, його могутні духовні воїни та пророки й будителі. Кобзар перейняв від мандрівного філософа «прапор святої борні». Це – їхній шлях, закладений долею, провидінням: «Шевченко дає початок здійсненню цієї борні у світі політичних змагань, у світі політичної борні перш за все власного народу. В такому зміслі ідеї Шевченка є конкретизацією і реалізацією загальніших ідей Сквороди» [11, с. 21,22]. Шаян відзначає високий рівень освіти Сквороди (знання мов, античної філософії, історії культури, християнського богослов'я), помножений на вроджені таланти (музичний, вокальний, поетичний) та глибоку спостережливість: «Відкриття, оживлення й очищення цієї старинної мудрості Сквородою стало духовим імперативом Духа Нації. в його самотворенні власної духовної суверенности. І це є основа основ величчя і значення Сквороди для України а далі для цілого світу» [11, с. 26]. Подорожі Сквороди країнами Європи, знайомство з укладом життя в цих країнах, з побутом, з особливостями культурного та соціального устрою, на думку Шаяна, сформували соціологічні та етичні погляди молодого допитливого чоловіка (ці подорожі були здійснені у віці 28-31 рік. 1750-1753 рр.), а також вплинули на методу його філософування – потужний

символізм. Етапи життя Сковороди, пов'язані з перебуванням в тодішній столиці Російської імперії хористом в царській капелі та поїздка, завдяки знанню мов, в складі делегації для пошуку токайських вин, не засліпили блиском придворного життя та нагодою видертися кар'єрною драбиною при царському дворі. Навпаки, викликали бажання триматися подалі від того всього: «Це Божественно Вино (*вино знань* – О.С.) він пив в Європі. І то цілими ведрами так як хористи на дворі цариці пили ведрами горілку» [11, с. 29]. Подальше перебування в Переяславі та ситуація з єпископом (Шаян описує ці події як перший відомий конфлікт з церквою) призвели до усвідомлення Сковородою того, що найвищою цінністю для нього є свобода. Кілька років пошуків себе та свого подальшого шляху («від царських палат аж до сільської вулиці» [11, с. 33]) призвели до розуміння, як же жити далі. Чимало уваги на сторінках своєї праці Шаян акцентує на сні Сковороди, на його містичному та метафоричному наповненні, проводячи паралелі із шевченковим світовідчуттям. Зрештою, бачимо призначення мандрівного поета: «Діло Сковороди з народом і для народу. Діло Сковороди не в сектах і не в реформації. Його діло в найосновніших проблемах буття. Його діло у великому пробудженні» [11, с. 35]. Аскетизм Сковороди – в його голосі серця, який треба уважно слухати та чути. Його оповіді починають ширитися народом. Він представляє свою філософську концепцію, яку Шаян описав через розмову з губернатором Щербініним (*Євдоким Щербінін (1728-1783) – перший губернатор Слобідсько-Української губернії* – О.С.). Шаян захоплено відгукнувся про філософські погляди Сковороди: «Тут же і революційне поняття Бога як підмету добра і зла (відоме містикам і східним напрямкам у філософії), тут етика, соціологія і філософія права» [11, с. 40].

Червоною ниткою крізь увесь твір Шаяна проходить думка про святість, метафізичність Григорія Сковороди, його позаматеріальність, на противагу зманіженому, розбещеному у матеріальних насолодах світу церковних ієрархів та ченців. Саме цей катарсис мислителя, його відстороненість від приземленості, від матеріальних благ дає йому натхнення бути отим самим духом пробудження, дає натхнення творити, що вилилося в трактати «Наркіс. Розмова про те: Пізнай себе» [7], «Симфонія, названа Книга Асхань, про пізнання самого себе» [8], а апогей духовного розвитку – «Потоп Зміїний» [6]. Також Володимир Шаян неодноразово порівнює життєві шляхи та духовні одкровення Сковороди та Шевченка, наголошуючи на їхній суголосності, на забарвленні «чистим елементом вогню» [11, с. 46]; «Шевченко як апостол Живого Духа і Живої Правди є тільки геніальним продовжувачем лінії відродження, що її зачав в історії українського духа Сковорода» [11, с. 48].

Володимир Шаян задається питанням, чи ж достатньо оцінений внесок Григорія Сковороди в поступ духу українського, і розвиток літературного процесу. І сам же дає відповідь, що ні, що Сковорода, щонайменше, на 150 років випередив свій час. Й лише через півтора століття, нарешті,

«повстануть праці за працями, видання наукові, популярні, переклади на сучасну мову з поясненнями і це все разом змусить навіть матеріалістичних учених зрозуміти, що українське відродження починається від великого пробудника Сковороди» [11, с. 53]. Вкотре Шаян об'єднує велич духу Сковороди та Шевченка, наголошуючи на їхній спорідненості та непересічному значенні для українського поступу. На цьому завершується перша частина книги Володимира Шаяна, у якій він акцентував увагу на біографії Григорія Сковороди, на вікових у його житті подіях, на впливі на нього оточення, конкретних людей, а також зобразив життя мандрівного філософа на тлі тогочасних історичних перипетій.

Друга частина книги «Григорій Сковорода. Лицар Святої Борні» присвячена основним філософським ідеям мислителя: «Творчість Сковороди – це могутнє об'явлення божественності людини» [11, с. 58]. На думку Шаяна, філософська спадщина Сковороди не має жодних аналогів. Вона непідвладна систематизації та чітким критеріям, не може бути загнана в якість рамки оцінювань. Його манеру філософування можна спробувати окреслити як мікс діалогів Платона, творів Шопенгауера, Ніцше, індійськими упанішадами. І все це наповнене неймовірним містицизмом та символізмом й метафоричністю. Далі Шаян переходить до безпосереднього розгляду сквородинівського «Наркісу» (у Шаяна – «Нарциз»). Володимир Шаян назвав цей твір «сином первородним» Сковороди, його вибухом божественності людини, що виходить далеко за межі тогочасних філософських та богословських уявлень. Ці ж ідеї Сковорода розвиває й у «Асхані». Як пише Шаян, думки Сковороди кружляють в орбіті «Біблії», але й водночас піднімаються над нею, «аж врешті на висотах «Зміїного Потопу» в розмові з Вічним Духом, надходить момент визволення Сковороди із замороженого круга християнської Біблії» [11, с. 62]. Пізнання Бога можливе лише через пізнання самого себе, адже Бог – в Людині.

Володимир Шаян наголошує на величі духа Григорія Сковороди, який звільнився від пут СИСТЕМИ, та був вільний, ширяючи світом й понад хмарами догм, суспільних стереотипів та прокрустового ложа добра і зла: «І тому Сковорода не буде помазаний олієм, не буде мати ні скіптру, ні вінця. Але він знає, що і без цього всього він справжній володар народу, бо він вогнем його правди і духа. Він найвірніший його слуга, що трудом цілого свого життя, хоче відкрити йому шлях до пізнання справжньої сутності світа...» [11, с. 78].

Рясно цитуючи Григорія Сковороду, Володимир Шаян розкриває перед читачем творчий шлях мислителя крізь призму його творів, насамперед, трактатів, в яких філософ аналізує «Біблію», її зміст, її метафоричне наповнення. Також Шаян неодноразово апелює до давньоіндійської літературної спадщини, наполягаючи на певній спорідненості світосприйняття Сковороди з ідеями, закладеними в цій літературі. Сила філософії Сковороди, на думку Шаяна, в його ж рядках:

Радісний тріумф перемоги духа над матерією.
Світанкова свіжість святості.
Бадьорість всепотвердження буття.
Євангеліє всерадості існування.
Об'явлення вічності кожного моменту.
Об'явлення блаженної легкості шляху спасення.
Сотворення Чоловіка.
Пробудження Бога.
Свята борня зі Змієм Біблії.
Перемога і воскресення в країні святості.
Святий вогонь пророчого натхнення [11, с. 98].

Сковорода, лицар духу, стоїть в одному ряду з Буддою, Сократом та Ніцше, як стверджує Шаян, але його поки що належним чином не оцінили, ба більше – пригнітили, намагаючись витравити з пам'яті народної. Але «Сковорода є втіленням моральної сили потрібної на те, щоб розпочалося відродження України» [11, с. 100].

На завершення своєї книги Володимир Шаян опублікував основну бібліографію творів Григорія Сковороди: першовидання, відгуки на твори мислителя, наукові видання його праць, виокремивши монографічні дослідження, зі своїми коментарями та зауваженнями. І вкотре наголошує на духовній величчї генія Сковороди, на неможливості осягнути його Всесвіт матеріалістичним тлумаченням, оскільки він «перейде у її (*історії України – О.С.*) вічність як великий учитель Священного Героїзму, що стане основним каменем угольним нової будови Людства» [11, с. 109].

У ще одній своїй праці, виданій з нагоди 250-річчя із дня народження Григорія Сковороди, «Етичні, соціологічні і педагогічні погляди Григорія Сковороди» (в основу лягла доповідь, виголошена 29 вересня 1959 р. в Манчестері, на учительських курсах), Володимир Шаян продовжує розвивати думку про велич та творчий геній мислителя, який значно випередив свій час. Він був «пробудником пробудників»: Івана Котляревського, Григорія Квітки-Основ'яненка, Миколи Костомарова, Пантелеймона Куліша, Тараса Шевченка [12, с. 1]. Шаян, згадуючи байки Сковороди, описує життя й діяльність останнього крізь призму його алегорій. Зокрема, у байці «Оселок і ніж» в образі каменю для гострення Шаян побачив самого Сковороду, який «вігострював характер, розум і думку цілого покоління борців за те, щоб вигострені мечі їх ідей, творів і чину довершили цього величного чуда в історії, що зветься Відродженням Нації» [12, с. 2]. Зважаючи на те, що Шаян тривалий період свого життя провів в еміграції, для нього актуальними були питання збереження національної ідентичності, насамперед серед української молоді, яка опинилася на чужині. Звертаючись до творчої спадщини Сковороди, він, поміж іншого, шукає в ній можливість почерпнути необхідні настанови для плекання цієї самої української ідентичності в умовах еміграції. І тут Шаян дає однозначну відповідь: філософія Сковороди поза сумнівом дає

відповіді щодо національної педагогіки. Йдеться, передусім, про принципи вроджених здібностей та вродженої праці, де «вроджений талант <...> утаєна іскра Бога в людині, це Божественний первень її душі, - це сам Бог» [12, с. 5]. І завдання педагога – плекати цей вроджений дар, скеровувати його в потрібне русло задля щасливого й конструктивного розвитку свого учня. Щастя ж людини – не в матеріальному розумінні цього поняття, а у впевненості людини в правильності свого вибору, що «дає людині силу здійснювати свою мету, поборювати перешкоди, а навіть погорджувати смертю» [12, с. 7]. Володимир Шаян вважає скворородинівське розуміння щастя і праці основоположними принципами розбудови Української Держави. Шаян шкодує, що тривалий час виховання української молоді відбувалося без опертя на глибоко-повчальні байки Сквороди, без осмислення їхнього глибокого символізму, актуального в усі часи (зокрема, в образі Великого Крота вбачає «великого большевика», який намагається усьому світові накинати виключно свій світогляд [12, с. 10]. Шаян спростовує усталений на той час погляд на філософію Сквороди як втечу від активного життя, як пасивізм. Він палко доводить, що, навпаки, і філософія Сквороди, й увесь його життєвий шлях стверджують протилежне. І це добре можна простежити на поглядах Сквороди щодо обов'язків воїна, які, відповідно до принципу вродженої праці, є щастям для того, хто обрав цей шлях: «Хто роджений воїном, тримайся бадьоро, озбройся, із природо швидко навчишся. Захищай хліборобство і купецтво від внутрішніх грабіжників і зовнішніх ворогів. Тут твоє щастя і твоя радість. Бережи звання як око. Що солодше уродженому воїнові як воєнне діло?» [12, с. 17]. Шаян вважає такий активізм Сквороди важливим для розуміння боротьби українців задля створення своєї держави, задля власного історичного поступу.

Отож, в працях Володимира Шаяна бачимо різностороннє висвітлення творчої спадщини Григорія Сквороди, його роль в історії України, в культурному розвитку українців, розуміння його поглядів крізь призму національної боротьби в несприятливих історичних умовах. Володимир Шаян відкинув традиційне сприйняття філософії Григорія Сквороди як аскетизм. На думку основоположника відродження Рідної Віри, філософія Григорія Савича Сквороди сповнена героїкою та активною життєвою позицією, а сам мислитель – духовний воїн, борець за духовне пробудження народу, за його вихід з летаргічного сну імперсько-радянського мороку.

Вже в сучасній Україні послідовниця Володимира Шаяна, Галина Лозко, продовжила вивчати творчу спадщину Григорія Сквороди як мислителя, якій критично досліджував Біблію, не зважаючи на небезпеку таких поглядів в роки його життя. Акцент зроблено на праці Сквороди «Потоп Зміїн». Вона доходить висновків, що Григорій Скворода фактично вперше в українській філософії світоглядно й семіотично осмислив Біблію як інокультурний символ чужої релігії. Його погляди

формувався й еволюціонували чимало років і, зрештою, вилилися в розуміння символізму Біблії, її світоглядно-релігійного значення, як стверджує Галина Лозко, що не є універсальним для будь-якої культури, для будь-якого народу [2].

Також для рідновірського світогляду є важливим розуміння жертвовності як не самознищення, а як перемоги, як акту нового творення. І у філософських поглядах Григорія Сковороди українські рідновіри знаходять саме таке розуміння жертвовності – як Творення Нової Людини [3].

Висновки. Отож, в трактуванні творчої спадщини Григорія Сковороди та його образу в історії України, ідеологами українського рідновірського руху, як в діаспорі, так і в Україні, сформоване оригінальне бачення мислителя як по-справжньому вільної людини, яка повстала проти системи задля наступних поколінь, заклавши основи національного світовідчуття під впливом місцевих традицій, світової культурної спадщини, природних ландшафтів та вроджених талантів.

Список використаних джерел

1. Григорій Сковорода: філософія життя і творчості «українського Сократа» : Науково-допоміжний бібліографічний покажчик / Укладач Неудачина Т.І. Харків: ХНПУ, 2019. 128 с.
2. Лозко Г. Григорій Сковорода - засновник українського критичного біблієзнавства // Переяславські сковородинівські студії. Науковий збірник, 2022. Випуск 9. С.225-235.
3. Лозко Г. Метафізика жертвовності в Рідній Вірі / Об'єднання Рідновірів України. URL: <https://www.oru.org.ua/index.php/bogoznavstvo/kulti-v-ridniy-viri/221-metafizika.html> (дата звернення 17.11.2022).
4. Перший гіпі у Європі – Григорій Савович Сковорода. 3 грудня 2019 / Yakaboo URL: <https://blog.yakaboo.ua/european-hippie-skovoroda/> (дата звернення: 18.11.2022).
5. Попович М. Нарис історії культури України. Київ: АртЕк, 1998. 728 с.
6. Сковорода Г. Діалог. Імя єму – потоп зміин / Ізборник. URL: <http://litopys.org.ua/skovoroda/skov207.htm> (дата звернення: 18.11.2022).
7. Сковорода Г. Наркіс. Розмова про те: Пізнай себе / Переклад: Валерій Шевчук. Електронна бібліотека української літератури КІУС. 1994. 39 с. URL: <http://sites.utoronto.ca/elul/Skovoroda/Narkis.pdf> (дата звернення: 15.11.2022).
8. Сковорода Г. Симфонія, нареченная Книга Асхань о Познанні самага себе / Повна академічна збірка творів / За ред. Л. Ушкалова. Едмонтон; Торонто: Видавництво Канадійського інституту українських студій; Харків: Майдан, 2011. С. 292-387.
9. Сморгевська О. О. Рідновірство // Велика українська енциклопедія. URL: <https://vne.gov.ua/Рідновірство> (дата звернення: 18.11.2022).
10. Сулима М. Полеміка навколо Григорія Сковороди. Рік 1861-й // Переяславські Сковородинівські студії. 2013. Вип. 2. С. 118-121.
11. Шаян В. Григорій Сковорода. Лицар Святої Борні. Лондон-Торонто, 1973. 111 с.
12. Шаян В. Етичні, соціологічні, педагогічні погляди Григорія Сковороди. Третє видання з нагоди 250-річчя із дня народження Великого Мислителя України. Лондон, Торонто, 1972. 24 с.

Фігурний Ю.С.

кандидат історичних наук

*Науково-дослідний інститут українознавства МОН України,
м. Київ, Україна*

ОСОБИСТІТЬ І ФІЛОСОФСЬКІ ІДЕЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ЯК ПОТУЖНИЙ ВИКЛИК НЕОІМПЕРСЬКІЙ, РЕВАНШИСТСЬКІЙ ДОКТРИНИ «РУССКОГО МИРА» В УМОВАХ НЕОГОЛОШЕНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Україна в полум'ї війни. Вже дев'ятий рік триває неоголошена російсько-українська гібридна війна. Нажаль, європейські й світові лідери довгий час намагалися задобрити агресора – Російську Федерацію (далі – РФ) ціною українських територій та суверенітету. У 2014 – на початку 2015 рр. їм це вдалося, мирні перемовини, так звані Мінськ-1 (2014 р.) і Мінськ-2 (2015 р.), які призвели до дипломатичних домовленостей, хоча й зупинили активну фазу бойових дій, проте не вирішили сутність конфлікту, він був поставлений на паузу. Зрештою, сподівання на мирне вирішення конфлікту виявилися нездійсненими. В. Путін прийняв вольове рішення остаточно вирішити так зване «українське питання», суть якого полягало у ліквідації Української держави, включення її території до складу РФ, знищення української політичної нації, геноцид громадян України та цілковита асиміляція українського етносу. Для цього, 24.02.2022 очільник Кремля оголосив про початок так званої «Спеціальної військової операції в Україні» та віддав наказ Збройним Силам РФ (далі – ЗС РФ) демілітаризувати й денацифікувати Україну та розпочати наступ проти Української держави. Агресор сподівався за 2-3 доби (48-72 години) захопити Київ, протягом тижня оволодіти більшою частиною України, примусити до капітуляції законообрану українцями владу та відсвяткувати свою перемогу урочистим парадом по Хрещатику.

Незважаючи на початкові значні успіхи агресора, українці вистояли, згуртувалися й відстояли Київ, а згодом змусили загарбників втекти з Київщини, Сумщини, Чернігівщини, Миколаївщини, Харківщини й Херсонщини. Але ЗС РФ залишаються надалі ще дуже потужною силою й війна буде тривати надалі. Саме тому, громадянам України задля остаточної перемоги над ворогом треба мобілізувати весь свій потенціал, у тому числі й інтелектуальний.

У зв'язку з цим, ми впевнені, що філософські ідеї Григорія Сковороди відображають особливості українського національного характеру й сутність українського світогляду та корелюються з основними засадами ментальності українців. Оскільки, російські загарбники для перемоги над Україною й українцями прагнуть знищити все українське, тому й Григорій Савич став бажаною ціллю для рашистів.

Саме тому, знищення ЗС РФ у ніч з 6.05. на 7. 05. 2022 р. Національного літературно – меморіального музею Г. Сковороди у селі Сковородинівка, Золочівського району Харківської області, стало не випадковістю, а закономірним результатом путінської антиукраїнської політики щодо українців та їх культурних надбань. Цікаво, що речник Міністерства оборони РФ визнав, що тієї ночі авіація Військо-Космічних Сил РФ вразила 18 військових об'єктів, серед них і 2 пункти управління військами Збройних Сил України, в районі села «Сковородниково». Росіяни навіть не можуть вірно озвучити назву українських населених пунктів, оскільки вони зневажають Україну, українців та їхню мову. Чого тільки варта російська транскрипція вимови назви українського містечка «Гостомель» (наголос на «є»).

Варто відзначити й наголосити, що неоголошена російсько-українська гібридна війна – це не пересічний збройний конфлікт між сусідніми державами за володіння спірними територіями, яких чимало було зафіксовано в історії людства, а за влучним висловом Л. Залізняка, це – цивілізаційна війна [1, с.4].

Саме тому, протистояння цивілізацій це передусім протистояння ідеологій, світоглядів, культур, сенсів, менталітету, ідентичностей, історичних шляхів розвою, трибу життя тощо.

У цьому зіткненні цивілізацій (західної та євразійської) важливе значення набуває творче переосмислення філософської спадщини Г. Сковороди, оскільки саме цей філософ, поет, педагог і музикант став уособленням українського мислетворення для всього світу. Якщо в імперську й тоталітарну добу його намагалися приватизувати (зробити з нього великороса й борця права трудящих) то сучасні рашисти прагнуть ліквідувати все, що тим чи іншим чином асоціюється в їх неоімперській свідомості з українськістю та з українською самобутністю.

Зрештою, збройна й інформаційна агресія ЗС РФ проти України й українців вкотре підтвердила залізну закономірність, де українська історія, український інформаційний простір, українська наука, українська самобутність, українська освіта, українська мова, українська культура перебувала на маргінесах, там запанував агресивний, реваншистський, неоімперський, фашистський, рашистський, антиукраїнський «русский мир».

Проте «русский мир» – це не пересічний культурницький проєкт, який мирно й толерантно пропагує так звану «велику російську культуру». Він лише «де-юре» налаштований на збереження й розвиток російської мови й культури, як у самій РФ й у країнах так званого «ближнього зарубіжжя» (колишніх радянських республіках) та «далекого зарубіжжя» (по всьому світу). Проте, «де-факто», це – неоімперська ревашистська геополітична ідеологічна доктрина, спрямована на теоретичне обґрунтування та практичне відновлення «великої історичної Росії» у кордонах Російської імперії на вершині її могутності у 1914 р.[11, с. 41].

Також очільники й провайдери «русского мира» активно

заперечують існуючу етнокультурну реальність. Вони ігнорують існування в реальному часі українського народу як самобутньої етнічної спільноти з притаманним їй неповторним етнокультурним комплексом (спільність походження; мовна єдність; наявність власної споконвічної етнічної території; самобутня духовна і матеріальна традиційна культура; релігійність; збереження й існування самосвідомості, етнічної пам'яті, самоназви, менталітету, стереотипів поведінки тощо), який творився в процесі тривалого у часі і просторі етнокультурного розвитку України й українців та фактично вважають українську етнічну спільноту невід'ємною частиною (субетносом) російського народу, «великої історичної Росії» й «русского мира»[10, с. 75-76].

Незважаючи на триваючу неоголошену російсько-українську гібридну війну очільник РФ В. Путін продовжує у своїх виступах називати росіян й українців одним єдиним братнім народом. Так, 12.07.2021 р. на офіційному сайті Президента РФ було оприлюднено його програмну статтю «Про історичну єдність росіян та українців» російською й українською мовами, в якій В. Путін вкотре наголосив, що росіяни й українці один народ, єдине ціле, а Росія та Україна є частинами, по суті, одного історичного і духовного простору [5].

На думку реваншиста, шовініста, фашиста та імперіаліста В. Путіна, сучасна Україна – цілком і повністю дітище радянської епохи, яка створювалася за рахунок історичної Росії. Він зазначає: ««Коренізація», безумовно, зіграла велику роль у розвитку і зміцненні української культури, мови, ідентичності. Разом з тим під виглядом боротьби з так званим російським великодержавним шовінізмом українізація часто нав'язувалася тим, хто себе українцем не вважав. Саме радянська національна політика – замість великої російської нації, триєдиного народу, що складається з великоросів, малоросів і білорусів – закріпила на державному рівні положення про три окремих слов'янських народи: російський, український і білоруський» [5].

Для українців є надзвичайно важливим збереження та розвиток національної ідентичності під час війни. Оскільки українська національна ідентичність – це не лише сукупність світоглядних ідей, поглядів, концепцій й уявлень стосовно засадничих інтересів української нації та пошуку дієвих засобів і шляхів їх забезпечення. Також вона є довготривалим і болючим процесом розуміння українцями своєї належності до європейської спільноти й цивілізації та до української політичної нації шляхом позбавлення колоніального комплексу меншовартості, залишків тоталітаризму (радянського «совка») та впливів неоімперського путінського «русского мира».

Тому й В. Путіна надзвичайно хвилює питання збереження та розвитку національної ідентичності українців: «Може прозвучати аргумент: якщо ви говорите про єдину велику націю, триєдиний народ, то яка різниця, ким себе люди вважають – росіянами, українцями чи білорусами. Повністю з

цим згоден. Тим більше, що визначення національної приналежності, особливо у змішаних родинах – це право кожної людини, вільної у своєму виборі. Але річ у тім, що в Україні сьогодні ситуація зовсім інша, оскільки йдеться про примусову зміну ідентичності. І найогидніше, що росіян в Україні змушують не лише відректися від свого коріння, від поколінь предків, а й повірити в те, що Росія – їхній ворог. Не буде перебільшенням сказати, що курс на насильницьку асиміляцію, на формування етнічно чистої української держави, агресивно налаштованої щодо Росії, за своїми наслідками можна порівняти із застосуванням проти нас зброї масового ураження. Внаслідок такого грубого, штучного розриву росіян і українців – сукупно російський народ може зменшитися на сотні тисяч, а то й на мільйони»[5].

У свою чергу, заступник голови Ради Національної Безпеки та Оборони РФ, президент РФ (2008 – 2012), багаторічний прем'єр-міністр РФ та неоімперський реваншист і рашист Д. Медведєв у газеті російського олігарха А. Усманова «Коммерсантъ» 11. 10. 2021 р. оприлюднив коротку статтю під назвою: «Почему бессмысленны контакты с нынешним украинским руководством. Пять коротких полемических тезисов» [4].

Свій допис російський політик розпочинає цитуванням відомої української приказки «Коза з вовком тягалася, тільки шкура зосталася». Він не уточнює хто є хто, але читачі самі мають здогадатися. Головні послання цієї маленької статті як і розлогого трактату В. Путіна спрямовані на те щоби переконати як пересічного росіянина й звичайного громадянина України, що сучасна Українська держава, насамперед, просто непорозуміння, яка при допомозі своїх недолугих очільників (корупціонерів, крадіїв, фашистів, антисемітів, наркоманів тощо) дуже швидко збанкрутує й самоліквідується, а її громадяни повернуться під омофор великої «історичної Росії» [4].

Якщо знані в Україні й у світі вчені такі як: М. Грушевський, М. Брайчевський, В. Баран, Л. Залізняк у своїх працях переконливо довели неперервність етнокультурного розвитку українців з середини I тис. нашої ери, й, що це окремий народ зі своєю самобутньою мовою, історією, культурою, звичаями, традиціями тощо, то для провідників «русского мира» це все просто маячня.

На тверде переконання Д. Медведєва, Україна лише знаходиться в пошуках своєї ідентичності й особливого шляху, намагається створити власну окрему історію. Хоча, на його думку, вся ця історія вчить, що на це потрібно багато століть, яких немає ні Україна, ні українці, бо вони приречені[4].

Отже, у своїх ідеологічно заангажованих публікаціях провайдери «русского мира» намагаються всіляко заперечити сучасну етнокультурну реальність, відмовити українцям у праві на самостійний розвиток й переконати їх у недоцільності Української держави та самостійного розвитку українського народу, пропонуючи навзаєм «русский мир» як перспективний чинник модерного розвитку російської цивілізації та ідею великої «історичної Росії».

Показово, що збройна й інформаційна агресія РФ на початку 2014 р., підсилена проросійським виступами так званої «п'ятої колони»

проплаченої Кремлем, які згодом призвели до так званої «русской весны» та антиукраїнською діяльністю прибічників «русского мира», поставила під питання саме існування Української державності та української нації, але завдяки Всеукраїнському патріотичному здвигу громадянського суспільства ворог був зупинений.

В умовах реваншистської неоімперської політики РФ щодо України та неоголошеної російсько-української гібридної війни, особливо після 24.02. 2022 р., коли розпочалося повномасштабне вторгнення ЗС РФ з півночі, сходу і півдня на українські землі, руба постає питання стосовно самого існування Української державності та виживання українців як неповторної етнічної спільноти та політичної нації.

Враховуючи всі обставини, стало зрозумілим те, що для повної перемоги над російськими загарбниками недостатньо їх розгромити на полі бою. Треба цілковито здолати ворога в гуманітарній, духовній, культурній та інформаційній сферах. Потрібно щоби «русский мир» остаточно зник з українських теренів й згинув на московських болотах. Задля цього є нагальна потреба в комплексному й системному використанню величезного масиву історичної, духовної та культурної спадщини українського народу загалом і переосмислення філософської спадщини Григорія Сковороди, оскільки вона у переважній своїй більшості відображає особливості українського національного характеру й сутність українського світогляду та корелюються з основними засадами ментальності українців. Життя й доля Г. Сковороди була нерозривно пов'язана з його народом, який він любив і поважав.

Філософські ідеї українського «Сократа», літературна творчість, педагогічна спадщина, музичний доробок, життєвий та творчий шлях Григорія Сковороди (1722 – 1794) назавжди увійшли до скарбниці цивілізаційних звершень українського народу.

Григорій Савич Сковорода народився на Полтавщині, в селі Чорнухи, 3 грудня 1722 р. в сім'ї малоземельного козака. Там і наснажувалося його серце й розум психоідеологією цієї винятково важливої в українській історії та духовній еволюції суспільної козацької верстви – осердя Національно-визвольної революції середини XVII ст, або Хмельниччини. Козацька спадщина мала на юнака великий вплив. Навчання у Києво-Могилянській академії, успішна кар'єра співака хорової придворної капели у Санкт-Петербурзі, а згодом перебування у складі російської місії в Австрійській імперії Габсбургів й відвідування Німеччини та Італії долучили Г. Сковороду до досягнень тогочасної європейської цивілізації [3, с. 233].

Григорій Савич жив і творив у складні часи, хоча коли українці могли жити спокійно, риторичне й водночас філософське питання. Українська Козацько-Гетьманська держава, здобуток Національно-визвольної війни українського народу під керівництвом гетьмана Б. Хмельницького (1648 - 1657 рр.), поступово занепадала, оскільки її цілеспрямовано знищувала й

поглинала новостворена могутня Російська імперія. Проте, навіть у цей складний період української історії, героїчний козацький дух волі, звитяги, мужності, лицарства, справедливості й свободи нікуди не зник й залишався у свідомості українців.

Недаремно, саме воля й свобода були пріоритетними у життєдіяльності Г. Сковороди у XVIII ст. Воля й свобода залишаються визначальними у долі українського народу впродовж XX – XXI ст.

У своїх філософських працях Григорій Савич сформулював і переконливо обґрунтував концепт «любов до сродної праці». В українській етнокультурній традиції до праці завжди ставилися з повагою, з пієтетом, оскільки праця приносила добробут родині й повагу у суспільстві. Тоді як у росіян – праця, це завжди тягар і важка повинність.

І. Стогній зазначав, що мислитель прагнув побудувати справедливе і розумне суспільство, в основному шляхом просвітництва, дотримання середнього достатку, свободи і «сродної» праці [9, с. 179].

Також, наголошував вчений, що шлях до морального удосконалення, вчив Сковорода, лежить через «сродну» працю, науку і освіту. Лише завдяки праці, життєвій мудрості, знанню можна досягти найвищого блага, звільнитися від пороків і зла [9, с. 186].

На думку А. Рубана, у філософії Г. Сковороди саме споглядально-рефлексивна настанова відіграє величезну роль. Згідно з його поглядами, основна проблема людського існування – щастя конкретної людини – розв'язується лише подвигом самопізнання, через який виявляється «внутрішня», «сердечна» та «єдина людина». Тільки таким чином можна осягнути духовне осереддя, центр та підвалини бентежного і пристрасного душевного життя. Заглиблення у внутрішнє «я» є водночас розпізнанням «спорідненості» людини з певним типом діяльності, фізичної або духовної. Це забезпечує можливість «спорідненої праці» [6, с. 518].

У свою чергу, Т. Кононенко наголошує: «Коли думаємо про дух творчості Григорія Сковороди, не можемо ні на мить забувати і його славнозвісну тріаду єдності Макросвіту (Природи), Мікросвіту (Людини) і Слова. І його ж концепцію «двох натур»: видимої (матеріальної) і невидимої – духовної, бо за цим і визнання Бога, і заперечення його надприродної сутності; а головне – поетизація природи й природної людини, ролі слова (мислення) в його універсальній сутності та в формуванні людини, усвідомлюючи свою сутність, (обдарування, покликання), схильної до самопізнання в ім'я найповнішої самореалізації та найефективнішого служіння людям, «сродної праці», спраглої внутрішньої досконалості та свободи...» [3, с. 213].

Все своє свідоме життя Г. Сковорода прагнув саме до «сродної» а не рабської праці. Він завжди був Особистістю, вільною людиною, яка сама обирає власний шлях і долю. Г. Сковорода дуже хотів працювати викладачем, йому імпонувала педагогічна діяльність, подобалося навчати тих хто прагнув отримати сутнісне знання а не формальне ество. Проте,

коли йому нав'язували силою те, що він категорично не сприймав, то Сковорода казав просто: «Прощайте. З Богом!».

Так трапилося у Переяславі, де він викладав у місцевому колегіумі за особистим запрошенням переяславського єпископа, де йому почали дорікати за невідповідність його лекцій формальним приписам і вимогам. Г. Сковорода не піддався тиску догматиків і, врешті-решт, був позбавлений «сродної праці» консисторським судом.

Ця ж історія повторилася двічі вже у Харкові, де він також викладав у колегіумі. Спочатку він змушений був покинути викладацтво через примус прийняти чернецтво. Через деякий час після повернення до педагогічної діяльності, місцевий єпископ розпочав його цькувати за надто вільне, на думку ієрарха, тлумачення Катехізиса. Г. Сковорода залишився вірним своїм принципам й з гордо піднятою головою покинув «сродну працю».

Історія самодостатнього українського етносу бере свій початок орієнтовно з середини I тисячоліття від народження Бога. Шлях зародження, формування й функціонування української етнічної спільноти був складний і тернистий. У тому, що українці наразі навчаються, опановують нові знання й можливості, існують і продовжують виборювати своє право на існування є велика заслуга їх духовних вчителів і наставників, у тому числі й Григорія Сковороди.

А. Рубан свідчить: «За Г. Сковородою, наближення до основ істинного знання – мета і обов'язок кожної людини, що прагне до розумного та щасливого життя. Провідником в цьому виступає пізнання, яке допомагає вести людські справи, прийти до розуміння свого місця в суспільстві. Внаслідок цього виникає особлива атмосфера існування, що дає можливість людям реалізувати свої сутнісні сили. Отже, самопізнання у Г. Сковороди – це інтелектуальний процес, що веде до знання і розуміння. Процес реального наближення людини до Бога шляхом заглиблення у себе. В процесі самопізнання людина знаходить смисл свого буття» [6, с. 577].

Г. Сковорода підсумок своїх розмислів на цю тему означив лаконічно: «Як глупоста є мати всіх пороків, в тому числі й пихи..., так мудрість є справжня мати як інших чеснот, так і скромності...» [8, с. 300].

Кожен мислитель намагається систематизувати свої величезні напрацювання та цікаві думки в якусь упорядковану систему знань, щоби допомогти наступникам і послідовникам впевнено рухатися далі й творити нові сенси. Саме такою оригінальною філософською концепцією й стала, на нашу думку, філософія серця (кордоцентризм) Г. Сковороди.

З цього приводу А. Рубан писав: «Творцем нової оригінальної «кордоцентричної» філософії постає Григорій Сковорода, проте тлумачення символу «серця» в близькому до цього значенні знайдено вже в творах Г. Смотрицького, К.-Т. Ставровецького, Д. Туптала. Г. Сковорода, розглядаючи людину як «мікрокосмос» і поділяючи її на «зовнішню» та

«внутрішню» («істинну»), ототожнює останню з «чистим серцем», яке тлумачить символічно. «Серце» виступає не тільки духовним центром людини, а й першоджерелом істинного знання, адже в серці людини повинен панувати Бог. Далі ця символіко-антропоцентрична «філософія серця» знаходить своє продовження в працях Кирило-Мефодіївських братчиків, зокрема П. Куліша. Т. Шевченка, М. Костомарова, а також у творчості Лесі Українки, М. Коцюбинського, Б.-І. Антонича, П. Тичини, О. Довженка та ін. Прагнення до творчої діяльності лежить у самій природі людини. Г. Сковорода виходив з того, що людина не може виробити об'єктивного погляду на світ, якщо вона не визначить своє місце в природі та суспільстві. Філософ у пізнанні самої людини вбачав ключ до пізнання природи суспільного розвитку. Людину він розглядав як особливий маленький світик – мікросвіт, який за складністю своєї організації перевершує всі явища природи і який складається з тих самих двох натур (зовнішньої та внутрішньої), що й макрокосм. Ідея перетворення людини із зовнішньої у внутрішню, духовну, що є в основі вчення Г. Сковороди спрямована на внутрішнє життя людини. Шлях до внутрішнього духовного розвитку пролягає через моральне вдосконалення людини, цінність якої визначається її якостями, такими, як розум, знання, працьовитість, віра, милосердя, справедливість і проявляється в її справах. Діяльність людей у суспільстві повинна визначатись природним покликанням, природними нахилами людини до праці, а праця має бути спрямована, насамперед, на благо суспільства. Мета людини – не переробити себе і природу відповідно до надуманих ідей, а розвивати те, що вже закладено в ній, очистити душу, досягти гармонії згідно із «сродністю» [6, с. 580–581].

З цими думками солідаризується Т. Кононенко: «Не важко переконатися, що симфонізм мови Г. Сковороди походив від симфонізму-гармонії його світовідчуття й світорозуміння, почуттів і роздумів, вчення про життя і самого життя, (жив, як учив, і учив, як жив), характеру й волі, життєвої енергії інтелекту й серця. Серце для стародавніх єгиптян було символом мудрості. Серце є генератором досвіду і деміургом життя й для філософії-віри українців: серце виявляє зв'язок тіла з енергіями Землі і Неба; воно вказує на коріння й причину добра і зла, правди і кривди, справедливості й відступу від заповідей Божих. Серце в українському фольклорі – найголовніший порадинок і суддя. Не випадково В. Мономах радить дітям не цілувати хреста й не підписувати угод, не порадившись з серцем. І для Г. Сковороди – серце є носієм життєвої енергії й мудрості, критеріальності й рівня Свободи. Воно – деміург явного і потаємного зміслу Мови, і як Мова є Душею народу, так серце – вмістилище душі Людини. Звідси й така категорія як «філософія серця» (кордоцентризму)» [3, с. 227].

За влучним висловом французького мислителя Вольтера «Україна завжди прагнула до волі!». Україна й українці у 1991 р. проголосували за

відновлення Української державності й повернення до європейської цивілізації. Восени 2013 р. зупинка євроінтеграційних процесів, стала однією з головних причин розгортання Національної української революції початку XXI ст. Україна завжди була, є і буде важливою частиною європейської сім'ї вільних народів.

Г. Сковорода є мислителем європейського й світового рівня, його життя й творчість міцно зав'язана й переплетена з європейською філософською традицією, європейським осягненням таємниць Всесвіту й сенсу буття звичайної, маленької людини з її проблемами, надіями та сподіваннями.

П. Кононенко зазначає, що великий Г. Сковорода, синтезуючи європейську літературну й філософську творчість від греків-еллінів до німецьких містиків, успішно розвиває концепцію трьох триад, згідно з якою, всесвіт – це єдність неба, сонця й землі; природа – це єдність макросвітів, мікросвітів та Біблії (Слова); людина – це єдність тіла, серця, інтелекту; як сонце дає життя небу й землі, як Біблія (Слово) синтезує сутність природи й людини, – так серце дає життя інтелектові й тілу. Саме звідси, переконаний П. Кононенко, й розвивається в українській ментальності домінанта свободи: як єдності почуттів, внутрішньої (природної) волі та жаги справедливості [2, с. 295].

У вірші «De libertate» («Про свободу») Г. Сковорода характеризує сутність поняття свобода. Філософ порівнює його із золотом, найдорогоціннішим тогочасним металом і приходять до висновку, що цінність свободи не можна виміряти у грошовому еквіваленті, вона безцінна. Свобода робить людину вільною, а несвобода – рабом. Саме тому, мислитель славить історичну постать та визначну особистість Б. Хмельницького як державотворця та полководця, який прагнув визволити українців, дати їм свободу, а Україні повернути «державну бронзу»: «Будь славен вовѣк, о муже избранне. Волности отче, герою Богдане!» [7, с. 91].

Прагнення справедливості та відчуття свободи покликали громадян України на Перший Майдан восени 2004 р., коли злочинна влада намагалася сфальшувати волевиявлення виборців. Зрештою, ці події призвели до Помаранчевої революції.

Пристрасне бажання справедливості й порушення їх свободи привело небайдужих українців на Другий Майдан восени 2013 р., коли проросійський істеблішмент прагнув зупинити євроінтеграційний поступ України. Врешті-решт, це призвело до початку Національної української революції початку XXI ст., яка не завершилася й триває й досі (Революція Гідності 2013 – 2014 рр., Електоральна революція 2019 р. є лише її складовими частинами).

Жадання свободи, хотіння волі, пристрасть до справедливості та любов до Батьківщини згуртувало громадян України в українську політичну націю, яка наразі веде кровопролитну боротьбу з російськими загарбниками.

Т. Кононенко наголошує, що Г. Сковорода всеосяжний і багатогранний та водночас веселково-цілісний і симфонічний, як і український світ – питома клітина вселюдства [3, с. 7].

Проте для путіністів не існує українського світу, на їх імперське, шовіністичне, фашистське й рашистське переконання Українська держава, це – непорозуміння, українці – субетнос росіян, українська національна ідентичність – це вигадка злих нацистів-бандерівців, а українська культура – етнографічне доповнення великої російської. Для них (кремлівських очільників і глибинного російського народу) є лише «русский мир» й «велика історична Росія», все інше має стати російським чи перестати існувати взагалі.

Таким чином, для українців є важливим творче переосмислення філософської спадщини Г. Сковороди для збереження та розвитку українськості та української ідентичності під час війни. Оскільки саме цей філософ, поет, педагог і музикант став уособленням українського мислетворення для всього світу. Творчий доробок самодостатнього мислителя поєднує у собі європейські й українські надбання у філософській царині знань. Прагнення до свободи, волі, незалежності та справедливості поєднало навіки долю Г. Сковороди з долями мільйонів українців та України, яка завжди прагнула до волі!

Література

1. Залізник Л. Україна між Сходом і Заходом. Про витоки і суть російсько-української війни 2014 р. Київ: Шлях, 2014. 168 с.
2. Кононенко П. Українознавство. Київ: Заповіт, 1994. 320 с.
3. Кононенко Т. Божественна симфонія Григорія Сковороди: Українознавчі виміри філософської спадщини. Тернопіль: Джура, 2010. 328 с.
4. Медведев Д.: Почему бессмысленны контакты с нынешним украинским руководством. Пять коротких полемических тезисов. «КомерсантЪ» 11. 10. 2021 р
5. Путін ВППро історичну єдність росіян та українців. 2021. Електронний ресурс: URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/66182> [Дата останнього доступу 9.09.2021]
6. Рубан А. Г. Сковорода про особливості українського національного характеру. Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність. Київ, 2003. С. 575–583.
7. Сковорода Григорій. Повне зібрання творів: у 2-х т.т. Київ: Наукова думка, 1973. Т. 1. 532 с.
8. Сковорода Григорій. Повне зібрання творів: у 2-х т.т. Київ: Наукова думка, 1973. Т. 2. 576 с.
9. Стогній І. Г. Сковорода про свободу і справедливість. Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність. Київ, 2003. С. 179–193
10. Фігурний Ю. Доктрина «русского мира» як політична ідеологія агресії Росії проти України. Українознавство. 2021. № 4 (81), С. 72–88.
11. Фігурний Ю. «Русский мир» – важливий чинник агресії Російської Федерації супроти України й українців. Українознавство. 2016. № 3 (60). С. 40–59.

Розділ 2. Педагогічна спадщина Григорія Сковороди

Максименко С.Д.

доктор психологічних наук, професор, академік Національної академії педагогічних наук України, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна

Яланська С.П.

доктор психологічних наук, професор, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», м. Полтава, Україна

ІДЕЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ КРІЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНОСТІ: ПРИРОДОВІДПОВІДНІСТЬ ТА ТВОРЧА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ

*«Сродна праця» – це найсолодша в світі річ.
Г.С. Сковорода*

Надзвичайно важливе значення у морально-етичному вченні Г. Сковороди відіграє ідея про «сродну працю». Задля власного щастя особистість повинна за власними здібностями визначатися з професійною діяльністю. Якщо правильно врахувати свої можливості, то можна досягти у житті значних успіхів і бути щасливим.

Жигайло Н., Гаврилук У., Синюга О. зазначають: «Значну увагу Сковорода приділяв душевному миру та спокою людини. Оскільки Григорій Сковорода був не лише поетом, педагогом, філософом, містиком, а й богословом, тому він і вважав своїми постулатами життя гармонійне співіснування з Богом у серці, у злагоді з людьми й у взаємодії з природою, а також у мирі зі своїм сумлінням. Дослідником людської душі робиться акцент життя за серцем, а не за розумом, тому що саме воно є глибоким колодязем безодні людської душі, з якого людина черпає істину. Важливим є те, що побудова «внутрішньої» людини, за судженнями Григорія Савича, базується на забезпеченні не зовнішніх потреб, а потреб нашої душі та прагнення до Бога. Господь не дивиться на нашу видиму красу, що лежить на поверхні, а Він заглядає куди глибше – сягаючи багатств нашого єства [3, с. 92].

У книзі «Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів», за редакцією Леоніда Ушкалова, підкреслюється ідея «сродної праці»: «Правда, что наука приводит в совершенство сродность. Но если не дана сродность, тогда наука что может совершить? Наука есть Пра́ктика и Привычка, и есть дочь Натуры. Птица может научиться лѣтать – не Черепаха. Куда мы хитры находить вылазку, гдѣ не надобно! Удивительно, что всякая тварь послѣдует Создателю Предводительству. Один чрез непослушаніе челоуѣк Глупомудрою дѣлается Мартышкою, засмотрѣвся

на слѣпую Моду, не на Мановеніе прозорливья Природы. Кто зовет в лѣса° и сады род Соловьев и Дроздов? на поля° Жа'воронков? а Жаб в во'ды и болота? Кто ведет рѣчные потоки к Морю? Кто влечет к Магниту сталь? Кто устремляет дрожащій пламень выспрь? Сей есть БОГ наш, всѣми царствующій и всѣм все домостроящій. Все то' сносное, что природное, и Симпатія (Συμπάθεια) значит природную сносность, касающуюся к Дружбѣ, к Пищѣ, и паче всего к избранію Званія. Если кто щасливо живет в изобиліи, не потому щаслив, что в изобиліи, но что в изобиліи с Богом. А без сего гораздо его щасливѣе природный нищій. Не всѣ рожденны к изобилію. 673 Естли Матема'тик, Ме'дик или Архите'ктор щаслив, конечно, щастіе тое зависит от Природы, родившія его к тому. А без Ея он – бѣдная и смѣшная тварь. С Богом святым низкое возводится. А без Его низводится и высокое. Щастіе наше внутри нас... Пускай никто не ожидает щастія ни от высоких наук, ни от почтенных Должностей, ни от изобилія... Нѣтъ его нигдѣ. Оно зависит от сердца, сердце от Мира, Мир от Званія, Званіе от БОГА. Тут Конец: не ходи далѣе. Сей есть Источник всякія Утѣхи, и Царствію ЕГО не будет конца [9, с.672-673].

Ільницька Д. підкреслює, що філософська спадщина Г. Сковороди та його концепція «сродної» праці, основою яких є ідея природовідповідного виховання, можуть стати основою та головним принципом національної системи освіти і виховання, скласти фундаментальні засади процесу становлення і самореалізації творчої особистості в сучасному суспільстві. При цьому відродження національної системи освіти і виховання може розглядатись як основний, визначальний фактор духовного та соціально-культурного розвитку української нації [4, с. 18-19].

Глива Є. у своїй монографії зазначає: «Вразив мене також факт, що успіх у психотерапевтичній практиці залежить винятково від пацієнта. Тільки він вирішує, що для нього дорогоцінне, належне, порядне, вартісне. А терапевт лише створює належні умови, що сприяють людині в процесі її самопізнання. Факт, що кожна людина вирішує сама щодо себе і що такі рішення завжди оптимальні, змусив мене замислитися над запитанням, чому саме в психотерапевтичній ситуації людина діє достойно, мужньо та благочесно. Відповідь прийшла під час читання творів Григорія Сковороди, в яких він закликає людину до самопізнання. Пізнати в собі не тіло, не «порох», не смертне, а вічне, духовне начало виявилось так само легко, як, відкривши вікно, впустити світло до кімнати [2, с.105].

Балашов Е. зазначає, що самореалізація особистості є природнім явищем, характерним і притаманним кожній особистості. Підкреслює, що глибина самореалізації особистості залежить значною мірою від зовнішніх соціокультурних обставин середовища, у якому знаходиться ця особистість [1].

Клименко В. зазначає, що здібності людини виявляються не в тому, що вона має знання у формі знакових систем, відчуває у формі почувань, а в тому, що вона доцільно діє, спираючись на логіку предмета [5].

За Максименком С., уже сам початок нової людини є нічим іншим, як результат творчого акту опредметнення своєї нужди двома люблячими істотами. Вже сама по собі особистість є результатом і продуктом творчості. І нужда, втілена у ній, має величезний креативний потенціал, який виявляється в унікальності, гетерогенності, самоусвідомленні, самодостатності в цілому. Дотриматися принципу креативності в аналізі особистості означає «взяти» її існування в цілому, в її унікальній спрямованій єдності, в котрій вона лише і існує. І це означає реально врахувати багатозначність, неочікуваність і непередбачуваність особистості [6].

Максименком С. розроблені і визначені основні принципи генетико-креативного підходу до особистісного розвитку, а саме: принцип розвитку, принцип переживання, принцип свободи, принцип взаємодії, принцип невизначеності та індетермінізму, принцип терапевтичного ефекту. Зокрема, принцип розвитку означає врахування онто- і актуалгенезу як саморозвитку складної гетерогенної нелінійної системи, яким є особистість і група. Врахування цього є абсолютно необхідним вже тому, що, за нашими попередніми даними, вихідна сила (нужда), що зумовлює саморозвиток, має відпочатково креативний характер. Новий метод покликаний дати можливість розкрити цю творчеськість, не порушуючи процес інтериоризації. Ми вважаємо, що нужда, в принципі, може асимілювати в собі певні всезагальні способи людської поведінки і виявляти їх при зустрічі з оточенням через потреби і їх опредметнення. Нужда породжує існування і ускладнює його. Ми можемо говорити тепер про душевно-духовне без містики і метафорики – воно є продуктом еволюції нужди, втіленої в людській істоті. Таким чином, нужда, як генетично вихідне відношення, що конститує особистість, незрозумілим поки що унікальним і складним шляхом вбирає і з'єднує в собі і біологічне, і соціальне, і в процесі онтогенетичного розвитку соціальне перетворюється в біологічне, але не в дорослих особинах, а в новонародженому індивіді як продукті любові. І коли ця специфічна форма нужди реалізується в здібність стати особистістю, вона несе в собі вихідну інтенцію: новонароджений індивід виявляється готовим до соціалізації. Соціальне привласнюється дуже легко, напрочуд легко, якщо зважити на те, що перед нами біологічна, по суті, особина. Без наявності нужди стати особистістю ніяка біологічна дресура не може призвести до соціального становлення індивіда. Розуміння нужди як єдиної суперечливої цілісності біологічного і соціального дає можливість більш змістовно розглядати її специфічні породження – психологічні засоби, соціальні потяги, інші структури, формування яких визначає спрямованість і саме існування особистості. Повертаючись до аналізу різних теорій, зазначимо, що вони, на наш погляд, просто «вхоплюють» окремі моменти і аспекти існування та розвитку нужди (Костюк Г., Гальперін П., Піаже Ж., Виготський Л.). Ідучи різними теоретичними шляхами, вчені приходили до одного й того ж

(хоча й не експлікованого) положення – механізм породження психічного знаходиться в нужді. Тут – єдність біологічного і соціального, тілесного і духовного, Ми, фактично, фіксуємо зараз наявність різних шляхів до одного й того ж фундаментального суперечливого підґрунтя особистості [7].

Наприклад, додержання принципу свободи означає, що процес навчання скеровано на формування свободних дій, тобто таких, що спочатку «інтелектуалізуються», а вже потім реалізуються як реальні дії. В стані дійсної особистісної активності, «на порозі» справжнього життєвого вчинку, особистість завжди непередбачувана через те, що нікому (в тому числі і їй самій) до кінця не відомі дійсні можливості, глибини особистісної природи. Та сама духовність, яка у вигляді потенційного стану відпочатково зумовлює особистість як можливість, далі, по життю, зміцнюється й розвивається, піднімаючи невідомі пласти природи і роблячи людину дійсно до кінця незбагненою і нескінченною у своєму становленні, що не завершується ніколи. Незавершеність – це хоча й непізнана, але дуже важлива ознака особистості, врахування якої є абсолютно необхідним. Здатність до саморегуляції поведінки – ще одна сутнісна ознака особистості. Відомо, що досить довгий час в онтогенетичному розвитку збалансованість психологічних процесів досягається завдяки не усвідомлюваним механізмам так званої базальної емоційної регуляції. Ці механізми працюють незалежно від бажання людини, і сенс їхньої роботи полягає в забезпеченні психологічно комфортного і стабільного стану внутрішнього світу. Вони діють протягом всього життя людини, але з ускладненням життєвої ситуації (а це є прямим наслідком розвитку і соціалізації) їх дія виявляється недостатньою – занадто складними й неоднозначними стають умови життя. Тому в особистості здійснюється формування принципово нових механізмів, які управляються свідомо самою людиною. Першим з відомих є механізм вольової регуляції поведінки. В ситуації боротьби різних, а часто й протилежних, мотивів, вольове зусилля забезпечує вибір і безконфліктний подальший життєвий рух. Виникнення такого механізму є справжнім і значним надбанням особистості. Вищі і найскладніші механізми саморегуляції поведінки можуть здійснюватися лише всією особистістю – цілісною і інтегрованою. Отже, можна виокремити такі послідовні етапи становлення саморегуляції в системі інтеграції особистості: базальна емоційна саморегуляція; вольова саморегуляція; смислова, ціннісна саморегуляція [7].

Пасічник І. розмежовує такі суміжні та взаємопов'язані поняття, як геніальність, обдарованість, творчість, креативність та творче мислення. Геніальність розглядається як найвищий рівень розвитку здібностей (як загальних, інтелектуальних, так і спеціальних); результати діяльності особистості, які є основним досягненням людства на певних етапах розвитку суспільства. Обдарованість розуміється як наявність у людини задатків до розвитку здібностей, що дозволяють їй успішно освоювати види діяльності, пов'язані з відповідними здібностями. Обдарованими є ті

діти, в яких виявляються ті чи інші форми загальної чи спеціальної обдарованості. Обдарованість визначається не тільки вродженими задатками, але й великою мірою залежить від навколишнього середовища та специфіки діяльності. Творчість – це діяльність людини, спрямована на створення нових матеріальних та духовних цінностей, в якій суттєве значення належить уяві, інтуїції, неусвідомленим компонентам розумової активності, а також потребі особистості в самоактуалізації. Творчість у своєму функціонуванні комбінує когнітивні, емоційні та вольові аспекти, має процесуальний та особистісний аспект. Продукт творчості є результатом найвищої концентрації духовних сил [8].

Переконані, що самопізнання розкриває можливості пошуку власних ресурсів, які є основою творчої реалізації особистості. Ураховуючи принцип «природовідповідності» кафедрою психології та педагогіки створюються всі умови для розвитку творчості молоді. Наприклад, на одному із відкритих засідань психологічної студії «Шлях до успіху», яка діє на кафедрі психології та педагогіки Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», студенти спеціальностей 053 Психологія та 012 Дошкільна освіта мали можливість презентувати свої творчі доробки. Поділилися з учасниками студії власним досвідом реалізації творчих задумів, враховуючи свої можливості, здібності, інтереси. Такі заходи проводяться неодноразово. Студенти мають змогу презентувати авторські вірші, створюють просвітницькі відеоресурси, та ін.

Заняття діяльністю, що базується на інтересі, можливостях саморозвитку, сприяють створенню позитивної емоційної атмосфери, забезпечують успішну реалізацію поставлених цілей [3].

Рисунок 1. Засідання психологічної студії «Шлях до успіху». Представлення власних фоторобіт студенткою спеціальності 053 Психологія Алексєєвою Кариною.

Рисунок 2. Засідання психологічної студії «Шлях до успіху». Представлення власних творчих робіт з бісеру студенткою спеціальності 053 Психологія Крижкою Ангеліною

Рисунок 3. Засідання психологічної студії «Шлях до успіху». Представлення власних малюнків студенткою спеціальності 053 Психологія Ксьонз Вікторією.

Рисунок 4. Засідання психологічної студії «Шлях до успіху». Представлення власних робіт з бісеру студенткою спеціальності 053 Психологія Савченко Інною.

Рисунок 5. Засідання психологічної студії «Шлях до успіху». Представлення власної роботи з клапчиків тканин студенткою спеціальності 053 Психологія Тумановською Анною.

Рисунок 6. Засідання психологічної студії «Шлях до успіху». Презентація власних віршів студенткою спеціальності 053 Психологія Твердоступ Анастасією.

Студенти діляться досвідом, зазначають про ефективність арт-терапії, її значущість для гармонізації психоемоційного стану особистості та творчої самореалізації.

*Проходячи крізь терени життя,
Крізь сумніви, страхи і перешкоди.
Повинні мати віру в майбуття,
Своїми силами здобути нагороду.
Твердоступ Анастасія [11, с. 191].*

До засідань психологічної студії «Шлях до успіху» також долучається учнівська молодь, презентуючи свої творчі доробки. Таким чином, кожна особистість, відповідно своїх можливостей, нахилів, може зреалізувати свій творчий потенціал й відчути себе по справжньому щасливою.

Тож ідеї Григорія Сковороди є надзвичайно актуальними для творчої самореалізації сучасної молоді. Адже досягти успіхів у реалізації завдань, відчути задоволення від діяльності можливо лише тоді, коли особистість виконує справу за покликанням.

Список використаних джерел

1. Балашов Е. М. *Метакогнітивний моніторинг саморегульованого навчання студентів: монографія*. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2020. 496 с.
2. Глива Є. *Онтологічний образ людини в творчості Григорія Сковороди*. К.: ТОВ «КММ», 2006. 256 с.
3. Жигайло Н.І., Гаврилюк У., Синюга О. *Великий гуманіст та любомудр Григорій Сковорода про духовну людину. Григорій Сковорода у сучасному багатомірному світі : зб. тез VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 16 листопада 2022 р.) / за ред. чл.-кор. НАН України, д-ра філос. наук, проф. В.П. Мельника ; відп. за вип. В. М. Качмар, Л. В. Ришак, Н. І. Жигайло, Ю.В. Максимець*. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. С. 92-94.
4. Ільницька Д.В. *Ідея «сродної» праці у філософській спадщині Г. Сковороди: сучасний вимір. Григорій Сковорода у сучасному багатомірному світі : зб. тез VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 16 листопада 2022 р.) / за ред. чл.-кор. НАН України, д-ра філос. наук, проф. В.П. Мельника ; відп. за вип. В. М. Качмар, Л. В. Ришак, Н. І. Жигайло, Ю.В. Максимець*. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. С. 105-107.
5. Клименко В. В. *Етапи розвитку творчості. Психологічна газета*. 2007. № 2. С. 24–29.
6. Максименко С. Д. *Психологія учіння людини : генетико-моделюючий підхід : монографія*. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2013. 592 с.
7. Максименко С.Д., Яланська С. П. *Генетико-креативний підхід: діяльнісне опосередкування особистісного розвитку: монографія*. Київ: «Видавництво Людмила», 2021. 513 с.
8. Пасічник І. Д. *Мислення як предмет психології. Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. : Психологія і педагогіка*. 2013. Вип. 25. С. 3-9.
9. Сковорода Григорій. *Повна академічна збірка творів / За редакцією проф. Леоніда Ушкалова*. Харків – Едмонтон – Торонто: Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. 1400 с.
10. Сковорода Григорій. *[Поезія]. Антологія української поезії: У 6 т, Т. 1: Українська дожовтнева поезія. Твори поетів XI-XVIII ст. Упорядник: Валерій Шевчук*. Київ: Дніпро, 1984. 454 стор.: С. 330-344.
11. Яланська С.П., Твердоступ А.А. *Гармонізація психоемоційного стану особистості: ресурс дизайн-мислення. Тези 74-ї наукової конференції професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» (Полтава, 25 квітня – 21 травня 2022 р.)*. Полтава : Нац. ун-т ім. Ю. Кондратюка, 2022. Т. 2. С. 191-193.

Атаманчук Н. М.

*кандидат психологічних наук, доцент, Національний університет
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», м. Полтава, Україна*

«ПІЗНАЙ САМОГО СЕБЕ»: ФІЛОСОФІЯ МИСЛИТЕЛЯ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЙОГО ТВОРЧОСТІ

*Головне – пізнати себе, пізнати в собі справжню людину.
Г. Сковорода*

Проблема самопізнання актуальна й сьогодні, оскільки бурхливий розвиток нових технологій впливає на мислення людей, на їх ставлення до моральних цінностей: добра, справедливості, совісті, любові тощо. У суспільстві змінюються переконання і цінності. Матеріальні відносини перетворюються на основу буття людей, а неспроможна праця руйнує їх світосприйняття та світобачення.

Люди здавна замислювалися над тим, як пізнати самих себе. Коли розумієш себе, можеш вдосконалюватися, легше знаходиш порозуміння з оточенням та навколишнім світом.

Самопізнання – складний процес, зорієнтований на пошук свого призначення в житті. Щоб краще зрозуміти самого себе, потрібно працювати над собою, тобто займатися самоаналізом своїх сильних/слабких сторін. А це нелегко. І все ж уміння звітувати собі про власний внутрішній розвиток є досить продуктивним. Коли аналізуєш свої позитивні та негативні якості, бачиш досягнення чи втрати. Надважливо не зупинятися на досягнутому, а намагатися повсякчас відкривати в собі щось нове, цікаве, перспективне.

Мислитель-мудрець Г. Сковорода вважав: *пізнати себе* – це передусім пізнати власну сутність, а через себе – пізнати земну Природу й усвідомити своє місце в Природі, Культурі, Світі та власною волею здійснити життєву програму своєї душі. Він трактував самопізнання як універсальний засіб перебудови світу [7, с.76]. Філософські ідеї Григорій Савич зосереджував навколо істоти, котра відчуває та думає [5, с. 288-289].

Г. Сковорода був переконаним: сенс життя виявляється у розкритті людиною самою себе. Людське життя – це внутрішній світ людини [6]. Тому у своїх трактатах, притчах, діалогах, байках, поезіях значну увагу приділяв самопізнанню людиною самої себе.

Зокрема, проблему самопізнання український філософ порушив у трактаті **«Наркіс. Розмова про те: пізнай себе»** [9]. Автор заглиблюється у внутрішній світ людини; її тіло порівнює із храмом, у якому зберігається неоціненний скарб – душа і серце. Людину в єдності утворюють серце і думка, формують її світогляд та спосіб життя. На думку філософа, язик – це джерело (знань), а мова – ріка (знань). Важливо контролювати власне

джерело, щоб не перетворити його на потоп і безодню непотрібності. Бо язик наш – ворог наш!

Немає сумніву в тому, що думки, викладені в трактаті, не втратили актуальності в наш час. Ми надто мало часу приділяємо розвитку свого внутрішнього «Я», часто не звертаємо увагу на гармонійність існування думок, уявлень, почуттів у власній свідомості. Причина цього – наше нездорове самолюбство, не вміння знаходити порозуміння з оточенням. Не варто забувати про важливість самовдосконалення, як зовнішнього, так і внутрішнього.

У творі «Наркіс» Г. Сковорода пише: «Кинувши земного Адама з його хлібом, хвороби, перелітаємо серцем до Павлової людини ... в самий центр серця нашого й душі нашої, минувши всі тлінні й потопні думки з усією крайньою зовнішністю плоті нашої ... підіймаємося до істинної людини ... якої наша земна хоромина є слабкою тінню та видом у роздумі істинним, з'єднаного в єдину іпостась без злиття Божого і тлінного ества» [4; 8, с.186].

Макросвіт, на думку Г. Сковороди, – навколишній матеріальний світ. Існує він завдяки Богові, який головний у всьому. Мислитель зазначає: «Один труд у них обох – пізнати себе й зрозуміти Бога, пізнати й зрозуміти справжню людину, весь труд і обман її від її тіні, на якій всі зупиняємось. Але ж бо істинна людина і Бог є одне й те ж» [11, с.78]. Тоді як мікросвіт – це сама людина. Тому для неї важливо вивчати саму себе, щоб краще пізнати себе. Український філософ пропонує «рецепт» досягнення щастя через самопізнання [10, с. 125].

Поет-мислитель уважав, що людина, яка не пізнала себе, не зможе зрозуміти світ, а пізнавши себе саму, розумітиме навіть найпотемніше у Всесвіті [3, с.493].

Г. Сковорода залишив нащадкам оригінальні вислови про сенс життя і самопізнання. Кожна епоха має унікальну можливість повернутися через слово до «давніх істин». Прочитати їх, відчувати наново. Те, що хвилювало українського філософа, хвилює і нас сьогодні, тому-то ми мусимо читати Сковороду, адаптувати написане ним до дня нинішнього.

Українські викладачі ЗВО можуть запровадити в навчальний процес Сковородинський принцип *самопізнання* на основі взаємозв'язку «*викладач – студент*» для формування у молоді *духовності й моральності*. Це актуальна для сьогодення стратегія культурного саморозвитку особистості як «*другого, духовного, народження людини*» [3].

Під час викладання дисциплін «Психологія», «Психологія особистості», «Психологія спілкування» у Національному університеті «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» для стимулювання творчого процесу самопізнання, розвитку асоціативного мислення, усвідомлення важливості для реалізації себе як особистості, самопізнання та гармонії з навколишнім світом досить ефективними є заняття, в основу яких покладено філософські ідеї Григорія Сковороди.

Арт-практика «Нарцис – квітка самопізнання»

Мета – творчо самопізнати себе.

Студентам пропонують відчувати себе мудрецем. Ставлять уточнювальне запитання: Які якості важливі для мудреця? Що таке мудрість? Акцентують увагу на тому, що мудра людина перед тим, як щось говорити чи діяти, обов’язково думає. Мудрець постійно вивчає себе самого.

Далі озвучують такий алгоритм роботи: «Уявіть квітку нарциса, яка допоможе вам пізнати самих себе. Намалюйте нарцис. У середині квітки напишіть улюблене висловлювання Григорія Сковороди «Пізнай самого себе»; у пелюстках – афоризми українського мислителя про самопізнання (можна користуватися інтернетом) – рис. 1.

Обговорення запропонованих афоризмів.

Підсумки і рефлексія.

Рисунок 1. Арт-вправа «Нарцис – квітка самопізнання»

Арт-практика «Рецепт самопізнання»

Мета – формувати автономізаційні (здатності до саморозвитку, самовизначення) компетентності.

Студентам пропонують 1) уявити смак, запах, колір, звук, із якими асоціюється слово *самопізнання*; 2) занотовувати асоціації у таблицю (табл. 1).

Обговорення результатів.

Підсумки і рефлексія.

Таблиця 1

Арт-вправа «Рецепт самопізнання»

Рецепт самопізнання				
Самопізнання	Смак	Запах	Колір	Звук

Арт-практика «Слово «самопізнання»

Мета – розвинути активне стимулювання творчого процесу самопізнання.

Студентам пропонують 1) намалювати слово *самопізнання*, 2) скласти з ним вірш, оповідання або казку.

Презентація отриманого результату.

Підсумки і рефлексія.

Як приклад, наводимо результати творчої діяльності студентів (рис. 2-3).

Рисунок 2. Арт-практика «Слово самопізнання»

Рисунок 3. Арт-практика «Слово самопізнання»

Наші спостереження дають підстави стверджувати, що казкотехніка, доповнена малюнковою технікою, є пошуком інформації студентом про себе самого та оточення [1, с.43; 2].

Арт-практики – дієвий метод психологічної роботи зі студентською

молоддю, який стимулює самопізнання, зокрема сприяє:

- свідомій творчій взаємодії зі світом;
- підвищенню рівня прояву унікальності;
- усвідомленню можливостей та цінностей власного життя;
- пізнанню власних емоцій та переживань;
- внутрішньому відчуттю сили і гармонії;
- розширенню можливостей самовдосконалення;
- пошуку сенсу життя;
- створенню за допомогою асоціативного мислення концепції світу та людини;
- стимулюванню творчого самопізнання;
- самопізнанню в гармонії з довкіллям [1, с.48].

Досвід нашої роботи свідчить, що впровадження інноваційних освітніх технологій викладачами ЗВО забезпечує формування професійної компетенції майбутніх фахівців: ціннісно-сислової; інформаційної; пізнавальної; пошукової; творчої; комунікативної; соціальної; автономізаційної (здатність до саморозвитку й самовизначення).

Завдання «Зашифрувати афоризми Григорія Сковороди мовою емодзі та пояснити їх» (рис.4-11).

Емодзі (емої) – це мова піктограм і смайлів, яку використовують в електронних повідомленнях, вебсторінках. Емодзі – писемність цифрової епохи. У 1995 році японець Сігетака Куріт уперше створив набір символів емодзі, а в 2015 році поняття «емодзі» Оксфордський словник назвав словом року [12].

Ці знаки використовують, щоб спростити зміст повідомлення, надати йому емоційності, образності. Піктограми емодзі виконують роль знаків пунктуації: заміняють крапку та кому, доречні усередині речення чи в його кінці. Веселі піктограми здатні частково передати міміку й інтонацію, компенсувати формальність письмового повідомлення.

Універсальність мови піктограм та смайлів полягає в тому, що:

- це міжнародна мова, яку всі розуміють;
- приваблива сучасна комунікація;
- вони стали ієрогліфами ХХІ століття;
- вони додають тексту емоційності, почуттєвості;
- вони – основа сучасної культури; формують історію людства.

Рисунок 4. Світ ловив мене, та не спіймав (Г. Сковорода)

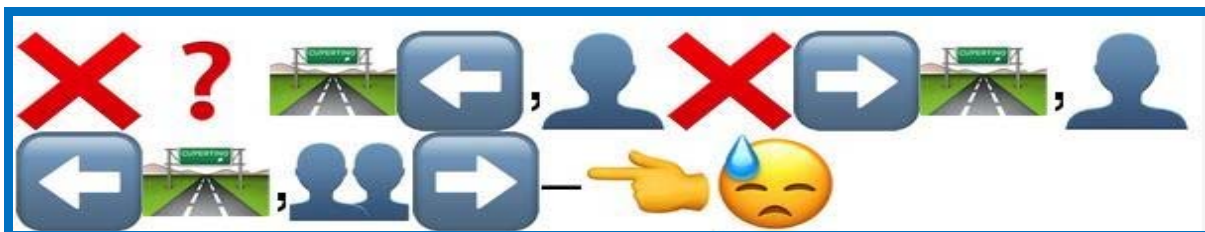

Рисунок 5. Не дивина дорогу віднайти, але ніхто не хоче шукати, кожен своїм шляхом бредє та іншого веде – в цьому і важкість (Г. Сковорода)

Рисунок 6. Не розум від книг, а книги від розуму створились (Г. Сковорода)

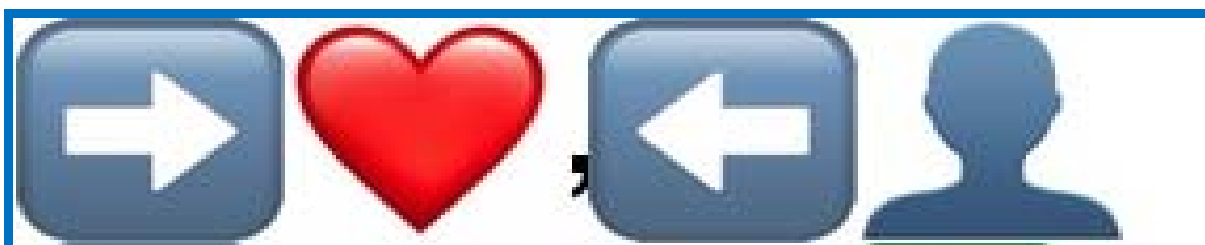

Рисунок 7. Що вподобав, на те й перетворився (Г. Сковорода)

Рисунок 8. Більше думай і тоді вирішуй (Г. Сковорода)

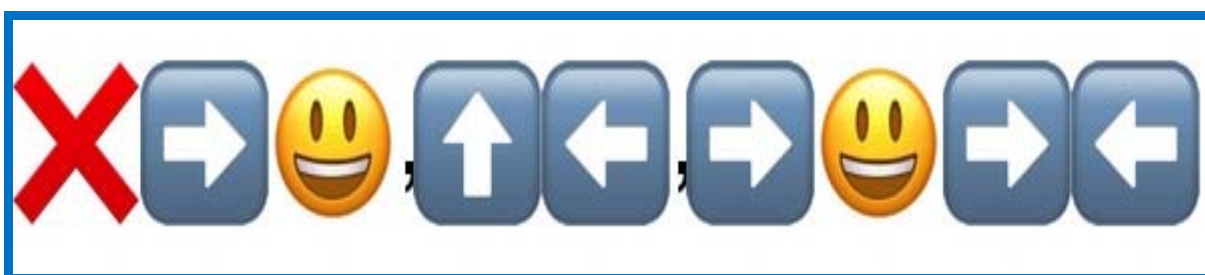

Рисунок 9. Не той щасливий, хто багато має, а хто задоволений тим, що має (Г. Сковорода)

Рисунок 10. Якщо хочемо виміряти небо, землю і море, повинні, по-перше, виміряти себе (Г. Сковорода)

Рисунок 11. Як нерозумно випрохувати те, чого можеш сам досягти (Г. Сковорода)

Для сучасної молоді емодзі – звичний спосіб писемної комунікації. Якщо ви, педагог, надішлете студентові повідомлення без веселих емодзі – вас сприйматимуть людиною без емоцій.

Таким чином, зацікавити студентську молодь творчістю українського філософа трьохсотрічного Григорія Сковороди можна завданнями з використанням смайлів і піктограм.

Життя людини, на думку нашого мислителя, – це самопізнання та самовдосконалення. Самопізнання – початок мудрості, а відсутність самопізнання веде людину до втрати свого справжнього ества, а отже, і самої себе.

У самопізнанні та творчій активності людини виявляється її прагнення до самореалізації. Смысл життя людини – у творчій активності, через яку реалізується її «сродність».

Виділяємо важливі аспекти філософської концепції Г. Сковороди, а саме:

- самопізнання;
- самопошук;
- самовдосконалення;
- самоутвердження;
- усвідомлення самоцінності людського «Я».

Важливо любити себе, прислухатися до себе, робити те, що близьке до душі, і це допоможе пізнати своє «Я». Кожна людина має знайти себе саму в житті – тоді вона буде щасливою.

Список використаних джерел

1. Atamanchuk N. M., Yalanska S. P. Use of art practices in working with higher education students. New impetus for the advancement of pedagogical and psychological

- sciences in Ukraine and EU countries: research matters: Collective monograph. Vol. 1. Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2021. P.34-50.*
2. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-032-2-3>
 3. URL: <http://reposit.nupp.edu.ua/handle/PoltNTU/9169>
 4. Атаманчук Н.М. Подолання студентською молоддю стресу, викликаного воєнною агресією: ресурс творчості. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph. Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2022. P.1316-1322.*
 5. Бойченко І. В. Філософія історії. Київ : Т-во «Знання», КОО, 2000. 723 с.
 6. Григорій Сковорода. «Наркіс. Росмова про те: Пізнай себе». Електронна бібліотека української літератури KIVC, 1994. 34 с.
 7. URL: <http://sites.utoronto.ca/elul/Skovoroda/Narkis.pdf>
 8. 5. Калюжний А. Е. Філософія серця Григорія Сковороди. Сковорода Григорій: дослідження, розвідки, матеріали. Київ, 1992. С. 288-311.
 9. 6. Роменець В. А. Ідея самопізнання і смислу людського життя у творчості Г. С. Сковороди. Сковорода Григорій: дослідження, розвідки, матеріали. Київ, 1992. С. 8-18
 10. 7. Семчук Ю. Й. Філософія свободи Григорія Сковороди. Грані. 2004. № 2(34) березень-квітень. С. 72-77.
 11. 8. Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. Київ: Наукова думка, 1983. 345 с.
 12. 9. Сковорода Григорій. Повне зібрання творів: у 2-х т. Київ, 1973. Т.1. 532 с.
 13. 10. Сковорода Г. Наркіс. Разглагол о том: Узнай себе. Київ, 1983. С. 120-144.
 14. Сковорода Г. Пізнай в собі людину. Львів: Світ, 1995. 525 с.
 15. Як створити історію мовою емодзі. URL: <https://bogovyatska.com/2021/04/06/>

Дяченко С.Є.

*Аспірант, 015 Професійна освіта, Кафедра психології та педагогіки,
Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія
Кондратюка»;*

*магістр соціальної педагогіки, соціально-педагогічний працівник
з дитячими та громадськими молодіжними організаціями;
вчитель англійської мови і зарубіжної літератури*

*КЗ Полтавської ЗОШ І-ІІІ ст. №30 Полтавської міської ради Полтавської
області. м.Полтава, Україна*

АСПЕКТИ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ У ПЕРЕОСМИСЛЕННІ ФІЛОСОФСЬКИХ ІДЕЙ "СРОДНОСТІ ПРАЦІ" Г.С.СКОВОРОДИ

Досліджуючи філософські ідеї та педагогічні концепції Г.С.Сковороди з метою вдосконалити методи профорієнтаційної роботи Психологічної служби закладів освіти у вихованні молоді, ми дослідили та порівняли рекомендовані МОН за НУШ цінності [26], аспекти сучасних умов (військового стану в Україні) з досвідом, що заповідав Григорій Савич.

Орест Маркович Новицький одним з перших запропонував використовувати феномен філософування для формування духовних і моральних цінностей особистості, тому що вважав філософію родоначальницею всіх наук, в тому числі і педагогіки. Саме Орест Маркович Новицький вперше аргументовано показав вплив філософських ідей на формування особистості людини. Аналіз його науковопедагогічної спадщини дає підстави стверджувати, що вчений намагався методами філософії впливати на процес формування світоглядних поглядів і громадянської позиції молодого покоління [14].

За для дослідження чинників і умов соціалізації у яких жив та працював Г.С. Сковорода і для ґрунтовного переосмислення філософських ідей, поставили завдання відповісти на питання: які військові катастрофи переслідували українців періоду історії, в якому жив Григорій Савич Сковорода? У яких формах передав нащадкам досвід та філософські ідеї щастя, розвитку і перемоги, що сформулював у засадах педагогічної концепції?

В умовах війни, що охопила 24 лютого 2022 року географію України та території інших держав та новітнього голокосту [4] українського народу, що стали причинами соціальної та гуманітарної катастроф, заклади освіти Полтавщини, тимчасово перепрофілювалися на осередки допомоги Людині, родині, що тікала від голокосту урбаністичного масштабу з північних, східних та південних областей України. "Пункти тимчасового перебування" в які були перепрофільовані у мить заклади освіти та освітяни зокрема, набули додаткової якості - осередків переосмислення

педагогічний та освітніх концепцій, стали провідниками. Люди, родини, що втративши усе, що мали до географічного голокосту, що почався 24 лютого і триває досі, зверталися до працівників пунктів тимчасового перебування за порадами, щоб усвідомити, як будувати майбутнє і яку траєкторію життєвого і професійного шляху краще обрати? Працівники психологічної служби шкіл та вчителі у своїх порадах керувалися концепцією нормалізації життєдіяльності, яка передбачає нормалізацію як сприяння розвитку можливостей, що забезпечують максимальне наближення стилю життя індивіда та його сім'ї до норми, яка прийнята у даному суспільстві [18]. У відповідності до концепції нормалізації працівники психологічної служби шкіл та вчителі надавали першу психологічну допомогу, вимушено переміщеним особам, та забезпечували локальний соціально-педагогічний супровід (провідництво), до аспектів якого входить профорієнтація.

Сучасні науковці визначають поняття «соціально-педагогічна підтримка» як: систему заходів, що активізують соціально-педагогічну діяльність в соціальному середовищі (О. Гукаленко, Н. Чернуха); різновид процесів підтримки, посередництва, асистентства та супроводу (С. Расчетіна) [27].

Ігор Богданов, Сергій Лисаков, Василь Крижко та Марк Елькін прийшли до висновку, що провідництво в освіті — це креативна позапарадигмальна діяльність суб'єкта (суб'єктів) освітньої системи з розширення її теоретичного та прикладного поля на основі унікального авторського бачення усвідомлених перспектив, що лежать за межами існуючої нормативної реальності [3, с.43].

Провідництво — leadership (англ), przywództwo (польск), führung (нім.). Філософ Олександр Івін пише: «Будь-яке суспільство є результатом попередньої історії, точка перетину різнорідних, а часто і суперечливих тенденцій, що йдуть із минулого через сьогодні в майбутнє. Теорія суспільства, що не бере до уваги історично конкретний час його існування, його минуле і його майбутнє, є не просто абстрактною і малокорисною, а порожньою і шкідливою» [15, с.32]. Дослідивши концепцію провідництва виокремили ідеї Григорія Савича. Концепція Провідництва, удосконалюючись з часом, набула свого теперішнього змісту під впливом ідей Г.С. Сковороди, що отримали в світі назву морально-практичної філософії. За Г.С. Сковородою, вище призначення людини полягає у спорідненості, щирості, широкості. Тільки та людина може сподіватися на щастя, яка віднайшла себе у спорідненому світі, досягла духовного спокою [3, с.149].

Що ж у порівнянні з ідеями Григорія Савича рекомендує сучасна педагогічна освіта України? Ціннісні орієнтири сучасної української школи komponують і, власне, ідея Нової української школи передбачає серед засадничих стовпів освіти майбутнього, а, значить і України майбутнього, саме виховання, що ґрунтується на цінностях.

Компетентісний підхід передбачає не лише необхідність набуття потрібних для реалізації у професійному житті вмій та навичок разом з опануванням важливих знань. Обмежуючись лише ціллю, ми ризикуємо одного дня виховати покоління фахових маніпуляторів та шахраїв, що не лише суперечить меті освіти, але безумовно веде народ до прірви [26].

Що ж з досліджень Григорія Савича актуально нині? Григорій Сковорода писав: «...головне у людині є не тільки її пізнавальні, теоретичні здібності, скільки емоційно-вольове єство її духу – серце, з якого виростає думка, стремління й почування». Глобальною проблемою сучасності є те, що людина – творець новітніх технологій має нерозвинене, «механічне серце»;..» [11, с. 13, с.20]. І як показує жахливий досвід 2022 року в світі створені "пересувні, мобільні крематорії" [18] для потреб міні-голокоств та ведеться "ракетна спеціальна операція" [24], що по суті є урбаністичним, географічним голокоством і створює це - людина, група людей, у яких на думку Григорія Савича: "гальмується розвиток ноосферної ментальності, загально-планетарної моралі людства. Актуальними стають проблеми морального виховання у школі і у суспільстві. Школа, на думку відомого американського філософа, педагога Джона Дьюї, є однією із форм суспільного буття, а не підготовкою до нього, і моральна позиція учнів формується разом із засвоєнням навчальних дисциплін та застосуванням різних методів їх навчання" [11, с.20].

Чи був Григорій Савич у полоні, чи забороняла і редагувала тодішня цензура його твори, чи цькували його, чи намагалися дискредитувати? Дослідження війн на планеті Земля з 1722 по 1794 та творів Г.С. Сковороди підтвердило твердження, що Григорій Савович переживав війну і працював над створенням та передачею досвіду. Справжнє щастя, за Г. Сковородою, – це почуття свободи і душевного спокою людини і людства. Свободі (вольності) він присвятив оду “De libertate” (“Про волю”): «Слава навіки буде з тобою, Вольності отче, Богдане-герою!» Написана в час, коли Катерина II наказала зруйнувати Запорозьку Січ, ода була свідченням високої відваги і свідомості поета [13].

De Libertate.

Що є свобода? Добро в ній якеє?

Кажуть, неначе воно золотее?

Ні ж бо, не злотне: зрівнявши все злото,

Проти свободи воно лиш болото.

О, якби в дурні мені не пошитись,

Щоб без свободи не міг я лишитись.

Слава навіки буде з тобою,

Вольності отче, Богдане-герою! [17].

Дослідивши аспекти ціннісних орієнтирів актуалізується питання дослідження і особистісної характеристики стандарту провідники, супроводжуючого, асистента, педагога та дослідити поняття «герой»,

«героїзм», а саме ідеал у якому втілюються та пропагуються цінності: гідність, рівність, справедливість, толерантність та культурне різноманіття, турбота, чесність, довіра, верховенства права, нетерпимість до корупції та фаворитизму, патріотизм, еколого-етична цінність, соціальна відповідальність, свобода, лідерство та самореалізація [26].

Кого в українській історії можна визнати героями, а кого лідерами нації, провідниками народу чи лише "рядовими лідерами"? Чи є такі в нашій історії? Г.С.Сковорода – герой чи лідер? У книжці Єжи Топольського «Як пишуть і розуміють історію. Таємниці історичної нарації» Розділ XVIII «Загальні поняття в нарації: герої в історії» [23] розглядається проблема відображення в історичній науці внеску в історію лідерів та питання їхньої типології. Аналіз понять "історичний лідер" чи "історичний герой", мабуть, необхідно розпочинати з укладання класифікації всіх типів людей щодо їхньої присутності в історії. За цим критерієм, на думку дослідників Сергія Клепка та Людмили Литвинюк: усіх можна розподілити на два типи – «люди, які залишають слід в історії» і «люди, котрі безслідно зникають в історії» [11, с.13]. До останніх можна зарахувати «безіменних героїв». До перших належать «герої в історії» Єжи Топольського, які ним кваліфікуються як інтегратори, ініціатори чи організатори, що до того ж здобули статус героя внаслідок якихось неординарних вчинків на межі ризику для власного життя [11, с.13].

Герой (грецькою *Heros*) - так називали напів богів сивої давнини. Це ідеальні носії сили й богатирського дух, посередники між людьми та богами, добродійники грецького народ, засновники грецьких міст і держав, фундатори законного порядку [20].

Відповідно героїзм - це поняття соціальне, а значить герой стоїть на захисті людей, громади. Здійснення діяльності для збереження життя людей, громади, суспільства жертвуючи своїм часом, розділяючи частину, успіхів, досягнень, статків, діяльністю, але не своїм життям. Адже людина будучи учасником громади, суспільства, народу не може дотримуватись поняття "захист", якщо, позбавляє себе як учасника громади, суспільства, народу - життя. Відповідальність розділяє суспільство, що гуртом, громадою не створили умов збереження життя своїх учасників. Трапляються трагедії на шляху героїв, по шляху захисту, героїзму, але не є первинною метою героя і героїзму пожертва життям. Герої здійснюють свою діяльність, турботу захищаючи людей, людяність, суспільство, народи і це не передбачає "пожертву собою заради інших". Можливо, цей міф карбувався з розвитком землеробства, адже багато культур у рослинному світі, флори продовжують існування через цвітіння, дозрівання плодів та зернин, і з зернин, знову відбувається початок циклу, але соціально у суспільстві, ритуали жертвоприношення людини на честь задобрення богів і у очікуванні дощу, води чи сонячного тепла є атавізмом, що забезпечений науковими дослідженнями з метеорології.

Важливою темою для досліджень, розробок і рекомендацій в

удосконаленні роботи Психологічної служби закладів освіти є профілактичні заходи із тлумаченням поняття «Герой», супровідник, провідник, педагог або соціальний агент. Важливим аспектом профілактичної теми, на нашу думку, є те, що героями, є і ті, люди, хто рятував і врятує себе та ближніх від голокосту, адже рятуючи себе, дітей, родину від неможливих, не сумісних з нормальними умовами, обставинами життям людини - і є захист людяності, життя та Людини. Адже, важливо усвідомлювати першоджерела лексеми, слова – «Герой» (грецькою *Heros*) - так називали напів богів сивої давнини. Це ідеальні носії сили й богатирського духу, посередники між людьми та богами, добродійники грецького народу, засновники грецьких міст і держав, фундатори законного порядку» [20].

Практично апробованою є інтеграція соціально-педагогічного супроводу за індивідуальною освітньою траєкторією на уроках зарубіжної літератури у м.Полтаві. Поняття героїзму є наскрізним для оновленої програми 2022-2023 навчального року із зарубіжної літератури для 7х класів загальноосвітніх шкіл у темі "Жанр балади у Європейських літературах". Твори "Король Лір і його дочки", "Як робін гуд став розбійником", "Рукавичка" Ф. Шиллера, "Світязь" А.Міцкевича і, як підсумок, "Балада про вересовий трунок" Р.Л. Стівенсона відображають трагедії народів і недалекоглядність тиранів. Цінність життя народів та людей у творах марнуються і зневажаються. Але метою висновків, «мораль» має бути попередження трагедій, до яких призводить некомпетентні, халатні, недбайливі лідери кланів, громад, народів, держав для людської цивілізації, хоча і досі у ХХІ столітті некомпетентні інститути влади не є атавізмом.

Досліджуючи творчість Григорій Савича Сковороди та його пошукові орієнтири у вище згаданих аспектах, маємо завдання визначити до чого прислухався, чому досліджував життя народу та переосмислював народну педагогіку? Можливо, саме життя народу, життєвий досвід людей, акумулює більш кількісний та якісний соціальний інтелект, онтогенетичний досвід Людини, ніж поодинокі життєвий досвід деспотів та тиранів тоталітарних режимів. Дослідники стверджують, що Аврелій Августин казав: «Коли піднімається вода, риби їдять мурах, коли вода йде - мурахи їдять риб. Нехай ніхто не покладається на свою сьогоденну перевагу.» Це «океанічно-морське» порівняння не має бути загально прийнятою соціальною нормою, і, міжнародними документами, конвенціями про права та свободи забезпечені. Григорій Савич, як герой, провідник, та педагог, що займався підвищенням своєї кваліфікації та саморозвитком у своїх ідеях, також керувався дослідженнями Людини, суспільства і народу України. Соціальне спрямування фольклору, його класовий, антикріпосницький характер вплинули і на соціальне спрямування філософських поглядів мислителя.

На думку вчителя Михнівської ЗШ І-ІІІ ступенів А.А. Гармаша, на

прикладі життєвого шляху Григорія Сковороди діти вчаться шукати своє покликання в житті. Біографія філософа – яскравий приклад для учнів як шукати в собі коштовну перлину – скарб і гідно ділитися нею із ближніми. Справжнім скарбом у руках Григорія Савича була мудрість, яку він щедро дарував нащадкам [11, с. 343].

І. Франко, один із найбільших знавців давнього письменства, оцінив постать Григорія Савича Сковороди, як “появу вельми помітну в історії розвитку українського народу. Він відмічав, що Сковорода стояв на зламі двох світів, на грані двох епох: одним боком свого життя він був повернутий у минуле, а другим підточував існуючий суспільний лад, прокладав шлях у майбутнє. Іван Франко вважав його “предтечею нової епохи”, у творчості якого, хоч і в старій формі, знайшли вираження “нові ідеї європейської філософії й етики; ті самі ідеї рівності людей, простоти і натуральних їх взаємних відносин, котрі у Франції проповідував Руссо” [10].

Безперечно, що філософія Григорія Савича Сковороди – це результат засвоєння ним філософії минулих епох, досягнень науки, плід його наукового мислення, проте не можна применшувати у його світогляді і роль народної мудрості. Видатний народний просвітитель ніс у народ слово мудрості і сам вчився у народу. Кращими своїми педагогічними ідеями він зобов’язаний, традиціям саме народної педагогіки [10].

Які ж рекомендації та концепції заповідав Григорій Савич? У гносеологічних основах педагогічної концепції філософа, використанні у формуванні її засад позитивного досвіду роботи освітніх установ, у яких Григорій Савович навчався і працював, народного педагогічного досвіду, викристалізованого у народну педагогіку, яка є життєдайним джерелом творчості. Звертаємо увагу на висвітлення одного з багатьох положень педагогічної концепції Григорія Сковороди: Учителями повинні бути люди за схильністю, за покликанням. Педагог повинен мати „сродність до педагогічної діяльності, до місії наставника молоді. Тільки фахова праця є джерелом радощів, насолоди і щастя. Вимоги до особистості вчителя: глибокий розум, висока мораль, єдність слова і діла, відданість народові й Батьківщині, покликання і любов до професії, чесність, стриманість, терпіння, глибоке знання рідної мови і духовності свого народу, логіка, доказовість, глибокі переконання, любов до науки, самовдосконалення [12, с.231-232].

Актуальності набуває потреба удосконалення форм і методів роботи психологічної служби ЗЗСО зважаючи на педагогічні концепції Г.С. Сковороди. До складу психологічних служб закладів освіти входять соціальні педагоги. Конкретизація діяльності соціального педагога впливає із його основних функцій: діагностичної, прогностичної, комунікативної, реабілітаційної, корекційної. Для реалізації цих функцій соціальний педагог повинен мати фундаментальну професійну підготовку, знання в різних галузях психології, педагогіки, фізіології, економіки,

законодавства, статистики; володіти інформацією про сучасні політичні, соціальні й економічні процеси в суспільстві й критично їх оцінювати; вміло контактувати і взаємодіяти з різними типами клієнтів; мати професійний такт, який може допомагати викликати симпатію і довіру у клієнта, зберігати професійну таємницю, проявляти делікатність у всіх питаннях, що стосуються сторонньої людини; вміти оперативно приймати потрібне рішення навіть в екстремальних ситуаціях [6, с.9-10].

Діяльність соціального педагога зорієнтована на роботу з усіма категоріями дітей і дорослих, з сім'ями (незалежно від наявності у них проблем) з пріоритетом виховних завдань. На відміну від педагога, який працює у навчальному закладі, у соціального педагога на першому місці - не навчаюча і освітня роль, а виховна функція соціальної допомоги і захисту. Робота соціального педагога покликана стимулювати і активізувати різносторонню діяльність добровільних працівників, педагогічної спільноти. Спеціаліст в області соціальної педагогіки покликаний інтегрувати, усувати розрізненість у діяльності всіх соціальних інститутів не взагалі, а на конкретному рівні [6, с.9-10].

Підтримка високого рівня готовності фахівців психологічної служби та вчителів здійснювати провідництво у профорієнтаційній функції навчального процесу та соціально-педагогічний супровід в умовах війни, пошук і розробка та впровадження алгоритмів підвищення компетентності фахівців залишається незмінно актуальною.

Педагогічне забезпечення професійного самовизначення школярів передбачає створення цілісної системи навчально-виховної роботи, спрямованої на виявлення та розвиток здібностей та інтересів особистості, розкриття її мотиваційної сфери, створення умов для особистісної активності у вирішенні важливої життєвої проблеми [7].

В перші дні військової агресії при оголошенні військового стану перед українськими родинами постали питання, як захиститися від голокосту та чим допомогти захисникам? Саме з цього моменту відбувся новий поштовх з переосмислення понять «майбутнє», «доцільна діяльність», «праця» та «волонтерство», що є важливими аспектами для вдосконалення технологій та методів роботи психологічних служб закладів освіти України та у переосмисленні філософських ідей Г.С. Сковороди.

"Міжнародний день волонтерів в ім'я економічного і соціального розвитку" запропонувала урядам відзначати Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй у 1985 р. Мабуть, не випадково, саме слово "volunteer", яке у перекладі з англ. означає "добровільний", в українському відповідному слові складається з двох слів - "добро" і "вільно". Волонтерська і освітянська діяльність має дуже багато спільного, тому соціально-педагогічний супровід, що здійснюється психологічними службами закладів освіти є провідним у цих аспектах. Основою існування та прогресу людської цивілізації є соціальна діяльність як прояв активності з метою зміни чи перетворення елементів навколишнього світу в

свідомості самої людини. Доцільна діяльність людини, праця, виступає основою такої діяльності [2, с.197].

Однією з провідних функцій психологічної служби закладу освіти є профорієнтація та, за концепцією Нової української школи (НУШ), допомога у визначенні, та сприяння педагогічним працівникам зі складання індивідуальних освітніх траєкторій учнів. Діяльність соціального педагога поширюється на всі вікові категорії дітей і дорослих; здійснюється у різних сферах їх життя (навчання, праця, відпочинок, спілкування), передбачає взаємодію всіх інститутів соціалізації, активізацію виховних функцій суспільства, сім'ї і особистості. [6, с.9-10] Соціальний педагог досліджуючи та підвищуючи свої компетенції з профорієнтації з метою соціально-педагогічного супроводу молоді, має досліджувати «світ праці», адже світ праці в його феноменологічній концептуалізації є складноструктурованим. Життєві цикли представлених у ньому професій є різними, так само як і їхній соціальний статус. Так, існують трансстемпоральні професії, які зберігаються попри усі модернізаційні зрушення та радикальні культурні зміни (наприклад, професії лікаря, вчителя, будівельника тощо), історично віджиті, безперспективні та перспективні. Ефективна профорієнтація та перспективна професійна освіта в динамічному суспільстві ризику передбачає здійснення селекції професій, конструювання освітньо-професійної реальності [25, с. 277].

Дослідивши ідеї волонтерства і профорієнтації педагога Григорія Савича Сковороди визначили, що він використовує філософський термін «сродності», який він вводить самостійно. На його думку, саме цей термін дуже добре характеризує зміст його моральнорелігійного вчення. Сродність – це гармонія, злиття морального та естетичного начал, ідеал гармонічної, досконалої людини. Наближення до «сродності» він трактує як особливий різновид пізнання, придатного до застосування в житті та пов'язаного з пошуком правди [9, с. 61].

Сродна праця – це творча праця, праця як воління поклику душі, що має різноманітні прояви; це шлях пізнання людиною себе. Саме це Сковорода доводить у творі «Розмова, що називається Алфавіт або Буквар миру». [19, с. 178] Про це свідчать підрозділи: «Прикмети деяких сродностей», «Сродність до богослов'я», «Сродність до хліборобства», «Сродність до воїнства». «Щодо мене, то яка мила мені кожна людина у своїй сродності! Не можу достатньо намілуватись видовищем, коли вона діє...» [22, с.54].

У світлі гуманістичної моделі соціального устрою та освітніх реформ відбувається перехід від безальтернативної сегрегативної системи навчання в умовах спеціального загальноосвітнього навчального закладу до інклюзивної моделі в умовах загальноосвітнього розвивального середовища, що вимагає окреслення підготовки фахівців, здатних реалізувати нові підходи [8].

Звертаємо увагу на висвітлення однієї з основних положень педагогічної концепції Григорія Сковороди: “Трьома „предметами виховання? в людині мають бути розум, серце та працелюбність. Розум - це рушійна сила діяльності людини і суспільства. Але сума знань не є добродієність. Знання треба зрощувати на високих моральних якостях. Правильне виховання - в єдності істини і добродієності, знань і високих моральних поривань. (Праця - джерело суспільного багатства і щастя, „самодвижущаяся пружина? всього життя. Тільки вільна праця, праця за покликанням, за нахилами і обдаруванням приведе людей до щастя, морального задоволення, суспільного блага. „Сродня праця прикрашає людину, робить її мудрою” [1, с. 232].

Але війна почалася і триває, тож перед працівниками психологічних служб шкіл, вчителів та цивілізованим світом постали нові методичні виклики та нові вимоги до організації профілактичних заходів. Однією з тем, що є важливою до дослідження і обґрунтування є тема: Що ж є перемога? На нашу думку, провідним аспектом профілактичної та здоров'язбережувальної функції працівників має бути консультації та сприяння відновленню, організації безпечного середовища та супровід за для відновлення нормалізації життєдіяльності. Усвідомлюючи, що концепція нормалізації, та нормалізація зокрема - це соціальний та соціально-психологічний критерій поведінки людини або соціальної групи, що включає поняття про якість життя як інтегрованої характеристики образу життя в основних показниках: фізичне здоров'я, психічне здоров'я, соціальний статус, матеріальний достаток (соціально-економічний статус), загальну задоволеність життям, упевненість у завтрашньому дні, можливості розвитку задатків та здібностей, можливість отримати професію і працевлаштуватися, наявність соціальних зв'язків взаємодопомоги, повнота участі у житті. [18, с. 220]. Маємо визнати, що «нормалізація» і є «перемога»!

Г. С. Сковорода: «Пізнай свій край, себе, свій рід, свій народ, свою землю. І ти побачиш свій шлях у життя...» [11, с.96].

В демократичному суспільстві та відповідно організованому соціальному навчанні історична пам'ять як транслятор традиції дозволяє освоїти, включити в універсальну взаємодію людини і світу людиновимірні та культуротворчі смисли історичного досвіду народу та окреслити суспільству «горизонт очікування», майбутнього [5, с. 61].

Індивідуальна траєкторія учня та профорієнтаційна траєкторія, що має місце вдосконаленню і науковому обґрунтуванню враховуючи умови війни, як сукупність побудови безпечного середовища найближчого майбутнього, як волонтерський рух дорослих, що працював на захист від голокосту та допомогу захисникам, стали передумовою можливостей саморозвитку та самореалізації дітей і підлітків. Адже діти почули з екранів телевізорів і про поняття «волонтерство», і про поняття «волонтерської допомоги». Тут на допомогу вчителям, батькам і дітям

Полтавщини та світу, слугує курс соціально-емоційного навчання "Навички для підлітків" Lions Quest "Соціальні та емоційні компетентності XXI століття" [21]. Волонтерська діяльність стає навчальною, якщо учні аналізують те, що вони роблять, чого вони це роблять, що дізнаються про себе, про інших, проблеми, з якою вони працюють та спільний процес роботи разом заради досягнення спільної мети. Під час цього процесу учні застосовують знання, вміння і поведінку, яку їм треба засвоїти під час розробки і впровадження програми волонтерських проєктів, які дають їм відчуття сили, впевненості і задоволення від того, що зробив щось насправді гідне. На додачу до підготовки і планування вирішення проблем, вони також набувають кращих академічних, соціальних, емоційних, етичних і громадянських навичок. Молоді люди прагнуть можливостей вплинути на свою школу і громаду, і хочуть, щоб їхні голоси, таланти, пристрасті, знання, вміння були визнані і використані для того, щоб зробити їхній клас, школу, країну і світ кращим місцем для всіх [21].

На нашу думку, є ще багато аспектів організації та розвитку Психологічної служби України у контексті профорієнтації та імплементації міжнародного досвіду з врахуванням концепцій «волонтерської» народної педагогіки та сродної праці Григорія Савича Сковороди.

Цінність педагогічної спадщини Григорія Савича Сковороди переоцінити неможливо, вона завжди займала і буде займати гідне місце в триєдиній системі педагогічного процесу, слугуватиме направляючими постулатами освітнього процесу, до яких постійно звертаються фахівці педагогіки, вихователі, всі, кого цікавлять проблеми формування Людини [10].

На нашу думку, актуальність вибору професії, індивідуальна освітня та профорієнтаційна траєкторії має бути і у сфері зацікавленості, спонсорської підтримки та участі соціально відповідального бізнесу, який усвідомлює та уособлює цінності визначені ЮНІСЕЙ та загалом ООН. Фірми та компанії, що мають дохід та прибуток у громаді, за спонсорською підтримкою мають фахово сприяти імплементувати на місцях з фахівцями психологічної служби та загалом вчителями індивідуальну освітню та профорієнтаційну траєкторії. Адже за визначеними потребами громади і, як постійно зацікавлені у наданні консультацій та організації послуг з суспільних, з соціальних компетенцій, а також зацікавлені у інноваціях та підвищенні кваліфікацій, як відділи кадрів або сучасні HR (відділи рекрутингу) мають забезпечувати людський капітал компаній, майбутнє компанії, майбутнє України та її економіки. Соціально відповідальний бізнес завжди крокує поряд з молодіжним волонтерським рухом адже усвідомлює та уособлює цінності визначені ЮНІСЕЙ та загалом ООН.

Шлях, траєкторія руху українського народу до якого доєднався і торував у свій час Г.С. Сковорода має місце для наукового переосмислення

та дослідження. В перспективі наших досліджень імплементації цінностей ООН, ЮНЕСКО та узгодження, та вдосконалення профорієнтаційної роботи психологічних служб закладів освіти України у відповідності до національних рамок кваліфікації України та інших країн світу, у контексті Нової української старшої школи (10-12 класи); розробка освітніх Модулів з трудового навчання та інтеграція "Соціального шкільного підприємництва" враховуючи потреби громад з переосмисленням філософських та психолого-педагогічних ідей Григорія Савича Сковороди.

Список використаної літератури:

1. *Актуальні проблеми науки та освіти: Збірник матеріалів XIII підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ / За заг. ред. К.В. Балабанова. - Маріуполь: МДУ, 2011. - 408 с., с. 232*
2. *Богданов О. Тектологія: Теорія організації / Редкол. О.М. Марченко, Л.М. Томаневич. - Л. 2015. Режим доступу: [с.197https://pidru4niki.com/81783/tenedzhment/tektologiya_bogdanova#google_vignette](https://pidru4niki.com/81783/tenedzhment/tektologiya_bogdanova#google_vignette)*
3. *Гене́за провідництва в освіті: Колективна монографія / За ред. проф. І. Богданова. - К. : Освіта України, 2020. - 478 с., с.43*
4. *Голокост [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Голокост>; <https://www.etymonline.com/word/holocaust>*
5. *Герменевничий підхід у освіті та соціальному навчанні, Г.В. Корж, м. Харків, с. 61*
6. *Завацька Л.М. Технології професійної діяльності соціального педагога. Навчальний посібник для ВНЗ. - К.: Видавничий Дім "Слово", 2008. - 240 с., [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://erpub.chnpri.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/3592/1/Технології%20професійної%20діяльності%20соціального%20педагога.pdf>, с.9-10*
7. *Ковтуненко Н.А. Формування готовності старшокласників до вибору інженерно-технічних професій: дис. ... кандидата пед наук.: 13.00.07 / Ковтуненко Н.А. - К., 2006. - 215 с.*
8. *Луценко І.В. Організаційно-педагогічні умови діяльності асистента вчителя в інклюзивному навчальному закладі. Режим доступу: http://ispukr.org.ua/articles/17/17062001_a.pdf*
9. *Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції Під знаком Григорія Сковороди: зоряний час української культури "Гуманістична філософія освіти як складова успішних посттоталітарних трансформацій" (6-7 грудня 2018 року Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди., с. 61*
10. *Мельник В.В., Мельник В.Н Педагогічні погляди Г.С. Сковороди [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://eprints.cdu.edu.ua/1595/1/157-100-103.pdf>*
11. *Освітнє краєзнавство: біографічні дослідження [ред. Л.В. Литвинюк]. - Полтава : ПОІППО, 2016. - 362 с*
12. *Педагогічна спадщина Григорія Сковороди в контексті вивчення історії педагогіки як навчальної дисципліни у вищих навчальних закладах. Задорожна-Княгницька Л. В., с.231-232 // Актуальні проблеми науки та освіти: Збірник матеріалів XIII підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ/За заг. Ред.КВ Балабанова.*
13. *Рева Л. Григорій Сковорода (1722 - 1794) - уродженець України Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/27002/23-Reva.pdf?sequence=1>*
14. *Репрезентація національної ідентичності у просторі сучасної освіти Чжан Сінь*

- автореферат [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/34034/100355590.pdf;jsessionid=87E67F9ABEBE3BF21B37B70224D10967?sequence=1>
15. Романюк І. Українське село у 50-ті - першій половині 60-х років ХХ століття. - Вінниця, 2005. - Історія українського селянства. - Т. 3. - К., 2006., с.32
 16. Російських окупантів спалюють на Донбасі пересувні крематорії [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://dailylviv.com/news/polityka/rosiiskyykh-okupantiv-spaluyut-na-donbasi-yikhni-peresuvni-krematoriyi-video-15397>
 17. Сад божественних пісень Книга, автор Григорій Савич Сковорода [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://g.co/kgs/YeUgvg>
 18. Сайко Н. О. Підготовка соціальних педагогів до партнерської взаємодії у реабілітаційному процесі // Психолого-педагогічні науки. - 2016. - № 1, с.220
 19. Сковорода. Найкраще / Григорій Сковорода; пер. Марії Кащуби, Галини Сварник, Назара Федорака; передм. Ростислава Чопика, Андрія Любки; іл. Данила Мовчана. - Львів: Видавництво Terra Incognita, 2018. - 312 с., с. 178
 20. Словник античної міфології / уклад. І.Я. Козовик. - Київ: 1989, 240 с.
 21. "Схвалено для використання у закладах загальної середньої освіти (Лист Інституту модернізації змісту освіти від 28.02.2018 року #22.1/12-Г-126)
 22. Творча спадщина Григорія Сковороди: філософсько-педагогічний контекст С.Г. Пилипенко "Полілог культур: Сковорода, Гоголь, Гете": Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (6-7 грудня 2019 року.) /Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. - Харків: ХНПУ, 2020. - 92 с., с.54
 23. Топольський Єжи. Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної нарації / Єжи Топольський. - К. : К.І.С., 2012. - 400 с.
 24. У Кремлі... [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kreml-perehovory-ukrayina/32135356.html>
 25. Філософсько-психологічні аспекти професійної орієнтації та самореалізації особистості в сучасному світі праці, Дворніченко Лариса Леонідівна // Психологія і особистість. 2015. № 2 (8) Ч. 1, с. 277
 26. Ціннісні орієнтири сучасної української школи 2019 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/Serpneva%20conferentcia/2019/Presentasia-Roman-Stesichin.pdf>
 27. Чечко, Тетяна Миколаївна (2018) Дисертація - Соціально-педагогічна підтримка батьків дітей з особливостями психофізичного розвитку в дошкільних навчальних закладах Кандидат thesis, Київський університет імені Бориса Грінченка. Режим доступу: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/24975/>

Клевака Л. П.
Кандидат педагогічних наук, доцент
Національний університет «Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка», Полтава, Україна

Г.С. СКОВОРОДА ПРО РОЗУМОВЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ

Григорій Савович Сковорода – колоритна постать на українській ниві. Філософ, письменник, поет, просвітител, великий гуманіст і народний учитель. Г. С. Сковорода – це втілення розумового пробудження України кінця XVIII ст.

Одним із перших в історії педагогічної думки України Г. С. Сковорода висунув ідею всебічно розвиненої особистості. Кожну людину філософ вважає унікальною, неповторною, своєю мірою обдарованою від природи. Кожного індивіда він тлумачив включеним у суспільство, визначаючи за кожним свою професійну, суспільну роль [1, с. 22]. У його творах знаходимо чимало слушних міркувань з приводу розумового, морального, трудового, фізичного, естетичного виховання [6, с. 40].

Мета виховання за Г. С. Сковородою – істинна людина, гармонійно розвинута, корисна суспільству, здібна до життя і боротьби, людина щаслива. Мислитель закликав: «У щасливу путь хай шляхи ведуть!». А шлях до щастя – це самопізнання, самовдосконалення [4, с. 118]. Першим предметом виховання має бути розум людини. Розумовий розвиток необхідний для пізнання навколишнього світу і самої себе – щоб дійти до істини. Видатний український просвітител стверджував, що розум формує людину, є найголовнішою перевагою людини над іншими живими істотами, її найдорогоціннішим скарбом, а думка є серцевиною людської істоти, її справжнім началом [3, с. 54]. Джерелом усіх знань філософ вважав досвід, практику, життя [16, с. 92].

Філософ обстоював необхідність навчання всіх дітей, незалежно від їх соціального стану. Людина має природне бажання вчитися, пізнавати світ, і ті, хто уникав освіти, чинять протиприродно, їх проймає жадоба наживи, владолюбність, вони є «жебраками, що до скарбів земних пожадливо горнутья» [8, с. 165]. Виховання варто починати якомога раніше, максимально враховуючи психофізіологічні особливості дітей. Хоч іноді й важко пізнати природу дитини, але вона може і повинна бути пізнана. Г. С. Сковорода наголошував на необхідності вести щоденне спостереження за дитиною, її грою, взаєминами з оточуючими, за всім її життям. Тільки у такий спосіб можна глибоко вивчити її задатки і відповідно будувати процес виховання, у тому числі й розумового [6, с. 40]. Григорій Савович неодноразово повторював, що саме батьки наші кращі вчителі. Тому, на його думку, ніяка зайнятість батьків не може звільнити їх від батьківського обов'язку виховувати і навчати власних дітей [2, с. 172-173].

Філософ виступає за народну школу, в якій би учні здобували життєво

важливі і корисні знання. Освіту і навчання він вважав засобом для досягнення людської досконалості і чи не єдиним шляхом до справедливого суспільства. Мислитель відстоює принципи систематичності, доступності і послідовності у навчанні: «Немає години, не придатної для занять корисними науками, і хто помірно, але постійно вивчає предмети, корисні як у цьому, так і в майбутньому житті, тому навчання – не труд, а втіха» [11, с. 5]. Школи мають бути доступними для навчання та рідномовними. Окрім рідномовності, мудрець обстоював необхідність таких навчальних принципів, як доступність, зв'язок навчання з практикою, врахування інтересів кожної особистості. Для формування сил розуму, на думку Григорія Савовича, потрібно вивчення різних наук. Адже розум, як і тіло, як зазначав просвітитель, потребує постійного живлення і залежить від кількості та якості поживних речовин, які людина одержує з їжею [3, с. 55].

До змісти освіти народний учитель включав граматику, математику, фізику, хімію, механіку, географію, іноземні мови, медицину, філософію, юриспруденцію, астрономію, землеробство, музику і мораль. Чим глибше і повніше оволодіває людина знаннями, тим більшу потребу вона відчуває у них [5, с. 161].

Просвітитель наголошував на необхідності знання філософії, вивченні праць філософів античного світу та нового часу – Аристотеля, Вергілія, Горация, Демосфена, Діогена, Платона, Плутарха, Цицерона та інших. Зазначимо, що у багатьох своїх листах до учнів Г. С. Сковорода звертався до спадщини філософів, як до аргументу для підсилення чи доказу якоїсь думки, поради. Наприклад, захоплюючись наданим Плутархом яскравим описом справжньої дружби, Григорій Савович наводить його слова учневі: «Як монету, так і друга, слід випробувати раніше, ніж він буде потрібний, щоб пізнати його не після того, як ми постраждали. Треба мати досвід у пізнаванні підлесника, щоб не зазнати неприємностей. У протилежному разі ми опинимося у становищі тих, хто, покуштувавши, нарешті, отруту, відчув, що вона смертельна...» [12, с. 405].

Г. С. Сковорода вимагав із усією серйозністю ставитися й до історії, цінував глибокі та всебічні знання цієї науки. Просвітитель засуджував тих, хто обмежувався поверховими й «папужачими» знаннями з історії, хто зводив її вивчення до запам'ятання [3, с. 57].

Основою навчання Григорій Савович вважав наявність інтересу, бажання пізнати нове, до чого має спонукати вчитель. Цей інтерес учитель має пробуджувати у дітей, бо «без бажання все важке, навіть найлегше» [8, с. 165].

Серед засобів та методів навчання філософ виділяв бесіди, розмови, лекції, доповіді, диспути. У своїй учительській діяльності Г. С. Сковорода використовував нетрадиційні методи навчання: уроки на природі, просвітницькі уроки серед народу, досить активно застосовував листування як метод навчання. [7, с. 97]. Його дидактичні поради наступні:

будити прагнення до знань, виробляти звичку до розумової праці, розвивати бажання вчитися, ініціативу, самостійність, наполегливість в опануванні знань, вивчати і розвивати природні задатки дитини, вчити мислити, розвивати духовні сили, активність і самостійність, орієнтуватися на вік дитини, викладати доступно, точно, ясно, доказово, забезпечуючи активність, самостійність, любов до науки, систематичні і постійні зусилля розуму [4, с. 121].

Народний учитель відстоював ідею наочності у навчанні, високо цінував безпосередні спостереження над предметами і явищами дійсності. Він радив педагогам проводити екскурсії-прогулянки на природу, проводити унаочнені бесіди з природознавства, географії, астрономії, і сам широко практикував їх [11, с. 6].

У процесі навчання треба, на його думку, враховувати нахили і здібності дітей, вікові та індивідуальні особливості. Цьому сприяє доступне викладання, опора на наочність, вміння пов'язувати теорію з життям [5, с. 162]. Варто підкреслити, що розвивати розум – означає, за Г. С. Сковородою, черпавши знання з мудрих книг, пам'ятати, що найголовнішим джерелом знань є саме життя. «Для розвитку розумових здібностей необхідно виховувати пам'ять, бо «пам'ять є сердечне око, сонце, що не знаходить та освічує Всесвіт» [4, с. 118].

У притчах «Благодарний Еродій» та «Убогій жайворонок» філософ-просвітителю яскраво змалював образи характерів певних людей тодішнього суспільства: Еродій – це тип людини, відданої розумним традиціям народного виховання, національним ідеям; мавпа Пішек – міщанка й пристосуванка; Тетервак – тип недолугої, нерозумної людини, вихованої у міщанських традиціях, ворожих народів; Жайворонок – тип людей, котрі повинні через активну патріотичну працю наблизити свободу; Вовк – амбітна людина, схильна до закабалення тощо [3, с. 55-56].

Філософ одним із перших в українській педагогіці звертається до особистості учителя. На його думку, вчитель має насамперед дбати і сприяти розкриттю та формуванню в процесі навчання природних нахилів та можливостей дитини. Надзвичайно важливим є взаємоповага і дружба між учителем і учнем. Учитель – це дбайливий садівник, який активно втручаючись у природний хід розвитку вихованця, веде його по наперед наміченому шляху. Але для того, щоб педагог добре виконував свої обов'язки, він сам повинен мати сродність до вчительської діяльності, до місії наставника молоді. Також мислитель проводив паралелі між професією вчителя та професією лікаря, наголошуючи, що представники цих професій є служителями природи, які жодним чином не повинні бути пасивними. Адже вчитель, і лікар мають дбайливо оберігати людину від різних негативних впливів та обставин, стежити, щоб її розвиток відбувався правильним шляхом [1, с. 23]. Тільки людина, що глибоко засвоїла знання, може виконувати великі почесні завдання педагога.

Учитель повинен любити науку, постійно, систематично вивчати її, бо «хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не перестає учитись» і «коли не любити всією душею корисних наук, то всякий труд буде марним» [5, с. 162].

Професію вчителя мислитель вважав найгуманнішою і найпотрібнішою у світі. До учителя Г. С. Сковорода ставив великі вимоги: насамперед глибокі знання, логіка, доказовість, відданість своєму народу, повага до людської особистості, гуманність, повагу до тих, кого він навчає, здатність переконливо володіти словом, терплячість, безкорисливість, висока мораль, стриманість, глибокі переконання, здатність до самовдосконалення та ін. [4, с. 121; 7, с. 97; 11, с. 4].

У процесі навчання не можна ігнорувати розумові можливості учнів. Навчальний матеріал має бути посильним і доступним. Викладати його необхідно ясно, точно, зрозуміло. При цьому, як твердив Г. С. Сковорода, учні повинні розуміти матеріал, самостійно його продумувати і закріплювати на практиці. Охопити весь матеріал, досягти істини вихованець зможе лише за власної ініціативи і старанності, самостійно, в процесі активної діяльності, яка має всіляко підтримувати і спрямовувати педагог. Вчитель повинен навчати дітей пізнавати навколишній світ, розуміти закономірності його розвитку [11, с. 6]. Особливо часто у своїх творах Сковорода порушує питання значення самостійності у навчанні. Він вважає, що успіхів у навчанні досягають учні, які працюють з книгою, здатні до роздумів, спостережень [8, с. 165]. Г. С. Сковорода зауважував, що необхідна особлива увага для роботи з книгою. Читати варто лише хороші книги. «Дотримуйтеся при читанні системи, кращих авторів читати і перечитувати. Прочитане обдумувати, звертаючи увагу на основну думку. З прочитаного обов'язково робити виписки трьох видів: помітки, короткі виписки, виписки історичні». Важливим прийомом роботи з книгою педагог вважав самостійне здобування знань учнями: «загублений той час, який ти не використав на навчання», «знаходь годину і щоденно, немов до вогню, підкидай матеріал, щоб живилася душа» [5, с. 161-162].

Готуючи своїх студентів – учнів додаткових класів до професійного оволодіння складними і невідомими до цього часу професіями, Григорій Савович акцентував їх увагу на тому, що навчання (наука) справа не проста і важка, але поскільки ця справа обрана добровільно і «посродності», вона потрібна і приносить насолоду, то перестає бути важкою [10, с. 15]. Навчання молоді має бути поступовим і послідовним. Цей дидактичний принцип він обґрунтовує афоризмом: «Хто помірно, але постійно вивчає предмет, для нього навчання не труд, а втіха» [8, с. 163]. Він засуджує схоластику, спонукає учнів не зазубрювати книжні істини, а думати, робити власні узагальнення, виявляти у навчанні старанність і ретельність [8, с. 165]. Важливого значення Г. С. Сковорода надавав й справедливій, об'єктивній оцінці. Так, просвітителю радив оцінювати учнів диференційовано й справедливо. Цікавими є характеристики-оцінки, що

надавав своїм вихованцям педагог: «весьма остр», «остр», «зверок острой», «горазда понят», «очень понят», «весьма понят», «не понятен», «не годен», «не очень понят», «весьма не понятен», «туповат», «туп», «очень туп», «самая безтолковица» [9, с. 141].

Аналізуючи думки філософа про особу вчителя, В. Хомич зазначає, що найголовніше завдання педагога Г. С. Сковорода вбачав у тому, щоб «розбудити свідомість простого люду, навчити його самопізнанню, допомогти йому розібратись у причинах суспільного зла» [13, с. 412]. Від освіченості і підготовленості вчителя, його моральності і культури, як твердить просвітник, залежить ефективність розумового розвитку учнів, сформованість у них умінь орієнтуватися у різноманітних життєвих ситуаціях та вироблення загальнонаціональних і загальнокультурних цінностей. Завдання педагога, щоб своєчасно розкрити внутрішній світ дитини і спрямувати її діяльність по правильному шляху. Принцип гуманізму він трактував як розуміння вихователем думок та переживань дитини, віру в його сили. Ілюстрацією успішності реалізації цього принципу самим Г. С. Сковородою можна вважати його особистий досвід праці в Харківському колегіумі, де він згуртував навколо себе найздібніших вихованців, які вивчали з ним різні науки [17]. Складовою частиною особистісно орієнтованого підходу є гуманізація освітнього процесу. Потрактування Г. Сковородою принципу гуманізму як розуміння учителем думок та переживань дитини, віру в її сили, можливості, здібності залишається актуальним і сьогодні. Особливу увагу мислитель-педагог відводив принципу природовідповідності та народності. Висуваючи ідею «спорідненого» виховання, учений-філософ вважав, що від вдалого вибору особистістю сфери діяльності відповідно до свого покликання, нахилів та уподобань залежить, у певній мірі, і доля суспільства. Професіоналом у педагогічній галузі може бути лише той учитель, який має не лише глибокі знання, а вважає свою діяльність справою свого життя. Народність в освіті, на думку філософа, зумовлюється середовищем, у якому виховується і навчається дитина, історичними умовами, в яких здійснюється освітня діяльність, культурною ментальністю і все це має враховувати учитель, проектуючи освітній процес, відводячи у ньому місце учневі не за партою, а формуючи його як громадянина у суспільстві [15, с. 256].

У творі «Кільце. Дружня розмова про мир душевний» Г. С. Сковорода застерігав: «Якщо хтось в якусь науку закохався, досяг успіхів і прославився, тоді вважає що вже будь-яке знання віддане йому за нареченою в придане. Всякий художник про всі ремесла суддівську висловлює думку, не розмірковуючи, що одної науки добре навчитися чи вистачить людського віку» [14, с. 254].

Г. С. Сковорода бездоганно володів методом ведення бесід та розповідей, вдумливого сприйняття інформації, аргументованого й дійового переконання. Розмова для філософа – це «звідомлення думок і

ніби взаємне серцець цілування». Красномовні, захоплюючі бесіди супроводжувалися грою на різних музичних інструментах, співом, читанням уголос промов античних мислителів. Просвітник радив педагогам використовувати у своїй роботі поради, приклади, роз'яснення, привчати учнів до критичного аналізу своїх вчинків [11, с. 5].

У реальному житті Григорій Савич наставляв своїх учнів на потребі проектувати своє життя на благодійні вчинки. Ця частина його «педагогічних технологій» знайшла відгук у розробці теорій і методик суб'єктно-суб'єктних відносин між учителем і учнем. Сама ж ефективність і якість навчання і виховання, на його переконання, повинна проявлятися у наступних позитивних вчинках учня. Це дуже по-сучасному: якість освітньо-виховної роботи оцінюється не балами і не терміном навчання, а позитивними вчинками вихованців. Ілюстрацією високої ефективності його методик є те, що всі, без винятку, його учні демонстрували високий рівень освіченості і вихованості та досягли успіхів у своєму особистому житті [10, с. 17].

Отже, освітній ідеал Г. С. Сковороди – всебічний і гармонійний розвиток і саморозвиток духовно багатой та добродесної особистості, яка, пізнавши справжнє своє покликання, діяльнісно перетворює світ і себе в «сродній праці». Педагогічні погляди мислителя створили модель гуманної та особистісно орієнтованої педагогіки, оскільки базуються вони на принципах демократії, свободи, гуманізму та рівності. Вчення Григорія Савовича Сковороди на виховання особистості до сих пір залишається актуальним. Увага педагогів до розвитку «серця» дитини є запорукою успішного розвитку її розуму. Це дає підстави дійти висновку, що лише нерозривний розвиток розумової та емоційної сфери дитини сприятиме адекватному вибору змісту і методів педагогічної діяльності та результативності освітнього процесу.

Список використаних джерел

1. Біляковська О. О. Концепція розвитку особистості Григорія Сковороди як основа людиноцентричності у сучасній парадигмі освіти. Григорій Сковорода у сучасному багатовимірному світі: зб. тез VIII Міжнар. наук.-практ. конф. / за ред. В.П. Мельника. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. С. 22-23.
2. Вовкочин Л. Ю., Захаренко С. О. Актуальність ідей Григорія Сковороди щодо сімейного виховання у концепції нової української школи. Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: «Педагогічні науки», 2020. №3. С. 169-175.
3. Друганова О. М., Білик В. М. Г. Сковорода про роль розумового виховання у формуванні особистості. Новий колегіум. 2019. № 4 (98). С. 54-58.
4. Задорожна-Княгницька Л. В. Історія педагогіки : навч. пос. Херсон : ОЛДІ-Плюс, 2020. С. 117-122.
5. Історія педагогіки: підручник / За ред. проф. М. В. Левківського, О.А. Дубасенюк. Житомир, 1999. С. 161-162.
6. Козубовська І. В. Формування особистості в педагогічній спадщині Г. Сковороди. Початкова школа. 1996. №5. С. 40-42.
7. Левківський М. В. Історія педагогіки : навч.-метод. пос. Київ : ЦНЛ, 2011. 190 с.

8. Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т. *Історія української ніколи і педагогіки: навч. посіб. / За ред. О.О. Любара. Київ : Т-во "Знання", КОО, 2003. 450 с.*
9. Микитась В. *Давньоукраїнські студенти і професори. Київ : Абрис, 1994. 288 с.*
10. Прокопенко І. Г. С. *Сковорода і українська освіта: вчора, сьогодні, завтра. Новий колегіум. 2019. № 4 (98). С. 17-20.*
11. Рудь О. М. *Погляди Григорія Сковороди на формування педагогічної майстерності вчителя. Теоретичні питання культури, освіти та виховання: збірник наукових праць, № (1) 55 / Заг. редакція – проф. Матвієнко О. В. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2017. С. 3-6.*
12. Сковорода Г. *Вірші. Пісні. Байки. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. / Упор., вступна стаття і приміт. І. В. Іваньо. Київ : Наук. думка, 1983. 542 с.*
13. Сковорода Григорій : *ідейна спадщина і сучасність / Редкол. Попович М. В. Київ, 2003. 714 с.*
14. Сковорода Г. С. *Пізнай в собі людину. Львів : Світ, 1995. 528 с.*
15. Стахів М. О. *Філософія Григорія Сковороди як методологія особистісно-орієнтованого підходу до навчання та виховання. Григорій Сковорода у сучасному багатовимірному світі : зб. тез VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 16 листопада 2022 р.) / за ред. чл.-кор. НАН України, д-ра філос. наук, проф. В. П. Мельника. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. С. 255-256.*
16. Хмельницька О. С. *Педагогіка. Історія педагогіки: навчально-методичний посібник. Переяслав : Домбровська Я.М., 2021. 222 с.*
17. Хорошев О. М. *До питання впливу філософії Г.С. Сковороди на його педагогічні погляди. Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції «Спадщина Г.С. Сковороди: минуле та сучасне». Харків, 2017. URI: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/5937>*

Копитко А.Д.

*кандидат історичних наук, Львівський національний університет
природокористування (м. Дубляни, Україна)*

ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ У ПРАЦЯХ Г.С. СКОВОРОДИ

Г.С. Сковорода у своїх філософських, етичних працях, листуванні немало уваги приділяє проблемам освіти та виховання молодих людей, котрі зберігають значимість і в сучасних реаліях побудови навчально-освітнього процесу вітчизняної середньої та вищої школи. У праці поставлено за мету розкрити бачення Г.С. Сковородою базових проблем освітнього та виховного процесу у суспільстві, де в центрі уваги є саме особистість людини. Ці підходи трактуються у нерозривному зв'язку з філософським та етико-моральним вченням українського мислителя та педагога.

Г.С. Сковорода торкається ряду проблем навчання і виховання зокрема та освіти молодих людей загалом у своїх філософських та етичних працях, а також листуванні до свого улюбленого учня М.І. Ковалинського. Саме про них і піде мова в даній публікації. Передовсім варто відзначити, що Г.С. Сковорода є прихильником дотримання міри у всьому в тому числі, і в навчанні. Про це він прямо і каже своєму вихованцеві М. Ковалинському в листі від 9 липня 1762 р.: «Вдома ти відпочивай, але уникай і надмірного неробства», бо «у всьому найкраще дотримуватися міри». На його переконання, надмірність у всьому веде до пересиченості, а пересиченість в свою чергу породжує нудьгу. Натомість нудьга розуміється ним як «душевний смуток, а хто хворіє на це, того не можна назвати здоровим» [5, с.220]. Це свідчить про розуміння мислителем взаємозв'язку фізичних та духовних аспектів здоров'я та їх врахування при організації праці людини. Варто використовувати кожен момент для занять корисними науками, головне тут – постійність, систематичність. На думку Г.С. Сковороди, «навчання – не труд, а втіха», іншими словами навчальна праця повинна бути для людини суцільним задоволенням, а не мукою, з докладанням надмірних зусиль. Критерієм справжньої любові до певної науки (в розумінні навчального предмета) є відчуття втрати та страждань, коли ти не займаєшся ним. «Хто по-справжньому що-небудь любить, той, доки улюблений предмет з ним, не відчуває, здається, від цього особливого задоволення, але як тільки цього предмета не стане, він вже переживає найжорстокіші любовні муки». І далі: «тому що, коли не любити всією душею корисних наук, то всякий труд буде марним». Людина, яка по-справжньому любить ту чи іншу науку, продовжує навіть в умовах бездіяльності досліджувати та розмірковувати, «і чим більше відходить від занять, тим сильніше прагне до них» [5, с.220, 221]. Г.С. Сковорода ототожнює справжню науку з мудрістю, котра є єдиним порадиником для

людини в старечому віці [5, с.221]. Освіта є вагомим фактором духовного зростання людини, її боротьби з плотськими бажаннями: «Одне тільки мені близьке, вигукну я: «о школо, о книги!»» [15, с.261].

Обмеження та перешкоди для людей з сильним характером тільки додатково стимулюють до особистісного та професійного зростання. В листі до М. Ковалинського (кінець серпня – початок вересня 1762 р.) з цього приводу мислитель підкреслює: «Отже, наслідуй пальму: чим стильніше її стискає скеля, тим швидше і прекрасніше здіймається вона догори» [6, с.223]. Г. Сковорода є прихильник систематичного та поступального оволодіння знаннями і вміннями: «Знаходь годину і щоденно потроху, але обов'язково і саме щоденно, підкидай в душу, як у шлунок, слово або вислів і немов до вогню підкидай потроху поживи, щоб душа живилась і росла, а не пригнічувалась. Чим повільніше будеш вивчати, тим плодотворніше навчання. Повільна постійність нагромаджує кількість більшу від сподіваної» [6, с.223]. В іншому листі Г.С. Сковорода наголошує на потребі доповнюваності книжної науки активними спостереженнями та аналізом дійсності: «Хто добре загорівся, той добре почав, а добре почати – це наполовину завершити. Привчи себе до того, щоб щоденно через очі або вуха потрапляло в твою душу що-небудь не лише із святого письма, а й те, що побачиш і почувеш з випадкових подій, переживуй, розмелюй і, наскільки можеш, перетворюй у споживний та рятівний сік». Наочність – важливий фактор виховання та навчання молодій людині. «Якщо повз тебе, наприклад, проходить п'яний, ти так думай: бог дав тобі видовище, щоб ти на чужому прикладі усвідомив, яке велике зло пияцтво – біжи від нього. Ідеш повз жебрака, що лежить, у якого ноги згнили або ніс і подібне до трупного обличчя викликає жах, ти так міркуй: цей або ця, безсумнівно, вели розпутне життя, це плоди розпусти» [13, с.256-257].

Г. Сковорода підкреслює молодим людям, які навчаються, про потребу дотримання обережності щодо використання медичних препаратів. Він пропонує критично та виважено ставитись до пропозицій з боку різних «знавців» в цій галузі: «В жодній галузі в народі нема такої великої кількості знавців, як у медицині, і нема нічого такого, про що народ так мало знав, як про лікування хвороб». Тому він радить своєму другові М. Ковалинському: «За винятком загальноживаних простих ліків, відкидай всі. Кровопускання й проносного [проноснія], уникай як отруйної змії» [7, с.226-227].

Варто пам'ятати про те, що людський розум ніколи не є пасивним, «він завжди любить чим-небудь займатися». За словами Г.С. Сковороди, «якщо не матиме хорошого заняття, він звернеться до поганого». Тому його варто заповнювати гарними справами, при чому важливо розум не переобтяжувати понад міру [23, с.303-304]. Не варто боятись в навчанні допущених помилок та через те пригнічувати свій потяг до знань. «Вправи через помилки ведуть нас до витонченості письма» » [8, с.229].

Вихідним принципом у житті кожної людини та діяльності педагогів, на переконання Г.Сковороди, має бути природовідповідність та її здійснення в реальному житті. Більшість трагедій у житті людей спричинені саме порушенням або неврахуванням цього принципу [32, с. 416, 421, 434]. Першою та головною ланкою у виховній роботі мають бути батьки, котрі повинні дитині допомогти знайти своє справжнє призначення у цьому світі [32, с. 420-421,449]. Нерозривно пов'язаний з цим поглядом підхід Сковороди про «неровную равность». Люди, і в тому числі молоді люди, є різні за своїми фізичними, психологічними та соціальними особливостями. Відповідно до цього і має бути їх різне заповнення. Знання та набутий досвід, котрі приносять користь одним людям, можуть зруйнувати життя інших людей [32, с. 435-436; 22, с. 298]. Цей погляд є відображенням переконання філософа, що лише пізнання та осягнення істини може принести людині справжню насолоду у житті [29, с. 6-7]. Значну роль у пізнанні істини виконує добра порада: « От совѣта, или главы, как от источника, все наши дѣла наружу происходят. Если совѣт добр, то и плоды добрые» [30, с.34].

Основою для успішної діяльності людини є її любов до тієї чи іншої справи. «Как пища, так и науки, недействительна от нелюбимаго». Доцільно, щоб людина могла себе випробувати в різних видах діяльності, щоб зрозуміти, до чого вона призначена природою. В навчальній та виховній роботі важливо дотримуватися міри. Її порушення може навіть прекрасне та корисне перетворити в огидне та шкідливе для людини [5, с. 220-221; 18, с. 281] При цьому Сковорода не схвалює і надмірного захоплення різними видами суспільної діяльності. «Скушай одно со вкусом и довлѣет. Нет вреднее как разное и безмѣрное» [30, с. 36-37]. Мудра людина, за словами Г.Сковороди, «мало ест со вкусом» [30, с. 57]. Людина повинна виконувати лише ті справи, котрі відповідають її природі. Тоді вона їх виконуватиме з любов'ю та легкістю. «Нужное оно : «Едино есть на потребу». Оно есть и сродное, и легкое, и благолепное, и преподобное, и веселое, и полезное, без сребра и без горестей стяжаемое... Благословен еси, творяй нужное нетруднѣм, трудное ненужнѣм» [3, с. 76].

Одним з вагомих моментів виховання є формування у вихованців почуття вдячності своїм вихователям (вчителям і батькам). «Они (батьки – авт.) кормили мене в младости от младѣх ногтей моих, а мне подобает кормить их при старости их». Натомість батьки повинні обов'язково реалізувати обидва принципи у вихованні своїх дітей: «Благородить и благо научить» [2, с.101]. Батьки та вчителі повинні врахувати природні задатки молоді людини при побудові навчальної та виховної роботи. Їхнє завдання полягає в тому, щоб знімати лише перешкоди для самореалізації молоді відповідно до її природи [2, с. 104]. Навчання та виховання має будуватися на засадах духовності, інакше ми сформуємо набитого знаннями «монстра». Тонка наука має поєднуватись з серцем благим, інакше « развіете орудіє злобы, бѣшенству меч» [2, с. 104]. Сковорода в

одному з своїх філософських творів так визначив головні завдання виховання: «Главизна воспитанія есть: 1) благо родить; 2) сохранить птенцеви младое здравіе; 3) научить благодарности» [2, с. 116-117].

Батьки, вчителі, молодь повинні постійно поглиблювати знання про себе, що дозволить ефективно проводити виховну роботу. « Не тот есть глуп, кто не знает (еще все перезнавший не родился), но тот, кто знает не хочет» [35, 119]. В житті людина повинна вчитись на позитивних та негативних прикладах з життя інших людей [35, с. 125; 13, с. 256]. Людина, яка уникає самопізнання, стає легкою здобиччю для зла в цьому світі [35, с. 126]. Більшість невдач, яких зазнає людина у своєму житті «по нещасному упрямству, от худого зависящему воспитанія» [31, с. 149]. Людина, яка виховується пізнавати світ, не повинна поверхнево сприймати явища і події у ньому, а старанно та з різних сторін аналізувати їх. Саме порушення цього правила нерідко призводить до того, що людина захоплюється поверхневим, тілесним, несуттєвим, стає рабом речей у своєму житті. «Лжу нашаея плоти одну видим, не истину в ней» [34, с. 210]. Вихід – формувати людину допитливу, неспроможну обмежуватись лише поверхневим знанням: «Ищи, стучай в двери, мети хорошенько дом. Рый в нем. Перебирай все. Выведывай закаулки. Выщупывай все потайники, испытывай, прислушивайся...» [34, с. 220]. Вихованець повинен усвідомлювати, що процес самопізнання є постійним: «Непрестанно думай, чтоб узнать себе» [34, с. 220].

Самопізнання є ефективним за умови, коли людина навчиться бачити у своїх думках добрі та погані сторони: «Раздели себе, чтоб узнать себе. Усмотри, что в тебе подлое, а что дорогое» [34, с. 246]. Людина, котра не знає себе, а вже намагається судити про інших, впадає в «заблужденіе, проступку, преткновение и падение». На погляд Сковороди, «чучел тот, не мудрец, что не прежде учит сам себе» [1, с. 290, 291]. Гордість та самолюбність є неодмінними атрибутами людей глупих. Людину важливо аналізувати та робити висновок про неї на підставі її слів та діл, «но не суди лица» [1, с. 292].

Г.Сковорода наголошує, що люди мають можливість реалізувати себе всі відповідно до власної природи. Тому не можна стверджувати, що хтось за своєю природою кращий чи гірший. Саме виховання і має завдання допомогти встановити та розкрити сутнісні риси природи кожної людини. Оволодіння знаннями про природу та суспільство без становлення людини як духовної завдає лише шкоди їй. В людини, духовно бідної, панує в її душі «тма, страх, мятеж, горесть, смерть, геенна» [33, с. 341]. Для Сковороди ідеалом виступає людина, у якої є «законное житіе, твердій разум, великодушное и милосердное сердце, есть то чистой звон почтенной персоны» [33, с.352]. Для людини важливо вміти у житті себе самообмежувати, а також поступати виважено, дбаючи про перевагу духовного над плотським. Філософ аналізує причини нещастя у житті людини, водночас чітко окреслюючи їх: а) «входит в несродную статью» ;

б) «нести должность, природі противну» ; в) «обучаться, к чему не рожден»; г) «дружить с теми, к коим не рожден» [32, с. 417]. Засліплені власними пристрастями люди, зокрема, молоді, не бажають помічати та розуміти своєї природи. Сковорода з сумом констатує: « нет труднее, как вперить истину в глупое, но гордое сердце» [32, с. 427]. Люди, що діють всупереч власній природі, почувають себе невпевненими, є стривожені. Як наслідок цього : « отсюда всіх безобразных діл страшилища і саморучныя себе убійства» [32, с. 432].

На погляд Г.Сковороди, наука лише посилює і удосконалює наші природні задатки, але без них вона є нічим. «Наука есть практика и привычка і есть дочь натуры» [32, с. 438]. Молодим людям властива така риса як бажання досягнути всього і відразу. Завдання педагога допомогти їм усвідомити, що знання та досвід здобуваються внаслідок наполегливої та систематичної праці. « Долго сам учишь, если хочешь учить других. Во всіх науках и художествах плодом есть правильная практика» [32, с. 440]. Слово в житті людини повинне нерозривно поєднуватися з ділом, що веде до успішного завершення справи [32, с. 440].

Умовами самореалізації людини виступають: гострий розум, вміння «разсуждать», «долгое ученіе», «неутомимая охота», «вольное сердце», і головне «страх божій» (в розумінні Сковороди усвідомлене слідування заповідям божим та любов до бога, а не боязнь бога та бажання щось приховати від нього). Український філософ приходить до висновку : «всі сіи средства без природы мертвы, но и природа без них безоружна» [32, с. 446]. Відповідно до принципу природовідповідності Сковорода підсумовує: « Аще не рожден – не суйся в науку. Ах! Премного сих вічно пали в муку, немногих мати породила к школе» [32, с. 463].

Погляди на ряд етичних аспектів, котрі необхідно розвивати у вихованцях, Сковорода відобразив у своєму листуванні, в першу чергу, з М. Ковалинським. Так, людина повинна діяти згідно прийнятих нею у житті принципів, а не змінювати свої погляди чи дії залежно від конкретної ситуації [8, с. 229]. «Дивись на тих людей, чії слова, діло, око, хода, рухи, їжа, напої, коротше кажучи, все життя скероване всередину ... тобто вони не летять за тими, що літають за хмари, але зайняті лише своєю душею і слухають самих себе» [9, с. 232].

У «Похвалі бідності» Г.Сковорода формулює чітко ті характеристики, котрими повинна володіти духовно багата людина: « не стурбований мир, спокій нерушений», «здоров'я міцне», «серце незламне», привчене до побожних трудів», «зрівноважений дух», « мудра розсудливість», зневага до п'янства та зажерливості, «розкоші неправедної» [10, с. 236-237]. Людина повинна розумом опановувати свої почуття, зокрема, завдяки певним вправам: «тепер ти новобранець: вправляючись вчинкам, з часом станеш воїном» [11, с. 238]. Багато уваги філософ відводить питанням дружби як однієї з визначальних умов повноцінного життя та діяльності. В друзі «обирати слід щирих, постійних та простих» [12, с.252]. Саме від

того, якою себе сформувала людина у молодості, залежить усе її подальше життя: « бо якщо ти добре посієш в теперішньому, то добре пожнеш у майбутньому, і ніхто з тих, хто придбав святі звичаї, не буде позбавлений у старості своїх заощаджень» [14, с. 259].

Людина має додержуватись в юності тверезості та непорочності як визначальних умов для повноцінного життя. Найціннішими скарбами людини, на переконання Сковороди, є здоров'я, соромливість, репутація [14, с. 259; 16, с. 266]. Сором'язливим молодим людям важливо навчитись відмовляти на ті пропозиції, котрі суперечать їхнім моральним переконанням [16, с. 266]. Тільки чеснота є джерелом справжньої втіхи та душевного спокою, а так і здоров'я людини. Такими чеснотами є віра, надія і особливо любов [17, с.268; 18, с. 281]. Гармонійне поєднання потреб душі та тіла і забезпечують вихованцеві прекрасне поле для його розвитку: «бо коли симетрія елементів правильна, тоді все спокійно і мирно рухається, як у тому справному, майстерно злагодженому годиннику» [19, с.283]. Нерідко молоді люди, захоплюючись розумовою працею, забувають про своє здоров'я, що є неприпустимим [20, с. 285-286]. Виходом у такій ситуації є поміркованість, систематичність та дисциплінованість розумової праці, тобто дотримання міри у всіх наших діях. Люди часто нерационально використовують свій час, що завдає їм великих труднощів у житті. За Сковородою, правильно вміє використовувати час той, хто « пізнав чого треба уникати і чого домагатися» [21, с. 294].

Пустота життя та заняття людини є закономірний результат нашого недбалого ставлення до свого розуму. «Наш розум ніколи не залишається пасивним. Він завжди любить чим небудь займатися. Якщо не матиме хорошого заняття, він звернеться до поганого» [23, с.303-304].

На недосвідчену молодь нерідко негативно впливають старші покоління членів суспільства: « так юнацтво завжди у нас псується прикладами виключно нерозумних мужів і старих людей» [24, с.325]. Тому молодій людині треба усвідомлено дотримуватися високоморальних засад і не спокушатись на те, що є порочним, але видається на перший погляд принадним і навіть потрібним. Оточення чинить на людину значний виховний вплив: «Дуже важливе значення має, з ким щоденно спілкуєшся і кого слухаєш. Поки ми їх слухаємо, ми цей дух в себе вбираємо» [25, с.338]. Розумна людина також повинна завжди зважати на наслідки своїх дій [26, с.343].

Сковорода наголошує, що душевний спокій в уявленні юних вихованців не повинен асоціюватись із безтурботністю та бездіяльністю: « ні про що не турбуватися, ні за що не переживати – значить не жити, а бути мертвим, адже турбота – рух душі, а життя – це рух» [27, с. 350]. Своєрідним є і погляд цього філософа на причини неправильного виховання, що як зазначалось вище, призводять до безладу та нещастя в житті людини. Виховні заходи будуть ефективними, коли вони застосовуватимуться з врахуванням « времени, места, міри и персоны» [28,

с. 388, 389]. Велику роль у спілкуванні педагога та вихованця виконує слово: «добраго слова зерно прозебаєт в сердці: «любов, радость, мир, долготерпение... Она (душа – авт.) болит тогда , когда болят мысли» [4, с. 394].

Г.С. Сковорода розглядає освітні, навчальні та виховні проблеми у нерозривному зв'язку з етико-моральними, організаційними та філософськими проблемами. Саме такий підхід, на його переконання, дозволить як педагогам, так і їх вихованцям враховувати різні сторони природи свого тіла, душі та духу і вибудовувати свою діяльність відповідно до них, уникаючи таким чином насильства над природою людини, перетворюючи її життя в насолоду та роблячи її щасливою і цілеспрямованою в досягненні своїх цілей та завдань. В цьому і вважає український мислитель справжнє призначення педагогічної діяльності. Цей момент, на нашу думку, важливо враховувати і в сучасній практиці вітчизняних навчально-виховних закладів, щоб готувати не тільки професіоналів в певній галузі, але й цілісних особистостей, активних та відповідальних громадян.

Список використаних джерел

1. Сковорода Г. БЕСИДА І–я, нареченная *Observatorium* (Сіон). Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. К.: Наукова думка, 1973. Т.1. С. 281-295.
2. Сковорода Г. Благодарный Еродій. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. К.: Наукова думка, 1973. Т.2. С. 99-118.
3. Сковорода Г. Брань архистратига Михаила со Сатаной о сем: легко быть благим. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. К.: Наукова думка, 1973. Т.2. С. 59-84.
4. Сковорода Г. До Якова Івановича Долганського. (З Бабаїв). 25 лютого 1773 р. № 101. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. К.: «Наукова думка», 1973. С.394-395.
5. Сковорода Г. До М. Ковалинського (Харків, місцевий). 9 липня 1762 р. №2. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. К.: «Наукова думка», 1973. С.220-222.
6. Сковорода Г. До М. Ковалинського (Харків, місцевий). Кінець серпня – початок вересня 1762 р. №3. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. К.: «Наукова думка», 1973. С.223-224.
7. Сковорода Г. До М. Ковалинського (Харків, місцевий). Середина вересня 1762 р. №5. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. К.: «Наукова думка», 1973. С.226-227.
8. Сковорода Г. До М. Ковалинського (Харків, місцевий). Друга половина вересня – початок жовтня 1762 р. №7. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. К.: «Наукова думка», 1973. С.229-230.
9. Сковорода Г. До М. Ковалинського (Харків, місцевий). Друга половина вересня – початок жовтня 1762 р. №8. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. К.: «Наукова думка», 1973. С.231-232.
10. Сковорода Г. До М. Ковалинського (Харків, місцевий). Жовтень 1762 р. №10. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. К.: «Наукова думка», 1973. С.236-237.

11. Сковорода Г. До М. Ковалинського (Харків, місцевий). Жовтень 1762 р. №11. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. К.: «Наукова думка», 1973. С.238-239.
12. Сковорода Г. До М. Ковалинського (Харків, місцевий). 23 листопада 1762 р. №19. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. К.: «Наукова думка», 1973. С.251-252.
13. Сковорода Г. До М. Ковалинського (Харків, місцевий). жовтень – грудень 1762 р. №21. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. К.: «Наукова думка», 1973. С.255-257.
14. Сковорода Г. До М. Ковалинського (Харків, місцевий). Жовтень-грудень 1762 р. №22. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. К.: «Наукова думка», 1973. С.257-259.
15. Сковорода Г. До М. Ковалинського (Харків, місцевий). 20-23 грудня 1762 р. №24. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. К.: «Наукова думка», 1973. С.261-262.
16. Сковорода Г. До М. Ковалинського (Харків, місцевий). 23-26 січня 1763 р. №26. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. К.: «Наукова думка», 1973. С.264-266.
17. Сковорода Г. До М. Ковалинського (Харків, місцевий). 27 січня 1763 р. №27. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. К.: «Наукова думка», 1973. С.267-268.
18. Сковорода Г. До М. Ковалинського (Харків, місцевий). кінець лютого – початок березня 1763 р. №34. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. К.: «Наукова думка», 1973. С.280-282.
19. Сковорода Г. До М. Ковалинського (Харків, місцевий). кінець лютого – початок березня 1763 р. №35. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. К.: «Наукова думка», 1973. С.283.
20. Сковорода Г. До М. Ковалинського (Харків, місцевий). Перша половина березня 1763 р. №37. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. К.: «Наукова думка», 1973. С.285-286.
21. Сковорода Г. До М. Ковалинського (Харків, місцевий). квітень 1763 р. №43. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. К.: «Наукова думка», 1973. С.293-294.
22. Сковорода Г. До М. Ковалинського (Харків, місцевий). друга половина травня – початок червня 1763 р. №45. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. К.: «Наукова думка», 1973. С.298.
23. Сковорода Г. До М. Ковалинського (Харків, місцевий). 7 липня 1763 р. №48. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. К.: «Наукова думка», 1973. С.303-304.
24. Сковорода Г. До М. Ковалинського (Харків, місцевий). 28 (29?) жовтня 1763 р. №59. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. К.: «Наукова думка», 1973. С.324-325.
25. Сковорода Г. До М. Ковалинського (Харків, місцевий). лютий–травень 1764 р. №68. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. К.: «Наукова думка», 1973. С.338-339.
26. Сковорода Г. До М. Ковалинського (Харків, місцевий). листопад 1764 р. №71. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. К.: «Наукова думка», 1973. С.343.
27. Сковорода Г. До М. Ковалинського (Харків, місцевий). липень-серпень 1765 р. №74. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. К.: «Наукова думка», 1973. С. 350-352.

28. Сковорода Г. До Василя Максимовича. (Харків, місцевий). Друга половина 1764 р. №97. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. К.: «Наукова думка», 1973. С.387-390.
29. Сковорода Г. Книжечка, называемая SILENUS ALCIBIADIS, сиречь икона алківіадская (израилській змії). Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. К.: Наукова думка, 1973. Т.2. С. 6-31.
30. Сковорода Г. Книжечка о чтении священного писания, нареченна ЖЕНА ЛОТОВА. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. К.: Наукова думка, 1973. Т.2. С. 32-58.
31. Сковорода Г. Начальная дверь ко христіанскому добронравію. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. К.: Наукова думка, 1973. Т.1. С.144-153.
32. Сковорода Г. Разговор, называемый алфавит, или букварь мира. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. К.: Наукова думка, 1973. Т.1. С. 411-463.
33. Сковорода Г. Разговор пяти путников о истинном щастіи в жизни (разговор дружескій о душевном мире) Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. К.: Наукова думка, 1973. Т.1. С. 324-356.
34. Сковорода Г. Симфонія, нареченная Книга Асхань о познаніи самого себе. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. К.: Наукова думка, 1973. Т.1. С.201-262.
35. Сковорода Г. Убогій жайворонок. Притча. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. К.: Наукова думка, 1973. Т.2. С.119-134.

Кулик І.О.
*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки і методики
викладання історії та суспільних дисциплін
Національного університету «Чернігівський
колегіум» імені Т. Г. Шевченка м. Чернігів. Україна*

ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Сучасна епоха поставила перед освітою принципово нові виклики. Загострення глобальних проблем орієнтує людство на інноваційний розвиток освітніх систем, що відбувається у складних умовах інтеграції й одночасного збереження ключових засад національної педагогіки. Входження України в світовий освітній простір, розбудова демократичної правової держави вимагають інтенсивних пошуків нової парадигми освіти. У Законах України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про вищу освіту» визнається необхідність інноваційних змін в освітньому просторі, забезпечення подальшої гуманізації й демократизації освітнього процесу.

Сучасний етап розвитку України особливо потребує досягнення якісно нових результатів у духовно-моральному, патріотичному вихованні підростаючого покоління. Ураховуючи нові суспільно-політичні реалії в Україні, пов'язані з російською агресією, усе більшої актуальності набуває проблема виховання почуття патріотизму, активної громадянської позиції. Міністерство освіти і науки затвердило план дій щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 року. Патріотичне виховання визнано складовою загального виховного процесу, головною метою якого є успадкування духовних надбань українського народу.

Розв'язання поставлених перед суспільством проблем потребує нових концептуальних підходів і критичного осмислення педагогічного досвіду. З огляду на це, виняткового значення набуває звернення до педагогічної спадщини, конструктивне використання вітчизняного досвіду виховання. Серед українських філософів XVIII ст., які збагатили національну педагогічну думку, гідне місце посідає Григорій Савич Сковорода (1722 – 1794 рр.).

Соціальна значущість і практична необхідність визначили вибір теми: «Педагогічна спадщина Григорія Сковороди в контексті реформування системи освіти в Україні».

Висвітлення педагогічного аспекта творчої спадщини філософа розпочався в 1794 р. Винятковим історіографічним фактом була праця М. Ковалинського «Житіє Григорія Сковороди» (1794 р.), в якій репрезентовано духовно-моральну й гуманістичну сутність педагогічних ідей філософа. Автор вперше обґрунтував педагогічну спадщину мислителя як

«нову теорію виховання», що сприяла вихованню «істинної людини».

Аналіз історико-педагогічної літератури свідчить, що з кінця XVIII і до початку XXI ст. накопичено значну кількість різноманітних за характером і змістом наукових праць про педагогічні погляди Григорія Сковороди. Філософські основи педагогічної концепції просвітителя досліджували Д. Багалій, Ф. Зеленогорський, М. Закалюжний, В. Петров, І. Табачников та ін. Аналітичні розвідки щодо принципів і методів навчання в творчій спадщині просвітителя започаткували в 90-х рр. XIX ст. М. Демков, С. Русова, М. Сумцов та ін. Стимулом до наукової роботи було видання творів філософа за редакцією Д. Багалія (1894 р.). Проблеми виховного ідеалу, змісту, напрямів виховного процесу аналізували Г. Ващенко, Г. Гребінна, О. Дзевєрін, С. Литвинов, А. Ніженець, Є. Приступа, І. Пуха, П. Тараненко, М. Ярмаченко та ін. Значення творчої спадщини й просвітницької діяльності філософа досліджували М. Возняк, Г. Данилевський, Ф. Кудринський, М. Костомаров, В. Родников, П. Тичина, А. Товкачівський, І. Франко, С. Чавдаров та ін.

Характеризуючи Григорія Сковороду як «народного вчителя в більш широкому значенні цього слова» (Д. Багалій), «своєрідного і талановитого вчителя життя» (С. Русова), «мандрівного філософа і народного педагога», «упевненого народного вчителя добра» (Ф. Кудринський), «оригінального народного вчителя» (М. Демков), «філософа-вчителя» (І. Мірчук), «мандрівного вчителя і подорожника в найкращому розумінні цього слова» (М. Возняк), дослідники акцентували увагу на значенні його просвітницької діяльності для розвитку педагогічної думки в Україні.

Сучасні науковці розширили і поглибили аналіз педагогічних аспектів творчої спадщини просвітителя в контексті філософії освіти: С. Бакай, В. Горський, С. Золотухіна, І. Зязюн, Н. Калениченко, М. Култаєва, І. Стогній, Г. Паласюк, М. Попович, Л. Посохова, М. Стельмахович, О. Туляков, Л. Ушкалов, А. Ятченко. Маючи у своєму дослідницькому арсеналі потужну джерельну базу, науковці охарактеризували концептуальні проблеми освіти, обґрунтовані філософом.

Є очевидним, що філософські аспекти творчої спадщини Григорія Сковороди трансформувалися в суто педагогічні проблеми – мета, зміст, форми, методи освітнього процесу, характер взаємодії між суб'єктами педагогічної дійсності. На нашу думку, міркування мислителя щодо розвитку суспільства, природи, людини були засновані на християнському світобаченні й спрямовані в морально-етичну площину. Погляди на світ, людину, природу й суспільство були пов'язані зі зверненням до Бога, християнської традиції та народної мудрості, тому спиралися на християнсько-світоглядні категорії – Любов, Віру, Щастя, Вдячність, Добро. Своє розуміння освітнього процесу філософ обґрунтував у багатьох трактатах, притчах, байках. У творах мислителя є багато цінних думок про педагогічну діяльність, яку він вважав найгуманнішою і найпотрібнішою.

Аналізуючи філософські аспекти спадщини Григорія Сковороди, було встановлено, що педагогічні проблеми просвітителя розкрив у контексті

вчення про «три світи» та «дві натури», «філософії серця», ідеї «сродної праці».

На думку Григорія Сковороди, «три світи» – це, по-перше, макрокосм (все, що нас оточує); по-друге, мікрокосм («маленький світ», людина); і, по-третє, світ символів (духовний світ, основу якого становить Біблія). Особливістю світоглядної позиції Григорія Сковороди був поділ світу на два начала. Невидима натура – внутрішня сутність, духовність. Видима натура – зовнішня оболонка, матерія, речовина [7, с. 141 – 143].

Людина як мікрокосм, на думку філософа, теж складається з «двох натур»: «...є дві частини або природи в людині: пан і слуга, дух і плоть, серце й тіло» [8, с. 365]. Саме внутрішня натура була для мислителя «істинною»: «...серце і звичай людські мають свідчити, хто він такий, а не зовнішні якості. Дерево по плодах пізнається» [7, с. 103]. У контексті філософії Григорія Сковороди, людина – емоційно-вольова істота, центром якої є серце, дух: «Бо що в людині голова, коли не серце?» Саме серце, був впевнений філософ, породжує думки, прагнення, устремління, сподівання, почуття, тобто є тією духовною субстанцією людського буття, яке забезпечує життєдіяльність людини і наближає її до вищої істини – до Бога: «... серце є істиний Бог» [8, с. 55].

У трактуванні філософа, невидима натура (духовний світ) первинна щодо видимої (матеріальної): «...зване нами око, вуха, язик, руки, ноги і все наше зовнішнє тіло само по собі ніяк не діє і є ніщо. Воно все підпорядковане нашим думкам. Думка, володарка його, перебуває у безперервній хвилюванні день і ніч. Це вона розмислює, радить, робить визначення, приневолює. А зовнішня наша плоть, як загнущана худоба чи хвіст, мимоволі йде за нею вслід. Отож думка – головна й середня наша точка. Звідси вона зчаста й серцем зветься. Відтак, не зовнішня наша плоть, але наша думка – головна наша людина. В ній ми й перебуваємо. А вона є нами» [7, с. 156 – 157].

Тому в освітньому процесі пріоритетного значення Григорій Сковорода надавав саме «внутрішній освіті»: вдосконалення і розвиток вольових якостей, естетичних смаків, емоцій, системи цінностей; формування духовності як провідної якості особистості; створення комфортних умов для самовдосконалення й саморозвитку дитини. Сократівський принцип «пізнай себе» проходив крізь всю творчу спадщину Григорія Сковороди. Теорія пізнання була тісно пов'язана з Богопізнанням. Філософ трактував процес самопізнання як тривалий процес наближення до Бога шляхом заглиблення у свій внутрішній світ.: «...як той, хто має очі, все бачить, так той, хто відчуває Бога, все розуміє і все має, – все, що для себе» [7, с. 129]. Пізнання, на думку філософа, – процес поєднання чуттєвого досвіду і абстрактного мислення. Григорій Сковорода не заперечував значення розумової діяльності, але підкреслював, що особистість здатна досягти пізнання істини безпосереднім екзистенціальним актом самозаглиблення у свій духовний світ. Тому філософ закликав заглиблюватися у свої почуття, прагнення, думки: «Передивившись усі планети й придбавши всі світи, не маючи й не знаючи того, що потрібне

для тебе, будеш бідний, і не знавець, і невеселий так само, як, перейшовши всі дороги, але не побачивши своєї, нічого не знатимеш, і не матимеш, і не збадьоришся. Та й хіба можеш ти бути бадьорий, коли позбавлений необхідного тобі? Як зможеш мати щось, не знайшовши? А як знайдеш, не впізнавши? А як упізнаєш, коли позбавлений найсолодшого і найблаженнішого свого керманича – світу Божого» [7, с. 129].

Григорій Сковорода підкреслював, що кожна людина мусить пізнати себе як частину свого народу, з яким вона пов'язана рідною мовою, історією, звичаями, традиціями. Філософ наголошував, для того, щоб пізнати навколишній світ, орієнтуватися у різноманітних життєвих ситуаціях, розрізнити поняття «добро» і «зло» – треба засвоїти велику суму знань, що повинні стати фундаментом моральних якостей особистості.

Григорій Сковорода підкреслював, що у кожної людини своя природа: індивідуальні здібності, можливості, природні обдарування. Розглядаючи природні задатки як найважливіший фактор у процесі формування особистості, Григорій Сковорода застерігав не брати на себе неприродних обов'язків: «Будь-яка шкідлива невідповідність смішить. А коли вже вовк став пастухом, ведмідь ченцем, а лошак радником, як то шкідливо для суспільства!.. Яка мука – працювати в неспорідненій справі!» [7, с. 429–430]. І навпаки: «Як насолоджується бджола, збираючи мед! За мед її вбивають, але вона працювати не перестає, доки жива. Труд солодший їй за мед і солодший за стільник» [7, с. 421–422].

У контексті концепції «сродної праці» Григорій Сковорода розглядав і проблему рівності, обґрунтовуючи ідею «нерівної рівності»: «Бог подібний до багатого водограю, що наповнює різні посудини, відповідно до їхнього об'єму. Над водограєм напис «Неоднакова всім рівність». Ллються з різних рурок різні струмки у різні посудини, що стоять довкола водограю. Менша посудина має менше, але тим однакова вона з більшою, що так само повна» [7, с. 436–437]. Всі рівні, на думку філософа, в можливості пізнавати й вдосконалювати свої природні задатки: «З різними природними нахилами і життєвий шлях різний. Одначе всім їм один кінець – чесність, мир та любов» [7, с. 105].

Філософ наполягав на тому, що необхідно навчатися тому, до чого народжений, до чого є природний хист і не брати на себе неприродних завдань й обов'язків: «Сто сродностей – сто звань, і всі почесні, як законні» [7, с. 422].

Таким чином, складається логічний ланцюжок етапів формування щасливої особистості в педагогічних міркуваннях філософа: пізнання внутрішньої сутності – розвиток індивідуальних можливостей – професійна діяльність за покликанням – щаслива особистість.

На нашу думку, виходячи з концепції «сродної праці», просвітитель обґрунтував основний педагогічний принцип – виховання дитини відповідно до природних задатків: «Учитель чи лікар не є вчитель та лікар, вони лише служники природи, єдиної справдишньої лікувальниці й навчительки. Буде так: хто захоче чогось навчитися, повинен до того

зродитися. Не від людини, а від природи суть усього...» [8, с. 109]. Філософ одним із перших в історії педагогічної думки України запропонував новий світоглядний підхід щодо організації освітнього процесу, коли людина визнавалась найвищою цінністю, що спрямовувало зміст, методи, форми організації освітнього процесу на всебічний розвиток природних задатків особистості, удосконалення внутрішнього світу дитини, формування духовності як провідної якості особистості.

Григорій Сковорода вимагав вмiлого і продуманого управління освітнім процесом: «Усяка справа має успіх, коли природа сприяє. Не заважай лише природі і, коли хочеш, знищуй перепони, ніби очищаючи їй шлях: воістину, все вона чисто і вправно зробить. Клубок сам від себе покотиться з гори: забери лише камінь, що лежить на перепоні. Не вчи його котитися, а лише допомагай...» [7, с. 105].

Григорій Сковорода порівнював вчителя з дбайливим садівником, який оберігає вихованців від негативних впливів та обставин, усуваючи перешкоди й утруднення. Розуміючи надзвичайно важливу функцію цілеспрямованих і систематичних виховних впливів на процес формування особистості, філософ обґрунтував необхідність самостійної активної діяльності вихованців. У притчі Вдячний Еродій просвітитель підкреслив цю думку словами Еродія: «...батько дав мені крила, а я сам навчався літати» [8, с. 110]. Надаючи особливого значення методам і прийомам роботи, що розвивають мислення, тренують пам'ять, Григорій Сковорода у своїй педагогічній діяльності використовував бесіду, виконання перекладів, написання віршованих переказів творів, спостереження під час екскурсії тощо.

На думку Григорія Сковороди, педагог повинен мати покликання до своєї роботи, «сродність» до педагогічної діяльності, бо праця вчителя лише тоді буде успішною, коли вона для нього буде джерелом натхнення, щастя. Філософ стверджував, що вчитель має бути для учнів наставником, другом, який повинен спрямовувати пізнавальну діяльність вихованців, формувати в учнів бажання й уміння вчитися; розвивати позитивні нахили й обмежувати негативні прояви; сіяти в душах вихованців любов, радість, доброзичливість, вдячність.

Виховувати і навчати дітей, на думку філософа, має право людина, яка сама добре вихована, професійно і морально підготовлена до роботи в школі, щиро любить своїх вихованців. Григорій Сковорода був впевнений, що вчитель повинен постійно вдосконалювати моральні й духовні якості, формувати у собі «істинну» людину. Філософ вірив у позитивний потенціал кожної людини, в її необмежені творчі можливості щодо постійного розвитку і самовдосконалення. Тому підкреслював, щоб вихователі у своїй педагогічній діяльності обов'язково спиралися на благородне особистісне начало в кожній дитині: «Народженого до добра неважко навчити добру... » [8, с. 108]. Причиною доброго народження, стверджував філософ, є «тільки єдина Божа благодать, і добродетель не з літами до нас чіпляється, а зерно його народжується разом із нами» [8, с.

106]. Вірячи в силу виховних впливів, просвітитель був впевнений: «Немає нічого кращого за добре виховання: ні чин, ні багатство, ні рід, ні милість вельмож» [8, с. 106].

Враховуючи вищесказане, можна виділити декілька пріоритетних чинників формування професійної майстерності учителя в педагогічній спадщині Григорія Сковороди: мотивація на самовдосконалення, розвиток емоційно-почуттєвого світу, духовно-моральних якостей, активна взаємодія вчителя та учнів.

На нашу думку, важливо відзначити, що Григорій Сковорода проповідував простоту життя, так би мовити, розумну достатність: «Насущний хліб подається від небесного Отця всьому живому. Будь тільки задоволений малим. Не бажай непотрібного і зайвого. Не за потрібним, а за зайвим за море пливуть. Від непотрібного й зайвого всіляка труднота, всіляка погибель» [8, с. 113].

Мислитель закликав щиро ставитися до людей і обов'язково за все дякувати Богові: «...повсюди і всередині себе заховану величність Божу не забувай прославляти із вірою та страхом у день недільний, а поклоняйся не тільки порожніми церемоніями, але й самим ділом, сердечно йому наслідуючи» [7, с. 147]. Підкреслюючи, що саме у вдячному відношенні до життя заховано всяке благо, Григорій Сковорода радив віддавати вдячність: «Богові, батькам і благодійникам. Бо це Богові – жертва, батькам – честь, а благодійникам – віддяка» [8, с. 111]. На думку Григорія Сковороди, щастя не в насолоді, матеріальних благах, чинах і славі, а в пізнанні глибин своєї душі, у самовдосконаленні, наслідуванні норм християнської моралі, у спорідненій праці.

Таким чином, ідея природовідповідного виховання – фундамент, на якому базувалися педагогічні думки філософа: поняття про виховний ідеал, роль вчителя в освітньому процесі, вчення про самопізнання. Ідеалістична світоглядна позиція просвітителя зумовила тлумачення ним виховного ідеалу – формування «істинної людини», коли пріоритетність надається таким «нематеріальним» категоріям як духовність, душевний спокій, свобода, мудрість, вдячність. Філософ сприймав Біблію як джерело знань, мудрості, вікового досвіду пояснення і пізнання світу.

Педагогічні ідеї Григорія Сковороди є актуальними в умовах реформування системи освіти в Україні. На нашу думку, засадничі компоненти педагогічної спадщини Григорія Сковороди мають універсальний характер для розбудови національної школи:

- людина – найбільша цінність, кожна дитина – неповторна особистість, яка має право на суверенне внутрішнє життя; найперший обов'язок педагога – виявити й розвинути творчий потенціал учнів, природну схильність вихованців до певного виду діяльності;

- мета освітнього процесу – гармонійний розвиток особистості, створення сприятливих умов для саморозвитку й самореалізації кожної дитини; базові принципи навчання – природовідповідність, самостійність, активність;

– провідну роль в процесі формування особистості відіграють зусилля щодо духовного самовдосконалення, настанови про необхідність самопізнання, самозаглиблення, виховні впливи на думки, емоції, естетичні смаки, прагнення дитини; провідною педагогічною цінністю визнається любов (шира любов педагога до учня, любов учнів до науки), віра (в творчі можливості дитини, в добру сутність людини), «вдячність» (до батьків, вчителів, благодійників).

Конструктивне значення для практичної діяльності сучасної школи має думка педагога про творчу сутність особистості, про взаємозумовленість морального виховання та розумового розвитку дитини; впевненість, що рушієм людських вчинків є не тільки розум, але й серце, почуття, переконання, які треба постійно вдосконалювати. Актуальною є думка про необхідність формування активної громадянської позиції на основі духовно-моральних цінностей народу, національної самобутності, культурних надбань українського народу.

Таким чином, урахування результатів дослідження дає підстави запропонувати такі рекомендації щодо вдосконалення сучасної системи освіти: посилити увагу вчителів до внутрішнього, духовного світу вихованців, до сфери їхніх почуттів, прагнень, уподобань, ціннісних та етичних характеристик, ставлень, емоцій; створити комфортні умови для активної педагогічної взаємодії; забезпечити духовний розвиток здобувачів освіти протягом усіх років навчання; виховувати благородні почуття, такі як вдячність, людяність, працьовитість, поміркованість у бажаннях, щирість. Інструментом досягнення поставлених завдань, на нашу думку, є необхідність формування критичного мислення та розвиток творчого потенціалу дитини.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про освіту». URL : www.golos.com.ua/article/294010
2. Закон України «Про повну загальну середню освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20>
3. Закон України «Про вищу освіту». URL : zakon.rada.gov.ua/go/1556-18
4. *Енциклопедія освіти : довідкове видання / гол. ред. В. Г. Кремень та ін.; Нац. акад. пед. наук України. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1140 с.*
5. *Нова українська школа: Концептуальні засади реформування середньої школи. URL : mon.gov.ua/новини%202016/12/05/Концепziya.pdf*
6. *Розвиток освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.) : нариси / відп. ред. М. Д. Ярмаченко. Київ : Рад. школа, 1991. 381 с.*
7. *Сковорода Григорій : твори у 2 т. / відп. ред. О. Мишанич та ін; Гарвард, б- ка давнього укр. письменства, Нац. акад. наук України, Ін-т літ-ри ім. Т.Г. Шевченка. Київ: АТ Обереги, 1994. Т. 1. 527 с.*
8. *Сковорода Григорій : твори у 2-х т. / відп. ред. О. Мишанич та ін; Гарвард, б- ка давнього укр. письменства, Нац. акад. наук України, Ін-т літ-ри ім. Т.Г. Шевченка. Київ: АТ Обереги, 1994. Т. 2. 480 с.*

Лебедик Л. В.,
доктор педагогічних наук, доцент
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
м. Полтава, Україна

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГІВ ЗАКЛАДІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ НА ОСНОВІ ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Підготовка педагогів закладів позашкільної освіти у вишах України потребує кардинальних змін стосовно формування її нового змісту, який має забезпечувати необхідний рівень готовності педагога до роботи в закладі позашкільної освіти, його фахових знань і вмінь, зокрема, умінь реалізувати набуті знання у практичній професійній діяльності.

Якість освіти прийнято вимірювати сьогодні не через знання й уміння, а через відповідні вимогам суспільства компетенції, адже можна мати знання але не бути компетентним – не могли в конкретній професійній ситуації проявити свої знання. Але, здебільшого, професійна компетентність педагогів закладів позашкільної освіти ще прив'язана до потреб індустріального суспільства, яке вже здає свої позиції. Інформаційне суспільство, яке його змінює, орієнтується переважно на зовнішній світ, йому потрібен інший тип фахівця закладу позашкільної освіти як носія ідей суспільства знання.

Удосконалення магістерської підготовки педагогів для закладів позашкільної освіти на основі творчої спадщини Григорія Сковороди, вимагає суттєвого перегляду загальних, ключових, і спеціальних, професійних, компетенцій майбутніх педагогів закладів позашкільної освіти з урахуванням тенденцій постіндустріального етапу розвитку соціуму, традиційних дидактичних принципів підготовки та їх заміни новими, які б відповідали новому соціальному завданню всієї цілісної системи магістерської підготовки означеної категорії педагогів.

Узагальнення останніх публікацій з проблеми підготовки педагогів для закладів позашкільної освіти на основі творчої спадщини Григорія Сковороди, проведене нами у попередніх дослідженнях [3, с. 53–58; 4, с. 169–174; 5, с. 168–171; 6, с. 115–119; 7, с. 105–108; 8, с. 6–12; 9], показало, що увага дослідників зосереджується в основному на підвищенні якості підготовки фахівців на етапі її функціонування. Розвиток загальних і професійних компетенцій педагогів закладів позашкільної освіти має будуватися на теоретико-методологічних працях Ю. Бабанського, С. Гончаренка, І. Зязюна [1, с. 58–61], В. Кременя та ін.; працях з дидактики професійної освіти Р. Гуревича, О. Гури, Л. Кравченко, Н. Ничкало, В. Стрельнікова [8–9; 20–21], Л. Хомич та ін.

Аналіз проблеми відбору дидактичних принципів, які є обов'язковими

у магістерській підготовці педагогів для закладів позашкільної освіти показує, що ця проблема для педагогічних досліджень не є новою. Система дидактичних принципів уперше була теоретично обґрунтована класиками педагогічної науки Я. Коменським, Й. Песталоцці, В. Дістервегом, Г. Сковородою. Сучасними дослідниками відзначається, що педагогічним поглядам Г. Сковороди властиві основні цінності передової педагогіки: демократизм, гуманізм, висока моральність, любов до батьківщини і свого народу. У притчах «Убогій жайворонок». «Благодарный Еродій» та інших Григорій Сковорода висміяв дворянське аристократичне виховання і протиставив йому гуманістичний позитивний ідеал виховання, мета якого – створення гармонійної, розвиненої людини. Головним педагогічним принципом Григорій Сковорода вважав розкриття природних здібностей дитини. Український філософ великого значення надавав вихованню любові до праці, самодіяльності дітей. Одним з положень його вчення «сродного труда» було твердження про те, що тільки така наука і таке навчання мають сенс, які відповідають внутрішній природі дитини. Тобто, якщо людина має здібності й хист у певній галузі, то тільки те навчання, яке спрямоване на вдосконалення цих здібностей, може принести задоволення людині й користь суспільству. Наприклад, якщо художника вчити грати на скрипці, це дасть певні результати, але це не зможе йти ні в яке порівняння з результатами удосконалення його здібностей як художника. На основі означених педагогічних принципів великого філософа і педагога Григорія Сковороди можна досягти найзаповітнішої мети педагогічних працівників – створення гармонійно розвиненої особистості. Великий філософ наполягав на загальнодоступному, безкоштовному навчанні для усіх верств населення, завдяки якому, з точки зору Григорія Сковороди, можна було б створити ідеальне суспільство [21, с. 101–104].

Багато в чому невирішеними аспектами проблеми залишається визначення, на основі творчої спадщини Григорія Сковороди, пріоритетних принципів підготовки у магістратурі педагогів для закладів позашкільної освіти.

Ґрунтуючись на творчій спадщині Григорія Сковороди, звернемо увагу на загальнодидактичні принципи підготовки у магістратурі майбутніх педагогів закладів позашкільної освіти, які залишаються важливими: 1) наступності, 2) науковості, 3) усвідомлення, 4) діяльності, 5) наочності, 6) предметності, 7) розвивального навчання.

1) *Принцип наступності* передбачає, що підготовка у магістратурі педагогів для закладів позашкільної освіти зберігає зв'язок з тим типом життєвих знань, які педагог закладу позашкільної освіти отримав на попередньому етапі навчання у бакалавраті. У магістратурі підготовка педагогів для закладів позашкільної освіти ускладнюється, розширюється зміст і удосконалюються форми їх подання. Але часто до уваги не беруться внутрішні зміни змісту, форми і технологій навчання. Ці зміни розглядаються кількісно, без виділення, для прикладу, якісної своєрідності

знань, характерної для підготовки педагогів закладів позашкільної освіти у магістратурі. Аналіз означеної магістерської підготовки показує, що ідея наступності, яка фактично сьогодні реалізується у практиці закладів підготовки педагогів закладів позашкільної освіти, надмірно наближує вимоги наукового і життєвого ставлення до речей. Проте, такого змішування не має бути в сучасній магістерській підготовці педагогів закладів позашкільної освіти [6, с. 116]. У творі Григорія Сковороди «Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті (Дружня бесіда про душевний спокій)» знаходимо: «Скільки відступила тінь, стільки наступило світло. Блаженні, хто день за днем піднімаються вище на гору цього пресвітлого Мир-города. Вони-то підуть зі сили в силу, поки з'явиться Бог богів у Сіоні. Схід цей і вихід Ізраїлю здійснюється не ногами, а думками. Ось Давид: «Сходження поклади у своєму серці». «Душа наша перейде непотійну воду». Ось і Ісайя: «З веселістю вийдіть», тобто з радістю навчіться покидати хибні помисли» [16, с. 238].

2) *Принцип науковості* у педагогічній освіті часто лише декларується. Організатори магістерської підготовки педагогів закладів позашкільної освіти мають глибоко усвідомити завдання сучасної педагогіки для означеної магістерської підготовки, орієнтуватися у своїй роботі на уявлення про педагогічній освіту як відкриту систему, а про розвиток готовності педагога до роботи в закладі позашкільної освіти – як самоорганізований процес [6, с. 116–117]. У тому ж творі «Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті (Дружня бесіда про душевний спокій)» Григорій Сковорода також на боці науки: «Я наук не ганю і найостанніше ремесло хвалю; лиш те гідне хули, що, на них сподіваючись, нехтуємо найвищою наукою, до якої всякому століттю, країні й становищу, статі й вікові тому відчинені двері, що щастя всім без винятку потрібне, чого, крім неї, про жодну науку не можна сказати. І цим найвищий віками й системами вічно володіючий парламент достатньо доказав, що він завжди праведний і праві суди його» [16, с. 232].

Істинна реалізація принципу науковості внутрішньо пов'язана зі зміною типу мислення, нав'язаного всією системою магістерської підготовки педагогів для закладів позашкільної освіти, тобто з переходом до розвитку у цих педагогів розвинутого теоретичного мислення, яке лежить в основі розвитку готовності педагога до роботи в закладі позашкільної освіти. У магістратурі педагог закладу позашкільної освіти має чітко відчувати новизну і своєрідність тих уявлень, які у нього виникають у практичній роботі. У педагога закладу позашкільної освіти вже має бути сформована готовність, тому якісно змінюється зміст навчання і методи роботи (наприклад, ним запроваджуються дослідницький підхід до матеріалу, технології навчального дослідження тощо) [6, с. 117].

Дотримання принципу науковості передбачає задоволення трьох ієрархічно пов'язаних вимог: 1) зміст освіти повинен відповідати рівню сучасної науки; 2) знайомити педагогів із предметними і

загальнонауковими методами пізнання; 3) розкривати найважливіші закономірності процесу пізнання [6, с. 117].

У творі «Кільце. Дружня розмова про мир душевний» Григорій Сковорода застерігав: «Якщо хтось в якусь науку закохався, досяг успіхів і прославився, тоді вважає що вже будь-яке знання віддане йому за нареченою в придане. Всякий художник про всі ремесла суддівську висловлює думку, не розмірковуючи, що одної науки добре навчитися чи вистачить людського віку» [12, с. 254].

Учень і друг Григорія Сковороди та перший його біограф Михайло Ковалинський у творі «Життя Григорія Сковороди» так описує його життєві принципи: «Не вибравши собі жодного стану, він твердо поклав на своєму серці, що посвятить своє життя стриманості, задоволенню малим, цнотливості, смиренню, працелюбності, терпінню, добродушності, простоті манер, щирості, облишить усі суєтні намагання, всі турботи надбання майна, всі труднощі надмірностей. Таке самозречення дуже успішно зближувало його з любов'ю до мудрості.

Душа людська, кидаючись у становище нижчих від себе ступенів, занурюючись у тваринні пристрасті, віддаючись хтивості, властивій скотині, приймає на себе їх властивості й якості: злобу, лють, неситість, заздрість, хитрість, гординю тощо; вивищуючись же подвигом доброї волі над тваринними потягами, тваринними інстинктами і безсловесними устремліннями, сходить на висоту чистоти умів, стихія яких є світло, розум, мир, гармонія, любов, блаженство, і від них запозичує якусь силу величі, світлості, розуміння вищого, більш просторого, далекого, яснішого. і найвищої святості у відчутті, якими внутрішньо наповнюючись, проявляє в уяві стан людського буття іноді схвально, іноді осуджуючи, вмовляючи, попереджуючи й указуючи» [2, с. 15].

Таким чином, Григорій Сковорода геніально передбачив колосальні зміни нашого світосприймання, які відбулися за останні десятиріччя, започаткували новий етап розвитку науки – постнекласичний. Серед процесів, які характеризують сучасну науку, найважливішу роль відіграють інформатизація, гуманізація, інтеграція. Інформація сьогодні перетворилася у глобальний невичерпний ресурс людства. Гуманізація освіти має відображати процес гуманізації науки, враховувати новий зміст поняття «гуманізм», його сучасне трактування. У даний час тенденція гуманізації науки найяскравіше проявляється в тих напрямках досліджень, які безпосередньо стосуються проблем людини і середовища її проживання (екологія, економіка, генетика, етологія, деякі медичні науки). Сучасний гуманізм, згідно цих позицій, є системою світоглядних ідей, в основі яких – розуміння нерозривного зв'язку двох поєднаних світів – людини і середовища її проживання [6, с. 117].

3) *Принцип усвідомлення* передбачає спрямованість технології розвитку готовності педагога на розуміння сутності роботи у закладі позашкільної освіти. По-перше, знання оформлюються у вигляді чітких і послідовно розгорнутих словесних абстракцій (їх можна перевірити). По-друге, кожна

словесна абстракція має доводитись до певного чіткого чуттєвого образу – уявлення, чого вимагає, для прикладу популярна сьогодні інновація у навчанні – віртуально-тренінгові технології (посилання на конкретні приклади, показ ілюстрацій є найзагальнішими прийомами перевірки усвідомленого володіння знаннями) [6, с. 117–118]. У творі «Симфонія, названа книга Асхань, про пізнання самого себе» Григорій Сковорода заповідав педагогам слухати своє серце: «Слухай себе, послухай його, і прислухайся до нього, не підведе тебе, бо ім'я моє є на ньому». Нічого, видно, не можна зробити без «слухай себе», потім: «і послухай його». Із пізнання себе самого народжується послух Богові» [18, с. 115].

4) *Принцип діяльності* означає, що педагоги отримують знання з проблематики роботи у закладі позашкільної освіти не в готовому вигляді, а виявляють загальні умови їх упровадження. А це можливо лише при виконанні ними тих специфічних перетворень предметів, завдяки яким в їх власній навчальній практиці моделюються і відтворюються внутрішні властивості об'єкта управління, які стають змістом понять [6, с. 118]. У творі «Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар миру» Григорій Сковорода заповідав педагогам: «Довго вчися сам, якщо хочеш вчити інших. У всіх науках і мистецтвах є плодом правильна практика» [17, с. 328].

5) *Принципу наочності* слід протиставити *принцип предметності* (6), тобто точного зазначення тих специфічних дій, які необхідно виконати. У творі «Бесіда перша, названа Observatorium (Сіон)» Григорій Сковорода вказував на діалектику пізнання «видимого» і «невидимого»: «Розуміти ж – означає понад видимий предмет прозріти розумом щось невидиме, заселене видимим: «Розпрямтеся, і побачите...» Оце-то є й зберігати, спостерігати, помічати, тобто при відомому зрозуміти невідоме, а з попереднього, наче з високої гори, розуму промінь, як прямолучну стрілу в ціль, метати у віддалену таємничість» [11, с. 195].

Як бачимо, якщо принцип наочності диктує в навчанні перехід від конкретного до загального, то принцип предметності фіксує можливість і доцільність відкриття педагогами загального змісту роботи у закладі позашкільної освіти, як основи для подальшого виявлення його окремих проявів, тобто стверджується необхідність керування підходом «від загального до конкретного» [6, с. 118].

7) *Принцип розвивального навчання* педагогів закладів позашкільної освіти у магістратурі передбачає можливість закономірного управління темпом і змістом їхньої магістерської підготовки за допомогою організації навчальних впливів. Технології навчання мають передбачати створення для педагогів таких умов і передумов психічного розвитку, які поки що відсутні в них з точки зору високих норм і вимог до готовності педагога закладу позашкільної освіти. По суті, це буде компенсаторна і активна побудова тих «ланок» психіки, які необхідні для високого рівня професійної діяльності.

У творі «Нарцис. Розмови про те: пізнай себе» Григорій Сковорода вказував на розвиток особистості через пізнання:

«Клеона: У них же думки також множаться й розвиваються. Чого вони собі не уявляють? Чого не обіймають? Цілий світ їх не може вмістити. Нічого їм не вистачає. Одне за одним пожирають, ковтають і не насичуються. То чи не бездонна безодня серце їх? Ти сказав, що серце, думки й душа – то все одне. Як же вони загубилися?»

Друг: Чого не можемо досягти, не випробуємо. Треба себе примусити і дати місце в нашому серці згаданому божому Слову. Якщо його благодать повіє на нас, тоді видається все нам простим і прямим. Часто не розуміємо найменших дрібниць. А людина є маленький світик, і так важко пізнати його силу, як тяжко у всесвітній машині знайти начало; затверділа наша нечутливість і звичний смак є причиною нашої бідності. Розкладай перед сліпим усе, що хочеш і скільки хочеш, та все те для нього пусте. Він може обмацати, але без доторку нічого не розуміє» [14, с. 79].

Окрім вищевказаних принципів, аналіз передового досвіду магістерської підготовки педагогів для закладів позашкілля з урахуванням педагогічних поглядів Григорія Сковороди, проведених у попередніх розвідках [3, с. 53–58; 4, с. 169–174; 5, с. 168–171; 6, с. 115–119; 7, с. 105–108; 8, с. 6–12; 9], дає змогу виділити ряд специфічних принципів, стимулюючих розвиток готовності педагога до роботи в закладі позашкільної освіти: 7) демократизації, 8) системного підходу, 9) забезпечення цілісності й безперервності розвитку цієї якості педагога закладу позашкільної освіти, 10) саморозвитку означеної готовності, 11) регулярної оперативної діагностики і самодіагностики цієї готовності, 12) психологічної підтримки розвитку у педагогів означеної готовності.

7) *Принцип демократизації* пов'язаний зі створенням у магістратурі педагогів для закладів позашкільної освіти сприятливих демократичних умов реалізації свободи і прав особистості для розвитку готовності педагога до роботи в закладі позашкільної освіти. Для цього необхідна рівноправність і взаємна зацікавленість у розвитку всіх суб'єктів навчання [6, с. 118]. У творі «Книжечка про читання Святого Письма, названа Жінка Лотова» Григорій Сковорода пропонував у пізнанні керуватися свободою: «оскверняєш, коли вводиш рабське ярмо й тяжку ту в країну досконалого миру й свободи. Будь ласка, оцнотлився. Роззуй свої чоботи вдома, обмий руки й ноги, облиш усе твоє тлінне і переходи до божественних» [13, с. 382].

8) Реалізація *принципу системного підходу* у магістратурі педагогів для закладів позашкільної освіти передбачає перетворення не тільки технологій навчання, а й змісту освіти [6, с. 118]. Відповідно мають бути вироблені вимоги до готовності педагога до роботи в закладі позашкільної освіти як якості особистості. У творі «Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті (Дружня бесіда про душевний спокій)» Григорій Сковорода вказував на необхідність дослідження систем, зокрема – людини: «ми в механізмі малесенького нашого світу, як у маленькому лондонському годиннику, сліпі, несміливі, і не помічаємо нічого із трудних процесів і не турбуємось про найдивовижнішу з усіх систем – систему нашого тільця» [16, с. 232].

9) *Принцип забезпечення цілісності й безперервності розвитку* готовності педагога до роботи у закладі позашкільної освіти передбачає, що особливості особистості мають враховуватися ще з вхідного діагностування магістрантів і закінчуючи спостереженням за проходженням ними певних етапів на шляху означеної готовності. Тому у системі вимог до готовності педагога до роботи у закладі позашкільної освіти має міститися не лише вимога до його вмінь і знань, а й до професійно важливих особистісних якостей [6, с. 118]. Однак, це мають бути не абстрактні особистісні якості, а конкретизовані з урахуванням можливостей магістерської підготовки педагогів для закладів позашкільної освіти для розвитку якостей, необхідних для такої діяльності. У творі «Симфонія, названа книга Асхань, про пізнання самого себе» Григорій Скворода вказував на важливість безперервного самопізнання: «Безперервно думай, щоб пізнати себе. І оце-то є молитва, тобто розпалювання думок твоїх до цього» [18, с. 123].

10) *Принцип саморозвитку* готовності педагога до роботи у закладі позашкільної освіти полягає у забезпеченні розвитку їхньої самостійності щодо формування цілей і планування роботи у закладі позашкільної освіти. Конкретно цей принцип знаходить свій вияв у активності особистості педагога, його самовдосконаленні [6, с. 119]. У філософському творі «Бесіда друга, названа Observatorium Specula, по-єврейськи Сіон» Григорій Скворода вказував на важливість саморозвитку особистості: «Дивно, що мало хто намагається заглядати всередину, випробовувати й пізнавати себе. А не дивно тому, що безперервна ця боротьба у кожному, до єдиного, серце не присипляє. У мене самого переповнене серце або невичерпне джерело, від самого мого народження не породило ні слова, ні діла, щоб перед його початком не відбулася боротьба його пекельних духів з небесними силами, подібно як на небі шум вітрів, які борються, передусе прийдешній весні» [10, с. 197].

11) *Принцип регулярної оперативної діагностики і самодіагностики* означеної готовності покликаний забезпечувати зворотній зв'язок у її розвитку. Ефективна діагностика розвитку готовності педагога до роботи у закладі позашкільної освіти має спиратись на інформацію про прояви його особистості не лише в цьому виді діяльності, а життєдіяльності в цілому, тобто мати системний характер [6, с. 119]. На це у творі «Бесіда друга, названа Observatorium Specula, по-єврейськи Сіон» наголошував Григорій Скворода: «Це вже ми чули - про два начала, про подвійний рід ангелів і людей, про два шляхи людського життя. Втім, нині самі доходьте розумом, що із цих же джерел народжується подвійний смак у Біблії: добрий і лукавий, рятувальний і погибельний, хибний та істинний, мудрий і безумний...» [10, с. 201].

12) *Принцип психологічної підтримки* розвитку готовності педагога до роботи у закладі позашкільної освіти стосується діяльності у магістратурі для цієї категорії педагогів психологічної служби для надання

індивідуальної консультативної допомоги [6, с. 119]. У творі «Симфонія, названа книга Асхань, про пізнання самого себе» Григорій Сковорода так підкреслював важливість психологічної допомоги: «Якщо сам не можеш, приведи до помазаного духом божим тлумача: цей слуга божий допоможе тобі» [18, с. 155].

Висновками з проведеного дослідження є виділення та теоретичне обґрунтування на основі педагогічних поглядів Григорія Сковороди дидактичних принципів магістерської підготовки педагогів для закладів позашкільної освіти, а саме: принципу наступності; принципу науковості; принципу усвідомлення; принципу діяльності; принципу наочності; принципу предметності; принципу розвивального навчання; принципу демократизації; системного підходу; принципу забезпечення цілісності й безперервності розвитку готовності педагога до роботи у закладі позашкільної освіти; принципу саморозвитку; принципу регулярної оперативної діагностики і самодіагностики цієї готовності; принципу психологічної підтримки розвитку у педагогів означеної готовності. Використання виділених принципів у навчальному процесі сприятиме глибокому і повному засвоєнню педагогами знань і умінь, необхідними для роботи у закладі позашкільної освіти. Перспективою подальших досліджень є виділення та аналіз реалізації системи і технології розвитку готовності педагога до роботи у закладі позашкільної освіти, які будуть будуватися у відповідності з виокремленими на основі педагогічних поглядів Григорія Сковороди принципами.

Список використаних джерел

1. Зязюн І. А. *Філософські проблеми гуманізації і гуманітаризації освіти. Педагогіка толерантності*. 2000. №3. С. 58–61.
2. Ковалинський М. І. *Життя Григорія Сковороди. Пізнай в собі людину*. Пер. М. Каиуба; Пер. поезії В. Войтович. Львів: Світ, 1995. 528 с. С. 9–45.
3. Лебедик Л. В. *Досвід формування та розвитку професійної компетентності педагогів закладів позашкільної освіти у провідних країнах Західної Європи. Інноваційні технології розвитку особистісно-професійної компетентності педагогів в умовах післядипломної освіти: збірник наукових статей / За заг. ред. Г. Л. Єфремової*. Суми, 2022. 440 с. С. 53–58.
4. Лебедик Л. *Доцільність застосування технологій навчання в команді у закладах позашкільної освіти. Педагогіка партнерства: реалії та перспективи: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 104-й річниці від дня народження В. Сухомлинського, 11-12.10.2022 / уклад. О.Е. Жосан, В.В. Войтко. Кропивницький, 2022. 374 с. С. 169–174.*
5. Лебедик Л. В. *Забезпечення якості підготовки і підвищення кваліфікації педагогів закладів позашкільної освіти. Підвищення якості національної освіти у контексті викликів сьогодення: матеріали Регіон. наук.-практ. конф. (26 трав. 2022 р., м. Харків) / за заг. ред. Г. Ф. Пономарьової; Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. Харків: ФОП Петров В. В., 2022. 349 с. С. 168–171.*
6. Лебедик Л. В. *Педагогічні погляди Григорія Сковороди як дороговказ для педагогів закладів позашкільної освіти. Імідж сучасного педагога*. 2022. № 4 (205). С. 115–119. DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4\(205\)-115-119](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4(205)-115-119)

7. Лебедик Л. Погляди Григорія Сковороди на виховання. Григорій Сковорода і Паїсій Величковський: постаті на тлі епохи : зб. наук. пр. за результатами Всеукр. наук.-практ. конф., (м. Полтава, 29 листоп. 2012 р.) [до 290-річчя з дня народження] / ред. кол.: Т. В. Онішко, І. М. Петренко, В. В. Саратин. Полтава: ПУЕТ, 2013. С. 105–108.
8. Лебедик Л. В., Стрельніков В. Ю. Принципи післядипломної освіти у підготовці вчителів до управління професійним самовизначенням учнів. Фізико-математична освіта. 2020. Вип. 4(26). Ч. 2. С. 6–12. URL: https://fmo-journal.fizmatsspri.sumy.ua/journals/2020-v4-26-2/2020_4-26-2_Lebedyk-Strelnikov_FMO.pdf
9. Лебедик Л. В., Стрельніков В. Ю., Стрельніков М. В. Сучасні технології навчання і методики викладання дисциплін: Навчально-методичний посібник для слухачів курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти. Полтава: АСМІ, 2020. 303 с. URL : <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/15703>
10. Сковорода Г. С. Бесіда друга, названа *Observatorium Specula*, по-єврейськи Сіон. Пізнай в собі людину. Пер. М. Кашуба; Пер. поезії В. Войтович. Львів: Світ, 1995. 528 с. С. 196–206.
11. Сковорода Г. С. Бесіда перша, названа *Observatorium* (Сіон). Пізнай в собі людину. Пер. М. Кашуба; Пер. поезії В. Войтович. Львів: Світ, 1995. 528 с. С. 183–196.
12. Сковорода Г. С. Кільце. Дружня розмова про мир душевний. Пізнай в собі людину. Пер. М. Кашуба; Пер. поезії В. Войтович. Львів: Світ, 1995. 528 с. С. 251–301.
13. Сковорода Г. С. Книжечка про читання Святого Письма, названа Жінка Лотова. Пізнай в собі людину. Пер. М. Кашуба; Пер. поезії В. Войтович. Львів: Світ, 1995. 528 с. С. 368–393.
14. Сковорода Г. С. Нарцис. Розмови про те: пізнай себе. Пізнай в собі людину. Пер. М. Кашуба; Пер. поезії В. Войтович. Львів : Світ, 1995. 528 с. С. 63–105.
15. Сковорода Г. С. Притча, названа «Єродій». Пізнай в собі людину. Пер. М. Кашуба; Пер. поезії В. Войтович. Львів: Світ, 1995. 528 с. С. 251–301.
16. Сковорода Г. С. Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті (Дружня бесіда про душевний спокій). Пізнай в собі людину. Пер. М. Кашуба; Пер. поезії В. Войтович. Львів : Світ, 1995. 528 с. С. 220–251.
17. Сковорода Г. С. Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар миру. Пізнай в собі людину. Пер. М. Кашуба; Пер. поезії В. Войтович. Львів : Світ, 1995. 528 с. С. 302–341.
18. Сковорода Г. С. Симфонія, названа книга Асхань, про пізнання самого себе. Пізнай в собі людину. Пер. М. Кашуба; Пер. поезії В. Войтович. Львів : Світ, 1995. 528 с. С. 105–165.
19. Стрельніков Віктор, Вонсович Лідія. Застосування творчої спадщини Григорія Сковороди для розвитку наукового потенціалу здобувачів освіти у закладах вищої і фахової передвищої освіти. Імідж сучасного педагога. 2022. № 4 (205). С. 36–42. DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4\(205\)-36-42](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4(205)-36-42)
20. Стрельніков В. Ю. Педагогічні основи забезпечення особистісного і професійного розвитку студентів засобами інноваційних технологій навчання : монографія. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2002. Кн. 1. С. 64–73.
21. Стрельніков В. Ю. Педагогічні принципи Григорія Сковороди. Григорій Сковорода і Паїсій Величковський : постаті на тлі епохи : зб. наук. пр. за результатами Всеукр. наук.-практ. конф. Полтава, 29 листоп. 2012 р. [до 290-річчя з дня народження] / ред. кол. : Т. В. Онішко, І. М. Петренко, В. В. Саратин. Полтава : ПУЕТ, 2013. С. 101–104.

Сайко Н.О.

*доктор педагогічних наук, професор
Національний університет «Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка», м. Полтава, Україна*

ПОГЛЯДИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ ОСОБИСТОСТІ

В моменти загострення соціально-економічних, соціально-політичних процесів в державі людина опиняється в складних кризових умовах, що потребує мобілізації сил, гнучкості, а головне, актуалізації загальнолюдських абсолютних вічних цінностей – добро, любов, милосердя, чуйність, взаємодопомога тощо. Саме такі цінності допомагають особистості зберегти своє психічне, фізичне здоров'я, цілісність структури свого «Я», запобігти нервовим зривам і паніці. Однак виконати такі завдання досить важко, якщо людина перебуває під тиском несприятливих обставин, тому в такі моменти доцільним є звернення до мудрості філософів, мислителів, запозичення у них рецептів здорового глузду, раціональної поведінки, терплячості та незламності.

Особливої актуальності в наш час набувають думки та погляди відомого філософа, педагога Григорія Сковороди.

Головним філософським принципом життєдіяльності Г. Сковорода розглядав усвідомлення людиною власних здібностей та їх розвиток протягом всього життя. Суттєвим аспектом філософських поглядів Г. Сковороди є постійний розвиток особистості, набуття нових вмінь, розширення світогляду. Григорій Сковорода зазначав про те, що людина, яка не прагне до розвитку власних здібностей, втрачає свою свободу, стає залежною від оцінок, думок інших. У своїх притчах, байках філософ оголошував війну невігластву: «О, якби в дурні мені не пошитись, щоб без свободи не міг я лишитись [9].

Головним педагогічним принципом Григорія Сковороди можна визначити розвиток природних здібностей у поєднанні з благородними почуттями. Оскільки природу людини характеризує не тільки її розум, а і «благородне серце», «добра воля». Суттєві моменти щодо формування особистості, її життєвої успішності викладені у віршах, байках, філософських творах філософа.

Особливу увагу Григорій Сковорода приділяв ролі педагога у формуванні особистості, метою діяльності якого визначав прищеплення дружби, вдячності, любові. Основним принципом виховання Г. Сковорода розглядав природовідповідність: «Природа є всенародним та істинним вчителем» [6].

Григорій Сковорода засуджував бездумне засвоєння знань, оскільки це заважає людині віднайти для себе «сродну працю», тобто працю, що відповідає інтересам, здібностям, природі людини і що є метою всього

життя. Завдання вироблення своєї індивідуальної життєвої траєкторії повинна вирішувати кожна людина, незалежно від вимог суспільства та міри допомоги в цьому процесі зі сторони інших людей. У кожного є такі сторони життя, якості особистості, які найкраще розвинуті, є домінуючими. Саме домінуючі аспекти життя та особистості дають змогу рухатися вперед та розвиватися. Наявність ресурсів збільшують можливості особистості до самозміни на краще.

У тісному взаємозв'язку зі «сродною працею» Г. Сковорода розглядає таку філософську категорію, як «щастя». Щастя – це внутрішній спокій людини, і тільки здорова душа є основою щасливого буття людини. Для щастя людини, зазначав Г. Сковорода, не потрібно особливого багатства, влади, почестей, «бути щасливим – це знайти самого себе». Людина має пізнати свої здібності, нахили до певного виду діяльності, визначити своє місце у суспільстві. Основною умовою щастя людини – є праця, яка відповідає душі, уподобанням людини, яка приносить радість і задоволення [11].

Враховуючи основні ідеї, погляди відомого філософа щодо формування особистості, організації її життя, можемо вибудувати стратегію соціалізації сучасної особистості, охарактеризувавши її основні духовні життєві орієнтири.

Першим орієнтиром є позитив у житті. Григорій Сковорода був позитивно зорієнтованою людиною, вірив у перемогу добра над злом, справедливості над беззаконням, підкреслював необхідність вірити у власні сили і світле майбутнє. «Веселість – це здоров'я гармонійної душі» - зазначав філософ у листах до М. Ковалинського [10]. До позитивних емоцій можемо віднести відчуття щастя, любові, свободи, знання, радість, відчуття власної цінності тощо, а до негативних – відчай, безвихідь, страх, горе тощо. Сучасними науковцями експериментально доведено, що під впливом негативних емоцій в організмі відбуваються несприятливі біологічні і хімічні порушення, які призводять до хвороб та зниження імунітету. Безпосередньо, рушійною силою успіхів людини є позитивні емоції, тоді як негативні справляють гальмівний ефект на особистість. Основними рисами оптимістів визначаються: стабільність, глобальність та контрольованість. Оптиміст вірить у щасливий хід подій та бачить у перешкодах додатковий стимул для роботи. За песимістичного стилю пояснення світу, навпаки, невдачі сприймаються як сталі, глобальні та неконтрольовані явища. Песимісти сприймають неприємності як щось, що зачіпає всі сфери життя та має тривалий характер, схильні зосереджуватися на перешкодах і не намагаються побороти їх. Позитивні події такі люди вважають випадковими, спровокованими кимось чи чимось стороннім і цим же керованими, а значить, від них незалежними.

Необхідним є тренування оптимізму, як і будь-якої іншої діяльності. Для цього був запропонований метод, зміст якого полягав у зміні способу реагування людини, коли вона думає про невдачу, поразку, втрату і

безпорадність. Саме контрольована зміна стилю мислення і була названа феноменом свідомого оптимізму, що дає змогу людям змінити своє життя, сприяє появі прагнення перебороти труднощі та створює мотивацію досягнення успіху, і в кінцевому результаті дозволяє відчувати більше задоволення від життя. Кожна людина має змінювати своє песимістичне сприйняття світу на оптимістичне: адже людина здатна впливати на своє мислення, і через нього – на емоційну сферу та поведінку [7].

Однак, така позитивна спрямованість має підтримуватися конструктивними практичними діями щодо досягнення успіхів у житті, набуття професіоналізму та задоволеності життям. Інакше, якщо людина буде знижувати рівень домагань, буде задоволена тим, чим є, це призведе до регресу у житті. Реалізація власних життєвих планів без віри у позитивні зміни та у власні сили призведе до негативних наслідків.

На відміну від негативних, позитивні емоції дають можливість усвідомити перспективні позитивні виходи з будь-якого складного становища. Позитивні емоції допомагають швидше знаходити ресурси для вирішення проблем і позбавляться від негативних переживань, висловили також припущення, що позитивні емоції можуть асоціюватися з оптимальним рівнем психічного здоров'я людини і суб'єктивного благополуччя. В емпіричних дослідженнях за участю студентів із різними рівнями ознак психічного здоров'я вивчався зв'язок між співвідношенням позитивних і негативних емоцій у досвіді людини і рівнем її психічного здоров'я [12;13].

Загалом, будучи поєднанням позитивних стосунків, життєрадісного світосприйняття та активної позиції особистості, оптимізм впливає на стресостійкість, вибір ролей та адаптивних моделей поведінки. Таким чином, сформованість оптимістичної світоглядної позиції особистості є основою і важливою складовою її психологічного здоров'я. При цьому можна виділити основні принципи формування зазначеної світоглядної позиції:

- принцип надії, positum-підхід – кожна людина є здібною, а тому має шанс змінити існуючий стан речей на краще;
- принцип балансу та гармонізації – проблеми, конфлікти та розлади, якими ми наповнюємо своє життя, виникають внаслідок дисбалансу між певними дієвими факторами різної природи і якщо ми реагуємо на проблему негативно, то лише посилюємо її, ми повинні реагувати таким чином, такими здібностями і з такої позиції, що відновить наш баланс і покращить ситуацію;
- принцип готовності до прийняття рішення, як до однієї із норм життя [1].

Також позитивні емоції мають значний вплив на благополуччя особистості. Виділяють такі основні форми благополуччя, як психологічне, суб'єктивне, соціальне, матеріальне, однак не вироблено остаточного визначення цього поняття.

Поняття «психологічне благополуччя» пов'язується з показниками саморегуляції, а також рівнем особистісної зрілості, здатністю до розвитку власного потенціалу; це узгодженість психічних процесів і функцій, відчуття цілісності, внутрішньої рівноваги; благополуччя асоціюється з метою в житті, з почуттям осмисленості свого минулого та теперішнього, спрямованістю на щось у майбутньому [3; 8].

У свою чергу суб'єктивне благополуччя розглядається як динамічна когнітивно-емоційна оцінка людиною якості власного життя загалом та окремих його сфер, яка формується на основі об'єктивних чинників (умов життя та діяльності, задоволеності базових потреб, стану здоров'я тощо), сприйнятих та засвоєних особистістю із урахуванням її індивідуально-типологічних особливостей (темпераменту і характеру, спрямованості особистості, особливостей самооцінки та самоприйняття, сенсожиттєвих та ціннісних орієнтацій та ін.), і визначається як здатність людини до реалізації особистісного потенціалу, до позитивного функціонування [5].

Соціального благополуччя, визначається залежністю від оцінки соціальних умов та соціального функціонування індивідуума. Рівень соціального благополуччя визначається крізь призму відчуття себе комфортно в оточенні інших людей, впевненості у власних можливостях самоактуалізації в цьому оточенні; сприйняття соціального оточення, в якому людина перебуває, як упорядкованого і відчуття себе його частиною, що уможливує певний соціальний внесок. Впевнена у собі людина певною мірою незалежна від навколишнього середовища, проте психологічно стійка особистість здатна підтримувати баланс між силою особистісного впливу й чутливістю до впливу навколишнього середовища. Порушення цього балансу знижує відчуття соціального благополуччя особистості [14; 15].

Особливо важливою для успішної соціалізації особистості є сформованість лідерських якостей особистості. Особистість з лідерськими якостями здатна контролювати, координувати, управляти та змінювати соціум. Розвиток таких якостей не можливий без формування внутрішньої позиції лідера, що передбачає позбавлення страхів, залежності від зовнішніх оцінок, прояв своєї індивідуальності, впевненості у своїх знаннях та уміннях тощо. Саме про це, у свій час, зазначав Григорій Сковорода. Мислитель розглядає лідерство особистості як органічний прояв віри, надії, любові. Протилежним до любові та віри, за своєю дією на людину, є поняття нудьги, туги, суму, страху. Сковорода вважає, що саме вони шкодять людському здоров'ю, тому запорукою здоров'я він розглядає радість, чіткість і бадьорість [11].

Внутрішня лідерська позиція передбачає і певне ставлення до власних помилок та невдач. Для того, щоб не застрягати на місці та іти далі у своєму особистісному розвитку потрібно з кожної складної, проблемної ситуації, з невдалого рішення уміти виокремлювати позитивний досвід та примножувати свій внутрішній світ. Основними принципами формування

лідерський якостей можна визначити такі: цілеспрямованість позиції особистості; наявність внутрішньої готовності бути лідером, що передбачає відсутність страху помилок, нових видів діяльності, зовнішніх оцінок, тобто ніяких стін, бар'єрів та ієрархії; постійна робота на підвищення самооцінки; систематичне покращення своїх умінь; фіксація своїх успіхів. Саме про це і зазначав Григорій Сковорода у багатьох своїх відомих крилатих висловах: «Бери вершину – будеш мати середину», «Мудрець мусить із гною вибирати золото» та інші.

Григорій Сковорода ділить світ на дві частини: одна видима (твар), а інша – невидима (Бог), що говорить про взаємозв'язок духовного і тілесного. Він зазначав, що без віри і любові людина не може піднятися до вершин, віра починається там, де кінчається дія розуму. Саме віру, надію, любов Г. Сковорода розглядає як чинники формування особистості

Як доведено багатьма сучасними науковцями, безсумнівне значення для соціалізації особистості має така цінність, як свобода, що співзвучно з думками Григорія Сковороди:

Що є свобода? Добро в ній якеє?

Кажуть, неначе воно золотее?

Ні ж бо, не злотне: зрівнявши все злото,

Проти свободи воно лиш болото [9].

Свобода передбачає не лише певну позицію і ставлення до власного життя, а й вільність думок, висловлювань, творчості, свободу вибору, свободу слова, свободу внутрішньої позиції людини від обмежень, страхів, комплексів тощо, а також сформованість умінь користуватися правом свободи – можливістю діяти. Важливим є те, що почуття свободи формується у людини на ґрунті моральних, демократичних, гуманних цінностей. Коли людина знає, що вона діє у рамках закону, моральних, педагогічних норм, вона відчуває себе правою, захищеною та вільною. Мораль, релігія, традиції – це, на перший погляд, регламентуючі фактори нашої свободи, але вони становлять стрижень, певний орієнтир у особистому та у професійному житті, слугують відправною точкою і дають змогу відрізнити негативну свободу від позитивної, практично реалізовувати право свободи кожній особистості.

Свобода формується в онтогенезі у процесі набуття особистістю права на активність і ціннісні орієнтири. Критичним періодом для трансформації дитячої спонтанності в свободу як свідому активність є підлітковий вік, коли, за сприятливих обставин, здійснюється інтеграція свободи (форми активності) та відповідальності (форми регуляції) в єдиний механізм автономної самодетермінації зрілої особистості. Психологічно несприятливі умови розвитку особистості в онтогенезі, що пов'язані з нестабільними взаємовідносинами та відсутністю права на особистісну активність, призводять до сприйняття життя як такого, що суцільно зумовлене зовнішніми вимогами, очікуваннями і обставинами. Ступінь розвитку індивідуальної свободи є основою особистісних виборів [2].

Відчуття щастя тісно пов'язане з відчуттям свободи, основою якого є можливість робити добровільний вибір відповідно до своїх бажань, інтересів і цілей, незалежність від думки інших та їх оцінки, відсутність страху творчо підходити до вирішення певних питань, усвідомлення потреби та того, що тебе цінують у певному колективі. Норма людського життя, як зазначав Григорій Сковорода, це бути щасливим. У разі відсутності задоволеності, радості від життя втрачається його сенс. Як зазначає сучасний психолог, який викладає курси з позитивної психології та лідерства у Гарвардському університеті Тал Бен-Шахар, сучасна школа вчить дітей багатьом складним математичним, фізичним законам та іншим можливо і потрібним знанням, але сучасний школяр не має уявлення як їх застосовувати на благо собі та суспільству. Однак, якщо запитати батьків: «Чого б вони бажали для власних дітей?» або «Якою вони бачать свою дитину?», то вони б відповіли: «Щасливою», але жодна школа цьому не вчить.

Категорія «щастя» у філософії є досить складною та погоджуючись з сучасним науковцем Г. Васяновичем, її можна визначити як стан людини, для якого характерні переживання внутрішнього вдоволення власним буттям, повноти і осмисленості свого життя, відповідності досягнутого життєво значущим цілям і мріям [4].

Зараз в інформаційному просторі існує багато рекомендацій щодо привнесення категорії щастя у власне життя та світогляд, однак важливо щоб кожна особистість для себе вирішила та відповіла на запитання: «Що таке щастя і як цього досягти?». При цьому не слід сприймати категорію «щастя» як найвищу мету, надмету життя, так як наповнюваність поняття «щастя» має постійно змінюватися, що забезпечує рух особистості вперед та постійне підвищення якості її життя.

Основні принципи пошуку відповіді на означені питання можна визначити, скориставшись основними рекомендаціями філософа-мислителя Г. Сковороди – людське щастя втілюється не тільки в духовних пошуках, не тільки в сердечній радості, а й у праці. Кожна людина має обрати собі не тільки не шкідливе для суспільства, а й таке, яке приносить їй внутрішнє задоволення, душевний спокій [11]. Таким чином, філософ підкреслює те, що кожна людина може стати щасливою і цей процес залежить тільки від неї. Також можна скористатися поглядами на поняття «щастя» сучасного майстра позитивної психології Т. Бен-Шахара – дозволяти собі бути людиною; щастя утворюється у поєднанні задоволення і смислу; тіло і розум взаємопов'язані; стан душі важливіший, ніж сума на рахунок; частіше висловлюйте вдячність за свої життєві ситуації.

Отже підводячи підсумки, можна визначити основні стратегічні напрямки формування сучасної соціалізованої людини, про які зазначав відомий філософ, мудрець Григорій Сковорода – це свобода особистості, уміння скористатися цим правом; уміння відчувати себе щасливим, не

звертаючи уваги на обставини, в яких ми перебуваємо; розвиток керованого оптимізму та віра у свої сили. Важливими аспектами успішної соціалізації сучасної людини на основі аналізу творчої спадщини Григорія Сковороди, можна виділити такі, як чисту совість, душі, моральну рівновагу, духовний спокій, що досягається у «сродній праці», задоволеність життям.

Список використаних джерел:

1. Байсара Л. І. Методичний посібник до вивчення курсу «Позитивна психологія» / Л. І. Байсара, Е. Л. Носенко. – Дніпропетровськ : Дніпропетров. нац. ун-т ім. Олеся Гончара, 2014. – 100 с.
2. Балл Г. О. Про психологічні засади формування готовності до професійної праці / Г. О. Балл // Психолого-педагогічні проблеми професійної освіти : наук.-метод. зб. / ред. І. А. Зязюн та ін. – Київ, 1994. – С. 98–100.
3. Варій М. Й. Загальна психологія : навч. посіб. / М. Й. Варій. – 2-ге вид., випр., доп. – Київ : Центр учбової літератури, 2007. – 968 с.
4. Васянович Г.П. Педагогічна етика: навч. посіб. / Г.П. Касянович.- К.: Академвидав, 2011.- 256 с.
5. Горбаль І. С. Психологічні кореляти суб'єктивного благополуччя / І. С. Горбаль // Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Психологія. – 2013. – Т. 18. Вип. 22. Ч. 1. – С. 158–163.
6. Кримський С.Б. Феномен мудрості у творчості Г. Сковороди. // Вісн. НАНУ. – 2002. – №12. – С. 54–61
7. Селігман М. Як навчитися оптимізму: змініть свій погляд на світ і на своє життя / М. Селігман ; пер. с англ. – К, 2013. – 338 с.
8. Олександров Ю.М. Саморегуляція як чинник психологічного благополуччя / Ю.М. Олександров // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Психологія. – 2009. – Вип. 32. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKhnpu_psykhol/2009_32/18.html
9. Сад божественних пісень. Книга, автор Григорій Савич Сковорода [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://g.co/kgs/YeUgvg>
10. Сковорода Г.С. Листи до Михайла Ковалінського. – В 2-х тт. – Т. 2, – К.: Наук. думка, – 1973.
11. Сковорода Г. Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті [Товариська розмова про душевний мир]. 1770-ті р. / Переклад: В. Шевчук. Текст звірено із виданням: Сковорода Г. Твори в двох томах. Том 1. Трактати, діалоги. Ред. Олекса Мишанич. К.: УНІГУ і НАН України, 1994. С.325-358. URL: <http://sites.utoronto.ca/elul/Skovoroda/Rozmova5.pdf>.
12. Fredrickson B. L. Positive Emotions broaden the scope of attention and thought-action repertoires: cognition and emotion / B. L. Fredrickson, C. Branigan. – 19. – P. 313–332.
13. Fredrickson B. L. The role of positive emotions in positive psychology: The broaden-and-build theory of positive emotions / B. L. Fredrickson // American Psychologist. – 2004. – Vol. 56. – P. 218–226.
14. Keyes C. L. M. Social Well-Being / C. L. M. Keyes // Social Psychology Quarterly. – 1998. – Vol. 6. – № 2. – P. 121–140.
15. Keyes C. L. M. The mental health continuum: From languishing to flourishing in life / C. L. M. Keyes // Journal of Health and Social Behavior. – 2002. – Vol. 43. – P. 207–222.

Стрельников В. Ю.,
доктор педагогічних наук, професор
Полтавська академія неперервної освіти ім. М. В. Остроградського
м. Полтава, Україна

РОЗВИТОК ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ У СИСТЕМІ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ НА ҐРУНТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Педагог у системі неперервної освіти має бути готовим до кардинальних соціальних змін: зміни соціальної ролі та відповідальності, належної інтелектуальної і творчої діяльності; інтенсивного посилення ролі засобів масової комунікації, значення інформації як стратегічного ресурсу цивілізаційного зростання; зміни характеру освіти і виховання, процесу підготовки особистості педагогічного працівника з наукових позицій до професійного життя.

У сучасних умовах для розвитку творчого потенціалу педагогічних працівників у системі неперервної освіти важливого значення набуває застосування викладачами творчої спадщини Григорія Сковороди. Назрів перехід від адаптивного ставлення до творчої спадщини Григорія Сковороди, яке передбачає його перманентне застосування, до креативно-активного, яке передбачає перетворення цієї спадщини у головний рушій удосконалення майстерності викладача стосовно розвитку творчого потенціалу педагогічних працівників у системі неперервної освіти.

У цей час удосконалення майстерності викладача стосовно розвитку творчого потенціалу педагогічних працівників у системі неперервної освіти, як напрям наукових пошуків, переживає процес узагальнення емпіричних фактів та початок становлення. Проблема управління розвитком творчого потенціалу педагогічних працівників є надзвичайно актуальною в руслі сучасних тенденцій епохи інформаційного суспільства, що засвідчують дослідження О. Гладкової [1, с. 338–343], Ж. Кундїй [2, с. 26–30], Л. Вонсович [2, с. 26–30], Л. Лебедик [1, с. 338–343; 3, с. 115–119; 6, с. 163–167; 12, с. 201–207], Т. Левченко [6, с. 163–167], а також наші попередні публікації у виданні «Імідж сучасного педагога» [2, с. 26–30; 13, с. 36–42] та ін. Однак, незважаючи на окремі спроби узагальнення поглядів Григорія Сковороди на виховання [3, с. 115–119; 4, с. 105–108], його педагогічних принципів [5, с. 6–12; 13, с. 36–42; 15, с. 101–104], потенціал застосування педагогічної спадщини Григорія Сковороди для розвитку творчості педагогічних працівників засобами системи неперервної освіти розкритий недостатньо.

Тому метою дослідження є виявлення теоретичних можливостей застосування педагогічної спадщини Григорія Сковороди для розвитку творчого потенціалу педагогічного працівника у системі неперервної освіти.

У творах Григорія Сковороди [8–12] неодноразово згадується основний чинник, що впливає на творчу діяльність – «Пізнай себе!».

Методи стимуляції творчої діяльності педагогічного працівника розглядалися й у вітчизняній педагогічній, психологічній і навіть технічній літературі, зокрема знаходимо обговорення проблеми: чи можна навчити творчості? Широко відомі спроби навчити діяльності винахідника. Однак, на думку більшості психологів, ставити так питання не має сенсу, бо до визначення творчої діяльності входить її неалгоритмічний характер. Отже, якщо пряме навчання творчості неможливе, то цілком можливий непрямий вплив на нього за рахунок створення умов, стимулюючих чи гальмуючих творчу діяльність [13, с. 37–38].

Творча діяльність, на думку Григорія Сковороди, робить людину щасливою. І велика роль у цьому належить вчителю, який має робити людину щасливою, про що йдеться у творі «Кільце. Дружня розмова про мир душевний»: «Про жодну ж науку частіше й відважніше не судять, як про ту, яка робить людину щасливою, тому я думаю, що кожному це так необхідне, як необхідне всякому життя. Правда, що говорити й випробовувати похвально, але присвоювати собі знання – це глупо й погибельно. Проте ж думають, що кожному це легко можна знати. Не дивина дорогу знайти, та ніхто не хоче шукати, кожен своїм шляхом бреде й іншого веде, у цьому-то й трудність. Проповідує про щастя історик, благовістить хімік, сповіщає шлях щастя фізик, логік, граматики, землемір, воїн, відкупник, годинникар, знатний і незнатний, багатий і убогий, живий і мертвий... Всі на сідалище учителів сіли; кожен собі науку цю присвоїв» [8, с. 254]. І далі: «Щастя наше є мир душевний, але мир цей до жодної речовини не стосується; він не золото, не срібло, не дерево, не вогонь, не вода, не зірки, не планети. Чи пристойно вчити про мир тим, для кого речовинний цей світ – предметом? Одне сад розводити, інше – пліт городити, інше – фарби розтирати, інше – розуміти малюнок, одна справа – виліпити тіло, інша справа – вдихнути в душу веселість серця. Ось чия це є справа: «Як прекрасні ноги благосповідуючих...» Цим-то пообіцяно: «Сядете на престолах...» Всім блаженство, всім мир потрібний, тому сказано: «Судячим обом на десяти коліном Ізраїлевим». Ось хто на вчительських стільцях учить про мир! І оце-то є кафолічна, тобто всезагальна, наука, чого про жодну іншу сказати не можна» [8, с. 255].

У творі «Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар миру» Григорій Сковорода черговий раз вказує на важливість для творчої творчості спорідненості цього заняття: «Правда, що наука вдосконалює спорідненість. І якщо спорідненість не дана, то що може зробити наука? Наука є практика й звичка, і є дочкою природи. Птах може навчитися літати – та не черепаха» [8, с. 326]. Вчителю Григорій Сковорода радить наполегливо вчитися: «Довго вчися сам, якщо хочеш вчити інших. У всіх науках і мистецтвах є плодом правильна практика. А ти, проповідуючи слово божої істини, утверджує його чудесами непорочного життя.

Не можна побудувати словом, коли те ж саме руйнувати ділом. Це означає подавати правила для спорудження корабля, а робити віз. Без святості життя, можливо, можна стати корабельним майстром, але проповідником ніяк не можна, хіба його мавпою. Початок і кінець цього покликання, його природна сила й печать є божий страх, що виганяє всю нечистоту. Це є божий дар і ключ, даний Господом. Лиш він відкриває вхід у дім Давидів і в ті біблійні нутроці: «У скарбах наше спасіння, і відкриє – й не буде того, хто зачинає, й зачинить – і не буде того, хто відчиняє» [8, с. 329].

Цікаво, як пов'язує Григорій Сковорода вільну вчену творчість і примусове навчання, здоров'я і харчування у творі «Книжечка про читання Святого Письма, названа Жінка Лотова»: «Учений дуже багато жере. Мудрий мало їсть зі смаком. Ученість, обжерливість – те ж саме. Мудрість же й смак є одне й те ж. Справжній смак при здоров'ї, а пряма мудрість при користі. Немає нічого кращого над справжню користь; і немає кращої користі над користь душевну. Душевна користь – це ліки, пожива й здоров'я серцю. Здоров'я ж – веселоці. І що ж дорожче за це? Все суєта, крім цього. Приживи мені хоч цілий світ, усе суєта без радощів. Здоров'я від обжерливості, мудрість відрізняється від вченості. Зажерливість породжує хворобу, пожива ж в міру зміцнює. Не читай – бо помножуєш ади! Читай – щоб заколоти вади! Якщо ж любиш неправду, то ненавидиш свою душу. Полюби сам свою душу і будь блаженним самолюбом, улюблений для Соломона, про якого так співає: «Розумний праведник собі другом буде» [8, с. 391].

На процес творчості негативно впливають такі *стійкі властивості, риси особистості, риси характеру педагогічного працівника*: конформізм (згода), невпевненість у собі (часто сприяє загальній низькій самооцінці), а також занадто сильна самовпевненість, емоційна пригніченість і стійке домінування негативних емоцій, уникнення ризикової поведінки, домінування мотивації уникнення невдачі над мотивацією прагнення до успіху, висока тривожність як особистісна риса, сильні механізми особистісного захисту та інші [13, с. 38–39]. Для творчої діяльності важливо бути щасливим: «Якщо математик, медик чи архітектор щасливий, то звичайно, щастя те залежить від природи, яка його для цього народила. А без неї він бідне й смішне створіння. З Богом святим низьке підноситься, а без нього знижується й високе. Щастя наше всередині нас... хай ніхто не очікує щастя ні від високих наук, ні від шанованих посад, ні від достатку... Немає його ніде. Воно залежить від серця, серце від миру, мир від покликання, покликання від Бога. Тут кінець, не йди далі. Це джерело будь-якої втіхи, і його царству не буде кінця» [8, с. 327].

Думки Григорія Сковороди про важливу роль підсвідомих процесів у знаходженні творчих рішень підтверджують чисельні сучасні дослідження. Тому більшість чинників пов'язані з посиленням бар'єрів між свідомістю і підсвідомістю. Так, тривожність і невпевненість в собі змушує людей душити сигнали, що йдуть із підсвідомості, через страх викликати іронію чи насмішку з боку інших людей.

Тому варто звернути увагу на *особистісні риси*, які сприяють творчому мисленню: впевненість у своїх силах, домінування емоцій радості і навіть певна агресивність, схильність до ризику, відсутність страху здатися дивним і незвичайним, відсутність конформізму, добре розвинуте почуття гумору, наявність багатой за змістом підсвідомості (бачить різноманітні за змістом сни, володіє надмірною чутливістю, має феномен синестезії тощо), схильність до фантазування і побудови планів на майбутнє та інше.

Часто у особистості творця проявляється дитячість, доведена до інфантилізму. Відома формула П. Флоренського про те, що секрет творчості у збереженні юності, а секрет геніальності у збереженні дитинства на все життя [13, с. 39]. Григорій Сковорода у творі «Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті (Дружня бесіда про душевний спокій)» так описує свою схильність до читання Біблії з дитячих років: «з дитячих літ таємна сила й мана тягне мене до повчальних книг, і я їх люблю найбільше. Вони лікують і звеселяють моє серце, а Біблію почав читати біля тридцяти років від мого народження. Та ця найпрекрасніша для мене книга взяла верх над усіма моїми улюбленицями, втамувавши мою довголітню спрагу й голод хлібом і водою, солодкою від меду й соку божої правди й істини, і відчуваю мою особливу до неї природу. Унікав, унікаю й уник під керівництвом мого Господа всіх життєвих перешкод і плотських коханок, щоб міг спокійно насолоджуватись у пречистих обіймах найгарнішої, кращої за всіх людських дочок, цієї божої дочки» [8, с. 248–249].

Більшість дослідників творчості прагнули сформулювати головну якість будь-якої творчої особистості, яка лежить в основі здатності до творчої творчості. За всього розмаїття конкретних формулювань всі говорять приблизно про одне й те ж: творча особистість – це вільна особистість, а вільна особистість – це особистість, яка за висловом К. Роджерса, здатна бути собою, чути своє «Я».

Григорій Сковорода волі особистості приділяв велику роль, так у творі «Суперечка Біса з Варсавою» наводить такий діалог:

Демон: Як же колісницею називаєш волю?

Варсава: Що ж носить і бісить вас, як не непостійні колеса волі вашої і не буйні крила легковажної похоті вашої? Оцю ви, полюбивши, і сівши на неї, як на колісницю, що везе у блаженство, шукаєте її, п'яні нею, у днях царства божого й волі його, та не знаходите, й кажете: ох! трудне царство боже. Хто може знайти п'яному у світлі? Не живе там облудна насолода, честь і скарб. Ваша це воля, не його. Вона, гей, кажу! Вона для вас і пута, і замки, і лев, що проковтнув, і пекло, і вогонь, і черв'як, і плач і скрегіт. І не вийдете звідти, поки не розірвете пута й не скинете ярмо волі вашої, як писано: «Роздеріть серця ваші». У той час з'явиться Самсонові після жорсткого – солодке, після зими – райдуга і мир Ноя.

Демон: Хто ж причина? Чи не воля дається людині?

Варсава: О злобо, не роби наклепу на премудрість! Не одна, а дві волі

дано тобі. Бо є написано: «Запропонував тобі вогонь і воду». Дві волі – це справжній природний шлях – лівий і правий. Та ви, полубивши волю вашу більше від волі божої, вічно схиляєтеся на шляхи грішних. Чи не сам ти причина?» [8, с. 422].

Найголовнішою умовою становлення і розвитку творчого потенціалу педагогічних працівників у системі неперервної освіти є відповідна система навчання. На основі творчої спадщини Григорія Сковороди сформулюємо рекомендації, дотримання яких зменшить «антитворчий» ефект навчання педагогічного працівника

Перша рекомендація – формувати у педагогічного працівника упевненість у своїх силах, віру у здатність вирішувати творчі завдання, адже той, хто не вірить в себе, вже приречений на невдачу (виключенням є лише фахівець із патологічною завищеною самооцінкою, яку викладач здебільшого може швидко виявити); Григорій Сковорода у творі «Нарцис. Розмови про те: пізнай себе» наводить такий діалог:

«Памва: Ах! Що мені в житті приємніше, як співати моїй улюбленій людині? Не боюся, щоб не порізнити голосів. Лякає мене син Сирахів такими словами: «Скажи, старійшино, й не заборони музики».

Друг: Співай і оспівай! Не бійся! Будь впевнений, що для неї буде солодкою наша бесіда» [8, с. 96];

Друга рекомендація – у навчанні максимально спиратись на позитивні емоції під час творчої діяльності (радості, симпатії, переживання успіху тощо), адже негативні емоції придушують творче мислення; Григорій Сковорода у творі «Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті (Дружня бесіда про душевний спокій)» зазначає: «що означає бути всім задоволеним. Бачите, що Павлове слово – «за все дякуйте» – є джерелом досконалого миру, й радості, й щастя. Що може розтривожити моє серце? Справді, все діється по божій волі, та й я з нею згідний, і вона вже моя воля» [8, с. 237];

Третя рекомендація – стимулювати прагнення педагогічного працівника у системі неперервної освіти до самостійного вибору мети творчої діяльності, завдань і засобів їх вирішення; у творі «Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар миру» Григорій Сковорода застерігає: «Гострий розум у багатьох, та не навчилися розмірковувати. Одні мають почуття, вишколені довгим навчанням, та не мають невтомної охоти, знайдеш і охочих, які пов'язані життєвими незгодами. Знайдеш і вільне серце, та без страху божого. Всі ці засоби без природи мертві, але й природа без них беззбройна» [8, с. 333–334];

Четверта рекомендація – запобігати формуванню конформного мислення у творчій діяльності, плагиату, боротися з бездумною згодою педагогічного працівника, з його орієнтацією на думку авторитетів; у цьому ж творі («Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар миру») Г. Сковорода стверджує: «Царство боже є всередині нас». Воно не помиляється й кращим шляхом поведе тебе, розумій, до того, до чого ти

народжений, щоб ти був корисним для себе і для твоїх братів більше, ніж чужі поради й твої власні прагнення, про які написано: «Вороги людині її домашні» [8, с. 307];

П'ята рекомендація – розвивати уяву і не придушувати схильність до фантазування, навіть якщо вона межує з «видаванням» фантазії за істину; критикуючи дохристиянський (античний) період історії людства, Григорій Сковорода у творі «Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар миру» так характеризує схильність афінян до фантазування: «Скажи мені, яка мудрість може бути у тих, хто не пізнав божого єства? У їх серцях панувало лиш тлінне єство. Дивились вони на механізм світу, та бачили у ньому лиш глинку: глинку вимірювали, глинку рахували, глинку історією називали, як недосвідчений глядач дивиться на картину, зануривши свій тілесний погляд лиш у фарбовий бруд, а не свій розум у нематеріальний образ вираженого фарбами малюнка, або як неписьменний, що втупив тлінне око в папір і в чорнило букв, а не розум у розуміння прихованої під буквами сили. А їм і на думку не спадало оце нашого нетлінного чоловіка дивне слово: «Плоть – ніщо, дух животворить». У них було істиною лиш те, що можна обмацати. Глиняні душки – ті їх захисники. Кожна дрібна думка – то їх божок, а кожний божок – то їх потіха. Собачим полюванням вшановували Діану, математикою – Юпітера, або Діа, мореплаванням – Нептуна. Іншого бога вшановували брязкотом зброї, ще інших – пишними бенкетами і уборами тощо. Лиш відчутне було в них натурою або фізикою, фізика – філософією, а все невідчутне – пустою фантазією, брехнею без місця, марнотою, нісенітницею, марновірством і нікчемністю. Коротко кажучи, все мали і все розуміли... крім того, що не пізнавши нефізичного, нетлінного Бога, втратили з ним щось, розумій: «душевний мир» [8, с. 315];

Шоста рекомендація – формувати чутливість до наукових протиріч, вміння знаходити і свідомо формулювати їх; протиріччя, навіть формально-логічне, не повинне ототожнюватися з помилкою, яку треба виправити; основна роль протиріч у діяльності творчого мислення полягає в їх здатності бути джерелом нових запитань і гіпотез; Григорій Сковорода у творі «Вхідні двері до християнського добродіяння» надає протиріччю моральну основу: «Пристрасть є морове повітря в душі. Вона є безпутне бажання видимості, а називається нечистим або мучительним духом. Найголовніша з усіх – заздрість, мати інших пристрастей та беззаконня. Вона є головним центром отої безодні, де мучиться душа. Ніщо її не прикрашає і не використовує. Не миле їй світло, не любя благочинність, а шкода настільки солодка, що сама себе за десятьох з'їдає. Жалами цього пекельного дракона є весь рід гріхів, а ось його сім'я: ненависть, злопам'ятність, гордість, лестощі, ненаситність, нудьга, каяття, туга, сум та інший невсипущий у душі черв'як. Цій безодні протистоїть чистосердя. Воно є спокійне дихання в душі і віяння Святого Духа» [8, с. 61];

Сьома рекомендація – частіше використовувати в навчанні задачі так званого відкритого типу, коли відсутня одна правильна відповідь, яку

залишається знайти чи відгадати; тренування продукування можливих рішень (гіпотез) суттєво підвищує показники швидкості, гнучкості і оригінальності мислення; часто у наукових розвідках педагогічних працівників фігурують «відкриті» ними у архівах чи монографічних дослідженнях історичні факти, статистичні дані, але відсутні узагальнення і розуміння суті досліджуваного явища, що важливіше для творчості; тому актуальним є застереження Григорія Сковороди щодо розвитку творчого потенціалу особистості у творі «Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар миру», де він використовує властиві йому образи: «Найсолодша ягода чи зерно, хоча в устах не дає смаку, поки не розжувеш. Малесеньке, наче зернятко, слово це втаїло високий смак. Очевидно, від пізнання себе самого входить у душу світло божого знання, а з ним мирний шлях щастя. Що компас у кораблі, те Бог у людині. Компасна стрілка у корабельному серці – це таємний язик, закон, голова, око й корабельне царство.

Біблія теж називається стрілою, наче написана тінь вічного закону і пільма божа. Для мене не той є знавцем корабля, хто перелічив і перемеряв каюти й канати, а хто пізнав силу й природу корабля: той, розуміючи компас, розуміє шлях його і всі обставини» [8, с. 302–303];

Восьма рекомендація – ширше застосовувати проблемні методи навчання, спеціальні евристичні прийоми, які стимулюють установку на самостійне чи за допомогою викладача відкриття нового знання, посилює віру педагогічного працівника у системі неперервної освіти у свою здатність до наукових відкриттів; знання, одержані з допомогою проблемних методів навчання, не гальмують творчість так, як знання, одержані з допомогою традиційних методів; про це у творі «Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар миру» Григорій Сковорода говорить так: «та найвиразніше його спорідненість зображає оце: «Дав Господь язик мені, нагороду мою, і тим похвалю його». Видно, що не для гаманця вчився, що не було для нього милішого, як дістати оце з Ісайєю: «Бог дасть мені язик навчання...» І з тією: «Мед і молоко під язиком твоїм». «І почали говорити іншими мовами...» Цю премудрість, що пізнає і любить Господа свого, називає Соломон довжиною життя, деревом життя, вірою, правдою, миром, молитвою, багатством і славою, красою молодиків, а сивиною старих «Краса юних – премудрість, слава ж старих – сивина» [8, с. 335];

Дев'ята рекомендація – спільна дослідницька діяльність викладача й педагогічного працівника у системі неперервної освіти можлива лише в ситуації, коли розв'язується задача, відповідь на яку не знає ні педагогічний працівник, ні викладач, адже лише тоді задача перетворюється в справжню наукову чи виробничу проблему, що збагачує й посилює мотивацію творчості; особливого значення набувають мотиви самореалізації, соціальні мотиви, мотиви змагання та інші, для актуалізації яких і формування внутрішньої мотивації особливе значення має особистісне включення викладача у спільну діяльність зі слухачами у закладі неперервної освіти; про всезагальний розум у творі «Вхідні двері

до християнського доброчестя» Григорій Сковорода говорить так: «Цей найчистіший, всесвітній, усіх віків і народів всезагальний розум вилив нам, наче джерело, всі мудрості й мистецтва, які потрібні для життя. Та нічим йому так не зобов'язаний будь-який народ, як тим, що він дав нам найвищу свою премудрість, яка є його природним образом і печаттю. Вона настільки перевищує інші розумові духи, або поняття, наскільки спадкоємець є кращим від слуг. Вона дуже подібна до наймайстернішої архітектурної симетрії чи моделі, яка невидимо пронизуючи весь матеріал, робить його міцним і спокійним, таким, що утримує всі інші складові. Так слово в слово й вона, таємно розлившись по всіх членах політичного корпусу, що складається з людей, а не з каміння, робить його твердим, мирним і щасливим» [8, с. 55];

Десята рекомендація – всіляко заохочувати прагнення педагогічного працівника бути самим собою, вміння чути своє «Я» і діяти у відповідності з його «порадами» (для цього на всіх етапах навчання викладач повинен не тільки декларувати свою повагу до особистості педагогічного працівника, а й реально відчувати незрівнянну, унікальну цінність кожної особистості) [13, с. 41]; у творі «Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар миру» Григорій Сковорода з приводу поваги до особистості писав: «Хто ж не каже цього: «жити за натурою»! Та ця помилка є шляхом всієї згуби, якщо хто, змішавши рабську й панівну природу в одну тотожність, вибирає собі поводитирем замість прозорливої чи божественної тварини й сліпу природу. Це справжня неповага, незнання Бога, непізнання мирного шляху, мандрівка шляхом нещастя, що веде у царство пітьми, у житло неспокійних духів» [8, с. 305].

Висновком з теоретичного дослідження є те, що, урахувавши педагогічні погляди Григорія Сковороди та сучасну епоху цифрової реальності, неможливо навчити творчості, через «формування» творчої діяльності одержати бажаний «приріст на полюсі суб'єкта». «Сформувати» творчого педагогічного працівника у системі неперервної освіти неможливо, його можна тільки виховати, а виховання, у свою чергу не може бути чимось іншим, як створенням умов для самовиховання особистості. Розвиваючи творчий потенціал особистості педагогічного працівника у системі неперервної освіти, слід враховувати складність структури креативності, яка обумовлюється специфікою творчого процесу; відносну самостійність і специфічність творчих можливостей стосовно інших якостей особистості.

Список використаних джерел

1. Гладкова О. А., Лебедик Л. В. *Методологічний потенціал синергетичного підходу у професійній діяльності викладача вищої школи. Збірник наукових статей магістрів. Факультет товарознавства, торгівлі та маркетингу. Факультет харчових технологій, готельно-ресторанного та туристичного бізнесу. Полтава: ПУЕТ, 2019. 425 с. С. 338–343. <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/9149>*
2. Кундій Жанна, Стрельніков Віктор, Вонсович Лідія. *Показники ефективності*

- проектувальної майстерності викладача закладу передвищої освіти. *Імідж сучасного педагога: електрон. наук. фах. журн.* 2020. № 3 (192). С. 26–30. URL: <http://isp.poippo.pl.ua/article/view/205471>
3. Лебедик Л. В. Педагогічні погляди Григорія Сковороди як дороговказ для педагогів закладів позашкільної освіти. *Імідж сучасного педагога: електрон. наук. фах. журн.* 2022. № 4 (205). С. 115–119. DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4\(205\)-115-119](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4(205)-115-119)
 4. Лебедик Л. Погляди Григорія Сковороди на виховання. *Григорій Сковорода і Паїсій Величковський: постаті на тлі епохи : зб. наук. пр. за результатами Всеукр. наук.-практ. конф., (м. Полтава, 29 листоп. 2012 р.) [до 290-річчя з дня народження] / ред. кол. : Т. В. Онішко, І. М. Петренко, В. В. Саратин. Полтава: ПУЕТ, 2013. С. 105–108.*
 5. Лебедик Л. В., Стрельніков В. Ю. Принципи післядипломної освіти у підготовці вчителів до управління професійним самовизначенням учнів. *Фізико-математична освіта.* 2020. Вип. 4(26). Ч. 2. С. 6–12. URL : https://fmo-journal.fizmatssp.u.sumy.ua/journals/2020-v4-26-2/2020_4-26-2_Lebedyk-Strelnikov_FMO.pdf
 6. Левченко Т. А., Лебедик Л. В. *Методологічні підходи до управління творчою діяльністю майбутніх соціальних працівників. Неперервна освіта як засіб професійного зростання педагога (м. Тернопіль, Україна, 25 лют. 2022 р.). Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мусик, І. М. Вітенко, О. І. Козут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, А. Janowski, Ф. І. Полянський, Г. І. Герасимчук, Н. Б. Стрийвус. Тернопіль: ТОКІППО, 2022. 298 с. С. 163–167.*
 7. *Постанова Верховної Ради України «Про відзначення 300-річчя з дня народження Григорія Сковороди»* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-IX#Text>
 8. Сковорода Г. С. *Пізнай в собі людину.* Пер. М. Кашиба; Пер. поезії В. Войтович. Львів: Світ, 1995. 528 с.
 9. Сковорода Григорій. *Розмова про істинне щастя / пер. укр. мовою, прим. В. О. Шевчука.* Харків : Прапор, 2002. 280 с.
 10. Сковорода Г. *Повне зібрання творів: У 2-х т. К. : Наукова думка, 1973. Т. 1. 532 с.; Т. 2. 576 с.*
 11. Сковорода Г. С. *Твори у 2-х т. Т. 1. Поезії. Байки. Трактати. Діалоги.* Київ : Обереги, 2005. 528 с.
 12. Сковорода Г. С. *Твори у 2-х т. Т. 2. Трактати. Діалоги. Притчі. Переклади. Листи.* Київ : Обереги, 2005. 476 с.
 13. Стрельніков Віктор, Вонсович Лідія. Застосування творчої спадщини Григорія Сковороди для розвитку наукового потенціалу здобувачів освіти у закладах вищої і фахової передвищої освіти. *Імідж сучасного педагога.* 2022. № 4 (205). С. 36–42. DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4\(205\)-36-42](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4(205)-36-42)
 14. Стрельніков В. Ю., Лебедик Л. В. *Розвиток креативності майбутнього фахівця соціальної роботи в епоху цифрової реальності. Філософія для дітей: сучасний стан і перспективи розвитку: матеріали Всеукр. наук.-практ. онлайн-конф. (Київ, 25, 26 трав. 2021 р.). Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2021. 262 с. С. 201–207.*
 15. Стрельніков В. Ю. Педагогічні принципи Григорія Сковороди. *Григорій Сковорода і Паїсій Величковський : постаті на тлі епохи : зб. наук. пр. за результатами Всеукр. наук.-практ. конф. Полтава, 29 листоп. 2012 р. [до 290-річчя з дня народження] / ред. кол. : Т. В. Онішко, І. М. Петренко, В. В. Саратин. Полтава : ПУЕТ, 2013. С. 101–104.*

Таловиря Г. М.
к. пед. н. доцент
Національний університет
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»,
м. Полтава, Україна

АКТУАЛЬНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ Г. С. СКОВОРОДИ У СУЧАСНОМУ ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ

Однією з найменш досліджених сторін педагогічної спадщини Г.С.Сковороди є система його дидактичних положень, що стосуються зокрема питань змісту, форм і методів навчання.

Ці питання, як і інші проблеми педагогіки, видатний український просвітитель розв'язував, керуючись своїми ідеями про могутність розуму, спрямованого на пізнання світу, про значення науки, знань як знаряддя мудрості, про свободу і щастя людини.

Найголовніше найдорожче для людини – щастя. А шлях до щастя як спорідненої відповідної натурі вільної і корисної для суспільства праці лежить через самопізнання освіти науку.

Для Сковороди свобода і освіта – нероздільні. Він часто повторював: «О свобода! О наука!» [9. с. 56]. Сковорода ставив питання про необхідність докорінного перетворення її змісту. За його глибоким переконанням слід вивчати прекрасне, те, що потрібно людині для пізнання нею самої себе і навколишнього світу, для щастя, для праці й для боротьби.

Розв'язуючи проблеми змісту освіти, просвітитель виходив із принципу народності: освіта повинна бути народною, якнайкраще служити народові. Сковорода, хвалив мову свого народу, користувався нею при безпосередньому спілкуванні з селянами, часто вживав її з навчальною метою. Для учнів Харківського колегіуму він переклав українською мовою байку Езопа про музиканта Вовка, і цей переклад мав великий успіх як серед учнів, так і серед педагогів. Треба, як вважав Сковорода, досконало знати граматику, ґрунтовно засвоювати її правила, дотримуватися норм правопису.

Гаряче закликав просвітитель вивчати художню літературу. Він розглядав її як джерело істинно людської радості і як важливий засіб пізнання людиною самої себе і навколишньої дійсності; знання літератури відкриває шлях до кращого опанування інших наук. Сам він глибоко й всебічно знав вітчизняну літературу, твори письменників Стародавньої Греції і Риму, читав нових Західноєвропейських авторів. Сковорода цінував глибокі й всебічні знання історії, вимагав ставитися до вивчення цієї науки з усією серйозністю.

Учитися, розвивати розум – це означає, за Сковородою, черпати знання з мудрих книг, пам'ятаючи при цьому, що найбільш повчальною книгою, найголовнішим джерелом знань, книгою книг науки, є саме життя.

Виходячи з основних засад теорії пізнання, Сковорода відстоював ідею наочності у навчанні, високо цінував безпосередні спостереження за предметами і явищами. Знання мають бути не поверхневими, а глибокими. Грунтовними. Щоб домогтися цього, необхідно дбати про пам'ять. А це в свою чергу вимагає постійної праці, безперестанних зусиль розуму, учитися потрібно скрізь і завжди. Починати навчання треба з дитинства і вчитися протягом усього життя.

Значне місце в спадщині Сковороди займає і проблема методів навчання. Просвітитель урізноманітнював способи викладання, виходячи з природи кожного навчального предмета. Коли єпископ Переяславський зажадав від нього змінити спрямування та методи викладання піітики в колегії, він заявив, що цього не зробить, бо його викладання засноване на природі цього мистецтва.

Користувався Сковорода як педагог і методом самостійного спостереження. Він часто практикував зі своїми учнями екскурсії - прогулянки на лоно природи, під час яких проводив бесіди на природничі теми.

Як бачимо, Сковорода поставив ряд найважливіших питань теорії навчального процесу, змісту, форм і методів навчання і розв'язав їх на базі своєї гносеології та позитивного досвіду власної педагогічної діяльності.

Гуманістичні вимоги Сковороди в галузі освіти і виховання розвивали пізніше на дальших вищих ступенях історичного розвитку І.П.Котляревський, Т.Г.Шевченко, І.Я.Франко та інші мислителі, письменники, діячі освіти.

У Харківському колегіумі Сковорода читав учням такі книги і твори, що викликали роздуми та давали привід для розмов і повчань. Серед найулюбленіших письменників Сковороди були Плутарх, Цицерон, Гораций та інші. Своім учням він добирав літературу, пройняту гуманістичними ідеями і світлими ідеалами.

І як практик - учитель поезії, і як теоретик – мислитель, педагог - літератор Сковорода був пристрасним поборником передусім ідейності викладання словесних наук у школі, демократичної спрямованості всього навчання, в якому літературі як мистецтву слова надавав особливо великого виховного патріотичного значення.

Ні в практиці вчителювання, ні в літературно - теоретичних роздумах Сковорода не допускав обмеження учнів колом самого читання. Він завжди і неодмінно пов'язував читання книг з навколишнім життям. Він наполегливо розробляв свою методику читання книг. Насамперед, він дбав про дотримання певного режиму, про те, щоб прочитане було усвідомлене, пережите і засвоєне. Щоб досягти цього, не можна читати поспішно й надмірно, треба дати голові можливість сприймати читане, треба його усвідомити.

Провідними у викладанні словесності у школі були для Сковороди прогресивні, високі і благородні ідеї:

Патріотизм - вірне служіння народові, незрадлива любов до батьківщини;

Гуманізм - глибока повага і палка любов до людини;
Оптимізм - відчуття радості життя, нерозривний зв'язок з народом;
Демократизм – працьовитість, торжество трудівників над паразитами;
Гармонійний повноцінний розвиток дітей і молоді з урахуванням природних нахилів і здібностей.

Як демократ і гуманіст, як гарячий поборник суспільного прогресу Сковорода вважав, що виховувати молоде покоління, треба для служіння вітчизні і суспільству. Вчителі, вихователі, батьки повинні формувати у дітей високі моральні якості, патріотичні почуття, любов до праці, ненависть до неробства, до патріотизму, прагнення до свободи, справедливості, загального щастя.

Головне в особі вчителя і вихователя – його моральні якості, найважливіше його завдання – розбудити свідомість людей, навчити їх самопізнанню, допомогти їм розкрити очі на суспільне зло, яке пригнічує патріотичні почуття людей.

Сковорода наголошував, що одним з найголовніших обов'язків вчителя, вихователя – це виявити і розвивати природні задатки своїх вихованців. Учитель зобов'язаний оберігати дитину від шкідливих зовнішніх впливів, сприяти розкриттю і формуванню її природних можливостей. Учитель – це дбайливий садівник, який активно втручаючись у природний хід розвитку вихованця, веде його наперед наміченим шляхом.

З великою силою підкреслював просвітитель положення про необхідність взаємоповаги і дружби між учителем і учнем. Сковорода звертав увагу на виняткове значення поваги і любові педагога до дитини, гуманного ставлення до неї, врахування її запитів, нахилів і прагнень. Також він закликав своїх учнів не боятись труднощів на шляху навчання як пізнання світу.

Ефективність розумового розвитку учнів просвітитель ставить у пряму залежність від підготовленості вчителя, його освіченості. Тільки людина, що глибоко засвоїла знання, може виконувати великі й почесні завдання педагога.

Сковорода мріяв про торжество освіти, поширення її «на весь народ», перемогу світла над темрявою, свідомості – над пересудами, творчості – над схоластиком.

У циклі «Сад божественних пісень» яскраво виявляється майстерне вміння Сковороди замаскувати «священним письмом» і свій протест проти існуючих соціальних порядків, і свої оптимістичні погляди на людину, на безмежні властивості її розуму.

При цьому людина повинна оберігати себе від користолюбства, зажерливості, від гонитви за наживою і прагнути до гарних думок. Справжній людині притаманні поривання вищого порядку, ясність розуму.

Та де ж слід шукати джерела розвитку людського розуму? Відповідаючи на це питання, Сковорода звертався до природи і людини.

Розум живиться реальною дійсністю. Чуттєві дані, добуті внаслідок сприймання цієї дійсності, переробляються розумом і втілюються у волі людини. Воля повинна виходити, отже, з природних закономірностей світу і власної особистості. Ось чому Сковорода постійно закликав до спілкування з вічно прекрасною природою, до високих думок, які й сприяють формуванню справжньої людини, розвивають її розум і серце.

Ідея спілкування з природою звучить у багатьох його піснях.

В обстоюваній Сковородою теорії пізнання вихідною точкою була людина, її відчуття та розум. Це й призвело його логічно до своєї теорії самопізнання, що включала багато елементів самовиховання. В листах Сковороди до Ковалинського ми знаходимо чимало порад і рекомендацій, які це підтверджують. Він запитує свого вихованця: «Чим зайнятий в теперішній час твій меткий розум? Де він у тебе тепер блукає? Чого він тепер бажає, чого прогне, від чого тікає? Чи діє він впевнено, чи вагається?» [3, с. 25]. Він радить не залишати розум без діла, бо «наш розум ніколи не залишається бездіяльним; він завжди любить чим - небудь займатися, якщо він не буде мати хорошого, чим він міг би зайнятися, він звертається до поганого. Давай йому те, над чим він міг би добре попрацювати, але прекрасне і не занадто багато» [10, с. 89]. Сковорода вважав, що людина не повинна марно гаяти час. У вихованні розуму, у самовдосконаленні треба поспішати: вік людини обмежений.

Сковорода трактує абстрактну і надісторичну ідею самопізнання в реалістичному дусі. Ця ідея набула в нього глибокого соціального змісту, оскільки поєднувалася з турботою про виховання людини в дусі її природних схильностей. Насамперед це стосувалось проблеми походження людини. Людина є не «рабом божим» [10, с. 54], а невід'ємною частиною природи, істотою, найвищою за своїм розумом і здатністю глибоко і правильно пізнавати навколишній світ.

Гносеологія Г.С.Сковороди була побудована на вірі в безмежні можливості людського розуму.

Природа людини за своєю суттю здорова, в ній закладено великі творчі можливості. Слід лише дбайливо оберігати її від різних негативних впливів і обставин. Дитина повинна народитися в здоровій етично сім'ї – і тоді такій дитині, народженій на добро, не важко вже буде прищепити знання і етику. Тут головне зробить природа. Наука сама вже родиться з природних здібностей. Природа – це єдиний певний вчитель, не перешкоджай їй, а лише прочищай доріжку. Не вчи яблуню родити яблука – вже сама природа цьому її навчила. Вчитель – це служник природи. Учатися треба тому, до чого є нахил, це дає сердешний спокій, бо в серці кожної людини, в його убогій хаті, під його убогою одежиною, можливо знайти свій будинок – зачало вічності.

В першу чергу треба виховувати у людини добре серце – без цього наука не дає користі. Та виховання серця не можна здійснити, якщо не розвивати одночасно розум людини; інакше вона буде нездатна побачити, де добро і де зло, де її щастя і де її біда.

Визнаючи велику силу виховання, філософ водночас вважав, що навіть найкраща система виховання не може замінити розуму людини в її «сродности» [10, с. 67]. Принцип «сродности» є серцевиною педагогічних поглядів Сковороди. Головні завдання виховання – всіляка допомога виявленню «сродности», забезпечення успішного розвитку внутрішніх здібностей людини, насамперед – здібностей розуму. Сковорода визнавав лише таке виховання, яке може розкрити «сродности» людини, розвинути її розум і спрямувати її діяльність на благо суспільства.

Чітке цільове спрямування процесу розумового виховання Сковорода, як правило, поєднує з критикою схоластичної освіти і так званого великосвітського виховання, яке викривляє розум людини. У своїх байках, притчах, листах, філософських трактатах він переконливо викриває антигуманний характер цього виховання, гостро висміює його «принципи». На противагу простій поверховості у вихованні просвітителів вимагав глибокого розвитку розуму.

Просвітитель вважав, що кожна людина має свої природні задатки, від розкриття яких залежить і розвиток розуму, його рівень. Розвиток даних природою задатків здійснюється в процесі виховання. Проте виховання може розвинути лише те, що реально дала природа, і дуже помиляються ті, які проповідують «равное равенство» [10, с. 113] у всьому.

На думку Сковороди, розвиток людського розуму невідривно пов'язаний з працею, у праці бачив він основу не лише для наукових прагнень людини, а й для створення людської етики.

Викладаючи свої педагогічні погляди, Григорій Савич вважає що: «Головним у вихованні є:

1. благо народити;
2. зберегти вихованцеві молоде здоров'я;
3. навчити вдячності» [9, с. 123].

Розглянемо останній пункт окремо.

Навчити вдячності. Цей період починається з 5 - 6 років і тягнеться до 16 - 18 років. На третій період виховання відноситься завдання по вихованню споріднених трудових навиків, вихованню та розвитку головного покликання в житті. В дитині, як і в юнаку, треба розвивати добре серце, вироблювати навички трудового служіння суспільству і пресікати всілякі прояви жадібності до багатства, золота та чинів. Таким чином, Сковорода вимагає трудового виховання, як основи морального та розумового розвитку людини.

В спорідненій, улюбленій роботі людина знаходить вдячність, задоволення і щастя в житті. Таким чином, Сковорода вважає, що головним у вихованні дитини є природна праця за покликанням, на улюбленому поприщі. Тому завдання виховання полягає не тільки в тому, щоб знищити всі перешкоди, які заважають розвивати спорідненість. Здібності дитини, спрямовувати розвиток спорідненості на правильний шлях. «Від природи, яко матері. – пише Сковорода, легенько визріває

наука собою. Це є загальнорідна і справжня вчителька і єдина... Клубок сам собою покотиться з гори: відбери лише камінь, що заважає йому. Не вчи його котитись, а тільки допомагай. Яблуню не вчи родити яблука: вже сама натура її навчила. Зроби тільки навколо неї огорожу від свиней, відріж вовчки, очисти од гусені, відкинь од неї урику і інше, що настирливо лізе на її корінь. Вчитель і лікар, не лікар і вчитель, а тільки служитель природи, єдині і справжні і лікарі, і вчителі» [9, с. 96].

Ці глибокі положення педагогіки Сковороди були висунуті ним зовсім самостійно, незалежно від якогось впливу. Педагогічні погляди Сковороди, виражені у свідомо побудованій ним цілісній науці про виховання, являють собою по суті не тільки конкретизацію положення «пізнай самого себе» [9, с. 145], але разом з тим і спосіб зміни людини, виховання спорідненості людини для зміни всього суспільства.

Педагог поставив у центрі своєї теорії виховання труд, природу, тим самим він стає поряд з такими теоретиками педагогіки, як Коменський, Локк, Дідро, Гельвецій. Сковорода, яв і всі вони висував і розробляв нову методику, яка допомогала б навчати людей черпати свої знання з самої книги природи, нічому не примушуючи і непомітно викликаючи любов, цікавість до праці і до наук, мистецтва та ремесла.

Сковорода рекомендує непомітно пробуджувати розум дитини і непомітно навчати його життєвим навикам, вирахувати спорідненість дитини. Він також висуває необхідність виховання музикою.

Григорій Савич на практиці показував свої нові методи виховання і завжди добивався бажаних наслідків. Наприклад, для того, щоб його учень М.Ковалинський успішно оволодів латинською мовою, Сковорода писав йому майже щодня листи цією мовою, а той повинен був відповідати тією ж мовою. Навчаючи мовам свого учня, педагог виховував і прививав йому той ідеал життя і щастя, який він викладав у своїй філософії.

Ми бачимо, що Сковорода пропагує свої ідеї, викладаючи їх в своїх творах, а також застосовуючи їх на практиці. Але це для нього даремно не проходило, його переслідували, робили наклепи, звільняли з роботи як в Переяславському так і в Харківському колежіумі. Та Сковорода неухильно провадив свою справу, всіляко намагаючись допомогти розвиткові усіх особистісних багатств кожного з своїх учнів, він звертав увагу не тільки на розумове, фізичне та музичне виховання учнів, але також на виховання волі.

Одне з основних завдань морального виховання за Сковородою, навчити вдячності. Сковорода був полум'яним патріотом своєї країни і вимагав виховання в кожній людині патріотичних почуттів, любові до «Великої Русі» [9, с. 25]. Він говорив, що кожен повинен бути відданим батьківщині, проявляти любов до неї, чесно і вірно служити їй на своїй ниві.

Г.Сковорода високо підніс завдання виховання людини доброзичливої, скромної, уважної і чуйної до інших людей. Він

неодноразово звертав увагу на необхідність виховання в дітей поваги до молодших і старших від себе, шанобливого ставлення до батьків, старих, учителів. Уважне і чуйне ставлення до людей не має нічого спільного з підлабузництвом, таке ставлення несумісне з будь - якою непорядністю, нечесністю, брехливістю та іншими моральними вадами.

Суть морального виховання за Сковородою, полягає в розвиткові і зміцненні доброчесності. Цінувати людину треба не за її матеріальне багатство, чин, посаду, зовнішній вигляд, а за внутрішню красу, за її розум і моральні якості.

До найбільш актуальних проблем педагогічної спадщини великого просвітянина, які вивчаються та творчо використовуються, належать: методологічні аспекти його спадщини, основні етапи життя та освітянської діяльності педагога; проблеми різнобічного виховання особистості, зокрема ідеї самопізнання, самовиховання та «сродности» [9, с. 45] у вихованні молоді; дидактичні ідеї просвітянина; вимоги до вчителя і його підготовки; вплив педагогічних поглядів Сковороди на розвиток освітньої думки в Україні.

Г.С.Сковорода першим в історії української педагогічної думки висунув ідею природного виховання. Вимагаючи виховання для широких мас народу, Сковорода разом з тим вимагав і навчання для народу, тому що він вважав, що виховання та освіта нерозривно пов'язані між собою. Головним у вихованні є: благо народити, зберегти вихованцеві молоде здоров'я, навчити вдячності.

Принцип «сродности» є серцевиною педагогічних поглядів Сковороди. Головні завдання виховання – всіляка допомога виявленню «сродности», забезпечення успішного розвитку внутрішніх здібностей людини, насамперед – здібностей розуму. Сковорода визнавав лише таке виховання, яке може розкрити «сродности» людини, розвинути її розум і спрямувати її діяльність на благо суспільства.

Розв'язуючи проблеми змісту освіти, просвітитель виходив із принципу народності: освіта повинна бути народною, якнайкраще служити народові. Значне місце в спадщині Сковороди займає і проблема методів навчання. Він урізноманітнював способи викладання, виходячи з природи кожного навчального предмета. Користувався Сковорода як педагог і методом самостійного спостереження. Головне в особі вчителя і вихователя – його моральні якості, найважливіше його завдання – розбудити свідомість простих людей, трудівників, навчити їх самопізнанню, допомогти їм розкрити очі на суспільне зло.

Ефективність розумового розвитку учнів просвітитель ставить у пряму залежність від підготовленості вчителя, його освіченості. Тільки людина, що глибоко засвоїла знання, може виконувати великі й почесні завдання педагога.

Гносеологія Г.С.Сковороди була побудована на вірі в безмежні можливості людського розуму. Природа людини за своєю суттю здорова, в

ній закладено великі творчі можливості. Слід лише дбайливо оберігати її від різних негативних впливів і обставин. Дитина повинна народитися в етично здоровій сім'ї – і тоді такій дитині, народженій на добро, не важко вже буде прищепити знання і етику.

Вузлова проблема етики Г.С.Сковороди – щастя людини на землі, умови і шляхи його досягнення. Щастя, вчив Сковорода, в праці для суспільства, в працьовитості, в сумлінному виконанні людиною людського обов'язку і реалізації нею свого природного покликання.

Таким чином, суспільно - політичні, філософські та педагогічні погляди українського мислителя з народу набули значне поширення за життя, а ще більше – після його смерті. Вони зіграли значну роль в пробудженні самосвідомості українського народу протягом двох століть.

Список використаних джерел

1. Багалій Д. Український мандрований філософ Г. С. Сковорода. 1926. 397 с.
2. Білич А. Світогляд Г. С. Сковороди. Київ. 1957. 346 с.
3. Дзеверін О. Смоль В. Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди. К: Вища школа. 2000. 240 с.
4. Драч І. Григорій Сковорода. Біографічна повість. / за редакцією В.М. Нічик. Київ: Молодь. 1984. 216 с.
5. Ковалинський М. Житие Сковороди описанное другом его М.И. Ковалинским. Київ: Киевская старина. 1886. 180 с.
6. Пільгук І. Григорій Сковорода. Київ: Дніпро 1971. 260 с.
7. Поліщук Ф. Григорій Сковорода. Життя і творчість. Київ: Дніпро 1978 р.262 с.
8. Посохова Л. Харківський колегіум. Х: 1999. 168 с.
9. Сковорода Г. Сад божественних пісень. Вірші байки діалоги притчі / за редакцією Б.А.Деркач. Київ: Дніпро. 1988. 321 с.
10. Сковорода Г. Повне зібрання творів: у 2 т. Київ: 1973.
11. Ушкалов Л., Марченко О. Нариси з філософії Григорія Сковороди. Харків: Основа. 1993.152 с.

ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ НА ВИХОВАННЯ МОЛОДІ В ЕПІСТОЛЯРНІЙ СПАДЩИНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Для української педагогічної думки постать Григорія Сковороди має непересічне значення. Його творчість високо оцінили І. Котляревський, Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, Г. Квітка-Основ'яненко, Є. Гребінка, П. Грабовський, В. Каразін, І. Мечніков, Л. Толстой, О. Потебня, П. Куліш. Йому присвятили свої твори П. Тичина, М. Рильський, А. Малишко, Д. Павличко, І. Драч, Б. Олійник, В. Шевчук та багато інших літераторів, філософів, науковців. Художні, наукові праці, а також епістолярну спадщину великого мислителя-педагога вивчають та аналізують у різних країнах всієї планети, оскільки висловлені там ідеї стосуються одвічних цінностей, тому не втрачають своєї актуальності й нині.

Мета статті – проаналізувати педагогічні погляди на етико-моральне виховання молодого покоління в епістолярній спадщині Григорія Сковороди.

У своїй філософській, літературній і педагогічній творчості Григорій Сковорода велику увагу приділяє етико-моральному вченню, при цьому часто спирається на надбання народної мудрості, а також вдячно посилається на висловлювання та афоризми відомих античних філософів: Епікура, Езопа, Плутарха, Сенеки, Платона, Аристотеля, Сократа та багатьох інших, чії праці він вивчав за першоджерелами. Етично-естетичного змісту трактатів набувають навіть листи Сковороди до Михайла Ковалінського, кращого учня, вірного друга, послідовника, що становлять безцінну спадщину мудрих думок, порад, підказок, повчань, які до сьогодні залишаються актуальними. Варто лише вдумливо перечитати їх, уважно проаналізувати кожний рядок тексту, і результатом, безумовно, стане зміна поглядів на велику кількість життєвих проблем людини, які, скоріше за все, перестануть бути проблемами.

«Як тільки з'явиться в тебе бажання поговорити зі мною, – пише Григорій Сковорода в листі від 9 липня 1762 року, – поглянь на ці вислови, і тобі здасться, ніби ти розмовляєш зі мною; згадуй при цьому які розмови любить вести твій друг. Отже, перша сентенція хай буде така: 1. ...Найкращий путівник в старості – це мудрість, ... тобто наука, бо людину в старості залишає все, крім науки. 2. ...Прекрасна і велична любов до чесноти. Бо неможна не поважати того, в кому вбачаєш оселю чесноти; адже де любов до чесноти, там повинна бути гідність. 3. ...Маючи друзів, вважай, що ти володієш скарбом. Ніщо, каже Сенека, так не радує, як вірна дружба. 4. ...Прекрасне важке. 5. ...Короткий шлях до

зла. Але прийми один вислів із святого письма... “Великим надбанням є благочестя разом з помірністю. Благочестю властиво шанувати бога і любити ближнього”. Другими словами це ...називається покоем душевним, при якому людина задоволена своєю долею. Оце тобі на пам’ятку від мене: будь задоволеним тим, що маєш» [5, с. 221–222].

Кожний рядок, написаний Григорієм Сковородою, має свою цінність. Наприклад, у наступному листі він закликає Михайла самотужки вивчати грецьку мову і радить, як це краще робити: «Отже, наслідуй пальму: чим сильніше її стискає скеля, тим швидше і прекрасніше здійснюється вона догори. Це – те дерево, яке дається в руки мученикам-переможцям, як це можна бачити на іконах. Знаходь годину і щоденно потроху, але обов’язково і саме щоденно, підкидай в душу, як у шлунок, слово або вислів... Чим повільніше будеш вивчати, тим плодотворніше навчання. Повільна постійність нагромаджує кількість більшу від сподіваної» [5, с.223]. Напевно, що така порада знадобиться і в наш час для вивчення чужоземної мови, що є важкою працею, але необхідною для пізнання різних наук.

У мандрівного філософа було багато друзів, він умів їх вибирати, умів товаришувати, а також приділяв багато уваги питанням дружби і любові у своїх творах, у листах, особливо у спілкуванні з молоддю. Так, у листі за жовтень 1762 року Григорій Сковорода, турбуючись, щоб його учень не потрапив під негативний вплив своїх однолітків, переконує: «...нам треба найретельніше дбати про те, щоб, обираючи друзів, цю найліпшу окрасу життя, більше того – неоціненний скарб, через недбальство не натрапити на щось підроблене і мнимо, що називається підлесником...». І наводить висловлювання Плутарха: «З самого початку слід мати на увазі постійність і послідовність справжнього друга: чи постійно він тому ж радіє, те ж схвалює, і чи скеровує він життя своє за одним зразком... Підлесник же... не вибравши собі певного способу життя, який би йому подобався, а не іншому, наслідуючи іншого і до нього пристосовуючись, отже, не є простою людиною або людиною одного способу життя, але мінливого і різноманітного: з одного виду він раптом переходить в інший» [5, с. 229]. На думку мислителя, головне, що характеризує людину як товариша, є його моральні якості, серед яких чесність – обов’язкова умова, інакше це буде прихований і небезпечний ворог.

Ще в одному листі Сковорода пише: «...на думку Платона, вища несправедливість полягає в тому, щоб здаватись справедливим і не бути ним». Такий несправедливий «друг», продовжує, обурюючись, Григорій Сковорода, «...вкрадаючись у довір’я, вивідуючи таємниці, прагне до того, щоб заподіяти шкоду простій і необачній людині і навіть зовсім згубити її... Це посланці сатани, прикриті людським образом. ... Який злий геній скеровує їх на прості серця? Що в них спільного з людьми щирими, які не знають і не мають ніяких хитрощів? ...Діаметрально, як кажуть, протилежні вони такого роду натурам і нападають на них, як вовки, безсумнівно, заради вигоди. З таких людей робляться брехливі друзі, фальшиві апостоли, еретичні вчені, тирани, тобто

погані царі, які, пробравшись у надра держави, в лоно церкви, шляхами хитрощів проникаючи, нарешті, в самі небеса, змішують небо з землею, часто весь світ потрясають смутами» [5, с. 242].

Продовжуючи тему дружби в іншому листі до Ковалінського, Григорій Сковорода висловлює своє захоплення Плутархом: «Безсмертний боже! Як він описує дружбу!» і наводить його цитату: «Як монету, так і друга, слід випробувати раніше, ніж він буде потрібний, щоб пізнати його не після того, як ми постраждали. Треба мати досвід у пізнаванні підлесника, щоб не зазнати неприємностей. В протилежному разі ми опинимося у становищі тих, хто, покуштувавши, нарешті, отруту, відчув, що вона смертельна». А від себе «український Сократ» додає: «Нема нічого небезпечнішого, ніж підступний ворог, але немає нічого отруйнішого від удаваного друга... таких найбільше слід остерігатися. Жоден диявол ніколи не приносить лиха більше, ніж такі удавані друзі» [5, с. 246–247]. Прочитавши такі рядки, будь-хто краще придивиться до своїх друзів. Сковорода саме так і хотів: примусити бути пильним, адже краще послухати мудрої поради, ніж опинитися у важкому чи безвихідному становищі, спілкуючись із небезпечними «друзями».

І знову звернемося до його листів. Лист до Михайла від 23 листопада 1762 року Сковорода починає так: «Прохаєш дати тобі поради... про те, з якими друзями підтримувати тобі зв'язок? З хорошими – відповідаю я коротко. А з хороших лише з тими, до кого в тайниках серця ти по натурі схильний... Але цього можна лише бажати, мати ж – це інша справа. Істинно добра людина, тобто християнин, трапляється рідше від білої ворони... Що ж робити? Слід підтримувати зв'язок з тими, які кращі, ніж інші, які звичайно вважаються просто добрими. Обирати слід щирих, постійних і простих. Про щирю душу кажуть, що вона не задрісна, не злобна, не підла. Прості – не дурні, але відкриті, не брехливі, не облудні...» [5, с. 251–252]. А оскільки таких людей теж мало, пише Сковорода, тому найправильніше мати за друзів священні книги, бо серед людей є такі хитрі, спритні й безчесні пройдисвіти, що обдурюють і особливо нападають на простих, маючи надію на здобич. Григорій Сковорода просить учня зважити на його досвід і скористатися порадами, щоб не пропасти через свою необережність, випробовуючи долю [5, с. 252].

Григорій Сковорода, звертаючись у листах до свого найкращого друга, яким для нього був його здібний учень Михайло Ковалінський, кожного разу підкреслював безмежну любов до нього. В одному з таких листів він проголосив велике значення і роль любові в житті: «Хіба Христос не встановив, що відзнакою його учнів є взаємна любов? Хіба не любов все поєднує, будує, творить, подібно до того, як ворожість руйнує? ... Хіба не мертвою є душа, позбавлена істинної любові, тобто бога? Хіба всі дарунки, навіть ангельська мова, не є ніщо без любові? Що дає основу? – Любов. Що творить? – Любов. Що зберігає? – Любов, любов. Що дає насолоду? – Любов, любов, початок, середина і кінець, альфа і омега» [5, с. 277]. Краще,

ніж сказано Григорієм Сковородою про любов немає чого додати.

Але інколи бувають протилежні ситуації, коли знайомий чи колега ставиться до вас неприхильно. Таку проблему Григорій Сковорода вирішує в наступному листі до Ковалінського: «Учора ти скаржився на одного з неприхильних до тебе. Що ж робити? Така людська чернь: честолюбна, дратівлива, самолюбна, і, що найгірше, брехлива й заздрісна. Ти не можеш знайти жодного друга, не знайшовши разом з ним двох-трьох ворогів. Як дуже вірно сказано, що той, хто не має ворогів, не має також і друга» [5, с. 344]. Мудрий філософ вважає, що бути дружелюбним – це натура людини, риса його характеру, і для підтримки такої думки цитує Плутарха: «Задатки чеснот та інші найпрекрасніші властивості, що закликають до любові, – це божий дар; їх ніхто не може здобути, вони – ласка божа. Коли люди їх позбавлені, їм лишається тільки заздрити, додаючи до природного нещастя нове, створене самою людиною, тобто порочність душі, яка створюється під впливом звички. Таким чином, люди не гідні любові не стільки з несправедливості природи, скільки тому, що одержані ними від бога скромні здібності вони псують і, незадоволені своєю долею, заздять, ремствують» [5, с. 344]. Далі Григорій Сковорода пояснює своєму учневі: «Такі ті, які на тебе гніваються і тебе ненавидять, вони вічно скаржаться, заздять, хваляться, щоб не показати свого убозтва, яке вони в глибині душі усвідомлюють і яким мучаться. Їх ти уникай, не товаришуй з ними. Вітай їх, говори ввічливо і, якщо потрібно, допомагай їм, але як звичайним знайомим, а не як вірним друзям» [5, с. 344].

13 листопада 1762 року Григорій Сковорода посилає у листі до свого друга вірш [5, с. 248–249], який він склав для нього, де кожний рядок щиро наставляє на добро:

Григорій Савич

*Бажає своєму Михайлові радуватися в господі!
О, солодкий шлях життя, коли совість чиста!
Тоді аттічний мед краций за нектар і амброзію!
Тому веселе обличчя, і жива надія прикрашає чоло.
Тому в благочестивих завжди стільки радощів!
Надія їх не залишає ні під час хвороби, ні навіть у смерті.
Навіть по смерті їхнє лице радісне.
О Михайле, Михайле! В юності будь безгрішним,
Якщо хочеш бути милим богові.
О, не шукай поза собою найвищих благ.
Христос учить, що царство боже в нас.*

А також додає: «Нагоду до написання цього вірша дав сьогоднішній день во святих отця нашого Йоанна Златоуста; надсилаю тобі в подарунок такий його золотий вислів: «Ніщо звичайно не приносить нам такої радості, як чиста совість і добрі сподівання» [5, с. 248–249].

Кожен лист мудрого вчителя безцінний, бо відісланий у майбутнє всім, хто хоче бути його учнем. Він не шкодував свої знання і природні здібності заради добрих людей. Люди твердили, що ті родини, у хаті яких

побував мандрівний філософ, ніколи не покидало щастя [16, с. 15], очевидно, що спілкування з думками Сковорода, які він залишив на сторінках своїх нетлінних рукописів, теж безслідно пройти не може.

Читаємо рядки, написані народним просвітителем, і помічаємо, що в них немає нічого зайвого чи незначного, несуттєвого, підтвердження своїм істинам він часто знаходить в істинах античних філософів. Так, у ще одному листі до учня Григорій Сковорода повчає, посилаючись на приклад життя Платона: «Дивись про що дбали найкращі мужі – не про багатство і т. д. Не дивно тому, що вони добре завершили життя. Бо як хто посіє в юності, так пожне в старості. Хочеш бути легким і здоровим старцем? Додержуйся в юності тверезості і непорочності. Подумай про це!» [5, с. 259].

Григорій Сковорода наполегливо радив своєму учневі дбайливо ставитися до свого здоров'я, про що нагадував у багатьох листах. Основну причину будь-якої хвороби він вбачав у неправильному харчуванні. «Найдорожчий Михайле! – пише Сковорода. – Деякі, як говорить Сократ, живуть, щоб їсти і пити, а я ж – навпаки» [5, с. 264]. Далі він пише, що більшість людей до нестями об'їдається м'ясом і обпивається всякими хмільними напоями, тому і не дивно, що за такою причиною ідуть хвороби, тоді як, наприклад, Сократ навіть серед чуми залишився здоровим, бо звик до найсвятішого життя, до простої і помірної їжі. А ще Г. Сковорода говорить: «Послухай Плутарха, який вважає причиною всіх хвороб надлишок вологи в тілі» [5, с. 265]. І нарешті він просить: «... не шкодь і не руйнуй свого тіла... але зроби його тоншим, скорочуючи надмірну їжу і уникаючи вогню, породженого вином, звідки всі пороки душі, а з останніх, у свою чергу, – всі хвороби тіла» [5, с. 265–266].

Іншого разу вчитель, хвилюючись про здоров'я Михайла, надсилає йому ще одну пораду: «Я хочу, щоб в ці весняні дні ти менше спав і вживав холоднішу їжу». Далі пояснює, що Гелен, другий після Гіппократа батько лікарів, міркуючи про здоров'я, висловив думку, що з гарячої їжі розвивається зайва вологість, а звідси катар, який всі лікарі вважають причиною всіх хвороб [5, с. 290]. А коли Михайло сповістив про хворобу брата, Сковорода теж небайдуже йому відповів: «Однак не слухай необачно випадкових людей, що рекомендують ті або інші ліки. У жодній галузі в народі нема такої великої кількості знавців, як у медицині, і нема нічого такого, про що б народ так мало знав, як про лікування хвороб. За винятком загальноновживаних простих ліків, відкидай всі» [5, с. 226]. Григорій Сковорода був надзвичайно обдарованою людиною, він цікавився різними науками, його поради приносили добро, допомагаючи людям.

Сковорода при нагоді ненав'язливо, але постійно нагадує учневі про необхідність бути чесним і вдячним: «Бувай здоров, найдорожчий, і люби разом з добрими науками чесноту, джерело всякої втіхи, і відплачуй нам любов'ю за нашу любов» [5, с. 268]. Він наполегливо переконує хлопця присвячувати себе книгам, а для заохоти підтверджує це словами Еразма: «Пам'ятай, що ніщо не минає так швидко, як юність» [5, с. 273] і продовжує

словами Плінія: «Втрачений той час, який ти не використав на навчання» [5, с. 273].

Майже кожне речення в листах Григорія Сковороди можна виокремити як афоризм, що містить глибокий зміст в лаконічному висловлюванні, примушуючи думати і запам'ятовувати, аналізувати і оцінювати, доводити і пояснювати. Ось, наприклад, деякі з них:

- Учись на прикладах інших, не будеш знати горя [5, с. 302].
- Досвід – наставник дурнів [5, с. 302].
- Турбується про порядок всесвіту, а про непорядок у власних справах і не думає [5, с. 302].
- Хіба не з хвороб душі народжуються і тілесні хвороби? [5, с. 309].
- Заглуши і приборкай пристрасті твоєї душі і вже тепер звикай панувати над ними [5, с. 310].
- О, якби у мене був духовний меч! Я б знищив у тобі скупість, убив би розкіш і дух нетверезості, вразив би честолюбство, розтрощив би марнолюбство, вигнав би страх перед смертю й бідністю. О найсвятіша тверезість! О добра бідність! О спокій душевний! Як мало людей знає вас! [5, с. 310].
- Хіба коли-небудь була дружба поміж скупими? Або між честолюбними? [5, с. 330].
- Треба терпіти, треба молитися, і ніколи зло не буде мати більше сили, ніж мудрість [5, с. 331].
- Після пережитих випробувань невдовзі я зовсім розтрощу диявола з його слугами не залізом, але зброєю мудрості, невинності, чистоти і терпіння [5, с. 331].
- Неправда гнобить і протидіє, але тим сильніше моє бажання боротися з нею [5, с. 332].
- Не умишляй зле, не плямуй правиці кров'ю, уникай говорити брехню, говори тільки істину [5, с. 333].
- Похвально не подобатися поганим. Чи лихословлять вони, чи обурюються, ти вперто продовжуй іти шляхом добра... Можливо, і ми не з такою приємністю відчували б близькість один до одного, якби не зустрічали протидії з боку таких людей [5, с. 333-334].
- Через нерозсудливість сердиті ті, кому погано [5, с. 347].
- Здоровий розум робить легким будь-який спосіб життя, будь-яку зміну [5, с. 347].
- Як черевик і ступня не обернені в різні сторони, так і нахил душі створює відповідне собі життя [5, с. 347].
- Не звичка робить життя приємним, а розсудливість створює найкращий спосіб життя [5, с. 347].
- Не слід з роздратуванням ставитися до обставин, бо воно не допоможе; добре буде тому, хто правильно використовує існуючий стан речей [5, с. 347].
- Ні про що не турбуватися, ні за що не переживати – значить не жити,

а бути мертвим, адже турбота – рух душі, а життя – це рух [5, с. 350].

– Що може бути солодшим, як коли тебе любить і прагне до тебе добра душа? [5, с. 351].

Українське сьогодення вимагає формування особистості сквородинівського типу, якій під силу буде творення українського духовного простору, утвердження української ментальності. Усе це й актуалізує звернення широкого загалу до творчої спадщини Григорія Сковороди, котра показує, як людина може розкритися у різноманітних сферах суспільного буття. Твори Григорія Сковороди не потребують пояснень чи коментарів, їх треба читати в першоджерелах, як і Біблію їх кожен розуміє по-своєму. Про це влучно писав Д. Чижевський: «Можливо, про жодного філософа у світі не висловлено таких розбіжних думок, як про Сковороду» [17, с.167], тому вивчення й аналізування творчості великого філософа, педагога буде продовжуватися стільки, скільки існуватиме людство, і кожен віднаходитиме власні «сродні» елементи у філософсько-педагогічному спадку українського Сократа.

Література

1. *Григорій Сковорода і сучасність. Матеріали наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті філософа 11-12 листопада 1994 р. Полтава: ПДПУ ім. В. Г.Короленка, 1994. 82 с.*
2. *Галаур С. Муравським шляхом у Сковородинівку. Урядовий кур'єр, 2010. №377. С. 11.*
3. *Григорій Сковорода: На зламі епох. Матеріали V Всеукраїнської наукової конференції 20 – 21 травня 2010 року. Сковородинівка, 2010. 176 с.*
4. *Григорій Сковорода. Повне зібрання творів у двох томах. Том 1./ За редак. В. І. Шинкарук. Київ, 1973.*
5. *Григорій Сковорода. Повне зібрання творів у двох томах. Том 2./ За редак. В. І. Шинкарук. Київ, 1973.*
6. *Григорій Сковорода. Твори у двох томах. Том 1. Поезії. Байки. Трактати. Діалоги. Київ: ТОВ «Видавництво “Обереги”», 2005. 528 с.*
7. *Григорій Сковорода. Твори у двох томах. Том 2. Трактати. Діалоги. Притчі. Переклади. Листи. Київ : ТОВ Видавництво «Обереги», 2005. 480 с.*
8. *Деркач Б. А. Г. С. Сковорода – письменник. Київ, 1972. С.5–21.*
9. *Деркач Б. Народний філософ, поет-гуманіст. Григорій Сковорода. Вибрані твори . Київ, 1971. С.5–19.*
10. *Драч І. Ф., Кримський С. Б., Попович М.В. Григорій Сковорода. Біографічна повість. Київ, 1984. 216 с.*
11. *Жулинський М. Григорій Сковорода. Дивослово. 2004. № 6. С. 29–32.*
12. *Зуб Т. С. Велетень думки і слова. До 270-річчя від дня народження та 200- річчя з дня смерті видатного українського філософа-гуманіста і поета Г.С.Сковороди. Полтава: Видавництво «Криниця», 1992. 40 с.*
13. *Іванько І. В. Григорій Сковорода. Київ: Наукова думка, 1983. С. 5–32.*
14. *Мишианич О. Григорій Сковорода. Т. 1. Київ : Обереги, 2005. С.9–35.*
15. *Ушаков Л. В. Григорій Сковорода. Харків : Фоліо, 2009. 123 с.*
16. *Цимбалюк М. Серце тоді насичується, коли освічується. Українська мова та література. 2011. № 19–20. С.15–23.*
17. *Чижевський Д. І. Філософія Г.С. Сковороди. Філософські твори у 4 томах. Том 1. Київ: Смолоскип, 2005. С.167.*

Хоменко Є. Г.

*доктор філософії, Національний університет «Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка», Полтава, Україна*

ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА Г.С. СКОВОРОДИ – ЯК ПЕРЕДУМОВА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

В умовах сьогодення – військового стану на території нашої держави, військової агресії сусідньої держави по відношенню до України, прагнення позбавлення цілісності та суверенності нашої держави, як ніколи актуальними постають питання національного виховання підростаючого покоління. Адже національна ідентичність формується поступово, під час соціалізації особистості, і відповідно – виховний вплив має неперервний та довгостроковий результат.

Як зазначають Кіпенський А.В., Яценко О.М., саме у період криз, економічних і соціальних потрясінь у розвинутих країнах зазвичай намагаються всіма можливими засобами виправити ситуацію, забезпечити права та свободи громадян, підвищити рівень їхнього життя. Разом з тим у суспільстві спостерігається підвищення інтересу, особливо в молоді, до свого національного статусу, до своєї національної ідентичності та до свого майбутнього. Зрозуміло, що в такі періоди потрібна консолідація всіх верств населення задля скорішого досягнення загальної мети, яка може бути сформульована у вигляді національної ідеї [4].

Згадуючи історію української державності, варто наголосити що уся історія пронизана духом боротьби народу України за свободу та незалежність. Ця боротьба була пов'язана з певною ідеєю, що мала об'єднувати людей, спрямовувати їхні зусилля для досягнення бажаної цілі – єдності, загартувати їхній вільний дух на шляху до цього. Сьогодні Україна знову стоїть на порозі нової історії, адже гартується наша незалежність, наша свобода та національна єдність. Настав такий момент історії, коли наявність національної ідеї та послідовна боротьба за її втілення в життя стають однією з важливіших умов для збереження нашої держави та волі народу в майбутньому [7].

Слід відзначити, що в радянські часи тема національно-політичної свідомості якщо й не заборонялася, то перебувала під потужним тиском класової ідеології. Окремі аспекти розвитку української національної свідомості відображені у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема В. Андрущенка, В. Антоненка, Дж. Армстронга, О. Бабкіної, А. Бичко, В. Буцєвицького, Е. Вільсона, Г. Грабовича, О. Забужко, Д. Міллера, Т. Кузьо, М. Кеннеді, М. Шульги, Р. Шпорлюка та ін.

Розглядаючи «національне виховання», ми дотримуємося визначення, що це створена упродовж віків самим народом система поглядів, переконань, ідей, ідеалів, традицій, звичаїв та ін., покликаних формувати

світоглядну свідомість та ціннісні орієнтації молоді, передавати їй соціальний досвід, надбання попередніх поколінь. Науково обґрунтоване, правильно організоване національне виховання відображає історичну ходу народу, перспективи його розвитку [3].

Визначаючи національну свідомість, варто звернути увагу на цілісну систему духовних феноменів нації, які, сформувавшись у процесі її історичного розвитку, відображають основні засади буття нації. Тож, варто розглядати формування національної свідомості українського народу, спираючись на погляди видатних митців минулого, які її формували у своїх творах. Зокрема, слід згадати відомого пророка минулого – Григорія Сковороду, який свого часу ніби пророкував події сучасності.

Педагогічні погляди Г.С. Сковороди базуються на традиціях національної етнопедагогіки. Він вважав, що кожний народ – це індивідуальність. І ні в якому випадку не треба змішувати їхні звичаї, думки та духовний лад. Сковорода пропустив через свій розум і серце, як через призму, величезні здобутки національної народно-педагогічної скарбниці, сприйняв, осмислив, оцінив і відобразив її в тому вигляді у своїх літературних і педагогічних творах, у якому її могли розуміти більшість висококультурних, малописьменних і зовсім неосвічених верств тодішньої української нації. Григорій Сковорода відкрив метафізичну сутність національної культури, яка є духовною самоцінністю, відзначається багатомірністю мистецького досвіду і тому відкрита для поєднання з універсальною загальнолюдською традицією. Філософ відчував недостатність свободи українця, бачив звуження можливостей для української людини реалізувати себе у власній культурі та посилення процесів «втягнення» носіїв національної культури в орбіту культур інших народів, передусім російського та польського [11].

Спадщина Григорія Сковороди дає чіткі орієнтири для виховання високоморальної нації, є унікальною скарбницею виховання молоді на засадах християнської моралі, чесності та високої духовності. Завдяки вдалому поєднанню біблійної лексики та української мови мислитель яскраво і неординарно розкриває сутність християнських заповідей. Він, як утверджувач практичної моральної філософії, не оминає увагою жодного правила добропорядності християнина. Християнські мотиви наскрізно проходять через усю творчість Григорія Сковороди і посідають найголовніше місце [10].

У дусі народної мудрості він пропонує виховувати в дітей помірність бажань, повагу і любов до батьків, зважати на природу, нахили, інтереси дітей, їх обдарування. На його думку, мета виховання— «підготовка вільної людини, гармонійно розвиненої, щасливої, корисної для суспільства, людини, здатної жити і боротися» [5].

У формуванні національної свідомості важливе місце посідає поняття національної ідентичності. Англійський соціолог Ентоні Д. Сміт у роботі «Національна ідентичність» підкреслює, що ідеї націоналізму – це ідеї

незалежності, ідентичності, аутентичності, єдності й братерства, які формують взаємопов'язані мову та манеру роздумів, що відображається в певних символах і церемоніях [8].

Формування національно-патріотичного виховання неможливо без розуміння важливості рідної мови у вихованні дитини. Український учений О. Левитський, розглядаючи проблему важливості й необхідності вивчення рідної мови в школі, порушував питання про національний характер виховання і доводив, що «національне виховання – це найперша вимога передової педагогії», це вшанування звичаїв, побуту, серед якого росте дитина, навчання українських дітей рідною мовою. При цьому він спирався на ідеї К. Ушинського щодо рідномовного навчання. «Мова – це найживіша та найміцніша сув'язь, що єднає і минулі, і теперішні, і майбутні покоління в одну, якусь велику, історичну живу суцільність. Мова не тільки виявляє через себе здатність народу до життя, вона є – саме життя», – наголошував науковець [7]. Він називав рідну мову важливим засобом національного виховання.

Виховання справжнього патріота не є легкою й швидкою справою. Адже необхідно сформувати певний комплекс якостей характеру, який би відповідав менталітету української нації та відбивався у національній ідеї. При цьому націю треба розуміти не як спільноту людей будь-якої окремої національності, а як народ, який має власну державність, суверенність й політичну єдність. Для такого народу національна ідея – це всіма усвідомлена найбільш актуальна й перспективна мета, на шляху до якої нація спроможна якнайповніше розкрити й реалізувати свої потенційні можливості, зробити помітний внесок у розвиток людської цивілізації та посісти гідне місце серед інших спільнот світу [4].

Розглядаючи проблему національно-патріотичного виховання у психологічному аспекті, слід згадати формування вищих моральних почуттів, зокрема патріотизму у виховному процесі підростаючого покоління. Патріотизм передусім слід розуміти як любов до своєї Батьківщини та свого народу, яка виражається у творчій діяльності, що спрямована на розбудову України суверенною, правовою, демократичною, соціальною державою. Зважаючи на суспільно-політичні події сьогодення, бачимо стрімкий розвиток патріотичних почуттів підростаючого покоління, адже війна вносить свої корективи. І якщо декілька років тому ми мали справу з «псевдопатріотизмом», який має лише формальний зміст, то сьогодні спостерігаємо справжній патріотизм, як любов до Батьківщини, відчуття єдності та приналежності до нації, суспільної боротьби за свободу нашої держави.

Великого значення розвитку моральних якостей у підростаючого покоління надавав і Г.С. Сковорода у своїх працях. Він запропонував свою філософію освіти — “філософію серця”, вивівши таким чином освіту з “академічних стін” у вимір моралі та практичного життя. Серце, за Г. Сковородою, — духовне осердя людини, єдність її думок, почуттів і

прагнень. Моральне виховання філософ убачав у формуванні в дітей таких чеснот як добродієність, справедливість, доброзичливість, вдячність, стриманість, поміркованість, скромність, терплячість, мужність, працьовитість, а також милосердя та гуманізм. Джерелом усіх знань, зокрема моральних, мислитель вважав практику. Тому радив педагогам приділяти якомога більше часу контактуванню дитини із соціальним середовищем, де, по-перше, вона засвоює моральні правила, а по-друге, адаптується до його умов [2].

Ідеї морального виховання Г. Сковороди мали своє відображення у практичних порадах й інших науковців. Зокрема, Для реалізації надзвичайно важливого завдання національного виховання дітей і молоді, В.Дурдуківський пропонував використовувати апробовані в очолюваній ним школі засоби: шкільні дитячі ранки й вечори, присвячені відомим національним діячам і визначним історичним подіям; шкільні свята на вшанування українських письменників. Переконливо звучить його думка: «Здається, нема потреби довго говорити про велике значення рідної літератури, рідного слова в справі національного виховання дітей, в справі утворення міцного національного ґрунту для їх дальшого нормального розвитку» [1]. Педагог радив фахівцям розробити програми шкільних свят і дібрати необхідний матеріал, а також із власного досвіду підходи до їх проведення. Таким чином реалізується принцип спільної діяльності з вихованцями, можливість розширювати межі національно-історичного знання а також практикуватися у розмовній українській мові, що є надважливо для національного виховання.

Український гуманіст Г Сковорода щиро переймався вихованням молодого покоління, вважав, що молодь, глибоко засвоївши християнські моральні цінності, повинна зрозуміти основні складові щастя, щоб жити в гармонії із собою та зовнішнім світом. У своєму творі "Начальная Дверь ко Християнскому Добронравію 1780 года" він просто і доступно подав власне розуміння щастя. Зміст щастя він вбачав у всьому що є навколо, його не потрібно шукати у далеких світах, воно проявляється у всіх сферах життя, якщо людин може його досягнути і зрозуміти [10].

При виховання підростаючого покоління, необхідно зважати на вікову категорію вихованців, зважати на провідну діяльність даного вікового періоду та особистісні новоутворення дитини. Так, говорячи про національно-патріотичне виховання, безумовно, маємо розуміти що базис повинен закладатися саме у родини. Спираючись на праці Г.С Сковороди, погоджуємося, що джерелом усіх знань є досвід, практика, життя. Сковорода відстоював принцип свідомого засвоєння знань. Він вважав, що знання потрібно здобувати не лише з книжок і пояснень учителя, а й з навколишньої дійсності, в спілкуванні з природою та в процесі практичної діяльності. Тільки тоді знання стають міцними й цінними, коли знаходять своє практичне застосування. Тож виховання, яке починається із родинного і переростає у освітнє середовище, повинно мати однакову

спрямованість, цінності та мораль, лише тоді воно буде найефективнішим[9].

Говорячи про національно-патріотичне виховання, варто зважати на розвиток самосвідомості підростаючого покоління, особливо у підлітковому віці. Якщо у молодшому віці національне виховання впроваджується через особистий приклад вихователів і батьків, то для підлітків важливим є становлення самосвідомості, як підґрунтя самовиховання національного спрямовування. Виховання в молоді самосвідомості спирається на передусім патріотичне виховання, яке передбачає:

- принцип національної спрямованості, що означає формування національної самосвідомості, виховання любові до рідної землі, українського народу, шанобливого ставлення до його культури; поваги до культури всіх народів, які населяють Україну; здатності зберігати свою національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави;
- принцип самоактивності й саморегуляції, який формує здатність до критичності й самокритичності, до прийняття самостійних рішень; виробляє громадянську позицію особистості, почуття відповідальності за її реалізацію в діях та вчинках;
- принцип полікультурності передбачає інтегрованість української культури в європейський та світовий простір, створення для цього необхідних передумов: формування відкритості, толерантного ставлення до різноманітних ідей, цінностей, культури, мистецтва, вірувань інших народів; здатності диференціювати спільне і відмінне в різних культурах, спроможності сприймати українську культуру як невід'ємну складову культури загальнолюдської;
- принцип історичної і соціальної пам'яті спрямований на збереження духовно-моральної і культурно-історичної спадщини українців та відтворює її у реконструйованих і осучаснених формах і методах діяльності;
- принцип міжпоколінної наступності, який зберігає для нащадків зразки української культури, етнокультури народів, що живуть в Україні.

Отже, можна погодитись із тими вченими політологами і філософами, які визнають, що національна ідея — це ментальна форма сприйняття глибинної сутності свого народу, в якій відображена його духовна першооснова, мета та фундаментальні принципи існування, що пронизує собою все національне буття та зумовлює суспільний розвиток. Характер цієї ідеї визначається менталітетом народу, ступенем розвитку його духовної й матеріальної культури, статусом на міжнародній арені, і завданнями, які становить перед ним та чи інша історична епоха. Сформована національна ідея, стрижнем якої є національний ідеал, піддається корегуванню часом і наповнюється новим історичним змістом [12].

Григорій Сковорода великого значення надавав ідеї національної спрямованості виховання, адже поєднуючи ідею народності і розумового виховання, мислитель наполягав на необхідності навчання всіх дітей, незалежно від їхнього соціального стану. Школа має бути доступною кожному, вона повинна враховувати інтереси кожної особистості. Зважаючи на події сьогодення, варто звернути увагу на принцип національної спрямованості, адже в умовах військової агресії чітко формується національна самосвідомість на «практиці», а не в академічній освіті, виховання любові до рідної землі, українського народу, шанобливого ставлення до його культури, а точніше повернення до історичних праць та поглядів саме українських мислителів, митців та політичних діячів [3].

Виховання любові до рідної землі тісно переплітається з трудовим вихованням, адже саме у діяльності, у практичній активності можуть зароджуватися моральні почуття поваги, відповідальності та самостійності. Велику увагу питанням організації трудового виховання дітей приділяв і Г. Сковорода, який запропонував принципи, котрі включали до себе ідею «сродності», як основу розвитку особистості. Організація трудового виховання дитини, за Г. Сковородою, була обов'язком родини, а обов'язком учителів науковець уважав урахування і розвиток у дітей того, що закладено в них від «природи», допомогу щодо удосконалення вроджених здібностей. Педагог трудове виховання особистості розглядав у якості основи формування працьовитості – як важливої якості, для досягнення «щастя» особистості. Працю визначав критерієм моральності. Наприклад, у «Байках Харківських» дослідник наголошував на тому, що для того, щоб мати добро, необхідно постійно працювати [13].

Отже, основним внеском Сковороди у розвиток української педагогічної думки є вчення про пізнання внутрішнього єства особистості, виховання внутрішньої свободи людини та її індивідуальності, підготовка вільного громадянина країни, гармонійно-розвиненого, щасливого, корисного для суспільства, який здатний жити, боротися та досягати вершин успіху.

Педагогічна спадщина Г.С.Сковороди і досі актуальна для нашої системи освіти. Про це свідчить тривала дискусія між сучасними прибічниками «гармонійно-цілісного» підходу, який базується на пізнанні себе внутрішнього, досягнення зовнішньої гармонії з собою та цілим світом, шляхом досягнення гармонії внутрішньої, тобто самим з собою, виховання людини та його альтернативи – релятивістсько-плюралістичного та індивідуалістичного [9].

Отже, підсумовуючи вище сказане, можна зробити висновок: Сучасна українська педагогіка вкрай потребує системного підходу для впровадження в практику діяльності загальноосвітніх шкіл принципів українського національного виховання та християнської моралі. Не менш важливим напрямком діяльності науковців, вчителів-практиків є

осмислене застосування педагогічних надбань саме українських філософів та педагогів, зокрема Г. Сковороди, Г. Ващенко та С. Русової.

Педагогічні ідеї Г.Сковороди знаходять своє віддзеркалення і в контексті сучасної української школи. Сковорода першим в історії української педагогічної думки висунув ідею природного виховання. Він був прихильником гуманістичного підходу у вихованні, прагнув до формування мислячої, чуйної, освіченої людини зі світлим розумом і гарячими почуттями, яка б жила на благо народу. Виховання людини, вважав він, повинно бути в родинних стосунках з її природою. Він першим у вітчизняній педагогіці поставив у центр уваги почуття дитини, її стосунки зі світом, її справи.

Список використаних джерел

1. *Бережна С. В. Національно-патріотичне виховання—важлива складова сучасного освітнього процесу. ХНУБА. 2017 р., С. 157.*
2. *Глушкова Л. І. Моральне виховання дошкільників засобами художньої літератури. Таврійський вісник освіти. 2016. №. 4. С. 40-45.*
3. *Енциклопедія сучасної України. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=71053*
4. *Кіпенський А.В., Яценко О.М. Від патріотичного виховання до громадянського суспільства. Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції, Харків, 4–5 травня 2017 р. Випуск 1 / Під ред. О.В. Воронянського, Ю.В. Журавльова. Харків: ХНУБА, 2017. С. 13.*
5. *Короленко В. Л. До проблеми морального виховання дітей дошкільного віку. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені ВО Сухомлинського. Педагогічні науки. 2015. №. 2. С. 101-104.*
6. *Кривцова Н. Психологічна філософія Григорія Сковороди. Проблема людини у філософії: Матеріали XXVII Харківських міжнародних сквородинівських читань. 2019. С. 219-227.*
7. *Левицький О. І., Курчаба О. Є. Патріотичне виховання як частина освітнього процесу студентів. 2022.*
8. *Майборода О. Л. Національно-патріотичне виховання як пріоритетний напрям формування сучасного громадянина-патріота. Патріотизм як основа сучасного виховання дітей та учнівської молоді.*
9. *Проблема людини у філософії: Матеріали XXVII Харківських міжнародних сквородинівських читань (ОКЗ «Національний літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди», 27–28 вересня 2019 року). Харків: Майдан, 2019. 454 с.*
10. *Стрілько В. Мотиви християнської моралі в творчості Григорія Сковороди як передумови формування засад українського національного виховання. Переяславські Сковорodinські студії. 2013. №. 2. С. 276-280.*
11. *Удовенко Е. О. Філософсько-психологічні аспекти розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку. Молодий вчений. 2018. №. 8.1. С. 99-104.*
12. *Чорний Д.В. Національна ідея: принципи патріотичного виховання. Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції, Харків, 4–5 травня 2017 р. Випуск 1 / Під ред. О.В. Воронянського, Ю.В. Журавльова. Харків: ХНУБА, 2017. С. 186.*
13. *Шмаргун В. М. Психолого-педагогічні ідеї у творчості ГС Сковороди. Науковий вісник НУБіП України. Серія: Гуманітарні студії. №. 295. С. 188-193.*

Чернишов В.В.

*кандидат філософських наук, доцент, Національний університет
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», м. Полтава, Україна*

ПОСТАТЬ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ: МІЖ РОЗМАЇТТЯМ ОБРАЗІВ ТА ДІЙСНІСТЮ

Вступ. Уже більше двохсот років, довкола життя, науки та творчого доробку Г.С. Сковороди точаться запеклі наукові (і не тільки) дискусії. Численні дослідники, у фокус уваги яких, так чи так, потрапив Сковорода і його творчість, намагаються осягнути його постать і ті тексти, які вийшли з під його пера. Результатом цих досліджень і дискусій стала поява великої дослідницької літератури, яка мала на меті прояснити і пояснити як фігуру Сковороди, так і його науку, витлумачити для «сучасного читача» незрозуміле у доробку мислителя. Проте, не без жалю, варто зазначити, що збільшення обсягу дослідницької літератури та інших публікацій, присвячених Сковороді, далеко не завжди призводило до прояснення його постаті, науки, так само як переклади його творів сучасними мовами часто не тільки не прояснюють, а навпаки затемнюють зміст його творів.

Григорій Сковорода – значна, але складна культурно-історична постать XVIII століття, але вплив його творчості виходить далеко за межі його історичного часу. Саме тому, можна сказати, що його життя і вчення, які тісно переплетені, є актуальними й понині, хоча, читаючи його праці, кожен, так чи так, інтерпретує їх, виходячи з власного досвіду, власних прагнень й уподобань, інтерпретуючи їх тією мірою, якою може їх осягнути.

Цей погляд, безперечно, ставить питання про можливість об'єктивного осягнення життя та творчості Григорія Сковороди. Проте, це питання, яке є радше риторичним, на нашу думку, воно не має вичерпної відповіді – так, Сковороду можна осягнути тією мірою, якою людина може пізнати іншого. Звичайно, можна розкласти відомі факти його життя, можна ретельно проаналізувати його тексти, але щось невловне залишиться, що інтуїтивно осягається як те надважливе, що є головним – саме це головне постійно вислизає, щойно ми намагаємось осягнути постать і науку Сковороди. Можливо саме тому, один із найпроникливіших дослідників життя та творчості Сковороди, харківський професор Леонід Володимирович Ушкалов (на превеликий жаль уже покійний) назвав свою останню книгу про життя та вчення Сковороди «Ловитва невловного птаха», та й сам Сковорода у своїй епітафії сказав про себе – «Мір ловил мене, но не поймал».

Проте, ця «невловимість Сковороди», жодним чином, на нашу думку, не знімає і не заперечує цінності доробків усіх тих, хто більше двох останніх століть досліджував його життя та творчість, хто щиро (а хто й не дуже щиро) прагнув осягнути його життя та науку – усі вони, так чи так,

прислужилися тій великій меті, яка так багато важила і для самого Сковороди – явленню істини, блага і краси Того, хто «більший, ніж наше серце, і він усе знає» (1 Йо. 3.20).

Головним методологічним принципом даного дослідження є поєднання дослідження історичної динаміки життя та творчості Сковороди зі статикою і цільністю його образу як цільної й довершеної особистості, яка торує свій шлях, зважаючи передусім на ті цінності, які так чи так здаються їх значущості й гідні наслідування, збереження та культивування – саме у цьому, на наш погляд, і є «увесь Сковорода».

Основна частина. В історії української культури та мислення, мабуть не знайдеться іншої такої постаті як постать Григорія Савовича Сковороди (1722-1794) – мислителя, про якого написано неоглядно багато й, у той же час, який так і залишився практично непізнаним. Феномен Сковороди до сьогодні продовжує випромінювати таємниче світло загадки, лишаючись каменем спотикання і яблуком розбрату для численних дослідників його життя та творчості. Сковорода неупинно відмовляється полишити царину таємниці.

Життя людини – одна з найглибших таємниць буття. Недарма у більшості містичних традицій людина уподібнюється глибині, а то й узагалі безодні. Що складнішою є особистість, що більше вона є багатогранною, тим складнішою і невичерпною є для іншого процес її пізнання – тим більше, якщо той, хто пізнає відділений від того, хто пізнається значною відстанню простору і часу, належить до іншої культурної парадигми, сповідує інші життєві цінності, а отже, має інші схильності, прагнення та пріоритети. За таких умов, освоєння й осягнення світу іншого – життя іншої особистості, навіть достатньою мірою документованого, є нелегкою справою, а іноді навіть нездійсненою справою. Будь-яка спроба такого осягнення, зазвичай обертається створенням хибного образу, який – як це не прикро – буде безмірно далеким від історичної правди буття особистості. Про Сковороду написано неоглядно багато, але що з усього цього є дійсно цінним? Що дійсно несе у собі хоча б потенціал наближення до розчаклування тієї таємниці, ім'я котрої – Григорій Савович Сковорода?

Метою цієї невеличкої розвідки є історико-філософське осмислення постаті Григорія Сковороди.

Головною методологічною установкою цього дослідження є установка на створення критичної історико-філософської реконструкції фігури Сковороди, що може бути досягнута, передусім, за допомогою звернення до свідчень самого мислителя. Ця установка реалізується за допомогою використання критико-аналітичного, герменевтичного, компаративного (порівняльного) і описового методів.

1. ОБРАЗИ ШОСТАСІ ЙОГО...

«Pro captu lectoris habent sua fata libelli...» – говорить Теренціян Мавр – «Доля книг залежить від їх сприйняття читачами...». Ці слова цілковито

підходять як до долі творів Сковороди, так і до його постаті, настільки виразної, що вона приваблювала увагу не тільки сучасників, а й – із плином часу – все нових і нових дослідників. Доля праць Сковороди була надзвичайно драматичною. Як це не дивно, але тільки у 2011 році з'явилося дійсно повне, академічне видання зібрання творів Сковороди. До того більшість учених і просто зацікавлених творчістю Григорія Сковороди були змушені знайомитися з його творчістю за виданнями, м'яко кажучи, недосконалими, повними помилок, а то й прямого спотворення оригінального тексту. Не важко уявити, наскільки це було несприятливим для адекватного сприйняття і розуміння постаті мислителя й утруднювало адекватну оцінку його творчості. Але, про твори Сковороди буде ще сказано нижче, коли мова піде про його творчість. Зараз же, наше завдання інше – потрібно виявити і виділити основні образи Григорія Сковороди, які були сформовані у процесі осмислення його постаті у вітчизняній та зарубіжній історико-філософській науці, установити й описати причини, що призвели до їх формування, вибудувати типологію цих образів.

Дослідження життя і творчості Григорія Сковороди розпочинається невдовзі після завершення його земного шляху. Її початок був покладений першою біографією мислителя, написаною його учнем і близьким другом Михайлом Ковалинським (1745-1807). Образ, створений Михайлом Ковалинським, без сумніву, відзначається великою історичною правдивістю, а його *«Жизнь Григорія Сковороды, писана 1794 года в древнем вкусь»* є цінною пам'яткою – свідченням людини, яка знала Сковороду безпосередньо і знала близько. У той же час, Михайло Іванович Ковалинський – людина свого часу – дворянин, офіцер, чиновник, масон, незважаючи на свою учнівську пошану і глибоку, багаторічну дружбу зі Сковородою, має все ж таки свій образ Сковороди, що певною мірою відрізняється від, так би мовити, «оригіналу»; та, інакше і бути мабуть не може.

Сковорода – праведник. Саме це твердження є лейтмотивом його життєпису, написаного Михайлом Ковалинським. Мабуть, це і є той ідеальний засновок, який спонукав автора взятися за перо, а також основний стрижень, довкола якого обертається і розгортається увесь цей твір, який має на меті явлення того, що таке праведність – практичну маніфестацію й ілюстрацію самої ідеї праведності, яка була реалізована у житті конкретної людини. Праведник – це той, хто поєднав у своєму житті мудрість із доброчесністю. Як будь-який праведник, Сковорода є дещо «не від цього світу», але у той самий час він є гармонійним – у ньому не відчувається розлому, трагічного дисонансу, котрим позначені «люди цього світу» (можливо і сам Ковалинський). У ньому усе гармонійно – гармонійно єднаються давнина і сучасність, скороминуще і вічне. Давнє у ньому – це укоріненість у традиції, культурі. Сучасне – це він сам, як діяч, сама його особистість, котра є вільною і су-часною – тобто, суголосною часові, котра підпорядковується лише внутрішньому «голосу Духа».

Після Михайла Ковалинського, цікавість до постаті Григорія

Сковороди з навою силою виникає на хвилі появи – у першій половині XIX століття – романтизму. Якщо основною спонукою до написання «Життя Григорія Сковороди» Ковалинським були його бажання увічнити пам'ять улюбленого вчителя і діти моральний урок читачам, явивши образ сучасного праведника, то подальші праці з'являються саме під впливом романтизму. Цей вплив у цілому визначив як погляд авторів цих праць на постать Сковороди, так і ті образи Сковороди, які вони створили.

Уже у 1817 році, в журналі «Український вісник» виходять друком дві праці, які зовсім подають напрочуд відмінну інтерпретацію постаті Сковороди. Мова йде про статтю Густава (Густава Адольфа) Густавовича Гесса-де-Кальве та «Спогади» Івана Пилиповича Вернета. Роком раніше, у 1816 році, про Сковороду згадував також Василь Маслович у своїй брошурі, присвяченій байці та авторам байок. Саме Василь Маслович, уперше назвав Сковороду «Стоїк-філософ або харківський Діоген». Гесс-де-Кальве та Вернет дають цілковито протилежні характеристики Сковороди. Гесс-де-Кальве створює образ добре освіченої, скромної, безкорисливої, доброї і чутливої людини, котра гостро реагує на несправедливість та недосконалість сучасному їй світу. Вернет, натомість, створює образ Сковороди як самолюбного і самовпевненого мізантропа, котрому не вистачає чутливості і терпіння у поводженні з оточуючими його людьми. Можна припустити, що причиною неприйняття Вернетом Сковороди, з яким, за його власним свідченням, він був знайомий особисто, криється, по-перше, протилежність філософських позицій Вернета і Сковороди – Вернет у дусі свого часу стоїть на позиціях доби Просвітництва, тоді як Сковорода займає дещо відмінну позицію (про це мова піде нижче). По-друге, Вернет, безумовно, виступає тут з ретроградних позицій, тоді як Гесс-де-Кальве пропонує образ Сковороди, забарвлений у тони романтизму. І, по-третє, у критиці Вернета на адресу Сковороди можна побачити банальні заздрощі до зростаючої цікавості до постаті Сковороди, на тлі відсутності цікавості до, власне, постаті Вернета.

У романтичному ключі бачать постать Сковороди і автори наступних праць: Іван Снегирьов, Ізмаїл Срезневський, Олександр Хіждеу (Хашдеу, Хішдеу, Hâjdeu) та деякі ін. Більшість цих авторів першої половини XIX століття створюють «романтичний образ» Сковороди. Основними рисами цього образу є:

(1) підкреслення народного походження Сковороди – з низів суспільства, Сковороду проголошують «людиною з народу», яка мабуть, на думку цих авторів, має цілком очевидно являти прихований потенціал народного духу;

(2) небажання помічати у Сковороді його вченості – вони або просто ігнорують факт потужної лінгвістичної, літературної і філософсько-богословської підготовки Сковороди, або не приділяють цьому факту жодної уваги, вважаючи його, ймовірно, неважливим або малозначущим.

Романтичний образ Сковороди – це образ «українського Сократа»

(О. Хіждеу), просякнутого пафосом пошуку мудрості й патріотичного виховання співвітчизників. Цей образ є безкінечно далеким від образу «праведного», «пресельника», «странника» і «гражданина всемірного», який був накреслений Михайлом Ковалинським.

Проте, фальшивість романтичного образу Сковороди, невідповідність його фігури самому духу романтизму іноді відчувалася доволі різко навіть у цей період. Достатньо згадати реакцію Ореста Степановича Евецького (підтриману Вісаріоном Белінським) на статтю Олександра Хіждеу, у якій Евецький відмовляється визнати (романтичну) цінність постаті Сковороди як «українського Сократа» і називає його «звичайним малоросійським юродивим». Ця позиція стане більш зрозумілою, якщо пригадати, наприклад, про реакцію Белінського на видання «Обраних місць із переписки з друзями» Гоголя. Як поворот Гоголя від романтизму до реалізму (серцевиною якого було для нього серйозне релігійне життя) і спроба осмислення дійсності, що впливала із цього повороту були ворожо сприйняті Белінським, який раніше вітав ранні твори Гоголя, так само і постать Сковороди, що не вмістилася у «прокрустове ложе» образу романтичного героя, була огульно охаяна Орестом Евецьким. Така реакція, як Белінського, так і Евецького є зрозумілою – вона виходить з глибокого особистого несприйняття, а отже і неприйняття тих цінностей, котрі видавалися фундаментальними для Гоголя і Сковороди – цінностей християнської культури, та й самого Християнства.

Те, що Сковорода зовсім не відповідає архетипу «романтичного героя» стало ще більш зрозумілим після виходу друком у 1861 році томику творів Сковороди (видання І. Лисенкова). Доволі показовою тут є рецензія на це видання Всеволода Володимировича Крестовського, яка продовжила традицію негативних відгуків на постать та творчість Сковороди, засновану Вернетом та Евецькими. Надзвичайно негативний відгук Крестовського (як до того і відгук Евецького) – це передусім реакція на зовсім невинуватий романтизацію образу Сковороди; очікування зустрітися з «романтичним героєм» на сторінках його творів, що не виправдалися, вилилися у гіркоту їдкої рецензії.

Проте, романтичний образ Сковороди не був подоланий і забутий – незважаючи на свій майже лубочний примітивізм, він, так би мовити, був вже надто «ідеологічно зручний». Ідеологічна зручність цього образу (безвідносно щодо його адекватності історичній постаті Сковороди) була сповна оцінена як пафосними народниками-утопістами ХІХ століття, так і кукловодами ідеологічних маніпуляцій ХХ століття. Іноді і сьогодні цей образ викликають із забуття і воскрешають теми ті, хто будує повітряні замки ідеології, морочачи голову довірливим обивателям.

Уже проти Крестовського захищав цей образ Сковороди Микола Іванович Костомаров, теж з романтично-народницьких позицій. У подібному ж ключі, оцінювали постать Сковороди і Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш, Комишанський, Ізмаїл Срезневський, Григорій

Данилевський, Іван Франко, Олександра Єфименко та деякі інші. Зберіг свою привабливість цей образ і для «діячів» радянського «сковородинознавства».

Від Миколи Костомарова та Григорія Данилевського практично загальником, тяжівших до ствердження романтичного (або романтизованого) образу Сковороди стало твердження цінності Сковороди для його часу, при практично повному забутті дійсного смислу творів мислителя. Сковороду зображували або у вигляді характерного бродячого простака з флейтою та вівцею, котрий запросто відмовляє імператрицям – чим не «звичайний малоросійський юродивий» Ореста Євещького? Або у вигляді непримиримого борця за щастя пригнічених класів і трудового народу, котрий «ріже всім правду-матку і не зважає на особу» – і єпископам, і монахам у Лаврі, і дідичам, і харківському губернатору, і, знову таки, імператрицям. Такий же «юродивий» образ Сковороди був увічнений і в радянському кінематографі.

Альтернативою цьому, здебільшого фантастичного образу «юродивого» Сковороди, став образ, сформований дещо пізніше, а саме у контексті підготовки до сторіччя з дня завершення земного шляху Сковороди у 1894 році, трудами цілої плеяди професійних істориків, філософів та богословів. Здавалося, що дослідження життя та вчення Сковороди вийшло на прямий шлях наукового знання, залишаючи на стороні всі безплідні умозріння і фантазії минулих часів – оскільки, до дослідження життя та науки Сковороди, нарешті, була застосована наукова методологія, вийшло друком зібрання творів Сковороди, яке претендувало на академізм. У той самий час, дослідження цього періоду показали, наскільки суперечливим і далеким від істини може бути сприйняття одного й того самого матеріалу різними вченими.

Після перших (доволі незграбних) спроб співвідносити вчення Сковороди з раціональною традицією Нового часу, оформилися дві цілком визначені тенденції у сприйнятті його творчості: перша наполягала на приматі у Сковороди християнської традиції, тоді як друга, стверджувала відносну самостійність його мислення з орієнтацією на зразки античної думки – платонізм і філософію доби еллінізму (головним чином, філософію стоїків та епікурейців).

У контексті першого підходу, були створені кілька образів Сковороди, які представляли його:

- (1) православним церковним богословом-проповідником;
- (2) вільним православним мислителем (релігійним філософом);
- (3) релігійним вільнодумцем або, навіть, єретиком (вар. – масоном), який знаходився у прихованій або відкритій опозиції до Православної церкви. Другий підхід був представлений дуже небагатьма дослідниками, котрі, в принципі, теж не відкидали наявності у Сковороди християнських переконань і не стверджували несумісності його філософії із цими переконаннями.

Іван Франко відзначає розмаїття поглядів на постать Сковороди. Асоціюючись здебільшого з оцінками Сковороди як народного мислителя, він висловлює цікаву думку про перехідний характер цієї постаті, яка стоїть на розграні двох великих епох, де зустрічаються старе та нове. Франко говорить про перехідний і синтетичний характер Григорія Сковороди і називає цю «перехідність» головною рисою усієї творчості Сковороди. Він називає Сковороду «старим міхом, налитим новим вином», який у старих формах могилянської ученості висловлює нові думки. Дещо пізніше, Федір Кудринський узагалі «намалював» достатньо парадоксальний образ Сковороди як «філософа без системи», створити яку йому ніби завадила жвавість його розуму та багатоманітність зацікавлень.

Автор першої великої праці, присвяченої Сковороді, Володимир Ерн бачить його послідовником «східнохристиянського логізму», заснованого на «християнському платонізмі» та святоотцівській традиції, який протистоїть «меонічному» у самих своїх основах західному раціоналізмові Нового часу. Для Ерна Сковорода є перший, по-справжньому руський філософ. До образу Сковороди, створеному Володимиром Ерном примикають у своїх оцінках постаті Сковороди також Олексій Лосєв, Ернест Радлов, Борис Яковенко, Георгій Флоровський, Микола Лоський та деякі інші, які вважають Сковороду зачинателем сучасної російської філософії, першим російським філософом.

У 20-30-ті роки ХХ століття, на хвилі національної свідомості, яка щойно пробудилася, група українських інтелектуалів формує образ Сковороди як майже виключно «українського філософа», міцно укоріненого у національному ґрунті, нерозривно пов'язаного з народною культурою, релігійністю і традиціями української ученості XVII-XVIII століть. Тут навіть радше можна вести мову не про один образ, а про цілий ряд образів – у більшості випадків кожен з цих авторів бачить і формує свій образ Сковороди, які співпадають тільки у їх спільному абрисі.

У радянській історіографії, починаючи з післяреволюційних робіт Дмитра Багалія та Матвія Яворського, закріплюється і фактично «канонізується» погляд на Сковороду як «філософа-пролетарія», в основу якого покладено класовий підхід. Цей образ частково зберігає риси того романтичного образу, який домінував у ХІХ столітті, але також він вбирає у себе риси образу «народного філософа», міцно пов'язаного з рідним народним ґрунтом, який формували українські інтелектуали 20-30-х років ХХ століття, а також образа «філософа-єретика», створеного деякими дослідниками кінця ХІХ – початку ХХ століть.

Утім, говорити про єдиний образ Сковороди (як і про його історичну адекватність) у радянській історіографії не доводиться – це був суцільно «ідеологічний продукт», поставлений на службу пануючій (тоталітарній) політичній ідеології, який лише частково й у незначній мірі залежав від поглядів й уподобань авторів, які його формували.

Спочатку Сковороду проголошують «філософом і релігійним

реформатором», який «сповідував релігію, але без догматів, тобто філософську релігію, котра була для нього філософією, а філософія релігією»; культурним діячем, «який закликав усі класи до пробудження», стверджують антицерковний й антиклерикальний характер його діяльності, пантеїзм та матеріалізм, сектантську позицію у стосунку до Православної церкви; проголошують його «декласованою особистістю», чий світогляд не може бути корисним сучасникам.

Дещо пізніше, у 30-50-х роках, формується образ Сковороди як «просвітителя-демократа, котрий виступає проти феодально-кріпосницького ладу, людини залізної волі, монолітної натури, котра не знала компромісів» (Орест Трахтенберг). У 50-60-х роках, автори праць про Сковороду йдуть іще далі – створюють образи Сковороди як селянського просвітителя, «революційного демократа», а також матеріаліста і атеїста, котрий боровся з суспільними забобонами (головним чином, з релігією) і «закликав народ до революційного пробудження». Особливо підкреслюють прагнення Сковороди до «зміцнення зв'язків між двома братськими народами – російським та українським».

У 70-80 роки, поруч із «ідеологічно усталеним» образом Сковороди, про який була мова, з'являється інший, більш привабливий і за своєю суттю альтернативний – образ Сковороди як гуманіста, вільного (ба, навіть, вільнодумного) мислителя і педагога. Цей образ формується зусиллями молодих учених покоління 1960-х років. Його лейтмотивом є прагнення до свободи, а філософія Григорія Сковороди проголошується філософією свободи. Проте, що частіше, творці цього образу розуміють цю свободу радше у соціально-політичному (на кшталт свободи хіпі), ніж у духовно-містичному ключі, як вірогідно міг би розуміти її і сам Сковорода. Багато в чому цей образ зберігає свою актуальність і сьогодні, оскільки він є відносно нейтральним, найбільш популяризованим, а отже найвідомішим пересічному обивателеві.

Дещо осторонь стоїть ціла низка образів Сковороди, створених зусиллями вчених-емігрантів та закордонних дослідників творчості Сковороди. Окрім Петра Бобринського, який розробляв тему зв'язків Сковороди з масонством, тут особливо потрібно відзначити образ Сковороди як містика, створений Дмитром Чижевським у Німеччині 1930-х років. Незважаючи на те, що сама паралель з рейнськими містиками – Майстром Екгартом, Йоганом Тавлером, Гуго Сузо, Ангелусом Силезіусом, Якобом Беме – може здатися дещо натягнутою, але сама інтуїція є цікавою і, здається, вірною, особливо якщо врахувати, що рейнські містики лишень одна з гілочок великого дерева традиції, яка сягає своїм корінням у вчення Діонісія Псевдо-Ареопагіта. Також можна відзначити образ Сковороди як «philosophus ludens» – «граючого філософа», запропонований Тарасом Закидальським.

Останнє десятиліття ХХ і перше ХХІ століття, незважаючи на розмаїття нових досліджень про Григорія Сковороду, у цілому пішли

шляхом повного прийняття або часткового комбінування окремих рис уже наявних досліджень про Сковороду, підкреслюючи елітарність його мислення. Нові образи Сковороди уже практично не створюють – якщо не сприймати всерйоз такі екзотичні і, можна сказати, навіть фантастичні образи Сковороди, як, наприклад, образ «Сковороди-язичника» або образ Сковороди як «ведичного мудреця і майстра кундаліні», явно неоязичницького або окультно-популярного характеру у стилі руху «New Age».

Отже, підбиваючи підсумок усьому сказаному вище, можна зробити висновок про те, що в результаті висвітлення постаті Сковороди у літературі була сформована значна кількість його образів, які у жодному разі не можуть бути між собою узгоджені. Наскільки кожен із них є істинним? Як відрізнити фантазію від реальності? Як зрозуміти, у якому із них відображається постать реального Григорія Сковороди, а в якому з цих образів автор з любов'ю і цікавістю – як уперше, розглядає самого себе, як сковородинівський Наркіс, який сидить при люстерці чистих вод? Суперечності у погляді на постать Сковороди стосуються практично усіх аспектів як його життя, так і його вчення. Чи був Сковорода народним або елітарним мислителем? Єретиком або ортодоксом? Як він співвідносив себе з Церквою узагалі, і з Православною церквою зокрема? Чи дійсно він був справжнім самобутнім мислителем, чи просто пропонував своїм слухачам і читачам засвоєнні їх від інших «прописні істини»? Був він гуманістом чи містиком? Філософом чи богословом? Проповідником? А якщо і тим, і другим, і третім, то ким більше, ким у першу чергу? Чи усвідомлював Сковорода свою національну і культурну приналежність, або йому більше імпонувало бути «громадянином усесвіту»? На ці і інші питання різні автори відповідали по-різному, і справа навіть, часто, не в ідеологічній упередженості. А отже, хто ж такий Григорій, син Сави Сковороди? Морок образів щільно закриває його постать, котра, у свою чергу, заступає його іпостась. Невже дійсно є такою вірною та епітафія, яку він сам собі і склав, що була написана на його могилі – «Мір ловил мене, но не поймал»?

2. ЖИТТЄ І ЖИТТЯ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ: ПЛОТЬ І ДУХ

Про дитинство та юність Сковороди ми знаємо дуже не багато, оскільки бракує джерел, окрім окремих архівних даних, єдиним більш-менш достовірним джерелом є «Життя Григорія Сковороди», написана Михайлом Ковалинським, а тому більшість авторів були або змушені обходити мовчанням, або віддатися у безмежну владу власної фантазії. Проте, окреслимо хоча б те, що є більш-менш відомим.

Григорій Савович Сковорода народився у селі Чернухи Лубенського полку Київського намісництва 22 листопада (за Юліанським календарем) 1722 року. Його батьки – батька звали Сава, а мати – Пелагея, обидва були казацького походження. Можливо, його батько також був висвячений і ніс послух священника у рідному селі.

Дитинство майбутнього мислителя пройшло у Чорнухах. Із особистих якостей у цей період звертають на себе увагу його релігійність, любов до музики і до церковного богослужіння, прагнення до пізнання і твердість духу. Ось, як про це говорить Михайло Ковалинський: «Григорій по сьомому году от рожденія примѣтен был склонностію к Богочтенію, дарованіем к музыкѣ, охотою к наукам и твердостію духа. В церквѣ ходил он самоохотно на крилос и пѣвал отмѣнно приятно...».

Після досягнення Григорієм певного віку, за його власним бажанням, батько віддав його на навчання до Києво-Могилянської Академії. Радше за все це сталося у 1734-35 роках. Після зарахування його до придворної капели імператриці Єлизавети Петрівни 12 жовтня 1742 року, Сковорода був змушений перервати своє навчання у Києво-Могилянській академії та вирушити до Санкт-Петербурга. Не пробувши там і двох років, скориставшись прибуттям двору до Києва у серпні 1844 року, він добровільно звільнився з капели у чині придворного уставника. Цей чин відповідав найнижчому – XIV рангу «Табеля про ранги» від 24 січня 1722 і давав право на особисте дворянство. Сковорода повернувся до Києва для продовження навчання, але чи просто він став старшим, чи перебування у Петербурзі розширило його кругозір, але, як свідчить М.І Ковалинський, «Круг наук, преподаваемых в Кіевѣ, показался ему недостаточным. Он возжелал видѣть чужіе краи». Сковорода вирішив вирушити за кордон – до Європи. Незабаром представилася і можливість – 6 квітня 1745 року імператриця Єлизавета Петрівна видає наказ про відновлення місії в угорський Токай для поставки до двору вина. Начальником місії призначається генерал-майор Федір Степанович Вишневський. Сковорода їде у складі місії як «церковник, способный к службѣ и пѣнію». Наприкінці серпня – на початку вересня 1745 року місія залишає межі Російської імперії і прибуває до Угорщини.

Закордонна подорож – період життя Сковороди нітрохи не кращий, а може бути навіть ще гірше документований, ніж його дитинство, перебування у Києві та Петербурзі, його подальше життя, – у той же час, у літературі, присвяченій Сковороді, цей період неодноразово ставав ґрунтом для рясної міфотворчості та домислів, яких тут набагато більше, ніж справжнього знання. Від Гесса-де-Кальве до Леоніда Махновця та сучасних авторів встановилася традиція говорити про закордонні подорожі Сковороди, розширюючи їхню географію не лише на Угорщину, Словаччину та Австрію, згадані Ковалинським, а також Пруссію, Німеччину, Чехію, Польщу, Італію. Із цим ніяк не можна погодитися. Географічні пункти, позначені Ковалинським – «Вѣна, Офен, Презбург» (т.е. Вена, Будапешт, Братислава) – лежать прямому шляху з Токая до Відня (відстань – 472 км). Коли Ковалинський говорить щодо «прочихъ окольныхъ мѣстахъ», «гдѣ, любопытствуя по охотѣ своей, старался знакомиться наипаче с людьми ученостію и знаніями отлично славимыми тогда», то логічно припустити, що він має на увазі саме «окільні місця»

навколо цього шляху, а ніяк не далі. Якби Сковорода справді навчався у німецькому Галлі у Християна Вольфа чи відвідав Рим, як стверджують деякі автори, Ковалинський обов'язково про це згадати би, але ним згадані лише Токай, Будапешт, Братислава, Відень і «прочія окольнія мѣста», які, мабуть, позначають незначне відхилення від цього маршруту, тобто. шлях із Токаю до Відня і назад. Ковалинський цілком виразно свідчить, що Сковорода мандрував не самостійно, а «с Генералом сим», тобто Федором Степановичем Вишневським, і «имѣл он случай, с позволенія его и с помощію его, поѣхать из Венгріи в Вѣну, Офен, Презбург и прочія окольнія мѣста...», тому розширювати географію його закордонних подорожей, порівняно з повідомленням Ковалинського, немає жодних підстав.

Із закордону Сковорода повернувся у жовтні 1750 року, як пише Ковалинський: «наполнен ученостію, свѣдѣніями, знаніями, но с пустым карманом, в крайнем недостаткѣ всего нужнѣйшаго...». Якийсь час він живе у своїх колишніх приятелів та знайомих, – починається період інтенсивного та напруженого пошуку себе, свого місця у житті. Невдовзі переяславський єпископ Никодим Сребницький запрошує його посісти місце вчителя поетики у Переяславському колегіумі. Сковорода погоджується.

Але офіційна педагогічна кар'єра у Сковороди не складається. Не пізніше початку червня 1751 року єпископ, який запросив його, через консисторію домагається звільнення Сковороди з Переяславського колегіуму, звинувачуючи його у нововведеннях, непослуху і гордині. Обставини цієї справи досить темні; утім, зазвичай вважається, що предметом чвари, а отже і приводом до конфлікту та єпископського обурення став курс поетики, розроблений Сковородою і орієнтований на сучасні європейські зразки викладання.

У той же самий час, Г.С. Сковорода не полишав надії реалізувати себе на педагогічній ниві. Після скандального звільнення з Переяславського колегіуму, періоду поневірянь та крайньої потреби (до кінця не зрозуміло, наскільки тривалим був цей період), ймовірно, навесні 1753 року Сковорода стає домашнім учителем у маєтку поміщиків Тамар – він навчає сина Степана Тамари (Томари) Василя. Контракт було укладено на один рік, але в результаті конфлікту, про який досить барвисто оповідає Ковалинський, Сковороду було звільнено з посади і вигнано з маєтку ще до закінчення терміну – ймовірно наприкінці зими – напочатку весни 1754 року. Сковорода знову вирушає до Переяслава, де живе в одного зі своїх друзів, імовірно до кінця 1754: «Убог, скуден, нужен, – розповідає Ковалинський, – приѣхал он к приятелю своему, одному Сотнику переяславскому, человѣку добродушному и страннолюбивому». Наприкінці 1754 – на початку 1755 року до Москви вирушає знайомий Сковороди Володимир Каліграф; Сковорода їде з ним – у нього з'являється можливість відвідати Москву та Троїце-Сергієву Лавру. Побувавши у

Москві та Сергієвому-Посаді (де йому пропонували залишитися на посаді викладача Академії, але ця перспектива була ним відкинута), Сковорода повертається до Переяслава. Степан Тамара знову пропонує йому стати домашнім учителем сина. Сковорода відмовляється, зважаючи на як на колишній скандал, так і на забобони господаря та його домашніх, але, зрештою, все ж таки погоджується: «...Приятель его, будучи упрошен от Тамары, обманом привез его в деревню к нему ночью спящего». Степан Тамара його все ж таки умовив. З цього моменту до літа 1759 року, у селі Каврай, у родовому маєтку дідичів Тамар, Сковорода провів, можливо, один із найщасливіших і безтурботних періодів його життя, але все ж таки щось точило його з середини, щось не давало спокою – він усім серцем шукав свого місця у житті, відчуваючи, що той стан, який він так вільно обрав, не є його справжнім місцем, а справа – не є тією, до якої він насправді створений: «Лѣта, дарованія душевныя, склонности природныя, нужды житейскія звали его попеременно к принятію какогo-либо состоянія жизни. Суетность и многозаботливость свѣтская представлялась ему морем, обуреваемым безпрестанно волнами житейскими и никогда плывущаго к пристани душевнаго спокойствія не доставляющим».

Відповідь все не надходила – покликання не прояснювалося. За її відсутності і за очевидної неможливості зробити правильний вибір Сковорода приймає, мабуть, єдине вірне у цій ситуації рішення: «Не рѣша себя ни на какое состояніе, положил он твердо на сердце своем снабдить свою жизнь воздержаніем, малодовольством, цѣломудріем, смиреніем, трудолюбіем, терпѣніем, благодушеством, простотою нравов, чистосердечіем, оставить всѣ искательства суетныя, вся попеченія любостыжанія, всѣ трудности излишества. Такое самоотверженіе сближало его благоуспѣшно к любомудрію», – він вирішив стати філософом.

Пам'ятником цих духовних шукань та внутрішньої боротьби, яка відбувалася у душі Сковороди (і закінчення якої було ще близько) є його поетичний збірник – «Сад Божественних пісень». Це зовсім «рання Сковорода», він ще не зробив головних відкриттів свого життя, він йде практично «навпомацки», лише інтуїтивно передчує головні ідеї, які повноцінно розкриються пізніше, знайшовши своє відображення у його трактатах та діалогах.

На каврайський період життя припадає і перша виразна містична подія у його житті, яку сам Сковорода вважав за своє духовне народження. Йдеться про сон «опівночі, листопада 24 числа, 1758 року» (за Юліанським календарем). Цей сон, який, за словами Мирослава Поповича, «більше схожий на галюцінацію або маячню», на наш погляд, став результатом глибокого та тривалого внутрішнього процесу, який відбувався у душі Сковороди – пошуку сенсу власного життя та свого місця у світі.

Сковороді виповнилося тридцять шість років (22 листопада). Народжений у козацько-селянському середовищі Гетьманщини, він уже встиг побувати студентом Києво-Могилянської академії, співучим у

придворній капелі, уставником при будинковій церкві російської дипломатичної місії в Угорщині, учителем поетики в Переяславському колегіумі, і, нарешті, був домашнім учителем (gouverneur, як тоді казали) у поміщиків Томар, утім, здається, в жодному з цих станів він не відчував себе досить комфортно. У цьому сні йому здавалося, що він розглядає «различныя охоты житія челоуѣческаго по разным мѣстам». Ці «охоты» є найбільш загальними, можливими соціальними типажами життя: придворне життя, міщансько-селянське життя та життя священнослужителя. Жоден з цих типів не був Сковороді до вподоби, хоча священниче покликання і знайшло певний відгук у його серці – за його свідченням, він «чувствовав внутренно сладчайшее удовольствие, котораго изобразить не могу», але факт, що «однако и тут челоуѣческими пороками осквернено», відштовхнув його і від цієї «охоты».

Цей каврайський сон можна вважат початком філософської біографії Сковороди. Можна сказати, що духовна біографія Сковороди як мислителя, а отже і його філософія, починається з почуття духовної насолоди, змішаної зі страхом: «Сей сон не меньше усладил меня, как и устрасил» – розповідав Сковорода.

Він зрозумів, що ці «охоты житія челоуѣческаго», між якими він так довго і безуспішно намагався знайти своє покликання, зробити вибір, вгадати власне призначення, є лише приманками, якими «світ» ловить людей, відводячи їх від справжньої та істинної мети. А яка справжня мета? – Відкриття її Сковородою було ще попереду. Тепер він точно знав, чого він робити не буде, але що ж йому робити? Це він знав це не менш точно – шукати Істину.

Можливо, саме після цієї події Сковорода засвоїв ті життєві звички, які, як відомо, зберігав до кінця життя: «Он одѣвался пристойно, но просто; пищу имѣл состоящую из зелій, плодов и молочных приправ; употреблял оную ввечеру по захожденіи солнца; мяса и рыбы не вкушал не по суевѣрію, но по внутреннему своему расположенію; для сна отдѣлял от времени своего не болѣе четырех часов в сутки; вставал до зари и, когда позволяла погода, всегда ходил пѣшком за город прогуливаться на чистой воздух и в сады; всегда весел, бодр, легок, подвижен, воздержен, цѣломудр, всѣм доволен, благодушествующ, унижен пред всѣми, словохотен, гдѣ не принужден говорить; из всего выводящій нравоученіе; почтителен ко всякому состоянію людей; посѣщал больных; утѣшал печальных; раздѣлял послѣднее с неимущими; выбирал и любил друзей по сердцу их; имѣл набожество без суевѣрія, ученость без киченія, обхожденіе без лести». До речі, творити Сковорода, згідно з тим же Ковалинським, починає теж безпосередньо після цієї події: «Григорій, – говорит М.И. Ковалинский, – наполняясь живыми чувствами истинн, изображал то пером в сочиненіях простых, но сильных». Тобто саме з листопада 1758 року слід вести початок літературної діяльності Сковороди принаймні його поетичної діяльності.

Сон 24 листопада 1758 року – перший безпосередній факт містичного життя Григорія Сковороди. До речі, як було зазначено вище, сам Сковорода вважав цю подію своїм другим, тобто. духовним народженням. У своєму листі, адресованому Михалу Ковалінському, від 22 листопада 1763 року він пише: «In lucem me nocte parens hac edidit olim, / Нас соєрї vitae prima elementa puer. / Altera nox post orta fuit, qua, Christe Deus mi, / In me natus erat Spiritus ille tuus. / Nam mea frustra genitrix enixa fuit, ni / TU genuisses me, o lux mea, vita mea!» – «Колись у цю ніч привела мене мати на світ. / Цієї-бо ночі подав я і перші ознаки життя. / А другої ночі, о Христе, мій Боже, / В мені народився твій Дух Пресвятий, / Бо марно би мати моя народила мене, / Якби не родив мене ТИ, о світло моє, о життя»»).

Здається, що у житті Григорія Сковороди цей сон відіграв роль подібну до тієї, яку зіграла в житті Блезя Паскаля подія, яка відбулася 23 листопада 1654 (за Григоріанським календарем) і яка отримала назву «другого навернення», в результаті якого Блез Паскаль, подібно до того як згодом і Сковорода, твердо вирішив залишити світське життя, повністю присвятити себе духовному життю та релігійно-філософським пошукам – пошукам Бога. Можливо, саме після цієї події Сковорода почав особливо уважно ставитися до власного духовного світу, у ньому розвинулася та глибока схильність, чи навіть краще сказати – потреба в інтроспекції, яку відзначають більшість дослідників його життя та творчості.

Можливо, саме тоді Сковорода вперше відчув наполегливі внутрішні спонукання, які він називав «спонуканнями духу» (що не може не нагадати історію з «даймоном» Сократа). Якою була природа цього духу і те, як уявляв її сам Сковорода до кінця не зрозуміло. Не зрозуміло, чи Сковорода ототожнював цей «дух» безпосередньо зі Святим Духом – другою іпостасью Трійці, чи він вважав його лише іскрою, певним відблиском Божественного Духа, чимось співприродною людині – наприклад, «голосом природи» в людині. Утім, Сковорода вважає, що цей дух наставляє його слухатися волі Божої. Упродовж усього свого життя Сковорода саме цей дух вважав за свого безпосереднього керманича, намагався постійно до нього прислухатися, невпинно йому підкоряючись. Усі подальші події життя Сковороди Ковалінський інтерпретує як відповідь учителя на ці «спонукання духу», з якими він прагнув досконало узгоджувати власне життя.

Завершивши свою місію як вихователь Василя Степановича Тамари влітку 1759 року, за рекомендацією свого знайомого архімандрита Гервасія Якубовича та запрошенням єпископа Іоасафа Міткевича, Сковорода стає викладачем поезиї у Харківському колегіумі, де успішно викладає упродовж 1759-1760 навчального року. Після закінчення навчального року він їде до Білгорода до Гервасія Якубовича, який на прохання єпископа спочатку вмовляє, а потім намагається змусити

Сковороду прийняти чернецтво. Визріває конфлікт. Сковорода йде з Білгорода до села Стариця, де якийсь час веде життя самотника, але потім таки повертається до Харкова.

Улітку 1761 року, вірогідно, відбувається знаменна подія – знайомство Сковороди із юним Ковалинським, котрий до останніх днів земного життя мислителя залишиться його відданим другом, а після завершення його земного шляху напише його першу біографію. Пам'яткою їхньої дружби також є сімдесят дев'ять листів Сковороди, адресованих Ковалинському. Більшість із них була написана між 1762 і 1764 роками, хоча згодом листування продовжувалося, із деякими перервами: останній лист датований 2 квітня 1794 року. Ця дружба стала значною екзистенційною подією в житті Сковороди й безумовно вплинула на його творчість.

З 1761 по 1766 рік Сковорода, знову під патронатом єпископа Йосафа Міткевича та архімандрита Гервасія Якубовича, викладає синтаксис та грецьку мову в Харківському колегіумі. 1764 року, під час поїздки разом із Ковалинським до Києва, у Києво-Печерській Лаврі Сковороді знову наполегливо пропонують прийняти чернецтво – він знову різко відмовляється. У 1766 року, коли було відкрито так звані «додаткові класи» – для шляхетських дітей, Сковороді було доручено курс «Християнського добронравія», манера викладання якого не сподобалася правлячому архієрею – єпископу Порфирію Крайському. Сковорода знову змушений залишити викладання й усамітнюється у селі Гужвинське, неподалік Харкова, у володіннях його друзів – поміщиків Земборських.

Імовірно з 1768 року, якийсь час, з перервами, Сковорода мешкає у селі Гусинка у поміщиків Сошальських. У житті Сковороди починається період, який впритул підведе його до головних відкриттів його життя, тієї мети, до якої він так щиро, хоч і не завжди усвідомлено, прагнув. Це був період ще більш інтенсивних духовних зусиль, духовного пошуку відповідей на нагальні питання та внутрішні спонукання духу – період самопізнання, який зрештою відкрив Сковороді двері до Богопізнання. Пам'ятниками духовних зусиль Сковороди цього періоду, його щирих спроб розібратися в собі та світі служать два його перші філософсько-богословські діалоги – «Наркіс, або про те: Пізнай себе» та «Книга Асхань, про пізнання самого себе». Вінцем цього періоду – періоду самопізнання – стали дві події, які змінили як погляди на життя, і саме життя Сковороди.

Минуло майже дванадцять років після того знаменного сну у селі Каврай, який явив Сковороді марність шаблонних уподобань, спрямовуючи його на шлях самопізнання. У 1770 відбулися дві події, які остаточно ствердили Сковороду у впевненості в Божественній природі його внутрішніх спонукань, того внутрішнього духу, поклик якого він у собі відчував.

У 1770 році, перебуваючи в Києві, куди поїхав із одним зі своїх друзів – О. Ю. Сошальським, – Сковорода раптово відчув ніби глибоке, проте

незрозуміле внутрішнє збентеження, внутрішню турботу: «вдруг примѣтил в себѣ внутреннее движение духа не-понятное, побуждающее его ѣхать из Кіева». Попри вмовляння свого родича Юстина Звіряки, в якого Сковорода мешкав упродовж трьох місяців у Китаївській пустині, і який намагався його втримати в Києві, Сковорода вирішує полишити це місто. Він іде до своїх київських приятелів і просить відправити його «в Україну», кажучи, «что ему дух настоятельно велит удалиться из Кіева». Нарешті, спускаючись на київський Поділ, «почувствовал он (Сковорода – В.Ч.) обоняніем такой сильной запах мертвых трупов, что перенестъ не мог и тотчас повернулся домой. Дух, – каже Ковалинський, – убѣдительно погнало его из города, и он с неудовольствием отца Іустина, но с благоволеніем духа отправился в путь на другой же день».

Сковорода вирушив до Охтирки, де настоятелем тамтешнього монастиря був його давній приятель архімандрит Венедикт. Ймовірно, стан внутрішнього збентеження й турботи, відчутий у Києві Сковородою, переслідував останнього впродовж усієї двоти-жневої подорожі. Тільки «Прекрасное мѣстоположеніе и пріязнь добродушнаго Монаха сего успокоили его». Аж тут вони отримали звістку про моровицю, яка почалася в Києві. Отже, не випадково дух гнав Сковороду з міста. Ця подія надзвичайно вразила мислителя, він остаточно переконався, що у світі існує Божественний промисел, що піклується як про світ у цілому, так і про кожне конкретне створіння зокрема: «Сердце его дотолѣ почитало Бога, аки раб, оттолѣ возлюбило его, аки друг». Сама можливість прийняття деїзму як релігійно-інтелектуальної хвороби XVIII століття була повністю подолана.

Саме тут, в Охтирці, відбулася ще одна подія, котра разом із каврайським сном і дивовижним порятунком від київської моровиці є третьою знаменною, можна навіть сказати, містичною подією біографії Сковороди. Ідеться про незвичайний стан – стан містичного екстазу, про який із особливим захопленням філософ, за кілька місяців до завершення свого земного шляху (і через двадцять чотири роки після самої події), розповідав своєму улюбленому учню під час їхньої останньої зустрічі в селі Хотетові. «Имѣя разженныя мысли и чувства души моей благоговѣніем и благодарностію к Богу, встав рано, пошел я в сад прогуляться. Первое ощущение, которое осязал я сердцем моим, была нѣкая развязанность, свобода, бодрость, надежда с исполненіем. Введя в сіе расположение духа всю волю и всѣ желанія мои, почувствовал я внутрь себя чрезвычайное движение, которое преисполняло меня силы непонятной. Мгновенно изліяніе нѣкое сладчайшее наполнило душу мою, от котораго вся внутренняя моя возгорѣлась огнем, и казалось, что в жилах моих пламенное теченіе кругообращалось. Я начал не ходить, но бѣгать, аки бы носим нѣким восхищеніем, не чувствуя в себѣ ни рук, ни ног, но будто бы весь я состоял из огненнаго состава, носимаго в пространствѣ круго-бытія. Весь мір исчез предо мною; одно чувство любви, благонадежности,

спокойствія, вѣчности оживляло существованіе мое. Слезы полились из очей моих руче-ями и разлили нѣкую умиленную гармонию во весь состав мой. Я проник в себя, ощу-тил аки сыновнее любви увѣреніе и с того часа посвятил себя на сыновнее повино-веніе Духу Божію».

Цей містичний екстаз вразив Сковороду не менше, ніж випадок із порятунком від київської моровиці. Він побачив у ньому безпосередню Божественну відповідь своїм прагненням і пошукам. Відповідь пролунала, «давая знать, коль близ нас есть Бог, ко-лико промышляет о нас, хранит нас, якоже кокош птенцы своя, под крылѣ своя собрав, аще мы точію не удаляемся от него во мрачныя желанія воли нашей разтлѣнной». Період пошуку себе закінчився віднаходженням Бога й самого себе в Богові. Віднині Сковорода буде робити все, щоб не віддалятися від Бога. Віднині його життя – життя мандрівного проповідника, а головна й найулюбленіша книга – Святе Письмо, Біблія. Упродовж двадцяти чотирьох років після подій 1770 року, останніх років його земного шляху, Сковорода жив істиною цього об'явлення, яке відбилося як на його науці, так і безпосередньо на його особистості. Саме з цього моменту, як зауважує Дмитро Чижевський, починається «містично-письменницька діяльність Сковороди».

Релігійність Сковороди – релігійність містична (а не розумова), тобто. така, в якій найреальнішим, але таємничим чином людині відкривається потаємне. Вона безпосередньо пов'язана з ідеєю прихованості Бога та його об'явлення тим, хто його шукає. Сам феномен духовного життя, як його розуміє Сковорода, необхідно містичний, оскільки безпосередньо пов'язаний зі сферою таємничого, потаємного, прихованого від цікавості сторонніх очей. Духовне життя – шлях людини до Бога та життя за Богом. Це шлях поступового сходження, посвяти та освячення, проникнення до глибин сенсу Божественної Премудрості, осягнення волі Божої про себе та світ, споглядання таємниць Божественного промислу.

Релігійна істина відкривається незвичайною, таємничою мовою знамень і символів, яка, на перший погляд, може здатися абсурдною, але при ближчому ознайомленні в ній відкривається бездонна глибина сенсу Премудрості. Ця, начебто, проста ідея отримує у Сковороди надзвичайно сильне твердження – можливо саме тому, що всі теоретичні постулати знаходять досконале підтвердження у фактах життя мислителя. Містика суб'єктивної релігійності перебуває у кореляції з об'єктивністю Божественного Промислу. Якщо Промисел є ставлення Бога до світу, то містичність є входженням у таємницю Промислу, а отже, поставлення себе в Божественну присутність, входження людини до Бога. Дія Промислу проявляється у самому існуванні людини і світу, тоді як духовне життя людини є глибокою таємницею, а його пізнання є втаємниченням.

Після подій 1770 року у житті Григорія Сковороди починається період мандрівок, який триватиме до кінця його земного життя: «По разным обстоятельствам, – говорить М.И. Ковалинский, – живал он у многих:

иногда мѣстоположеніе по вкусу его, иногда же люди по Минервѣ его привлекали его проживать нѣкоторое время; непремѣннаго же жилища не имѣл он нигдѣ, почитая себя пришельцем на земли во всем разумѣ слова сего. Полюбя Тевяшова, воронежскаго помѣщика, жил у него в деревнѣ и написал тут сочиненіе «Икона Алкивіадская», которое и приписал ему в память признательности своей к дому сему. Потом имѣл пребываніе в Бурлуках у Захаржевскаго, ради приятных положеній природы; жительствовавал у Щербинина в Бабаях, в Ивановкѣ у Ковалевскаго, у друга своего в Хотетовѣ; в монастырях Старо-Харьковском, Харьковском училищном, Ахтырском, Сумском, Святогорском, Сѣннянском и проч[ая] по нѣсколько времени. Иногда жил у кого-либо из сих и у других, совершенно не любя их пороков, но для того только, дабы чрез продолженіе времени, обращаясь с ними, бесѣдуя, разсуждая, нечувствительно привлечь их в познаніе себя, в любовь к истиннѣ, в отвращеніе от зла и примѣром жизни заставить любить добродѣтель. Впрочем, во всѣх мѣстах, гдѣ жил он, избирал всегда уединенный угол, жил просто, один, без услуги». Як видно з цього повідомлення, головною метою цих мандрівок була проповідь, але проповідь як словом, а й справою – особистим прикладом свого життя. Позбавлена якогось хизування і крикливості, ця смиренна і майже непомітна проповідь мала на меті не стільки формувати теоретичні переконання, хоча і це неминуче відбувалося, скільки відвертати від пристрастей і пороків, спрямовуючи на шлях справжнього добродієсного, християнського життя.

Наприкінці земного шляху Сковороди трапився ще один епізод, котрий є надзвичайно виразним свідченням вірності філософа тому особистому об'явленню, яке він отримав 1770-го й у світлі якого прожив останні 24 роки свого життя. Ковалинський розповідає: «Старость, осѣннее время, безпрерывная мокрая погода умножили расстройку в здоровьѣ его, усилили кашель и расслабленіе. Он, проживя у друга своего около трех недѣль, просил отпустить его в любимую им Украину, гдѣ он жил до того и желал умереть, что и собылось. Друг его упрашивал остаться у него зиму провести и вѣк свой окончатъ со временем у него в домѣ, но он сказал, что дух его велит ему ѣхать, и друг отправил его немедлѣнно. Напутствуя его всѣм потребным, дав ему полную волю, по нраву его, выбрать, как хочет он, куда, с кѣм, в чем ѣхать ему, представил ему для дороги, в случаѣ надобности, нужный запас, говоря: – Возмите сіе; может быть, в пути болѣзнь усилится и заставит гдѣ остановится, то нужно будет заплатить... – *Ах, друг мой!* – сказал он: – *неужели я не приобрѣлъ еще довѣрія к Богу, что Промысл его вѣрно печется о нас и даст все потребное во благовременность?* Друг его замолчал с приношеніем своим» (курсив мій – В. Ч.).

Отже, можна сказати, що згадувані нами події є, безумовно, фактами духовної біографії Сковороди, кожна з яких маркує певну віху його духовної біографії. Сукупність таких віх, у свою чергу, знайшла

відображення у творчості мислителя.

Земний шлях Григорія Сковороди завершився на світанку 29 жовтня 1794 (за Юліанським календарем) у селі Пан-Іванівка на Харківщині (нині село Сковородинівка Золочівського району Харківської області), у маєтку одного з його учнів та друзів – поміщика Андрія Ковалевського.

Отже, розглядаючи життя Григорія Сковороди можна помітити, що його життєвий шлях може бути логічно поділений на три періоди: 1) 1722-1758; 2) 1758–1770; 3) 1770-1794. Перший період охоплює 36 років, другий – 12, третій – 24 роки. Перший період – дитинство та юність Г.С. Сковороди – період становлення особистості та невпинних пошуків свого місця у житті, – це період пошуків себе. Другий період приносить кілька знакових подій, які поступово підводять Сковороду до відкриття, як він гадав, його місця у житті, обрання того способу життя та прийняття тієї місії, для якої він і був створений, прийшов у цей світ – цей період може бути названий періодом віднаходження себе. І, нарешті, третій – мандрівний період – це період реалізації своєї місії у світі, період діяльний, який був певною сумою, результатом його екзистенціальних зусиль.

Звичайно, також слід зазначити, що датування подій, яке наведено у даній роботі є не більш ніж приблизне. На даний момент існує кілька хронологій життя Григорія Сковороди, найточнішою з яких вважається хронологія, запропонована Леонідом Махновцем. Утім, усі вони мають радше гіпотетичний характер.

3. ТВОРИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ТА ЙОГО УЧЕННЯ

Учення Сковороди не менше, ніж його життєвий шлях, є «каменем спотикання» серед дослідників його життя та творчості. Але і ми теж не можемо обійти стороною це питання: то, чому ж учив Сковорода? Що він проповідував?

Досліджуючи творчу спадщину Г.С. Сковороди, передусім, потрібно, з одного боку, подолати спокусу бачити її як щось єдине, цілісне і, так би мовити, монолітне, статичне. Сковорода мав дуже непростий життєвий шлях, який, без сумніву, передбачав і певну духовну динаміку, духовну еволюцію, позначену більш чи менш радикальною зміною поглядів. З іншого боку, дослідник творчості Григорія Сковороди мусить виділити те головне і постійне, що є, так би мовити, екзистенціальним стрижнем, буттєвою віссю мислителя, навколо якої оберталось як його зовнішнє життя, так і відбувалися всі зміни та пертурбації його творчого шляху. Можливо, тоді проясниться і питання самої сутності його вчення, й у світлі пізнання цієї сутності стануть зрозумілими й окремі елементи вчення Сковороди, і навіть природа тих змін, які з ним відбувалися.

Цією духовною віссю, екзистенційним центром Сковороди, на наше глибоке переконання, є його релігійність, задля якої він відкидає усе інше: «Не хочу и наук новых, кромѣ здраваго ума. / Кромѣ умностей Христовых, в коих сладостна дума» , – каже він у одному із своїх ранніх творів –

«Пѣснь 12-я» из его «Сада Божественных пѣсней».

Децо пізніше, у листі до єпископа Кирила Ляшевецького від 19 липня 1761 року, Сковорода пише: «Sed vis clarius ostendam meum animum? Accipe: omnia relinquo et reliqui, hoc solum per omnem vitae cursum acturus, ut intelligam, quid sit mors Christi, quid significat resurrectio. Nam nemo potest surgere cum Christo, nisi prius cum eodem moriatur» – «Але ти хочеш, щоб я ясніше показав свою душу. Прошу: я все лишаю й залишив, щоб за все своє життя досягти тільки одного – зрозуміти, що таке смерть Христа й що означає його воскресіння. Бо ніхто не може воскреснути з Христом, якщо спершу не помре з ним».

Знаменним є також епізод, який трапився 26 серпня 1794 року, про який оповідає Михайло Ковалинський: «Старость, осѣнное время, непрерывная мокрая погода умножили расстройку в здоровьѣ его, усилили кашель и расслабление. Он, проживя у друга своего около трех недѣль, просил отпустить его в любимую им Украину, гдѣ он жил до того и желал умереть, что и собылось. Друг его упрашивал остаться у него зиму провести и вѣк свой окончатъ со временем у него в домѣ, но он сказал, что дух его велит ему ѣхать, и друг отправил его немедленно. Напутствуя его всѣм потребным, дав ему полную волю, по нраву его, выбрать, как хочет он, куда, с кѣм, в чем ѣхать ему, представил ему для дороги, в случаѣ надобности, нужный запас, говоря: – Возмите сіе; может быть, в пути болѣзнь усилится и заставит гдѣ остановится, то нужно будет заплатить... – Ах, друг мой! – сказал он: – неужели я не приобрѣл еще довѣрія к Богу, что Промысл его вѣрно печется о нас и даст все потребное во благовременность? Друг его замолчал с приношеніем своим».

Отже, Григорій Сковорода – передусім релігійний філософ. Свого часу на це звернув увагу о. Василь Зеньковський, зазначивши, що «Сковорода стає філософом, тому що його релігійні переживання вимагають цього, – він рухається від християнської своєї свідомості до розуміння людини та світу...».

Як було зазначено вище, якщо прийняти Каврайський сон 24 листопада 1758 року за початок духовної біографії Сковороди, а отже, і його філософської діяльності, то можна сказати, що вони починаються із почуття духовної насолоди, змішаної зі страхом.

Це почуття вимагало прояснення, тому зовсім не дивно, що історія філософствування Сковороди починається із наполегливого імперативу – «Γνωθι σεαυτόν» – «Nosce te ipsum» – «Пізнай себе!». Вимога до самопізнання, ще не цілком осмислено, звучить як і його перших поетичних творах, і у його перших діалогах. Збереже свою актуальність цей заклик і згодом, хоч його значення і буде децо переосмислене, доповнене новими змістами, відкритими Сковородою в ході тієї філософської та богословської роботи, яку мислитель продовжуватиме упродовж усього його життя.

На ранньому етапі своєї творчості Сковорода інтерпретує цей

імператив у споглядально-естетичному ключі. Символом такого пізнання, за Сковородою, є його «Наркісс». Самопізнання у цей період він розуміє як усвідомлення наявності і первинності у собі духовного елемента, від якого залежить уся решта людської істоти – «тілесна периферія». «Пізнати себе» означає для Сковороди відкрити, побачити у собі красу Божественного первообразу – образ Божественного Логосу. Це відкриття, на думку Сковороди, має принести плід, зробити безпосередню зміну у житті того, хто відкрив у собі цей образ, наповнити її змістом, допомогти у подоланні афективних станів та екзистенційних страхів – перш за все страху смерті, який, мабуть, був досить сильний у Сковороди.

Поряд із темою самопізнання, і ніби в результаті її розробки, у її ключі, виникає вчення, яке згодом стане хрестоматійним, – вчення про дихотомію світобудови. Ніби цілком у раціоналістичному ключі Нового часу Сковорода стверджує наявність у світі двох природ – духовної та тілесної, невидимої та видимої, вічної та тимчасової. Утім, ця подібність картезіанському раціоналізму є радше лише видимістю, оскільки ця особливість фізичного існування усвідомлюється Сковородою радше як відображення метафізичної дійсності буття, яка, у свою чергу, осмислюється ним як діалектика Творця та творіння, первообразу та образу, вічності та часу, іпостасі та природи. Що, до речі, зовсім знімає зі Сковороди будь-які звинувачення в пантеїзмі, які так часто йому пред'являли.

Цілком традиційно для християнської культури свого часу на ранньому етапі своєї філософсько-богословської творчості Сковорода стверджує ідею про короткочасність та труднощі земного життя, необхідність вольових (аскетичних) зусиль для боротьби з гріхом – винищення злої, болісної волі; він звертає всі свої надії та сподівання до Неба та майбутнього життя. Земне життя сприймається ним як юдоль плачу, скорботи та страждань, невпинне вмирання, яке може скінчитися або остаточною вічною смертю, або Воскресінням і вічним життям.

Після 1770 року тон його творів дещо змінюється, на передній план виступає тема пошуку і здобуття справжнього щастя вже у земному житті. Мабуть, після подій 1770 року з моровицею у Києві та містичним екстазом в Охтирці, Сковорода трохи по-іншому почав дивитися на земне життя, повному відчув його красу та цінність.

Тема самопізнання зберігається, але набуває гуманістичних рис. Тепер Сковорода інтерпретує самопізнання, передусім, як необхідність розкриття, пізнання у собі власної «сродності», покликання – тобто. тієї мети, місії у світі, до якої людина приведена до буття Божественним Провидінням. Паралельно стверджується легкість дотримання цього Божественного голосу «сродності» чи «натури», тобто легкість та простота добродісного життя. Мабуть, Сковорода відчував, що це вчення потрібно вимагає певної «теодицеї», тобто пояснення наявності у світі зла та його природи, що ускладнює сродний, а отже і природний шлях добродісного

життя. Наявність у світі зла Сковорода пояснює у традиційній християнській манері як добровільне ухилення від істинної мети. У той же час, це «добровільне ухилення від мети» не цілком добровільне – воно стимулюється світом, який занурений у безодню гріху та пороку.

Цілком у християнському ключі Сковорода розвиває вчення про «світ (гріх)», який ловить людину, відводить її від справжньої мети, збиває на манівці. В основі світу, який «ловить людей», лежить колективна звичка до зла (яка стала практично другою натурою), яка укорінилася на рівні суспільних стереотипів та забобонів. У своєму ухилянні від блага, світ переймається злом і сам стає злим, уловлюючи все нових і нових людей, які не пізнали себе і своєї спорідненості. Тобто слідувати Божественному голосу сродності (покликання) і бути щасливим легко, але не легко вирватися з пут застарілих думок, нав'язаних суспільством стереотипів, упереджень і забобонів, подолати власну боязкість перед необхідністю зробити вибір.

Цьому «світу гріха», у філософії Сковорода протистоїть інше співтовариство – «Горня республіка». Вчення Сковорода про Горню республіку можна назвати його екуменічним (тобто вселенським) богослов'ям. Це вчення безпосередньо перегукується із вченням стародавньої Олександрійської богословської школи взагалі і Климента Олександрійського зокрема, про приналежність до Церкви як тілу Божественного Логосу всіх, хто узгодив із ним своє життя, діючи у Святому Дусі, незалежно від того, чи належали вони до християнської церкви у її історичному бутті чи ні. «Горня республіка» – це сама католицька або соборна Церква, у її вічному і немінучому вимірі – іпостасі Божественного Логосу. Її існування не обмежується часом існування історичного християнства. Це «вічне Християнство» розширюється до масштабів усієї людської історії, починаючи із Нового Адама – тобто Христа, який онтологічно передує Старому Адаму, який, у свою чергу, своїм гріхопадінням започаткував смертне і грішне людство – «світ гріха». Протистояння цих двох протилежних духовних спільнот, свого часу було осмислене св. Августином у його «De vera religione» та «De civitatis Dei» як протистояння «місту земного» та «місту Божого», яке створює драму людської історії. У житті конкретної людини це протистояння осмислюється Сковородою як протистояння доброї та злої волі, тобто життя згідно волі Божої або всупереч цій волі.

Сковорода розробляє філософію шляхів досягнення щастя.

Насправді, прагнення щастя, того щоб бути щасливим, існує у кожній людини – за Сковородою, воно є вродженим кожній людині, питання полягає лише в тому, щоб не схибити і не скерувати це прагнення на те, від чого щастя не залежить. І тому потрібно чітко уявляти, що є причиною щастя і що робити, щоб бути щасливим, тобто. необхідно мати справжні знання про природу щастя і способи його досягнення.

Людина, за Сковородою, може реалізовувати своє буття у трьох світах

– великому світі (макрокосм), світі малому (мікрокосм) та світі символічному. Макрокосм – це увесь Всесвіт. Мікрокосм – сама людина у її психофізичній реальності. Світ символів – світ буттєвих архетипів та засобів комунікації. Ці «три світи» і є безпосереднім полем пізнання людини. Можна сказати, що за своєю сутністю великий світ, за Сковородою є лише простором – «Theatrum mundi», у якому розгортається драма буття. Людина (і людство) як мікрокосм є носієм часу – він історичний за своїм визначенням. Будучи обмеженою у часі за самим своїм земним існуванням, людина, змушена узгоджувати з ним усе своє життя – час є полем вибору, результатом реалізації якого стане вічне спасіння або вічний осуд та мука. Світ символів – священний світ Біблії – організована, а отже архітектуралізована система засобів розуміння та комунікації, – на думку Сковороди – це засіб, який не дає людині загубитися у величезності макрокосму, допомагає їй іти у вірному напрямку – до Бога-Творця усіх цих трьох світів як єдиної кінцевої мети їхнього буття.

Кожен із цих світів, за Сковородою, складається з матерії та форми. Але матерія стає «чимось» лише за наявності форми, а отже форма – онтологічно первинна і їй має бути віддана перевага. Форма онтологічно протистоїть матерії, а отже має нематеріальний, духовний характер. Кожна форма має свій сенс і свою мету – безглуздих форм не існує, – таким є, певне, переконання Сковороди. Щасливим може бути лише той, хто збагнув сенс і значення своєї форми, свого призначення, реалізувавши його найдосконалішим чином. Тоді і його матерія буде збережена у досконалості форми, набуде властивостей «небесної плоти» – обожненого і прославленого людського єства воскреслого Христа. А якщо ні, і людина віддасть онтологічну перевагу матерії, вона буде приречена на нещасне, безрадівне і безпорадне, пекельне існування – безрадівне і по суті безглузде підтримання матеріального благополуччя земного тіла, яке закінчиться вічною смертю і розкладанням цього єства.

Причина щастя людини, за Сковородою, криється у відповідності людини Божественному задуму щодо неї, коли людина усвідомлює сенс (λόγος, ratio) і образ чи модус (τρόπος, modus vivendi) власного існування – Божественний задум про людину та її реалізацію людиною у житті. Саме у цьому і полягає пізнання та реалізація сродності або покликання. Звісно, треба сказати, що це вчення Сковороди, як і більшість елементів його філософсько-богословської доктрини, має свою паралель у святоотцівській традиції, зокрема у св. Максима Сповідника, – але яке це, власне, має значення, якщо вірити, як вірив Сковорода, у безначальність та нескінченність Істини.

Говорячи про філософську концепцію Сковороди, можна сказати, що Сковорода вчить саме так, а не інакше, не тому, що так його навчили чи так потребує авторитету церковної традиції, а тому, що він справді, на досвіді пізнав істину цього вчення. Його філософія – християнський реалізм – знаходиться у ключі традиції шукання і віднаходження Істини,

витоки якої сягають у глибину віків. Проте, ця приналежність до традиції вільна – вона не детермінує напрямок філософських досліджень, не обмежує дослідника у виборі досліджуваних об'єктів та засобів дослідження, не впливає на форму викладу його результатів. Можливо, саме ця свобода у дослідженні Істини (і добровільне слідування за нею, покірність її поклику) була і є каменем спотикання, найбільшою загадкою, яку так і не дано розгадати дослідникам-детерміністам.

Висновки. За час, який минув від закінчення земного шляху Григорія Сковороди, у літературі, присвяченій дослідженню його життя та творчості, було висловлено величезну кількість думок, створено значну кількість різних, часто суперечливих образів Сковороди. Пояснити їхню появу, звісно, можна, але примирити їх, мабуть, неможливо – надто вже по-різному бачився дослідникам Сковорода. Іноді навіть складається враження, що це зовсім не образи Г.С. Сковороди, а лишень відображення його дослідників.

Аналіз життя Григорія Сковороди відкриває нам образ людини-подорожнього, людини-прочанина зі своїми страхами і слабкостями, гріхами і пристрастями, але який щиро прагне і наполегливо шукає Істину, який вірить у її рятівний характер, у те, що тільки Істина може стати основою насправді вільного, добродісного людського життя. Перипетії цього шляху дуже добре відомі, щоби довго на них зупинятися. Але був і результат цих пошуків, цих зусиль – Сковорода все ж таки «приобрѣл довѣріе к Богу, что Промысл его вѣрно печется и даст все потребное во благовременность...». А плодом від цього плоду і була його філософія – філософія щастя і блаженства, духовної досконалості і солодкості існування, які людина може набути у мирі з Богом, собою, світом і ближніми.

Особистість Григорія Сковороди (як і будь-яка особистість) є таємницею і загадкою. До неї можна торкатися, можна проникати в її таємницю, але чи вона може бути розгадана, пізнана до кінця, адже суб'єктивність особистісного буття навряд чи може бути об'єктивована (якщо тільки не йдеться про культ особистості!). Отже, якщо об'єктивація особистості неможлива, то чи така вже неможлива об'єктивація постаті та образу?

Мабуть, зрозуміти Сковороду можна, тільки дуже цього захотівши, захотівши внутрішньо, по-справжньому, як можна хотіти чогось вкрай необхідного, без чого і бути, здається, неможливо... Його треба прийняти, як приймають іншого, тільки тоді, можливо він справді відкриється, як відкривається до пізнання особистість іншого. Цей процес пізнання неминуче самозабутній і самовідданий. Потрібно забути про себе, відкинути себе, перестати нав'язувати іншому свої власні стереотипи й уподобання, відмовитися від егоїстичних спроб довести будь-що свою правоту, з усією смиренністю вслухатися в його голос, що лунає крізь щільність часу, вдивитися у факти його біографії (якими б мізерними і

неважливими вони б не здавалися). І може тоді, коли той, хто вдивляється і вслухається, стане таким, хто бачить і уважає, відповідь прийде сама собою і піднявшись із таємних глибин буття, виступить той єдиний, істинний образ – образ його іпостасі – старця Григорія Варсави, Данила Мейнгарда Сковороди...

Список використаних джерел

1. Бартоліні М.Г. «Пізнай самого себе». Неоплатонічні джерела в творчості Г.С. Сковороди. Пер. з італ. М. Прокоповича за уч. К. Новікової; наук. ред. перекладу О. Сирцової. Київ: Академперіодика, 2017. 160 с.
2. Ковалинський М. Життя Григорія Сковороди. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів. За редакцією проф. Л. Ушкалова. Харків–Едмонтон–Торонто: Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. С.1344-1386.
3. Махновець Л.Є. Григорій Савович Сковорода: Біографія. Київ: Наукова думка, 1972.
4. Попович М.В. Григорій Сковорода: філософія свободи. Київ: Майстерня Білецьких, 2007.
5. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів. За редакцією проф. Л. Ушкалова. Харків–Едмонтон–Торонто: Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. 1400 с.
6. Ушкалов Л.В. et al. Два століття сковородіани: Бібліографічний довідник. Харків: Акта, 2002.
7. Ушкалов Л.В. Григорій Сковорода: семінарії. Харків: Майдан, 2004.
8. Ушкалов Л. Ловитва невловного птаха: життя Григорія Сковороди. Київ: Дух і літера, 2017.
9. Чернишов В.В. Григорій Сковорода як читач «De Consolatione Philosophiae» Северина Боеція. Філософська думка, 2014, № 5. С. 42-61.
10. Чернишов В.В. Еволюція філософських поглядів Григорія Сковороди у зв'язку з його духовною біографією. *Sententiae, Volume XXXVII, Issue 1, 2018. С. 65-86.*
11. Чижевський Д.І. Філософські твори: у 4-х тт. (Т. 1). Київ: Смолоскуп, 2005.
12. Шевчук В.О. Пізнаний і непізнаний Сфінкс: Григорій Сковорода сучасними очима: розмисли. Київ: ПУЛЬСАРИ, 2008.
13. Erdmann E. von. *Unähnliche Ähnlichkeit. Die Onto-Poetik des ukrainischen Philosophen Hryhorij Skovoroda (1722-1794).* Köln: Böhlau, 2005.
14. Pilipowicz D. *Rozmowa o duchowym świecie. Hryhorij Skoworoda: Filozofia - Teologia- Mistyka.* Kraków: Sywajpolt Fiol, 2010.

Кіт Г.Г.
кандидат педагогічних наук, доцент
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
м. Вінниця, Україна

КОНЦЕПЦІЯ ”СРОДНОЇ ПРАЦІ” ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ – ОСНОВА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ВЧИТЕЛЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

В умовах складного і трагічного сьогодення, коли Україна мужньо і цілеспрямовано виборює своє право на незалежність та свободу, прагне самоствердитись як нація, відстояти і зреалізувати свою державність, особливої актуальності набуває звертання до проблеми духовного розвитку та самореалізації особистості. Попри те, що Україна на різних етапах свого історичного минулого неодноразово втрачала свою автономію, зазнавала закріпачення, руйнування осередків свободи, українці не втратили віру у краще майбутнє та продовжували боротись за свої права, а випробування їх тільки укріплювали. „Пошуки порятунку приводили мислителів до цікавих і оригінальних ідей, які виявлялися не лише рятівними, а й перспективними з точки зору духовного розвитку людини” [7, с. 3].

Сьогодні український народ, як ніколи, активно переосмислює своє минуле, акцентуючи увагу на питаннях становлення національного менталітету, прагне змоделювати майбутнє, усвідомити своє місце, свої потенційні можливості у процесі національного державотворення і поступального розвитку до цивілізаційних стандартів.

У контексті означених процесів виключно важливе місце належить учителю, його національно-патріотичній спрямованості, духовно-моральним цінностям, спроможності виховувати підрастаюче покоління, постійно оновлюватись, креативно мислити, нестандартно підходити до життєвих ситуацій, умінням відстоювати свої позиції, транслювати державотворчі наративи, пропагувати конструктивні ідеї національного кштибу. Проблеми сьогодення активізують особистісний і професійний розвиток та самозвиток педагогічних працівників, употужнюють процеси їх самореалізації.

Проблеми професійного розвитку та саморозвитку фахівців освітньої галузі, як показує аналіз наукової літератури, знаходяться у сфері інтересів багатьох науковців як в Україні, так і за її межами. Особливо важливим і цінним є звертання до класиків, серед яких чільне місце належить видатному філософу, мислителю і педагогу Григорію Савичу Сковороді. Бо як би не розвивалась освіта і педагогічна наука в Україні, які б нові тенденції не зароджувались і не втілювались в освітню практику, завжди можна виявити їх схожість з провідними ідеями класиків української педагогіки. Яскравим прикладом цього може слугувати концепція „сродної праці” як найголовніша ідея філософсько-педагогічної діяльності Григорія Савича Сковороди.

Філософсько-педагогічне вчення Григорія Сковороди та його ідея „сродної праці” як основний принцип самореалізації особистості розглядались та вивчались багатьма дослідниками та науковцями. Філософські та педагогічні погляди Г.Сковороди осмислені та глибоко розкриті у працях Д.І. Багалія, Ю.Я. Барабаша, Г.П. Васяновича, М.С. Возняка, П.І. Житецького, Ф.О. Зеленогорського, І.В. Іваньо, П.Г. Клепатського, В.П. Петрова, І.П. Стогнія, Л.В. Ушкалова, В.І. Шинкарука та ін. Специфіку людської діяльності, основи творчої, „сродної” праці у філософії мислителя піддавали аналізу Г.І. Волинка, М.Б. Євтух, Ф.М. Медвідь, Л.В. Рижак, Ю.О.Федів та ін.

Оскільки одним із головних завдань Нової української школи [8] є виховання цілісної всебічно розвиненої особистості, здатної до критичного мислення та самореалізації, то дослідження спадщини Григорія Сковороди тим паче потребує продовження в умовах сьогодення. Аналіз концепції Нової української школи засвідчує кореляцію її ідей з ідеями видатного мислителя. „Сродна праця” знаходить тут своє місце, наприклад, у відображенні головної мети НУШ – створити школу, в якій буде приємно навчатись і яка даватиме учням не тільки знання, а й уміння застосовувати їх у повсякденному житті, а серед провідних положень Григорія Сковороди – необхідність враховувати індивідуальні особливості кожного учня та вчити їх використовувати здобуті знання на практиці.

Доречним буде порівняння мети виховання у Г.С. Сковороди і у НУШ: у Григорія Сковороди мета виховання – підготовка вільної людини, гармонійно розвиненої, щасливої, корисної для суспільства, людини, здатної жити і боротися; мета виховання у сучасній українській школі – всебічний і гармонійний розвиток особистості відповідно до нових цілей і цінностей, які стоять перед особистістю та суспільством. Григорій Сковорода закликав виховувати особистість у відповідності до її природних нахилів та задатків, що відображає сутнісні характеристики виховання учнів у НУШ. Ця ідея базується на тому, що виховання з урахуванням природних особливостей дитини принесе їй щастя у майбутньому, допоможе пізнати себе та успішно самореалізуватись, адже дитина буде розуміти свої вподобання та знайде собі таку професію, яка буде їй повністю задовольняти. Такий підхід до виховання підростаючого покоління дає змогу забезпечити щасливе суспільство, яке принесе користь нашій планеті в усіх проявах життєдіяльності.

У центрі свого філософсько-педагогічного вчення Григорій Сковорода – видатний український філософ та педагог XVIII століття – поставив людину, яка перебуває на шляху пізнання Бога і самої себе і яка повинна творити себе сама. Виховний ідеал Г. Сковороди – духовно багата, розумово розвинута, фізично досконала особистість українського громадянина. Ця людина постійно займається самопізнанням, здатна зрозуміти, що відбувається з нею і навколо неї. Вона добра і щаслива, наділена такими рисами, як скромність, вдячність, справедливість,

щирість, працьовитість, життєрадісність, сердечність, великодушність. Великий український філософ і педагог подає цілісну програму виховання людини, до якої входять добро, любов і самопізнання, що забезпечують самоактуалізацію людини у житті.

Провідне місце у вихованні людини Григорій Сковорода відводив „сродності”. „Сродність” – це природний нахил людини до праці, врахування її здібностей та обдарувань до тієї чи іншої діяльності, відповідно до вподобань, природних задатків та можливостей. Без всякого сумніву ідею „сродної праці” можна назвати головною у філософській та педагогічній діяльності Григорія Сковороди. Сутність ідеї полягає в тому, щоб людина займалася улюбленою справою, яка приносить їй користь, вважаючи, що в результаті вона буде щасливою. Адже, як відомо, сам процес діяльності, а не її результат мають приносити задоволення, душевну втіху. У філософському трактаті „Алфавіт, чи буквар світу” Григорій Сковорода писав: „Але без природи праця ніяк не може бути солодка. Багато хто, потоптавши природу, вибирає для себе ремесло наймодніше і найприбутковіше, але сим вони лише ошукують себе. Прибуток не є утіха, але мусить слугувати для задоволення тілесних потреб, а коли се й утіха, то не для серця; утіху для серця матимете у спорідненій праці. Тим ся справа приємніша, чим спорідненіша” [10 с. 19].

Концепція „сродної праці” розкриває джерела „сродності” – призначення, покликання людини до конкретного виду діяльності. Мислитель вважав, що вона є необхідною умовою для досягнення людиною задоволення від життя. Звідси її тісний взаємозв'язок із самопізнанням та вченням про щастя. Означаючи „сродну працю”, педагог акцентує увагу на тому, що праця виступає не засобом існування, а найпершою природною потребою і найвищою насолодою особистості. Людина повинна обирати тільки те, що любить сама, тільки тоді вона буде щасливою та зможе самореалізуватись у житті. Тобто „сродність” – це природовідповідність. „Сродна праця” розкриває здібності людини, дозволяє їх реалізувати, визначає смисл людського існування, духовно збагачує особистість, дозволяє віднайти своє місце в суспільстві. Тому, коли людина займається самопізнанням, вона знайде своє призначення і тоді її праця стане „сродною”.

Говорячи про професію вчителя, варто наголосити, що вона досить складна, вимагає величезної самовіддачі, часто навіть самопожертви. Тому обирати цю професію, щоб присвятити їй усе своє життя, варто за покликом душі. Основою педагогічного покликання є самопізнання, усвідомлення особистістю своєї здатності до педагогічної діяльності. Таке розуміння педагогічного покликання базується на традиційних підходах філософської антропології, відповідно до яких людина, яка хоче повністю реалізувати себе в професії та здобути в ній сенс свого життя, повинна прислухатися до свого внутрішнього голосу, усвідомити своє істинне призначення. Усвідомлене педагогічне покликання допомагає вчителю

сформулювати ціль, вибудувати комплексну програму свого життя, а заодно зрозуміти свою особисту цінність, неповторність, унікальність. Система ціннісного ставлення вчителя до педагогічної діяльності і до самого себе закріплюється в його професійно-ціннісних орієнтаціях, які визначають його потребу в оволодінні педагогічною майстерністю і сприяють досягненню високого рівня професіоналізму.

Отже, проблема самореалізації та самопізнання у XXI столітті не лише не втратила своєї актуальності, а потребує розвитку. Це особливо важливо для вчителя, тому що, попри вагомість власної самореалізації, він несе відповідальність і щоденно забезпечує самореалізацію своїх учнів, і чим успішнішим буде цей процес, тим щасливішим і зреалізованішим буде суспільство. Адже спостереження свідчать, що величезна кількість людей обирають не ту діяльність, про яку мріяли, не ту працю, до якої „лежить” серце. Звідси маса нещасливих людей, які не задоволені своїм життям, для яких кожен день виглядає сірим і безрадіним, а, врешті, нещасливим стає суспільство. Щоб цього не сталося, слід послуговуватися влучними і повчальними афоризмами Григорія Сковороди: „Роби те, до чого народжений”, „Ніхто не погне міцної слави від будь-якого покликання, якщо працю за цим покликанням не вважатиме за найсолодшу, більшу від самої слави втіху” [9]. Тому, бути щасливим – важливо, а ще важливіше – пізнати себе, виявити природну схильність до певного виду праці, віднайти застосування своїм нахилам і здібностям.

Григорій Савич Сковорода дійшов висновку, що головне – вчасно помітити нахили дитини і в жодному разі не створювати перешкод на шляху її духовного та професійного розвитку. Коли дозволити дитині, якщо вона того хоче, стати музиком і все своє життя присвятити цьому справді прекрасному мистецтву, а синові монарха дати змогу працювати на землі, якщо він не має бажання, а головне – хисту керувати країною, люди стануть щасливішими.

Педагог зазначає, що пізнати свою „сродність” важко, але можливо, бо крім самопізнання кожна таємниця віддзеркалює власну „тінь”, тобто є зовнішні ознаки, за якими можна розпізнати „сродність”. Якщо одна дитина любить малювати, в неї до цього є хист, а інша займається математикою, то це і є показником покликання першої до малювання, а другої – до математичних наук.

Однією з основних ознак „сродної” праці є те, що вона приносить людині насолоду не своїми наслідками, винагородою чи славою, а самим її процесом. Сутність ідеї „сродної праці” полягає в тому, що людина створена саме для щастя. Тому, найкраща порада – слухати своє серце і розум, любити людей, займатися улюбленою справою, яка приносить не тільки насолоду для власної душі, але й користь для суспільства – представляє справжнє людське щастя.

Коли займатись улюбленою справою, навіть результативність цієї діяльності відчутно збільшується. Однак Григорій Сковорода міркував не тільки про щастя кожної людини окремо: коли кожен буде займатися своєю

„сродною працею”, суспільство загалом стане кращим, бо кожна людина робитиме свою справу творчо, професійно, а головне із задоволенням.

„Сковорода одним з перших в українській педагогіці звертається до особистості вчителя. На його думку, вчитель має насамперед дбати про розвиток природних нахилів та можливостей дитини. Важливим у цьому зв'язку є його положення про взаємоповагу та дружбу між учнем і вчителем. До вчителя мислитель ставив великі вимоги: насамперед це глибокі знання, гуманність, терпимість, повагу до тих, кого він навчає, відданість своєму народу, своїй справі тощо” [12, с. 172].

Опора вчителем на принцип природовідповідності та гуманізму підвищує ефективність навчання і виховання особистості. Найголовніше в освітньому процесі, у праці педагога – це повага і любов до дитини, гуманне ставлення до неї, врахування її нахилів і прагнень, взаємоповага між учителем і учнем, адже учитель для учня має бути другом, наставником, старшим товаришем. „Конкретизуючи принципи освіти, без яких неможливо досягти суспільної гармонії і щастя, Г. Сковорода обґрунтовує необхідність поєднання у навчанні і вихованні віри з розумом, науки з етикою, теорії і безпосереднього життєвого досвіду. Він вважає, що навчаючи, потрібно, головним чином, спиратися на індивідуальні особливості тих, хто навчається. Сковорода був тієї думки, що природні обдарування найкраще розвиваються тоді, коли людина виявляє творчість, ініціативу, самостійність у навчанні, коли вона охоплена бажанням знати і бути кращою. Мислитель говорив про ланцюг між знаннями і потребою в них, який має бути створено під час навчання: чим ґрунтовнішою є освіта, тим сильнішим є прагнення до глибшої і досконалішої освіченості і самовиховання” [5, с. 119].

Щоб навчання в школі не було рутиною, а стало засобом розвитку і виховання, забезпечувало повсякденне удосконалення особистості, педагогу слід збільшувати в освітньому процесі питому вагу творчості, де в різній, в т.ч. ігровій формі, дитина зможе розкрити себе, проявити свої здібності. Адже сучасна психологія, слідуючи філософсько-педагогічній традиції Григорія Сковороди, наголошує, що кожен учень – людина, обдарована у якійсь галузі життєтворчості. Спираючись на здібності, обдарування кожного учня, неповторне в кожному з них, вчителі, як зауважує М.Б. Євтух, мають змогу і повинні розвивати їх здатність до творчості, до самореалізації: „Найголовнішим обов'язком вчителя, вихователя є виявлення і розвиток природних задатків у дітей, своєчасне розкриття їх внутрішнього світу і спрямування їх діяльності, сприяння розкриттю і формуванню природних можливостей” [4, с. 379]. І продовжуючи цю думку, Микола Борисович наголошує: „А для того, щоб вчитель добре виконував свої обов'язки, він сам повинен мати „сродність” до педагогічної діяльності, великої місії вихователя молоді. Праця педагога має стати джерелом його радості, насолоди і щастя” [4, с. 379].

Дбаючи про розвиток творчих здібностей школярів, залучаючи їх до творчої праці, педагоги мають створювати необхідні умови для розвитку всіх

без винятку психічних якостей учнів. Шкільна практика переповнена прикладами, коли учні, захоплені справою до вподоби, проявляють наполегливість, силу волі в опануванні тими знаннями й уміннями, які далеко випереджають програмні вимоги, але вкрай необхідні для реалізації їхніх творчих задумів. Саме в процесі роботи над творчими завданнями, пошуку нестандартних способів їх розв'язання учні виробляють уміння критично ставитись до тривіального, вчать дискутувати, висувати гіпотези, співставляти різні точки зору тощо. Творча діяльність учнів сприяє формуванню їхніх морально-етичних та вольових якостей, сприятливо позначається також на їхньому фізичному та естетичному розвитку.

Побудувати освітній процес на засадах партнерства, забезпечити сприятливе середовище для розвитку талантів і здібностей дитини може лише педагог-професіонал – майстер своєї справи. Запорукою педагогічної майстерності вчителя, на думку Г. Сковороди, є неперервна освіта впродовж життя на основі самоосвіти, цілеспрямованого та систематичного поліпшення, самовдосконалення, розвитку себе та своєї діяльності, що обумовлює професійну самореалізацію педагога. Показником повноти самореалізації особистості педагога можна вважати самоактуалізацію. Професійна самоактуалізація особистості вчителя складає надійну основу для його системного цілеспрямованого саморозвитку. Самоактуалізація педагога – це процес постійної роботи над собою, це рух уперед, до досконалості, до ідеалу професійного і особистісного „Я”, що є відповіддю на виклики сучасної освіти.

Педагог постійно веде пошук себе в професії, уточнює свою професійну роль, забезпечує професійний імідж, індивідуальний стиль професійної діяльності, визначає та досягає власних професійних перспектив, формулює професійні цілі, мотивує до гармонійного розкриття та утвердження особистісного творчого потенціалу. Отже, професійна самоактуалізація забезпечує процес цілеспрямованого поступального розвитку особистості педагога, в ході якого реалізується його особистісно-професійний потенціал, створюються можливості не лише крокувати до професійних вершин, успішно реалізуючи свої здібності, мобілізуючи наявні резерви, а й досягати найвищого рівня на відповідному життєвому етапі – професійного „акме” [1].

У концепції Григорія Сковороди „сродна праця” взаємопов'язана із самопізнанням та вченням про щастя. Мислитель вважав, що вона є необхідною умовою для досягнення людиною задоволення від життя. Тому людям потрібно обирати власну „сродну працю”, дослухатись до покликів серця, адже це допоможе самореалізуватись у житті, досягти успіху та віднайти таке омріяне щастя.

Педагог визначає „сродну працю” як те, що праця не виступає засобом існування, а є найпершою природною потребою і найвищою насолодою особистості. Варто наголосити, що „сродна праця” розкриває здібності людини, дозволяє їх реалізувати, визначає смисл людського існування,

духовно збагачує особистість, дозволяє віднайти своє місце в суспільстві.

„Щастя у житті, за Сковородою, тісно пов'язане зі спорідненою діяльністю („сродною працею”). Якщо людина займається такою працею, спосіб її життя набуває гармонійності. Вона усвідомлює свою значущість, внутрішньо впевнена в тому, що виповнює Божий намір щодо неї, сміливо дивиться у майбутнє. Вона відчуває свою єдність з іншими і прагне зробити якомога більше добра для людей і світу загалом. Люди, котрі пізнали себе, тобто свої природні здібності, даровані кожній людині Богом, здатні розбудувати щасливе життя цілого суспільства” [5, с. 118]. Тобто, людина буде щасливою тільки тоді, коли пізнає себе. Якщо стверджувати, що щастя залежить від самореалізації, тоді слід зазначити, що самореалізація – це втілення потенціалу особистості, усвідомлення людиною самої себе. Коли людина займається самопізнанням, тоді її праця стане „сродною”, вона знайде своє призначення. „Праця – це всеперемагаюча сила, без якої не може бути добра і щастя. Але вона приносить радість і задоволення лише тоді, коли є „сродною” [11, с. 82].

У монографії „Онтологічний образ людини в творчості Григорія Сковороди” [3] Євген Глива зазначає, що досягнення щастя для Григорія Сковороди – це найцінніший та найлегший подарунок, який людина може одержати у своєму житті. Педагог вважав, що саме Бог подарує нам омріяне щасливе життя. Вчений посилається на думку мислителя, відповідно до якої щастя „...близько, просто всередині людини, в її серці, та закликав людину пізнати „в собі людину” [3, с.125].

„Таким чином, „сродна праця” у філософії Г. Сковороди онтологічно „схрещена” з проблемами щастя, серця, моралі, самопізнання та богопізнання. „Сродність” є вибір, є свобода, є щаслива діяльність у гармонії зі світом і власною душею” [11, с. 83]. Шлях до щастя, в уявленні видатного мислителя, пролягає через моральне вдосконалення людини. „У трактуванні Сковороди щастя – це внутрішня гармонія, що забезпечує людині автаркію, самодостатність, стійкість перед матеріальними спокусами тлінного світу. Щасливою людина може бути тоді, коли в неї чиста совість, коли вона не зраджує своїй духовній природі, виховує в собі моральні чесноти та наполегливо реалізовує своє призначення у світі. Тож дорогою до щастя людина, згідно з філософією Сковороди, морально вдосконалюється, творчо реалізовується та отримує задоволення від своєї корисності для суспільства. Щастя, на думку Сковороди, не є егоїстичним та егоцентричним, щастя можна досягнути лише у взаємодії з іншими” [6, с. 5].

Ідея „сродної праці” розкривається і у художній творчості Григорія Сковороди [9], зокрема у байках: „Собака й Кобила”, „Орел та Черепаха”, „Жайворонки”, „Зозуля і Косик”, „Годинникові колеса”, „Бджола та Шершень” та інших.

Наприклад, у байці „Бджола та Шершень” митець ставить задоволення від процесу роботи вище, ніж її результат: „Але нам незрівнянно більша радість збирати мед, аніж його споживати. До сього ми

народжені і будемо такі, доки не помремо. А без сього жити, навіть купаючись у меду, для нас найлютіша мука” [9, с. 172].

У творі „Зозуля та Косик” Сковорода висміює спотворене людиною ставлення до роботи: „Безліч людей, нехтуючи своїм покликанням, тільки їдять, п’ють та співають. Та через своє неробство вони нудьгують більше від тих, що працюють „без ослаби” (відпочинку). Бо всі ці заняття – не справа, а „хвостик” справи. Ті ж, хто їсть, п’є та співає, аби потім охочіше взятися до роботи, не знають і нудьги” [9, с. 166]. Цим великий філософ підтверджує, що людина, яка не любить своєї справи, не може бути щасливою.

Водночас для великого мислителя особисте щастя було неможливим без щастя всього народу, вони взаємопов’язані і перше залежить від другого. Людина тільки тоді буде щасливою, коли буде виконувати свій громадський обов’язок. Це засвідчує той факт, що Григорій Савич був великим патріотом своєї країни, прагнучи долучитися до її блага і, водночас, вимагав виховувати в кожного учня патріотизм та відданість своїй батьківщині.

Варто зауважити, що в контексті вчення про щастя філософ Г. Сковорода дуже багато уваги приділяв ідеї серця. Серце у філософії визначається як сфера духовного життя людини. Однак воно є багатозначним поняттям, оскільки охоплює: і душевний стан людини, який керує вчинками та примушує людину жити добром або злом; і єдиний світ людини, її моральні переживання, почуття, пристрасті, пізнання; і символізує індивідуальність людини як істоти духовної. Пізнання можна вважати освоєним тільки тоді, коли воно проникне в серце. Цей постулат філософії серця слідує народно-педагогічній мудрості „Ніщо не дійде до голови, якщо не побуває в серці”. Григорій Сковорода стверджує, що серцем можуть оволодіти добрі та злі сили. Перші підносять людину, другі приводять її до падіння. Тому людина повинна прагнути до очищення свого серця, наповнення його світлим і одухотвореним.

Серце великий учений відносив і до головної мети життя людини, визначальника її дій та вчинків. На запитання „Що таке філософія?” він відповідав так: „Головна мета життя людини, голова вчинків людини є дух його, думки, серце. Кожен має мету в житті, але не кожен цікавиться головою життя, інший – черевом життя, тобто всі свої справи робить так, щоб дати життя череву, інший очам, інший ногам та іншим членам тіла, інший ще вбранню та бездушним речам; філософія або любомудріє прагне всіма вчинками своїми до того кінця, щоб дати життя духу нашому, благородство серцю, ясність думкам, яко голові всього. Коли дух у людині веселий, думки спокійні, серце мирне, то все світле, щасливе, блаженне – це і є філософія” [2, с. 239]. Виховання серцем має стати девізом для кожного педагога, адже найкращі людські почуття – любов, взаємоповага, співчуття, доброзичливість, дружба, відвертість – йдуть від серця і наповнюють особливий світ дитинства світом добра, людяності, справедливості.

Гуманістичні ідеї Григорія Сковороди, як і всієї його філософсько-

педагогічної системи, виявляються у ставленні до людини, до дитини. Це повага до особистості незалежно від її віку, визнання багатства і складності її внутрішнього світу і необхідності відповідального ставлення до її долі. Все це відповідає сучасній меті виховання – створення сприятливих умов для розвитку особистості, для її життєствердження та самореалізації.

Список використаних джерел

1. Акмеологічні засади професійної самореалізації вчителів у системі методичної роботи загальноосвітніх навчальних закладів: колективна монографія / Л.С. Рибалко, Р. І. Черновол-Ткаченко, Т. В. Куценко. Х.: Вид. група „Основа”, 2017. 128 с.
2. Васянович Г. Григорій Сковорода – філософ і педагог. Вісник Львів. Серія педагогічна. 2004. Випуск 18. С. 239-251.
3. Глива Є. Онтологічний образ людини в творчості Григорія Сковороди: монографія. Київ : Видавництво ТОВ „КММ”, 2006. 256 с.
4. Євтух М. Б. Проблема підготовки вчителя у творчій спадщині Григорія Савича Сковороди // Міжнародні наукові інновації в житті людини: матеріали VII міжнародно науково-практичної конференції, 19-21 січня 2022 р.: пер. з англ. Манчестр, Великобританія, 2022. С. 376-380.
5. Лобик Л. Григорій Сковорода про взаємозв'язок сродної праці і освіти та їх роль у житті людини // Вісник Національного університету „Львівська політехніка”. Філософські науки. 2008. № 607. С. 118-119.
6. Мельник В.П., Луц-Пурій У. І. Філософсько-антропологічна концепція Г. Сковороди та сучасне українське суспільство в реаліях російсько-української війни // Григорій Сковорода у сучасному багатовимірному світі: збірник тез VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 16 листопада 2022 р.). Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. С. 5-6.
7. Паласюк Г.Б. Ідеї стоїчної філософії у вченні Григорія Сковороди: автореферат дисертації_на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. Спеціальність 09.00.05 - історія філософії. Львів: Львівський державний університет імені Івана Франка, 1999. 20 с.
8. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти „Нова українська школа” на період до 2029 року : розпорядження від 14 грудня 2016 р. № 988-р. Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#n8>
9. Сковорода Григорій: Повна академічна збірка творів / за заг.ред. Л. Ушкалова. Харків – Едмонтон – Торонто: Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. 1400 с.
10. Сковорода Г. С. Філософські трактати. Київ: Видавництво „Відкрита книга”, 2011. 32 с.
11. Стародубець В., Печериця Г. Сродна праця як онтологічна засада щастя людини (за філософією Г. Сковороди) // Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення: Збірник наукових праць (За матеріалами V Міжвузівської науково-теоретичної конференції молодих науковців від 4 грудня 2019 року). Житомир, 2020. С. 81-83.
12. Хорошев О. М. До питання впливу філософії Г. С. Сковороди на його педагогічні погляди // Спащина Г. С. Сковороди: минуле та сучасне: збірник матеріалів IX міжнародно науково-практичної конференції, 5-7 грудня 2017 р., Харків: ХНУРЕ, 2017. С. 170-173. URL:<http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/>

Нога Г.М.

*кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник
Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України,
м. Київ, Україна*

У ПОШУКАХ ІДЕАЛЬНОЇ ЛЮДИНИ: ФОРМУЛА ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Григорій Сковорода увійшов в історію української культурної цивілізації, перш за все, як філософ. Усі його твори, незалежно від жанру, є філософськими за своєю суттю. Ділитися думками про сенс людського буття було природною потребою нашого мислителя. Сам він визнавав своє призначення у формуванні повноцінної особистості молодих людей. В одному з листів філософ чітко визначає власне «сродне покликання»: «Одні піклуються про одне, інші про інше; я ж турбуюся про прихильні до мене, дружні мені душі юнаків... Бо що може бути солодшим, як коли тебе любить і прагне до тебе добра душа? Що може бути приємнішим, ніж любов друга?... Для мене нема нічого дорожчого чи солодшого, ніж душа, яка мене любить, хоч би бракувало всього іншого» [4, с. 350-351]. У притаманному філософові бароковому образно-символічному стилі він формулює низку проблем, які, на його думку, є ключовими для виховання людини.

Визначивши основним спрямуванням своїх людинознавчих пошуків тему щастя, Сковорода й свої педагогічні зусилля зосередив саме навколо цього поняття. Логіка його міркувань і, відповідно, модель досягнення мети виглядає таким чином: 1. Хочеш бути щасливим – пізнай себе. Самопізнання – процес, звичайно, складний, і роль мудрого наставника в цій ситуації дуже важлива. 2. Пізнавши свої здібності й нахили, розбудувуй свій внутрішній світ, невтомно збагачуй себе необхідними знаннями, шліфуй свій дух, навчай його відрізняти справжні цінності від спокус світу, «зерно від полови». Тут знову ж таки важлива роль справжнього учителя. 3. Проживай свій вік у гармонії з собою та навколишнім світом, ніколи не зупиняйся на шляху самовдосконалення.

Ця, здавалося б, зовсім не складна схема насправді є важкою для реалізації, позаяк людина у силу своєї природи є відкритою для безлічі земних спокус, які постійно відволікають її від основного спрямування. Це прекрасно усвідомлював наш мислитель, тому невтомно розробляв практичний бік своєї теорії. Яскравим зразком саме таких напрацювань є його листи. Їх мета і зміст чітко сигналізують, що перед нами не так історія контактів Сковороди із сучасниками, як розвиток в епістолярній формі ідей та концептів його вчення. І практично кожен лист Сковороди, незалежно від адресата, часу та місця написання, пройнятий центральною ідеєю його життя – наукою про людське щастя і пошуки шляху до нього.

Окремий пласт листів складають 79 послань до улюбленого учня Сковороди Михайла Ковалинського, у яких беззастережно домінує

дидактичне начало. Через нотування щоденних спостережень та випадкових ситуацій, їх філософське осмислення із залученням до уявного діалогу античних і християнських класиків філософської думки, а також бездоганно знаного мислителем символічного світу Біблії він формулює свої освітні та виховні ідеали. Учитель намагається не нав'язувати власних життєвих пріоритетів учневі, а відкриває перед ним неозору книгу життя, прагне допомогти зробити правильний вибір як у повсякденному побуті, так і в прийнятті найважливіших буттєвих рішень. Листи до Ковалинського оприявнили виховні ідеали Григорія Сковороди, спрямовані на формування морально та духовно розвиненого індивіда, який відчуватиме потребу у постійному самовдосконаленні.

Говорячи про загальний дискурс навчально-освітніх контактів учителя й учня, маємо підкреслити, що Сковорода вирішив не обмежуватися лише дидактичним процесом в стінах Харківського колегіуму. Потенціал Ковалинського спонукав його до більшого – до індивідуального підходу й додаткових завдань. Процес цього спілкування відтворити у деталях складно, позаяк маємо лише листи Сковороди. Ковалинський, вірогідно, відповідав йому окремими записками, які не збереглися, але основна маса тем і дискусійних питань із листів філософа обговорювалася ними просто під час зустрічей. Дуже важливий опис і коментар подій тих часів подав Михайло Ковалинський уже в зрілому віці в мемуарному творі «Жизнь Григорія Сковороди» [2].

Слід відразу зауважити, що Сковорода додатково, поза уроками, контактував і з іншими своїми учнями. Леонідові Ушкалову вдалося встановити, що «До кола його вихованців, крім Михайла Ковалинського, входили молодший Михайлів брат Григорій, їхній двоюрідний брат Максим, Яків Правицький, Василь Білосор, Олексій Базилевич, Микола Заводовський, Яків Єнкевич... Для цих молодих людей філософ став ніби другим батьком. Він читав разом з ними свої улюблені книжки, зокрема Плутархові "Моралії", "Про старість" Цицерона, оди Горація, комедії Теренція та Менандра, "Моральні листи до Луцілія" Сенеки, "Практик" Євагрія Понтійського, "Адагії" та "Домашні бесіди" Еразма Роттердамського, "Зодіак життя" П'єтро Анжело Мандзоллі, "Історію Жіля Блаза із Сантільяни" Алена Рене Лесажа, спонукав їх до занять музикою та поезією, піклувався про їхнє здоров'я та навіть про одяг і взуття, слідкував за тим, щоб вони не потрапили до поганих компаній, щоб не сварилися між собою, позичав їм гроші, якщо в тому була потреба...» [8, с. 37]. Безперечно, для своїх улюблених учнів Сковорода був більше, ніж просто хорошим учителем. Він був їхнім «батьком-покровителем». Водночас роки активного спілкування та листування із Ковалинським та іншими учнями стали часом духовного й інтелектуального піднесення самого Сковороди. Наставляючи і формуючи своїх учнів, він розвивався і змінювався сам. Його по-філософськи усамітнена повсякденність стала різноманітнішою й активнішою. Спілкування з найздібнішими учнями Харківського колегіуму

наповнило буття Сковороди духовною втіхою та почуттям великого задоволення від самореалізації.

Леонід Ушкалов стверджує, що Сковорода не був винахідником такого підходу в освітній практиці. Він зазначає: «Мені здається, що традиція особливого піклування про найкращих вихованців іде в Сковороди від Києво-Могилянської академії. Там також було прийнято, щоб учителі заохочували своїх найкращих учнів до читання, а дехто з учителів у вільний від занять час мав звичку запрошувати до себе улюблених учнів, щоб читати разом із ними книжки. Уже значно пізніше, у 1792-му, ... Іриней Фальківський, який був на той час учителем поетики, навіть заснував у академії "Вільне поетичне товариство", члени якого за невеличкий річний внесок мали право користуватися книгами, що їх це товариство замовляло й купувало» [7, с. 226].

Михайло Ковалинський у праці «Жизнь Григорія Сковороды» також коротко характеризує свої контакти з учителем: «Григорій часто начал посѣщать его [Ковалинського] и, по склонности молодого человека, занимать его музыкой и чтением книг, служивших поводом к разговорам и нравоучению. Открыв в молодом человеке сердце, какового желал он, и способности природныя, каковыя любил он, обратил внимание свое на удобрение разума его и духа» [2, с. 449]. Власне, оцю педагогічну конкретику можна детально відстежити саме на основі контактів Сковороди і Ковалинського, і багатющою базою для досліджень і висновків є високохудожні латиномовні листи філософа до учня. У них він з ширю й детально коментує ту чи іншу життєву пригоду, яка трапилася з Михайлом, дружніми порадами допомагає вирішити його проблеми. Теми дружби, вибору друзів, уміння вирізняти справжніх друзів розробляється Сковородою у листах до Ковалинського дуже послідовно й ретельно. У повсякденному житті юнак вряди-годи потрапляв у конфліктні ситуації, на що філософ реагував присутніми коментарями із застосуванням своїх етичних ідей крізь призму педагогічної практики.

Так, у листі, датованому жовтнем-листопадом 1762 р., Сковорода пише: «Вчера ты скаржився на одного з неприхильних до тебе. Що ж робити? Така людська чернь: честолюбна, дратівлива, самолюбна, і, що найгірше, брехлива і задрісна. Ти не можеш знайти жодного друга, не знайшовши разом з ним двох-трьох ворогів. Як дуже вірно сказано, що той, хто не має ворогів, не має також і друга» [5, с. 249]. Цю побутову ситуацію далі він розвиває як спробу осмислення причин і передумов асоціальної поведінки та типових станів й ознак людської маси («черні»): «Таким чином, люди не гідні любові не стільки з несправедливості природи, скільки тому, що одержані ними від Бога скромні здібності вони псують і, незадоволені своєю долею, заздять, ремствують. Такі ті, які на тебе гніваються і тебе ненавидять, вони вічно скаржаться, заздять, хваляться, щоб не показати свого убозства, яке вони в глибині душі усвідомлюють і яким мучаться» [5, с. 249]. Далі Сковорода дає цілком

практичну пораду своєму учневі: «Їх ти уникай, не товаришуй з ними. Вітай їх, говори ввічливо і, якщо потрібно, допомагай їм, але як звичайним знайомим, а не як вірним друзям» [5, с. 249]. Для остаточного розв'язання проблемної ситуації Сковорода радить Михайлові звернути увагу на двох юнаків (також із кола своїх улюблених учнів), з якими можна завести справжню дружбу, позаяк вони багато в чому подібні до нього: «Яків Правицький – юнак хороший, не заздрісний, простий, дуже жадібний до істинної науки, задоволений своїми здібностями, від природи посправжньому порядний, м'який, людяний. Це ті якості, що спонукали мене полюбити його. Такого ж складу, як здається мені, і Василь Білозер» [5, с. 250]. З Яковом Правицьким, який згодом став священником у с. Бабаях, Сковорода зберіг найтепліші стосунки до кінця життя, часто гостював у нього, отримував від нього усіляку підтримку. Збереглося також 14 листів філософа до Правицького.

Сковорода постійно підкреслює важливість наставника, авторитета, учителя для правильного формування особистості. Для самого філософа, і він це неодноразово підкреслює у творах, таким авторитетом, хоч, звичайно, далеко не єдиним, був Плутарх. Для Сковороди він цінний і цікавий не лише як джерело філософської мудрості, а і як мислитель-практик, у творах якого переважає, як і в листах нашого філософа, етична тематика (окрім дружби, це й такі близькі для Сковороди теми, як гнів, заздрість, цікавість, балакучість, любов до дітей). Цих філософів об'єднує також людиноцентричність і гуманістичність їхнього вчення, коли дружба – це не просто неоціненний скарб, але й цілком досяжна вершина на шляху до істинного щастя. Коли Сковорода викладає своєму учневі розмисли про дружбу, він не цурається пригадати й особистий життєвий досвід: «Через те, що дружба така божественна, така приємна річ, що здається, ніби вона сонце життя, то слід найбільше дбати, щоб не вважати нам вовка вівцею, скорпіона – раком, змію – ящіркою. Нема нічого небезпечнішого, ніж підступний ворог, але немає нічого отруйнішого від удаваного друга... Жоден диявол ніколи не приносить лиха більше, ніж такі удавані друзі. Безперечно, я говорив тобі про них, щоб навчити тебе своїм досвідом. Я, найдорожчий, від багатьох таких постраждав! У зеленій траві я знаходив змію. О, якби у мене тоді був порадник!» [4, с. 247]. Свого часу Дмитро Багалій звернув увагу на те, що Сковороді багато у чому доводилося перевиховувати Ковалинського, руйнувати стереотипи і переконання, привиті йому вчителями-попередниками, адже «Всі його наставники та й весь світ, на слові й на ділі виховували його в тій думці, що щастя людини полягає в тому, щоб мати всього багато – їжі, трунків, одягу і тимчасових насолод. Сковорода ж один почав йому говорити, що все це не потрібне для справжнього щастя...» [1, с. 201]. Програмуючи шлях свого учня до цього «справжнього щастя», учитель komponує його у деталях. Але у першу чергу він акцентує на базових засобах, які мають стати фундаментом цього шляху: «... знання грецької і римської літератури, яке

дається нічними заняттями [я називаю тобі уже засіб засобу], втеча від юрби і мирських справ, зневага до багатства, піст і помірність, коротше – зневажання плоті, щоб здобути дух» [4, с. 281].

Серед проблем, які мають пряме відношення до виховної тематики, у листах Сковороди до М. Ковалинського чи не найповніше представлено тему здорового способу життя. Філософ розвиває теми раціонального харчування, вживання алкогольних напоїв, фізичної активності, психічної рівноваги. Загальний висновок у цій царині Г. Сковорода визначає як «найпрекрасніше і божественне правило: нічого над міру» [4, с. 281]. Лист за листом викладає філософ свої переконання щодо окресленої теми, намагаючись посилити їх дієвість щирою емоційністю та живою образністю: «Тому дивись, щоб твоє завзяття, яке не знає міри, не довело тебе до біди. Ах! не хочеться провіщати лихого. Ти, мій Михайле, заслуговуєш найсприятливішої долі. Ти уникаєш юрби? Дотримуйся міри і в цьому. Хіба не дурень той, хто уникає людей так, що зовсім ні з ким ніколи не говорить? Божевільна така людина, а не свята... Ти постиш? Хіба не здається тобі не сповна розуму той, хто зовсім нічого не дає тілу або подає йому лише щось отруйне? Зменшуй зайву їжу, щоб осел, тобто плоть, не розпалювалася, з іншого боку, не мори його голодом, щоб він міг нести вершника. Це ті прекрасні речі, які, вживані надміру, стають дуже поганими» [4, с. 281]. Стиль викладу у цьому монолозі-зверненні виказує у Сковороді вправного психолога, знавця людської душі.

Вважаючи надмірне вживання алкоголю одним з джерел руйнування особистості, Григорій Сковорода у листах до свого учня постійно актуалізує цю проблему, розвиваючи її від конкретних життєвих прикладів до широких узагальнень. У парі з пияцтвом фігурує ненажерливість, яка трактується як ще один підступний руйнівник душі і тіла людини. «... я знаю дуже багато людей, навіть авторитетних, – пише Сковорода у листі від 23–26 січня 1763 р., – які намагаються спокусою прикладів та принадою слів і красномовства псувати юнаків і спонукають їх до ненажерливості, використовуючи при цьому навіть місця із Святого Письма. Якщо ти бажаєш трохи послухати нас, то доки ти будеш додержуватися тверезості, доти будеш впевнений в тому, що у тебе зберігаються і здоров'я, і соромливість, і репутація – найцінніші скарби. Тебе спонукають до непомірності? Але ти побори в собі той порочний сором, що не насмілюється відповісти відмовою, тепер уже привчи себе до цієї святої стійкості і скажи: мені це некорисно...» [4, с. 266]. Сковорода вибудовує свій повчальний наратив таким чином, аби уникнути надмірного тиску на свого реципієнта. Він свідомо обходить такі форми, як «ти повинен», «ти мусиш» або ж «ти зобов'язаний». Натомість він змальовує яскраві і переконливі картинки перспективи тих, кого цілковито затягнуло у вир «світу»: «Уникай мирського людиновбивчого духу, уникай цих скорпіонів, не шкодь і не руйнуй свого тіла..., але зроби його тоншим, скорочуючи надмірну їжу й уникаючи вогню, породженого вином, звідки

всі пороки душі, а з останніх, у свою чергу, – всі хвороби тіла. Не той вбиває коня, хто годує його простим кормом, а той, хто дає багато вівса і не додержує міри в їзді. Обтяжені їжею і вином, довго зупиняємося на якому-небудь тривожному роздумі. Звідси передчасне старіння... » [4, с. 265-266]. Вочевидь, Сковорода виплекав свій спартанський дух обмеження малим ще у часи навчання у Києво-Могилянській академії, де сам мав дбати про свій щоденний побут і, звичайно ж, чимало потерпав, як і більшість студентів, від періодичного недоїдання. Ідею утримання від надмірностей як гарантію гармонійного розвитку людської особистості Сковорода розвиває у листі, датованому жовтнем 1762 р. і написаному у поетичній формі під назвою «Похвала бідності». Він укотре наголошує, що надмірність і захланність є першопричиною багатьох людських бід, у тому числі й найрізноманітніших хвороб:

Всяка слабкість тіка геть від твоїх осель...
Бо немилі тобі п'янство й зажерливість,
З котрих сила хвороб плине й кипить у ключ;
Бо немила тобі розкіш несправедна,
Люта мати тривоги лихих [4, с. 236].

Усвідомлюючи, що у душі юного Михайла точиться повсякчасна боротьба між наукою його вчителя та повсякденними світськими спокусами і звабами молодечого віку, Сковорода систематично вдається до свого роду профілактичних бесід із юнаком, мета яких – зробити Ковалинського «великим, тобто святим мужем» [4; 309]: «Що ж тебе гризе? Чи не те, що ти не береш участі в пияцтві з ненажерами? Що в палацах князів не граєш в кості? Що ти не танцюєш? Що не перебуваєш у війську? Якщо ці жалюгідні речі захоплюють тебе, то ти ще не мудрий, а один з юрби» [4, с. 309]. Сковорода провокує свого учня, намагаючись викликати у нього сумніви, критичне мислення, широту підходів при виробленні власної думки.

До цікавих висновків спонукають рядки з листа до Ковалинського, датованого кінцем вересня – початком жовтня 1762 р. У них Сковорода звертається до учня із закликом не боятися творити, позаяк, на його щире переконання, за допомогою наполегливого навчання можна навчитися будь-якій справі: «Бо хто ж народжується митцем? Вправи через помилки ведуть нас до витонченості письма. Твої вірші, якщо їх порівнювати з бездоганними віршами, дійсно можуть здатися такими (як я їх оцінив), але, якщо зважимо на твій вік і твої успіхи в науках, вони в достатній мірі заслуговують похвали. Вір мені, моя душе, коли я був у твоєму віці, я не міг скласти і найпростішого вірша...» [4, с. 229]. Леонід Ушкалов підкреслює, що судження нашого філософа засвідчують, що він, як людина епохи нормативної поезики, цілком залишався у полі традиційних уявлень про поезію як «когнітальне ремесло», «яке принципово нічим не вирізняється з-посеред усяких інших ремесел (хлібороба, філософа чи вояка, – якщо мати на оці головні сквородинівські види "сродности"...). За таких умов рівень досконалості поетичного тексту

потрапляє в безпосередню залежність від знаття автором приписів "мистецтва поетичного" та його вправності в "наслідуванні" літературної парадигматики. Шлях формування поета постає, таким чином, як пряма, що пролягає від щирого невміння до певної вершинної точки майстерності, репрезентованої текстами Горація, Вергілія, Сенеки та інших взірцевих авторів» [6, с. 36–37].

Формування ідеальної особистості не завершувалося у Сковороди поняттями розвиненого інтелекту, християнської моральності, високого професіоналізму. Щаслива людина повинна мати ще й міцне здоров'я. Для українського мислителя ця тематика відома з праць його улюблених античних філософів, де активно розроблялася у контексті ідей про гармонію людської душі й тіла. Для Сковороди основоположною є думка, що усі хвороби людського тіла беруть свій початок від проблем душі. Як аргумент він любив наводити історію про те, як «Сократ серед чуми залишився здоровим, бо звик до найсвятішого життя, до простої і помірної їжі» [4, с. 265]. Сам філософ усвідомлював себе знавцем невидимої натури людини, у якій хвороби виконували роль своєрідної сигнальної системи. Для нього очевидним був причинно-наслідковий зв'язок: «Але ж ми не захворіли б тілом, якби раніше не захворіли душею» [4, с. 265].

З цієї точки зору, марно лікувати тіло хворого, невилікувавши і не очистивши задалегідь його душі. Цю думку у притчевій формі Сковорода розгортає у листі за 23–26 січня 1763р. «Зійди тепер на високу вежу, – з притаманною йому символічністю й алегоричністю звертається мислитель до свого учня, – і допоможи своїй душі побачити те, що хвилює юрбу. Ти побачиш, що один мучиться коростою, другий – пропасницею, третій подагрою, четвертий – епілепсією, п'ятий – водяною; у одного гниють зуби, у другого нутрощі; деякі до того жалюгідні, що здається, ніби вони носять не тіло, а живий труп. Я вже не буду говорити про легкі хвороби: кашель, виснаження, зловонне дихання та ін. З таких-от, тобто з нездорових членів, і складається цей світ... Ми ж, правда, уникаємо цих хвороб і вірно робимо, щоб вони і нас не заразили... Але ж ми не захворіли б тілом, якби раніше не захворіли душею» [4, с. 265]. Далі мислитель продовжує розвивати свою ідею у дусі відомої з античних часів гуморальної медицини, знову ж таки із притаманним йому ораторським прийомом залучення високих авторитетів: «Послухай Плутарха, який вважає причиною всіх хвороб надлишок вологи в тілі: «Під впливом зовнішніх причин і умов залишок вологи в тілі ніби заміщає субстанцію і тіло». Без згаданого надлишку вологи ці причини не викликають нічого поганого і слабнуть. Але там, де є надлишок вологи, там ніби виникає якесь брудне болото... Вогонь горить найкраще там, де є нафта; так, всяка зараза і запалення не можуть прищепитися, коли тіло холодне, позбавлене слизу і легке, як корок» [4, с. 265].

У європейських наукових колах XVII–XVIII ст. точилася дискусія навколо ідеального тіла. Прибічники пива, вина і щедрих закусок «вважали

флегматичне, дорідне, «соковите» тіло єдино правдимим, а будь-яку подобу висушення фатальною» [10, с. 63]. На противагу цьому консервативному підходові новочасним принципом, якого, як ми пересвідчилися, дотримувався і Сковорода, була сухість (тогочасний синонім тверезості) як «чоловічий, патріархальний, аскетичний, античуттєвий принцип, на відміну від жіночно-чуттєвого» [10, с. 63]. Можемо переконатися, що у нашого філософа були чіткі переконання щодо того, яким має бути ідеальне тіло, і що потрібно робити, аби саме таким воно було.

Таким чином, у листах до Михайла Ковалинського 1762–1764 рр. Григорій Сковорода формулює низку проблем, які, на його думку, є ключовими для виховання повноцінної особистості. Серед них: християнська любов до ближнього, щира дружба, дотримання міри у всьому, постійна самоосвіта, боротьба з пристрастями, здоровий спосіб життя, ідеал Христової бідності. Згодом філософ повернувся до педагогічної проблематики і на новому рівні підняв її у збірці «Байки харківські», трактаті «Початкові двері до християнського доброго життя», діалозі «Алфавіт миру», притчі «Вдячний Єродій». Нотки дидактизму звучать також у пізніх листах Сковороди, адресованих людям з різних суспільних прошарків. Звертаючись з різних причин до своїх приятелів купців, мислитель не забуває давати їм практичні уроки людинознавства. Так, у листі до Єгора Урюпіна, дякуючи за щедрі дари, він пише: «Не думай же, друже, что добрыя слова есть то же, что пустозвонкій мирскій газет, гремящій по улицам о тѣлесной твоей премудрости, о силѣ и багатствѣ. <...> Умѣй же различать ложную славу от истинныя, яко ж воровскую монету: и будеши блаженный оный, Христом похваляемый купец» [4, с. 411–412].

Загалом, виховні ідеали Сковороди, акцентовані на піднесення цінності людської особистості, підтверджують думку, що філософ «стійко дотримується просвітницьких позицій, котрі базуються на ідеї необхідності створення умов для праці на благо суспільства, вільного розвитку людини» [9, с. 74].

Підсумовуючи аналіз педагогічної моделі Григорія Сковороди, відзначимо той факт, що Сковорода не помилився у здібностях свого улюбленого учня, тоді ще юного сина священника. Після завершення Харківського колегіуму Михайло Ковалинський сам став його викладачем: у 1766–1769 рр. він викладає там поезію. Далі його службова кар'єра розвивалася досить стрімко: спочатку він був вихователем дітей останнього гетьмана України (1750–1764 рр.) й президента Імператорської академії наук у Петербурзі (1746–1765) Кирила Розумовського у 1770–1775 рр. Під час мандрівки Європою із сином гетьмана Олексієм Розумовським він завершив свою освіту у Стразбурзькому університеті. Потім служив у канцелярії князя Григорія Потьомкіна, де дослужився до чину генерал-майора. З 1775 р. був членом Вільного Російського зібрання

при Московському університеті, у 1778–1779 рр. перебував на посаді головного наглядача Московського виховного будинку. Обіймав він також посаду губернатора Рязанського намісництва (1796–1800). Михайло Ковалинський був також членом масонської ложі. «Зважаючи на те, що, за свідченнями сучасників, рукописи творів Сковороди завжди були в активному користуванні у Ковалинського, можна констатувати, що педагогічні зусилля філософа, сила його переконання і натхнення не пішли на марне, і він відіграв важливу роль у становленні особистості свого учня, досягнення ним значних життєвих вершин» [3, с. 210].

Список використаних джерел і літератури

1. Багалій Д.І. *Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода*. Харків, 1926. 397 с.
2. Ковалинський М.І. *Жизнь Григорія Сковороды. Писана 1794 года в древнем вкусь // Сковорода Г.С. Повне зібрання творів у двох томах. Том 2. Київ: Наукова думка, 1973. С. 439-476.*
3. Нога Г.М. *Етика як повсякденна практика: виховні ідеали Григорія Сковороди у його епістолярії // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. 2018. Вип. XV. С. 207-216.*
4. Сковорода Г.С. *Повне зібрання творів: У 2 томах. Том 2. Київ: Наукова думка, 1973. 574 с.*
5. Сковорода Г.С. *Твори у двох томах. Том 2. Київ: Обереги, 1994. 480 с.*
6. Ушкалов Л.В. *Григорій Сковорода і антична культура. Харків: Знання, 1997. 180 с.*
7. Ушкалов Л.В. *Ловитва невловного птаха: життя Григорія Сковороди. Київ: Дух і літера, 2017. 368 с.*
8. Ушкалов Л.В. (2014). *Сковорода, Шевченко, фемінізм...: Статті 2010-2013 років. Харків : Майдан, 2014.*
9. Шевчук Т.С. *На перехресті епох: антична література у творчості Григорія Сковороди. Ізмаїл: СМІЛ, 2010. 360 с.*
10. Шивельбуш Вольфганг. *Смаки раю. Соціальна історія прянощів, збудників та дурманів. Київ: Критика, 2007. 256 с.*

Шкира О.І.,

директор бібліотеки, заслужений працівник культури України

olga.shkyra@gmail.com

Яковенко А.М.,

головний бібліограф бібліотеки

Університет Григорія Сковороди в Переяславі

БІОБІБЛІОГРАФІЧНА СКОВОРОДИНА: НАУКОВИЙ ТА ДУХОВНИЙ СПАДОК УКРАЇНСЬКОГО ЛЮБОМУДРА

Переяслав – місто більш як з тисячолітньою історією, що посідає особне місце в національному житті українського народу. Сьогодні це місто-музей, де зосереджені неоціненні пам'ятки нашої духовності та етнографічний центр, що відображає процес формування української нації. Переяславська земля є центром формування і нашої державності.

Багатовікова історія України характеризується яскравою крайовою самобутністю, що знаходить свій прояв і в культурі, і в усній народній творчості, і в літературі. Життя та творчість, а відтак, і біографії відомих українців є органічною частиною нашого духовного і культурного спадку. Вносячи історичний досвід українського народу до світової духовної скарбниці, треба усвідомлювати, що біографії творців національної культури повинні бути ретельно дослідженими і дбайливо введеними до наукового обігу, доведені до свідомості широких кіл громадськості. Біографії і біографіка є неодмінними складовими бібліотечної діяльності, що визначають певні форми праці книгозбірень. Розвиток та диференціація різних наук зумовили і виникнення довідково-бібліографічних засобів, що становлять певну систему ресурсів української біографістики. Значна частина краєзнавчих бібліографічних видань – це персональні покажчики, котрі разом з подібними посібниками краєзнавчого характеру допомагають створити панораму культурного життя України.

Взагалі, біобібліографія – цікава наукова галузь. Хронологічна й тематична систематизація дає можливість по-новому поглянути на здійснене в тій чи іншій галузі, побачити ким насправді є та чи інша особа, як вона розвивалася, причому без тенденційних ідеологічних прикрас, а так, як про це свідчать підтверджуючі факти бібліографії.

В історії кожного народу є особистості, які завжди будуть у центрі уваги дослідників. Для українців серед багатьох постатей таким є Григорій Савович Сковорода – своєрідне явище в культурному і духовному житті другої половини XVIII століття. Його громадсько-політична й літературна діяльність має величезне значення в історії розвитку національної культури і щедро впливає на кожне покоління мислителів. Свого часу Сковорода самовіддано утверджував українську духовність, був її будителем і оборонцем. Його роздуми мислителя зосереджувалися навколо проблем людини, її щастя, спорідненої праці, морального вдосконалення,

врешті, свободи й незалежності. Переяславській прадавній землі судилося стати на якийсь час притулком для поета й філософа. Переяславщина стала для нього і поштовхом для подальшої науково-філософської, просвітницької та літературної діяльності. Тому наше місто заслужено є одним із сквородинівських центрів, де систематично досліджується творчість мислителя.

В умовах розбудови суверенної Української держави, котра проголосила своєю державною політикою національно-культурне відродження, великого значення набуває питання бібліотечного краєзнавства, основним змістом котрого є виховання любові та дбайливого ставлення до рідної землі, її ресурсів, пам'яток історії та культури, поваги до інших націй і народностей, до розвитку науки, мови, літератури, народної творчості та мистецтва краю, до вивчення місцевих традицій та примноження культурного надбання.

Постать Г. С. Сковороди, видатного українського філософа і письменника – неординарна, тому завжди приваблювала до себе літературознавців, істориків, філософів і бібліографів. Дослідженню життя і творчості письменника присвячено тисячі книжок, дисертаційних і монографічних досліджень, газетних і журнальних публікацій. Також відбуваються Всеукраїнські та Міжнародні наукові конференції, Міжнародні Сковородинівські читання та різні заходи зі вшанування пам'яті великого генія.

У цьому контексті бібліотека Переяслав-Хмельницького ДПУ ім. Г. С. Сковороди, яка є членом Української бібліотечної асоціації, продовжує залучати науковців і тих, кому не байдуже надбання сквородиністики, до вивчення його творчої спадщини. Колектив бібліотеки працює над низкою проєктів у рамках творчої лабораторії «Книга. Бібліотека. Суспільство». Одним із таких творчих і довготривалих проєктів (започаткований у 2002 році) є проєкт «Сковородіана». Безперечним досягненням є випуски біобібліографічних посібників. Документальний збір і обробку матеріалів здійснює головний бібліограф Алла Яковенко. Робота над кожним покажчиком – це наукове дослідження з вивчення творчої спадщини та матеріалів про життя, діяльність Григорія Сковороди з метою максимального виявлення всіх опублікованих праць мислителя та літератури про нього. Книги про книги – це і є бібліографічні видання.

Зацікавленому читачеві пропонується зібрана біобібліографія, яка була видана у трьох випусках – науково-допоміжних біобібліографічних покажчиках. Вперше препринт «Григорій Сковорода (1722–1794)» вийшов у 2006 році, а випуск перший, значно доповнений і перероблений, – у 2009. Суттєве збільшення поданого матеріалу, порівняно з попереднім виданням, дає можливість повніше представити непересічну особистість Г. Сковороди та його багатогранну діяльність, яка здобула широке міжнародне визнання. Праця над покажчиками вимагала ретельних пошуків матеріалів, уточнень, опрацювання унікальних видань.

Використано 953 одиниці бібліографії, вміщено матеріали, опубліковані за період 1899–2006 роки. Ці видання отримали схвальну рецензію «Сучасний розвиток бібліографічної Сковородіани» від керівника центру науково-бібліографічної інформації НБУВ, доктора наук із соціальної комунікації Тетяни Добко у часописі «Бібліотечний вісник» за 2007 рік, № 3. В ній зауважено, що ці видання безперечно поживляють зацікавлення науковців і студентської молоді до пізнання та осмислення духовних надбань українського народу.

Показчик другого випуску, в якому використано 530 одиниць бібліографії, побачив світ у 2010 році. В ньому описані документи, видані впродовж 1967–2009 років. У «Віснику Книжкової палати» за 2011 рік, № 12 розміщено рецензію «Гідне продовження бібліографічної Сковородіани» молодшого наукового співробітника НБУВ Юлії Левченко, яка дала позитивну оцінку цьому виданню.

До 290-ї річниці з дня народження видатного мислителя вийшов третій випуск біобібліографічного показника, котрий подає найрізноманітнішу інформацію щодо питань, пов'язаних із життям та творчістю поета і філософа Григорія Сковороди. Використано та описано 597 одиниць бібліографії, які видано впродовж 1945–2012 років. Увійти в документальний матеріал спадщини Г. Сковороди у першому випуску показника допомагає вступна стаття ректора ПХДПУ ім. Г. С. Сковороди, члена-кореспондента педагогічних наук України, доктора історичних наук, професора, академіка НАПН України Віктора Коцура «Мандрівний «старчик» чи великий філософ і учитель сучасності» та стаття наукового працівника, завідуючої меморіальним музеєм Г. Сковороди Валентини Нікітіної «Переяславщина в житті Г. С. Сковороди». Також подається відгук на препринт біобібліографічного показника «Григорій Сковорода (1722–1794)» Тетяни Добко, в якому вона об'єктивно оцінює дослідницьку працю наукових працівників університетської бібліотеки.

Біобібліографічний показчик відкриває довідка «Короткий літопис життя і творчості» про життєвий шлях і творчу діяльність Г.Сковороди з переліком основних дат життя, котрі розміщуються в прямій хронології, після зазначеного року подано короткий запис основної події.

Укладачами вдало розроблено структуру показчиків. Детальна систематизація дозволяє швидко знайти відображені матеріали з широкого спектру публікацій: *Літературно-педагогічна спадщина Г. Сковороди; Матеріали про життя та діяльність Г. Сковороди (Історія, економіка, політика; Педагогіка; Мовознавство, фольклор і літературознавство; Художні твори про Г.С. Сковороду; Мистецтво; Релігія; Філософія, етика, естетика та психологія)*. Тут відображаються публікації про життєвий шлях, педагогічну та літературну діяльність філософа, про його філософські погляди, погляди на релігію та виховання. Посібники містять розділи *Бібліотекознавство та бібліографічні матеріали; Вшанування пам'яті Г.С. Сковороди*. Усі документи розміщені у хронологічному

порядку, а в межах року – за алфавітом прізвищ авторів та назв праць. Окремі цитати із творів мислителя, його крилаті вислови подано в першому випуску в розділі *«Криниця мудрості Сковороди»*. У другому випуску окремо подано *Додатки (Вічний Сковорода; Поетична Сковородіана; Книжкова галерея)*, в яких зібрано витяги з публікацій та поетичні твори із зазначенням місцезнаходження документів. У третьому випуску виокремлено *Додатки «Крізь призму науки та творчості» (німецькі дослідники Д. Блохин і В. Янцен про Г.С. Сковороду; художники Г. Єгорова і С. Сорока про Г.С. Сковороду)*. В них представлено наукові статті відомих дослідників-сковородинознавців, з якими колектив бібліотеки тісно спілкується та співпрацює. Дарина Блохин – кандидат педагогічних наук, доктор філософії, член-кореспондент Української Академії в Нью-Йорку. Нині проживає в Німеччині, у Мюнхені. Має близько ста різних наукових, публіцистичних статей і книжок. Володимир Янцен – кандидат філософських наук, вільний публіцист, автор біографічних досліджень про Дмитра Чижевського. Ганна Єгорова – Заслужений художник України, викладач кафедри образотворчого мистецтва та дизайну Дніпровського національного університету. Автор шестисот портретів, жанрових картин, пейзажів, натюрмортів, котрі знаходяться в музеях та приватних колекціях України, Росії, Німеччини, Франції, США, Китаю, Іспанії, Хорватії, Ізраїлю, Угорщини, Швеції. Учасник міжнародних, всеукраїнських та регіональних виставок. Сергій Сорока – випускник історичного факультету Переяслав-Хмельницького ДПУ імені Григорія Сковороди, навчався і в Київському університеті імені Бориса Грінченка за спеціальністю «Образотворче мистецтво». Його серія графічних аркушів демонструється в університетській бібліотеці. Вносячи нові нюанси у процес реставрації біографічних даних, додатки стимулюють незаангажований, суб'єктивний погляд на спадок видатного мислителя-гуманіста й просвітника.

Для ефективного використання покажчиків розроблено довідково-пошуковий апарат, який складається з:

- іменного покажчика, в якому наведено прізвища авторів, співавторів, упорядників, редакторів та інших осіб, відомості про яких є в бібліографічних записах;
- переднього слова від упорядників;
- схеми групування матеріалу (змісту).

Бібліографічний опис і скорочення слів здійснено за чинними в Україні стандартами. Хочеться звернути увагу користувачів на те, що розкриттю матеріалів сприяють анотації до кожного опрацьованого джерела, які коротко відображають та розкривають зміст книги, статті тощо, заощаджуючи час науковця для творчої праці.

Покажчики доповнені цікавими фотосвітлинами Віктора Сокола, котрі дають уявлення про видатну скарбницю нашого міста – меморіальний музей Григорія Сковороди.

Науково-допоміжні біобібліографічні покажчики адресовано науковцям, викладачам та аспірантам, студентам, усім, хто цікавиться науковою думкою та історією України.

Бібліографи-укладачі видань – О. Шкира, О. Нефедова, А. Яковенко, І. Корж, Л. Губар, А. Глієва, Л. Забарило, Т. Мельник, Т. Деркач. Титульний аркуш та зміст видання представлено українською та англійською мовами (переклад Н. Обертій, бібліографа). Наукові редактори видань – ректор ПХДПУ ім. Г. С. Сковороди, доктор історичних наук, професор В. Коцур, доктор філософських наук, професор І. Стогній, керівник Центру Сковородинознавства, доктор філологічних наук, професор М. Корпанюк та доктор філософських наук, професор О. Базалук. Комп'ютерний дизайн і верстку здійснено А. Спіжовою та В. Єфіменко.

До 300-річчя з дня народження Григорія Сковороди, що відзначається у 2022 році, підготовлено четвертий випуск у двох частинах науково-біобібліографічного покажчика. Перша частина – це зведений і доповнений науково-допоміжний покажчик, присвячений 295-й річниці від дня народження українського Сократа, підготовлений у 2017 році. Відібрано та описано 3 670 одиниць бібліографії із видань, які були опубліковані впродовж 1899–2017 років. Джерелами відбору документів стали фонди університетської бібліотеки, Центру Сковородинознавства, Меморіального музею Г. С. Сковороди, Меморіального музею архітектора В. Г. Заболотного, колекції книг із архівів І. М. Ярового, М. І. Сікорського, Ю. Бойка-Блохина та особистих фондів І. П. Стогнія, В. П. Коцура, А. П. Коцура, М. П. Корпанюка, Г. М. Верби, Ю. О. Мільошина, Б. О. Чернова, Д. С. Мазохи, М. І. Навальної, В. А. Вергунова, Р. С. Ференцевича, Ю. В. Костенка, В. К. Портянка, В. М. Курила, які знаходяться в університетській книгозбірні (місце збереження документів, окрім університетських бібліотечних фондів, вказане). Передмову до видання підготовлено ректором Університету Григорія Сковороди в Переяславі, доктором історичних наук, кандидатом політичних наук, професором кафедри публічного управління та адміністрування Віталієм Коцуром. У *Додатку «Художник-символіст про Сковороду»* представлено художні роботи з філософськими роздумами Сергія Сороки, випускника історичного факультету, головного редактора студентської газети «С.М.С.», викладача кафедри мистецьких дисциплін, художника, поета, який трагічно загинув у 27 років, але залишив по собі пам'ять обдарованої неординарної особистості.

Друга частина ювілейного видання біобібліографічного покажчика пропонує зацікавленому читачеві бібліографічні матеріали, присвячені дослідженню життя і творчості визначного українського філософа, мислителя, поета і письменника, новатора-педагога, зібрані за останні 5 років (2018–2022 рр.). Відібрано та описано 1346 одиниць бібліографії із видань, які були опубліковані впродовж 1563–2022 років, в тому числі й

перелік книг XVI–XVIII століть із фондів Меморіального музею Г. С. Сковороди, якими міг користуватися Григорій Савич, викладаючи піітику у Переяславському колегіумі. Джерела відбору документів – фонди університетської бібліотеки, Центру Сковородинознавства, Меморіального музею Г. С. Сковороди, колекції книг із архівів М. І. Сікорського, Ю. Бойка-Блохина та особистих фондів І. П. Стогнія, В. П. Коцура, М. П. Корпанюка, В. О. Яворівського, Б. О. Чернова, Р. С. Ференцевича, Ю. В. Костенка, В. К. Портянка, Т. Є. Мартинової, О. І. Красова, І. О. Демуз, Т. І. Білобровко, Л. Є. Сігаєвої, Л. М. Набок, Л. В. Озадовської, О. О. Базалука, родини Потапенків, які знаходяться в університетській книгозбірні (місце збереження документів, окрім університетських бібліотечних фондів, вказане). Передмову до видання підготовлено завідувачкою відділу науково-бібліографічної інформації НБУВ, доктором наук комунікації, кандидатом історичних наук Тетяною Добко. В окремому *Розділі «Шаблі утвердження сквородинознавства в Університеті Григорія Сковороди в Переяславі»* містяться тематичні додатки. У першому, *«Хронограф документів»*, зібрані різнопланові документальні свідчення подій, пов'язаних з іменем Григорія Савича, як-от: присвоєння його імені закладу, створення Центру Сковородинознавства, запровадження відзнак, проведення сквородинівських читань тощо. У другому *Додатку, «Галерея книг»*, в хронологічному порядку представлені друковані видання університету, в яких були розміщені наукові дослідження про Г. С. Сковороду (зображення обкладинки та бібліографічний опис джерела). В третьому *Додатку, «Книжкові інсталяції»*, демонструються фото з описами книжкових споруд, створених бібліотекарями в інформаційно-ресурсній залі «Чумацький шлях» до ювілейних дат видатного філософа.

Укладачі вдалися до максимально повного введення у покажчик окремо виданих книг, наукових статей, публіцистичних виступів, рецензій, промов, матеріалів збірників наукових праць, конференцій та дипломних робіт студентів. Висвітленню матеріалів сприяють анотації до кожного опрацьованого джерела, які коротко розкривають зміст книги, статті тощо. Подано іменний покажчик та тематичний краєзнавчий покажчик «Переяславіка». При оформленні обкладинки використано авторську творчу роботу Ольги Стрілець «У пошуках істини: Григорій Сковорода в Переяславі» в техніці витинанки, що експонується в переяславському Меморіальному музеї Г. С. Сковороди.

Повнотекстовий електронний варіант покажчика представлено на сайті бібліотеки: в інституційному репозитарії.

Одне з найважливіших завдань нашої бібліотеки – донести до сучасного українського читача творчий спадок Григорія Сковороди, цілюще джерело, з якого черпатимуть наснагу ще десятки поколінь. Сьогодні наші бібліографічні покажчики уже затребувані і цілеспрямовано використовуються науковцями, студентами університету, музейними

працівниками, школярами міста.

Григорій Савович Сковорода, визначний філософ, народний навчитель, мислитель, письменник-просвітителю залишив нащадкам дорогоцінну спадщину – власноручний список своїх творінь і короткий напис на розгадку наступним поколінням: «Світ ловив мене, але не спіймав». У творчому плані він як особистість вражає невичерпністю теми, а його духовний світ та світ сквородіани – безмежні. Тому працівники бібліотеки продовжують збирати матеріал для випуску наступного бібліографічного видання, щоб і надалі долучатися до славної Сковородинівської традиції.

Підготовка ювілейного видання біобібліографічного нарису «Григорій Сковорода (1722–1794)», де вміщений тематичний покажчик «Переяславіка», дала поштовх до створення хрестоматії, призначеної для навчально-пізнавальних цілей. Підбір матеріалів зроблено на основі наукових збірників, монографій, літературно-художніх, історико-публіцистичних видань, журналів із фондів університетської бібліотеки та Центру Сковородинознавства. Видання містить текстову та бібліографічну інформацію. Уривки текстів укладено в алфавітному порядку бібліографічних описів джерел, подано зображення обкладинки видання. Використано 79 уривків із 44 джерел. Враховуючи тематичний принцип видання, в текстах жирним шрифтом виділено ключові слова: **Сковорода Григорій Савич, Переяслав, Переяславщина, Коврай** з різними варіаціями даних слів. Вступну статтю підготував ректор Університету Григорія Сковороди в Переяславі, доктор історичних наук, кандидат політичних наук, професор кафедри публічного управління та адміністрування Віталій Вікторович Коцур.

Видання ілюстроване репродукціями картин Романа Мотузка із циклу «Мальовничий Переяслав». Дизайн обкладинки хрестоматії відповідає стилю обкладинок четвертого випуску біобібліографічного покажчика «Григорій Сковорода (1722–1794)» та інших ювілейних видань, підготовлених університетською книгозбірнею і приурочених 300-літтю від дня народження українського Сократа, де використано творчу роботу (витинанку) Ольги Стрілець «У пошуках істини: Григорій Сковорода в Переяславі».

Повнотекстовий електронний варіант хрестоматії також представлено на сайті бібліотеки: в інституційному репозитарії.

У 2009 році вузівська бібліотека започаткувала підготовку бібліографічних видань про життя й діяльність відомих в Україні діячів, чий життя пов'язане з Переяславом, в серії «Наукова еліта Переяславщини». Біобібліографічний нарис «Верба Григорій Митрофанович», що продовжує цю серію, розробка якої здійснюється в рамках бібліотечної творчої лабораторії, присвячено Г. М. Вербі – багаторічному викладачеві педагогічного університету, науковцеві, авторитетному сквородінознавцеві. До нарису входять сім розділів:

Автограф; Основні дати життя та діяльності; Бібліографія; Учитель, людина, громадянин; Нагороди, звання, подяки; Фотомиттєвості; Післямова. Готуючи нарис, фахівці університетської бібліотеки разом із донькою Г. М. Верби Тетяною Вербою-Овсієнко користувалися фондами університетської бібліотеки, власними матеріалами науковців, переданими ними до бібліотеки чи надісланими електронною поштою, матеріалами з родинного архіву науковця. Нарис містить інформацію про життєвий і творчий шлях та науково-педагогічну діяльність Г. М. Верби, бібліографію його праць, листи, нагороди та відзнаки, світлини із сімейного архіву. Науковими редакторами видання стали відомі вчені: академік НАПН України, доктор історичних наук, професор В. Коцур та доктор філософських наук, професор О. Базалук. Особливим захопленням науковця була філософсько-богословська спадщина Григорія Сковороди. Монографія Г. М. Верби «Ключ до християнської філософії Григорія Сковороди» (2007) стала унікальним явищем в історії сквородинознавства та помітно розширила межі сквородинознавчих досліджень. З метою більш глибокого опанування студентами основ сквородинівського вчення, Григорієм Вербою створено навчальний посібник «Сквородинознавство» (2008) та запроваджено спецкурс зі сквородинознавства, які є найбільше затребувані й активно використовуються на сайті бібліотеки.

Переяславщина – край, багатий своєю історією, яку бережуть для нащадків музеї. В них зосереджені безцінні рідкісні видання XVII–XIX століть – рукописи і книги видатних діячів, поетів, мислителів і гуманістів. Тому бібліографи бібліотеки створюють *Зведений краєзнавчий каталог* на базі музейних фондів міста, приватних колекцій, краєзнавчого каталогу університету. Зокрема, триває праця над створенням краєзнавчого каталогу «Фонд музею Г. С. Сковороди». Як відомо, меморіальний музей створений у колишньому приміщенні колегіуму, де викладав поезику філософ і педагог. Визначну роль у навчанні та розширенні світогляду студентів відіграла бібліотека колегіуму. В наші дні тут зберігаються книжки, якими користувалися Сковорода та його учні. Також музейні фонди зберігають твори самого просвітителя, літературу про його життя та творчість, написану І. Ф. Драчем, Ф. М. Поліщуком, В. Я. Стадниченком та іншими письменниками. Починаючи з 2002 року, писемні фонди меморіального музею Григорія Сковороди стали об'єктом бібліографічного дослідження, яке проводять співробітники бібліотеки. За цей час досліджено і здійснено наукове опрацювання близько 2000 джерел. Вони різні за форматом, писані латиною і старослов'янською мовами. Оскільки об'єктами бібліографічного опису були не лише книги, але й наукові часописи та збірники, проводився також і аналітичний опис писемних джерел. Наразі продовжується бібліографічний опис книжок з фондів музею, які є вагомими історичними пам'ятками і базою для вивчення світової історії книги та книжкової справи, літератури та

мистецтва, історії науки та техніки. На сьогоднішній день університетська бібліотека, за словами професора Олександра Потапенка, є правонаступницею бібліотеки Переяславського колегіуму, де працював Григорій Сковорода.

У рамках творчого проєкту «Сковородіана» в наукових збірниках і фахових періодичних виданнях були опубліковані статті бібліотечних працівників, присвячені життю і діяльності Г. С. Сковороди:

1. Корж І. І. Микола Корпанюк брав участь у створенні довідника «Два століття Сковородіани» / І. І. Корж // Вісник Переяславщини. – 2003. – 30 вересня. – С. 6.

2. Яковенко А. Краєзнавчий каталог як головна ланка в системі краєзнавчих бібліографічних ресурсів / А. Яковенко // Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди»: наук.-теорет. зб. / голов. ред. В. П. Коцур. – Тернопіль, 2006. – Спец. вип.: Педагогіка. – С. 397–405.

3. Забарилло Л. Писемний фонд меморіального музею Г.С. Сковороди в місті Переяславі-Хмельницькому як об'єкт бібліографічного дослідження / Л. Забарилло // Григорій Сковорода – духовний орієнтир для сучасності : зб. наук. пр. Переяслав-Хм. 13-х Сковородинівських чит. : у 2 кн. / відп. ред. М. П. Корпанюк. – Київ, 2007. – Кн. 2. – С. 268–278.

4. Яковенко А. Безмежний світ Сковородіани / А. Яковенко // Григорій Сковорода – духовний орієнтир для сучасності: зб. наук. пр. Переяслав-Хм. 13-х Сковородинівських чит.: у 2 кн. / відп. ред. М. П. Корпанюк. – Київ, 2007. – Кн. 2. – С. 299–302.

5. Шкира О. Пам'ять нащадків (Увічнення постаті Григорія Сковороди у Переяславі-Хмельницькому) / О. Шкира // Григорій Сковорода – духовний орієнтир для сучасності: зб. наук. пр. Переяслав-Хм. 13-х Сковородинівських чит.: у 2 кн. / відп. ред. М. П. Корпанюк. – Київ, 2007. – Кн. 2. – С. 294–298.

6. Шкира О. І. Проблеми бібліотечного краєзнавства / О. І. Шкира, Т.Л. Деркач // Київщинознавство: навч. посіб. / за ред. В. П. Коцура. – Київ, 2007. – С. 206–215.

7. Шкира О. І. Університетська бібліотека готує кілька видавничих проєктів / [розповідь директора університетської бібліотеки Ольги Шкири записала Марина Навальна] // Вісник Переяславщини. – 2007. – 20 берез. (№ 20). – С. 3.

8. Шкира О.І. Безмежний світ Сковородіани: дайджест бібліотеки ДПУ ім. Г. Сковороди / О.І. Шкира, А. М. Яковенко, Л. М. Забарилло // Шкільна бібліотека. – 2008. – № 6. – С. 57–70.

9. Шкира О. Бібліографічна Сковородіана / О. Шкира // Наукові записки з української історії: зб. наук. ст. / [голов. ред. В. П. Коцур]. – Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.); Корсунь-Шевченківський (Черкас. обл.), 2009. – Вип. 22. – С. 291.

10. Деркач Т.Л. Верба Григорій Митрофанович: біобібліогр. нарис / Т.Л. Деркач // Наукові записки з української історії: зб. наук. ст.: до 60-річчя ректора Ізмаїльського держ. гум. ун-ту О.М. Лебеденка / [голов. ред. В.П. Коцур; заст. гол. ред. Орлик В.М.]. – Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.), 2011. – Вип. 26. – С. 413–414.

11. Яковенко А. «Григорій Сковорода (1722–1794)»: науково-допоміжний бібліографічний покажчик / А. Яковенко // Наукові записки з української історії: зб. наук. ст.: до 60-річчя ректора Ізмаїльського держ. гум. ун-ту О.М. Лебеденка / [голов. ред. В.П. Коцур; заст. голов. ред. Орлик В.М.]. – Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.), 2011. – Вип. 26. – С. 418–419.

12. Шкира О. І. Дослідження світобачення та світовідчуття Григорія Сковороди засобами біобібліографії / О. І. Шкира, А. М. Яковенко // Переяславські Сковородинівські студії : філологія, філософія, педагогіка: зб. наук. пр. / [за заг. ред. М. П. Корпанюка]. – Ніжин (Чернігів. обл.): Лисенко М. М., 2015. – Вип. 3. – С. 295–301.

13. Деркач Т. Цикл виставок, присвячених Григорію Сковороді / Т. Деркач // Педагогічні обрії. – 2016. – № 1. – С.14–15.

14. Деркач Т. Книжкова інсталяція [Г. С. Сковорода] / Т. Деркач // Педагогічні обрії. – 2017. – № 2. – С. 12.

Ці актуальні матеріали використовуються у проведенні Всеукраїнських Сковородинівських читань (на базі університету відбулося 18 читань), викладання спецкурсу «Сковородинознавство» для магістрантів університету, а також для наукових потреб фахівців музейної справи.

На сайті бібліотеки УГСП створено інформаційний кейс «Сковорода–300», в якому зібрано та відображено повнотекстові матеріали сквородинівської тематики з покликаннями на університетський репозитарій.

Загальнолюдський зміст творчості Григорія Сковороди інтегрується у сучасність, робить її близькою і зрозумілою сьогodнішнім читачам. У неї є один прекрасний символ: Сковорода порівнював слово про божественну істину з маленьким зерням. Це зернятко здається мізерним, але коли воно попаде в сіюче любов'ю серце, то сховані в ньому численні сади зазеленіють і розцвітуть.

Використана література:

1. *Григорій Митрофанович Верба : біобібліогр. нарис / [уклад.: О.І. Шкира, А.М. Яковенко [та ін.] ; голов. ред. В. П. Коцур] ; ДВНЗ «Переяслав-Хмельниц. ДПУ ім. Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.) : СКД, 2010. – 326 с. – (Наукова еліта Переяславлщини).*
2. *Григорій Сковорода (1722–1794) : біобібліогр. покажч.: [препринт] / уклад.: О. Шкира, А. Яковенко, І. Корж [та ін.]. – Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.) : Ризографіка, 2006. – 166 с.*
3. *Григорій Сковорода (1722–1794): наук.-допом. біобібліогр. покажч. / [уклад.: О. Шкира, А. Яковенко, І. Корж та ін. ; за ред. В. П. Коцура]. – 2-ге вид., перероб.*

- i допов. – Київ, 2009. – Вип. 1. – 217 с.*
4. Григорій Сковорода (1722–1794) : наук.-допом. біобібліогр. покажч. / [уклад.: О. Шкира, О. Нефедова, А. Яковенко, І. Корж та ін.; за ред. В. П. Коцура]. – Донецьк : Нац. гірнич. ун-т, 2009. – Вип. 2. – 195 с.
 5. Григорій Сковорода (1722–1794) : наук.-допом. біобібліогр. покажч. / [уклад.: О. Шкира, О. Нефедова, А. Яковенко, І. Корж та ін.; за ред. В. П. Коцура]. – Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.) : Кондор, 2012. – Вип. 3 : до 290-річ. з дня народження. – 208 с.
 6. Григорій Сковорода (1722–1794) [Електронний ресурс]: наук.-допом. біобібліогр. покажч. : в 2 ч. / [уклад.: О. Шкира, А. Яковенко та ін.; вступ. ст. В. В. Коцура]. – Вид. звед. та допов. – Переяслав (Київ. обл.), 2022. – Вип. 4, ч. 1. – 1101 с. – Ювілейне видання на честь 300-х роковин від дня народження українського Сократа. – Режим доступу: URI: <http://ehsupir.uhsp.edu.ua/handle/89898989/6415>
 7. Григорій Сковорода (1722–1794) [Електронний ресурс]: наук.-допом. біобібліогр. покажч. : в 2 ч. / [уклад.: О. Шкира, А. Яковенко та ін.; вступ. ст. Т. Добко]. – Переяслав (Київ. обл.), 2022. – Вип. 4, ч. 2. – 1178 с. – Ювілейне видання на честь 300-х роковин від дня народження українського Сократа. – Режим доступу: URI: <http://ehsupir.uhsp.edu.ua/handle/89898989/6418>
 8. Григорій Сковорода і Переяславщина : хрестоматія / уклад.: О. Шкира, Л.В. Губар, Т.Л. Деркач [та ін.] ; вступ. ст. В. В. Коцура. – Переяслав (Київ. обл.): Домбровська Я. М., 2022. – 606 с. : іл. – Ювілейне видання на честь 300-х роковин від дня народження українського Сократа.
 9. Добко Т. Сучасний розвиток бібліографічної Сковородіани / Тетяна Добко // Бібліотечний вісник. – 2007. – № 3. – С. 9–13.
 10. Левченко Ю. Гідне продовження бібліографічної Сковородіани / Юлія Левченко // Вісник Книжкової палати. – 2011. – № 12. – С. 21–22
 11. Моделювання арт-простору у бібліотечному середовищі вищого навчального закладу як засіб формування високодуховної та моральної особистості [Електронний ресурс]: інформ.-бібліогр. нарис / уклад.: О.І. Шкира, О.Л. Пешкова, Т.Л. Деркач, Л.В. Губар, Л.В. Хлань [та ін.]. – Переяслав (Київ. обл.), 2019. – 448 с. – Режим доступу: URI: <http://ehsupir.uhsp.edu.ua/handle/89898989/4384>
 12. Патока В. Сучасні літературознавчі бібліографічні посібники – одне з важливих науково-інформаційних джерел з питань філології / В. Патока // Бібліотечна планета. – 2003. – № 2. – С. 4–6.
 13. Потапенко О. Серце духовності університету / О. Потапенко // Олександр Іванович Потапенко : біобібліогр. нарис : наук.-метод. посіб. / [уклад.: О. Шкира, Л. Губар, Т. Деркач, А. Глієва та ін. ; голов. ред. В. Коцур] ; ДВНЗ «Переяслав-Хмельниц. ДПУ ім. Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.) : СКД, 2013. – 308 с. – (Наукова еліта Переяславщини).
 14. Рева Л. Деякі проблеми розвитку української біографіки / Л. Рева // Бібліотечна планета. – 2000. – № 2. – С. 39–41.
 15. Сікорський М. І. Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав» / М. І. Сікорський // Культура. Історія. Традиції. – 2003. – № 2. – С. 4–5.

Розділ 3. Літературна творчість «українського Сократа» в сучасному дискурсі

Бондар Н. В.

*orcid.org/0000-0002-6768-5863 кандидатка філологічних наук,
ст. викладачка кафедри загального мовознавства та іноземних мов
Національного університету «Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка»
Полтава (Україна) natalija-bondar@ukr.net*

«З ВИДИМОГО ПІЗНАВАЙ НЕВИДИМЕ»: РЕЦЕПЦІ МЕНТАЛЬНИХ УСТОЇВ «НЕВЛОВИМОГО ФІЛОСОФА» В СУЧАСНОМУ ДИСКУРСІ

Постановка проблеми. У важкі часи націєвідстоювання й етнічної самоідентифікації звернення до констант у творчості знакових вітчизняних письменників, як ніколи, є значущим. Ще в сиву давнину закладені базові концепти української ментальності, духовності пронизують сучасність, і їхнє розкриття крізь мовні факти «має неабияку суспільно-політичну значущість у сучасній Україні, яка намагається змінити вектор свого цивілізаційного розвитку, відкрити себе європейському світові, «навчитися чужому», не цураючись свого» [5, с. 92].

Посутню роль у цьому відіграє літературна творчість художників слова, яка оприявлює споконвічний пошук істинних цінностей. Досліджуючи семантику слова в художніх текстах, важливо враховувати прихований зміст, контекст, тобто, щоб зрозуміти слово, треба осягнути текст, і, навпаки, лише після сприйняття слова в художній канві осмислюється весь текст. Акумулюючи різноманітну інформацію про історію, національні стереотипи поведінки етносу, текст не тільки ілюструє культуру, а й одночасно є наслідком її поступу в певний період.

Базові концепти, експліковані лінгвально, уможливають розкриття такого феномену, як ментальність – спільне «психологічне оснащення» представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю в певне світобачення» [12, с. 4].

Вивчення базових концептів у мовопросторі Григорія Сковороди, «феномен якого, як і всього його життя, залишається чи не найзагадковішим у духовній історії України» [3, с. 200] уможливає розкриття їхнього змісту як модусу етноментальних цінностей українського народу. Тому концептуальний аналіз художнього доробку «невловимого філософа» не тільки збагатить знання про його індивідуальну творчу лабораторію, а й уможливить реконструкцію цілісної художньої картини світу українців.

Аналіз досліджень. Мова творів Григорія Савича Сковороди, непересічного українського мислителя, стала об'єктом вивчення вітчизняними та зарубіжними науковцями з початку ХІХ ст. З-поміж

грунтовних досліджень феномену мови невловимого філософа – праці І. Франка, Д. Чижевського, Ю. Шевельова, І. Огієнка, В. Русанівського, І. Срезневського, І. Білодіда, Г. Данилевського, П. Житецького, М. Жовтобрюха, Т. Вільчинської та ін.

Мета пропонованої студії полягає в комплексному аналізі національної специфіки базових концептів української ментальності як своєрідного модусу інтенції Григорія Сковороди.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

1) з'ясувати кореляції лінгвокультурного й художнього концептів у мовотворчості Григорія Сковороди;

2) виявити й системно проінтерпретувати сакральні константи та їх лінгвалізацію в художньому набутокві «невловимого філософа»;

3) схарактеризувати на основі базових концептів ієрархію цінностей українського народу.

Виклад основного матеріалу. Національною ознакою кожного народу є його мова, яка акумулює культуру своїх носіїв, їхню ментальність, звичаї, релігію, історію. Надзвичайно чутливим показником культури народу є лексична і фразеологічна системи. Семантика цих вербальних засобів, виявляючи зв'язок із ментальним світом певного народу, стає підґрунтям для формування етноконотацій (інтерпретаційного поля), завдяки чому таку мовну одиницю розглядають уже як слово-концепт. Базовий концепт культури, потрапляючи в художній простір того чи того письменника, не лише синтезує збережені історичною пам'яттю народу ментальні ознаки і явища, а й увиразнюється, збагачується різноманітними семантичними відтінками. Вивчення базових концептів у мовопросторах художників слова дозволяє розкрити їхній зміст як модус етноментальних цінностей українського народу. Звичайно, письменник за основу бере загальноприйняті мовні коди, але водночас модифікує і трансформує їх.

Глибина й місткість художніх концептів прямо залежні від культурного та емоційного досвіду художника слова, який, як мовна особистість, є не лише узагальненим образом носія національно-культурних цінностей, віддзеркалює особливості ментального осередку, до якого належить, а й часто створює нові вербальні елементи та активізує їх.

Художні твори уможливають виявлення різноманітних семантичних трансформацій слова, утрачених або непомітних у повсякденному вжитку. А. К. Мойсієнко справедливо зауважує, що часто в повсякденному мовленні не усвідомлюється метафорика багатьох висловлювань, які перебувають у тісному зв'язку з культурою. Письменник же впроваджує мовні метафори в систему внутрішніх знакових зв'язків тексту [8, с. 12], що й полегшує розуміння. Мова художнього твору в аспекті лінгвокультурології уможливорює перехід від внутрішньосистемного аналізу до глибинних смислів національної комунікації. Кожна нація має власний набір поведінкових, психологічних стереотипів, тому мовна маніфестація концептів однієї лінгвокультури є етноспецифічною щодо іншої. Залежність

семантичної структури тексту від мовно-культурної картини світу зауважує і Є. Бартмінський, наголошуючи на тому, що тексти в актах мови й мовної комунікації є інтенційною актуалізацією системи норм і цінностей картини світу [14, с. 17]. Цілком доречно потверджує В. О. Кононенко, що «предметним наповненням лінгвокультурології є передусім тексти в їхніх різновидах і виявах з урахуванням духовно-концептуальних, образно-метафоричних, символічних та інших знань як результату дії людської свідомості» [6, с. 43].

Щоб розпізнати домінанти ментальності нашого народу, слід звернути увагу «на основи психічної структури українців, підкреслити ті властивості й психічні функції, які своїм питомим колоритом позначаються на чинності одиниці» [1, с. 326]. Саме тому зміст концептів варто досліджувати не лише шляхом виведення етимона (етимологічної внутрішньої форми) ключових лексем, урахувавши архетипи колективного несвідомого, а й шляхом урахування вербальної репрезентації в етнотекстах видатних художників слова.

Григорій Сковорода – знакова постать у духовному світі українства. Як зауважує В. Чернишов, «він має безумовний духовний авторитет, а тому можна припустити, що від адекватності дослідження, витлумачення та сприйняття його біографії і вчення багато в чому залежатиме й той шлях у майбутнє, який торує собі Україна. Але ще й досі постать Сковороди, а надто внутрішні мотиви його творчості, лишаються значною мірою *terra incognita*» [13, с. 65].

Пошук ментальних устоїв, духовних цінностей української етносвідомості, її сакральних констант актуалізує релігійно-філософську поезію Г. Сковороди (XVIII ст.), де оприявлені, об'єктивовані лінгвально, ментальні устої уяскравлюють концептосферу, яка маркує українську міфопоетичну картину світу.

Це той «невловимий» митець, який зумів піднести приземлене людське до рівня Божественного. Духовний досвід українців у творчому набутку Григорія Сковороди експліковано такими концептами: БОГ, СВОБОДА, СЕРЦЕ, ЛЮБОВ, ЩАСТЯ, ЖЕРТОВНІСТЬ, ДОБРО, ДУША тощо, що цілком перегукується з найважливішими атрибутами української ментальності, з-поміж яких – духовність, соборність, прагнення до вищих форм досвіду.

Яскравим репрезентантом концептосфери є, звичайно ж, СВОБОДА, знаковий зміст якого науковці окреслюють як: «Відсутність політичного й економічного гноблення, утиску й обмежень у суспільно-політичному житті якого-небудь класу або всього суспільства; воля; Перебування не під арештом, не ув'язненим, не в неволі і т. ін.; Життя, існування і т. ін. без залежності від кого-небудь, можливість поводитися на свій розсуд; Можливість діяти без перешкод і заборон у якій-небудь галузі; Легкість, відсутність утруднень у чому-небудь; Простота, невимушеність у поведженні» [11, с. 98].

Однак, крім денотата, предметної семантики, у значенні лексеми СВОБОДА вирізняється додаткова семантика – сигніфікат, що актуалізує зв'язок номінації з ментальністю, історією, культурою українського народу, стає основою для утворення етноконотацій, що лінгвісти потрактовують як енциклопедична та оцінна зона реалізації концепту (його інтерпретаційне поле).

Філософсько-світоглядну специфіку аналізованого концепту СВОБОДА у творчому набуткові Г. Сковороди оприявлюють такі конотації: *мірка основна, рівна нерівність, щастя, сродна праця, вольность, Богдан-герой, веселіє духа, глибоке серце, світ ловив мене та не спіймав* та інші.

Подобиємо у текстових зразках і негативні репрезентанти проклята, пекло, неситий ад: «Правду Августин п'ївал: ада н'їт и не быва, Воля — ад, твоя проклята, Воля наша — пещь нам ада. Зар'їжь ту волю, друг, то ада н'їт, ни мук» [10, с. 86]. Мабуть, такі конотації не випадкові, адже протягом віків СВОБОДА давалася українському народу «кров'ю на своїй землі».

Художній дискурс Григорія Сковороди відтворює успадковані генетично свободолюбство українців, незалежні переконання, глибокий патріотизм і почуття національної гідності. Як ніколи, актуально звучать рядки вірша «De libertate» («Про свободу»), де письменник застережливо говорить про небезпеку втратити незалежність, оскільки все «злото» світу «проти свободи – лише болото». Символічною конотацією базового концепту є ім'я «Богдан», що в українській етносвідомості оприявлює борця за свободу й права народу Зиновія-Богдана Хмельницького (недаремно Г. Сковорода називає його «Вольности отче»).

Крім того, мислитель актуалізує концепт СВОБОДА і як «основну мірку життя»: «Мені ж свобода лиш одна вабна і безпечальна, прерпота путь, В житті це **мірка є основна**, З'єднає коло циркуль отут» [10, с. 56]. Український філософ наголошує, що невільною, а тому нещасливою, людина стає без «сродної праці»: «Коли відняти від людини споріднене діяння, тоді їй – смертельна мука. Сумує й непокоїться, мов бджола, замкнена в світлиці, коли сонячний промінь, який пронизує вікна, кличе її на медоносні луки. Ця мука позбавляє людину здоров'я, тобто злагоди, забирає бадьорість і розслаблює. Тоді людина усім невдоволена, гидує і становищем своїм, і місцем прожиття...» [10, с. 89].

Указані репрезентанти, безумовно, употужнюють реєстр продуктивних експлікантів таких ментальних характеристик українського народу, як НЕЗАЛЕЖНІСТЬ, ВОЛЕЛІБНІСТЬ.

Але найвищий ступінь СВОБОДИ — «духовна свобода в Богові» [15, с. 374]: «Духовный же ЧЕЛОВѢК есть свобод. В высоту, в глубину, в широту льтает безпредѣльно...» [9, с. 791].

Дух СВОБОДИ, за Г. Сковородою, породжує БОГ. Догмат Триєдності Господа вербалізується лексемами: *Бог, Господь, Ісус, Христ, Марійн син, син Давидів, Творець, отець, князь, цар царів* та ін.: «не преобразиши ты из земнаго в небеснаго потоль, поколь не увидиши **Христа**, потоль, поколь не

узнаеш, что есть истинный человек?» [9, с. 137].

Цікавими у плані вивчення є такі конотації: *берег, веселка, життя* («*Ты берег мне и Кифа, Ты радуга, жизнь...*» [10, с. 75]), *сладость, рай* («*Боже! Ты един всѣм рай и сладость*» [Там само, с. 87]), *камінь, племінь* («*Се наш камень! Се наш пламень!.. Он, [Бог] мне камень твердый*» [Там само, с. 63]), *щит, меч, шолом* («*Кто сердцем чист и душою, Не нужна тому броня; ... Щит, меч и шлем – ему сам Бог*» [Там само, с. 77]) та ін. Така експлікація у художньому набутку мислителя укорте потверджує питомі риси українців – *переплетення* волелюбних світоглядних векторів з набожністю і винятковою повагою до сакрального, оскільки «український народ – глибоко релігійний народ» [7, с. 58].

Важливо зауважити ще такий момент: Григорій Сковорода часто наголошує, що Святий Дух живе всередині кожного, тому дуже важливо дослухатися до нього, щоб бути щасливим: «*І це є щасливо з Богом уступити у звання, коли чоловік не за своїми забаганками і не за чужими порадами, але вникнувши в самого себе і послухавши Святого Духа, що живе всередині і кличе його, слідуючи за таємним його покликом, береться і тримається тієї посади, до якої він у світ народився, самим Вишнім для того визначений*» [8, с. 189].

Такого специфічного витлумачення у творах Сковороди набуває архетип серця, що одночасно з біблійною мудрістю оприявлює знаковий менталітет української нації. М. Костомаров зауважував: «Творець об'являється в людині в її серці. Серце людини любить у всіх явищах фізичного світу всюди бачити дух» [2, с. 104]. Цей синкретизм потверджує перевагу духовноорієнтованого над раціональним, що характерно для світоглядно-ціннісної свідомості українського народу, тобто «серця» як метафори глибин душі над розумом: «*Ми в сторонніх справах занадто цікаві, пильні та проникливі: змірили море, землю, повітря, небеса, занепокоїли надра землі задля металів, розмежували планети, відшукали на місяці гори, річки та міста, знайшли зайвих світів численну кількість, будуємо незрозумілі машини, завертаємо та притягаємо стремління вод, щодня нові досвіди та дивовижні винаходи. Боже мій! Чого ми не вміємо! До чого ми не здатні! Але нещастя, що, здається, чогось великого не доста. Усі ці науки не можуть наситити наших думок. Безодня душевна ними не заповнюється [...]. Математика, медицина, фізика, механіка з їх буйними сестрами; чим більше їх їмо, тим більше палить наше серце голод та спрага [...]. Який-будь мешканець місяця здивувався б дуже, що мешканці землі знають так багато непотрібного, та так мало потрібного [...]. Ані знаття кількосте вулканів на земній кулі, ані знаття джерел Ніла або плану лябіринту не дає щастя [...] море далеко від нас, а Бог у нас, у серці нашому*» [9, с. 562-561].

Архетип «філософії серця» розкривається у творчості Сковороди як вираження внутрішньої людини, тому універсум людинопізнання є, власне, Богопізнанням, а СЕРЦЕ – підмурівок духовного життя людини.

У проаналізованих текстових зразках подибуємо такі експліканти інваріантного значення СЕРЦЕ («символ зосередження почуттів, настроїв, переживань; символ любовних почуттів, любовної прив'язаності; внутрішній психічний світ людини, її настрої, переживання, почуття» [11, с. 141]): *добросердечний, милосердний, милосердя, сердечний, чистосердя, сердечно, чистосердечний, щиросердно* та ін.

Асоціативне наповнення концепту було б неможливим без використання атрибутів, де найчастотнішими є *добре, чисте, глибоке* («*добра природа і врода є добре серце*» [10, с. 41]; «*О серце чисте!*», «*глибоке серце, одному лише Богу пізнаване...*» [Там само]; «*Глибоке серце в людині, більше всіх і людина є, і хто пізнає її*» [Там само, с. 37]), що й не дивно, позаяк ідея кардоцентризму проявляється саме у душевній доброті, щирості, чутливості.

Серед конотацій подибуємо і цікаві репрезентанти ЯДРО ГОРІХА: «*Без ядра горіх ніщо, так само, як і людина без серця*»; ДЖЕРЕЛО: «*Добре серце, що невисякне джерело, яке завше точить чисті струмені, тобто думки*» [9, с. 109]; БЕЗОДНЯ: «*[...] притасна думок наших безодня і глибоке серце – одне і те ж*» [10, с. 41]; ГОЛОВА: «*серце твоє є голова зовнішностей твоїх*» [10, с. 40]; ІСТИНА: «*...істиною людиною є серце в людині*» [10, с. 41]; ВЕСНА, НЕБО, ОБІТОВАНА ЗЕМЛЯ, РАЙ, РАДІСТЬ, ТИША, СПОКІЙ БОЖИЙ, СУБОТА, ДЕНЬ ВЕЛИКОДНЯ: «*О серце чисте! Ти новій вік, вічна весна, благовидне небо, обітована земля, рай умний, радість, тиша, спокій Божий, суббота та великий день Великодня*» [10, с. 43]. Тільки людина з добрим СЕРЦЕМ, чистою СОВІСТЮ може пізнати справжнє щастя, тому шлях осягнення свого серця – шлях до пізнання трансцендентного.

З-поміж символічних наповнень концепту СЕРЦЕ чільне місце посідає ІСТИННІСТЬ, СПРАВЖНІСТЬ, КРАСА: «*Не за обличчя судить, а за серце*» [9, с. 232]. Суголосні рядки «*з видимого пізнавай невидиме*» теж оприявлюють ці імпліцитно виражені конотації. Адже, за сквородинівським вченням, наше призначення на цій Землі, перш за все, – бути ЛЮДИНОЮ (не за зовнішніми антропологічними ознаками, а за суттю своєю, бо «*всяк єсть тѣм, чіє Сердце в нем. Волчєє Сердце єсть истинный Волк, хотя Лице Человѣчєє. Сердце Боброво єсть Бобр, хотя Вид Волчій. Сердце Вєпрово єсть Вєпр, хотя Вид Бобров. Всяк єсть тѣм, Чіє Сердце в нем*» [9, с. 232]. Боже Серце, за Сквородою, – суть, всеосяжний центр душі, який, не існуючи ніде, водночас присутній повсюдно: «*О серце, бездно всіх вод та небес ширша!.. Яка ти глибока! Все охоплюєш і складаєш, а тебе ніщо не вмщує*» [10, с. 44]. Багатогранний символічно-філософський стиль мислення Сквороди став базисом, підґрунтям національної антропоцентричної «філософії серця».

Крізь товщу віків звучить людству духовний заповіт невловимого українця: «*Не будь нахабним і безсовісним. Привчай себе бути задоволеним з малого, не наслідуй тих, хто розтрачує серце по зовнішності [...]. Будь добрим до всіх...*» [9, с. 374].

Отже, ментальний профіль українця, звізуалізований у філософському набуткові геніального українського мислителя, уявляє базисні устої нашого народу, увиразнює позиціонування його як ВОЛЕЛЮБНОГО, НАБОЖНОГО, ДОБРОГО, ЩИРОГО.

Рефлексії Григорія Сковороди над Біблією, його метафоричне споглядання дійсності, відстоювання внутрішньої свободи людини, ідеї духовної та культурної самобутності українців відкривають метафізичну сутність національної культури, засвідчуючи її нову духовну якість.

Формування високоморального, свободолюбного суспільства Григорій розпочав із себе. Мандрівному філософу із Чорнух, величному у простоті своїй, все ж таки вдалося «з видимого пізнати невидиме». Світ, як не намагався, але не спіймав його у свої тенета. Знаково, що й суть імені Сковороди Григорій – «той, хто не спить, пильнує». Тому чатує український свободолобець на теренах споконвічної боротьби свого народу за ВОЛЮ, ПРАВДУ, СОВІСТЬ, НЕЗАЛЕЖНІСТЬ, уселяючи тверду віру, що «не зайде сонце нам, і місяць не умалиться нам. Ми ж наречемося народом святим, людьми оновлення»!

Література

1. Бацевич Ф. С. Філософія мови: історія лінгвофілософських учень : підручник. Київ : Академія, 2008. 240 с.
2. Бучинський Д. Християнсько-філософська думка Т. Г. Шевченка. Лондон, Мадрид, 1962. 256 с.
3. Вільчинська Т. Концепт «Бог» у поетичній мові Г. Сковороди. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Сер. Мовознавство. 2005. Вип. 1 (13). С. 191–199.
4. Голобородько К. Ю. Лінгвістичний статус концепту. Культура народів Причорномор'я. Сімферополь. 2002. № 32. С. 27–30.
5. Голубовська І. О. Лінгвокультурні концепти у мовній картині світу українського етносу. ХХ – ХХІ століття: жанрово-стильові й лінгвістичні метаморфози в українській мові та літературі : колективна монографія / за ред. А. Архангельської. Оломоуц: VUP, 2016. С. 71–95.
6. Кононенко В. І. Ключові висловлення як текстотвірні знаки художнього дискурсу. Українська мова. 2014. № 1. С. 38–50.
7. Костомаров М. Дві руські народності. Київ, 1991. С. 58.
8. Мойсієнко А. Мова як світ світів. Поетика текстових структур. Умань, 2008. 280 с.
9. Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів. Харків; Едмонтон; Торонто : Майдан : Вид-во Канад. Ін-ту Укр. Студій, 2011. 1400 с.
10. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2-х т. К.: Наукова думка, 1973. Т. 1. 532 с. Т. 2. 576 с.
11. Словник української мови: в 11 тт. / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. 9. С. 686.
12. Слухай Н. В. Світ сакрального слова Тараса Шевченка : монографія. Вид. 2-ге, переробл. та доповн. Київ : Київський університет, 2014. 224 с.
13. Чернишов В. Еволюція філософських поглядів Григорія Сковороди у зв'язку з його духовною біографією. Sententiae. 2018. № 1. С. 65 – 86.
14. Bartmiński J. Tekst jako przedmiot tekstologii lingwistycznej / Problemy teoretyczne / red. J. Bartmiński, B. Boniecka. Lublin, 1998. S. 9–26.
15. Boethius A. M. S. De consolatione philosophiae. Libri quinque. Ex editione vulpiana cum notis et interpretatione in usum Delphini. Londini : Curante et imprimente A. J. Valpy A. M., 1823. 579 p.

Денисовець І.В.,
кандидат філологічних наук, доцент
Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
м. Полтава, Україна

СВІТОГЛЯДНО-ЦІННІСНІ ВИМІРИ КОНЦЕПТУ ЛЮБОВ У ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Григорій Савич Сковорода – непересічний, унікальний мислитель і письменник, поет-лірик, видатний байкар, автор низки притч-оповідей, перекладач, педагог, богослов. Життєвий і творчий шлях його є яскравим прикладом того, як талановита людина самовіданно може присвятити себе служінню інтересам власного народу. Багата спадщина першого українського філософа і дотепер вражає масштабністю думки й інтелекту. Григорій Сковорода без перебільшення є особою легендарною, він став таким ще за свого життя. У філософських трактатах письменника можемо віднайти відповіді на вічні запитання людства. Уже декілька століть творчість Г. Сковороди привертає увагу не тільки науковців а й пересічних читачів. Окремим аспектам життя й творчості українського багатогранного філософа присвятили свої монографічні дослідження, статті й розвідки В. Горський, К. Кислюк, Д. Чижевський, Т. Александрович, Д. Багалій, Л. Махновець, О. Мишанич, В. Шевчук, Т. Бовсунівська, М. Жулинський, М. Корпанюк та інші. Заслуговує на увагу і художня книга Володимира Стадниченка «Садівник щастя», у якій автор проводить своєрідні проєкції творчої спадщини Г. Сковороди на наш час, з прямого дотику його вчення й моральних приписів до тривожних викликів ХХІ століття [1, с. 42].

Г. Сковорода переконливо доводить, що частиною людського щастя є проходження того шляху, який тобі приготували вищі сили. Пізнати, яким є цей шлях, дуже просто. Тому все, що нам потрібно в житті, дається легко, а все непотрібне – важко. Дехто називає Сковороду людиною без уподобань. Він дійсно не мав сім'ї та свого дому. Проте, незважаючи на це, він був дійсно щасливим. На думку інших, Сковорода далекий від сучасності. Адже в нашому житті ми часто робимо те, що не приносить нам задоволення. Але людині не так вже й багато потрібно для щастя. У своєму житті ми шукаємо примарне матеріальне щастя, ми порушуємо божественний закон – усім у світі керує любов. Проте, на думку Григорія Сковороди, справжній секрет щастя знаходиться в нашому серці. Головні праці філософа «Вхідні двері дохристиянської добродітності», «Наркіс. Розмова про те: взнай себе», «Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті» («Розмова дружня про душевний світ») вказують на те, що фундаментальною основою його переконань був глибокий антропологізм, осердям якого є «філософія серця». Це вчення є розлогим потрактуванням серця як основи фізичного та духовного життя людини. Серце Г. Сковорода витлумачує як внутрішню істинну духовну сутність людини, яка є головним ключем до інтерпретації всіх загадок буття [5, с. 290].

Серце – корінь людини, тому Г. Сковорода різнобічно пояснює ество «серця». Серце, як і Бог, – це «точка», «пункт», «центр» душі. Воно «неподільне», не піддається аналізу [1, с. 358]. «Філософія серця» Г. Сковорода як осередок духовного і душевного життя людини тісно пов'язана з ідеєю «сродної праці», яка є однією з основних в системі філософського знання Г. Сковорода щодо розуміння людини, її діяльності та сенсу життя. Він одним із перших мислителів того часу висунув тезу про те, що праця є не лише засобом до існування, а вона покликана реалізувати природні здібності й задатки людини. Сенс людського життя за Г. Сковородою полягав у праці, а справжнє щастя людини – у праці за покликанням. А найприємнішим для серця Сковорода вважав любов, яку чітко поділив на любов тіл та «вічну любов вічних душ», цим самим закладаючи основи поняття «феномен любові». Проте істинною він називав лише духовну любов. «Хіба мені не уявляються позбавленими сонця, навіть мертвими, – пише він, – ті, що позбавлені любові, і я анітрохи не дивуюся, що сам бог називається любов'ю... Хороша любов та, яка є істинною, міцною і вічною. Любов ніяким чином не може бути вічною і міцною, якщо породжується тлінними речами... Міцна і вічна любов виникає із спорідненості вічних душ... » [2, с. 85]. Сковорода називав Любов дочкою Мудрості («Софіїна дщерь»): «Где мудрость узрела, там любовь сгорела». Любов дає силу росту буттю. [3, с. 44]. Глибину серця Сковорода називає також «безоднею», яка проявляється в його «ненаситності», бо не дозволить людині задовольнитися навіть і цілим світом. «Хто хоче ту ненаситність заспокоїти чимось іншим, а не вічністю, той хоче «жменею» закидати безодню океану, а краплею охолодити вогненне царство [5, с. 294].

Видатний мислитель, філософ-гуманіст Г. Сковорода набагато випередив свій час, залишивши у спадщину нащадкам ідеї, які і сьогодні вказують шляхи розв'язання проблеми врятування духовності, життя та цивілізації [6, с. 168].

Одними з найважливіших аспектів духовності Г. Сковорода вважав дружбу та любов між людьми, моральні чесноти в їхніх стосунках. Так, у трактаті «Начальная дверь к христианскому добронравию» він пише про те, що божа «премудрість», «напечатаясь на душе нашей, делает нас из диких и безобразных монстров, или уродов, человеками, то есть звърками, к содружеству и помянутым сожительствам годными, незлобливими, воздержаными, великодушными и справедливыми. А если уже она вселилась в сердечные человеческие склонности... И тогда-то бывает в душе непорочность и чистосердечие, как бы райский нький дух и вкус пленяющий к дружелюбію. Она различает нас от зверей милосердием и справедливостью, а от скотов – воздержаніем и разумом...» [9, с. 117–118]. Саме в листі до свого учня М. Ковалинського філософ розкриває моральні витоки дружби («дружелюбія» між людьми: незлоблівість, помірність «воздержаніє», великодушність, милосердя, справедливість і розумність –

чи не цих моральних якостей бракує зараз представникам українського суспільства?). Виходячи з цих загальнолюдських моральних критеріїв, він витлумачує своє розуміння дружби. Однією з важливих передумов дружби, на його думку, є єдність уподобань і занять, яким присвячує себе людина. Філософ висловлює впевненість у тому, що для повної та істинної дружби, яка єдина найбільше пом'якшує прикрощі життя і навіть оживлює людей, потрібна не лише прекрасна добродішність і подібність не самих тільки душ, але й занять. Та все-таки подібність душ і моральні чесноти Сковорода ставить на перше місце у дружній прихильності і симпатіях однієї людини до іншої. Саме в цьому він зізнається своєму юному другові у згаданому листі, пишучи про те, що він любив би його, навіть якщо б він зовсім був неосвіченим і простим, любив би саме за ясність його душі і за прагнення до всього чесного. Отже, Сковорода розглядає дружбу ширше, ніж прихильність однієї людини до іншої на основі спільних інтересів. Він надає цьому поняттю важливого соціального сенсу, що простежується в його вищевказаних словах про те, що дружба робить людей здатними до співіснування, робить їх «воздержними, великодушними и справедливыми». Розуміння дружби Сковородою нагадує біблейську ідею любові людини до ближнього як запоруки правильного та гармонійного буття. Можливо, саме ця біблійна теза і є основою думок філософа про дружні стосунки між людьми, адже творчість Сковороди відзначається неабиякою зацікавленістю книгами Святого Письма. Цей факт підтверджується неодноразовим посиланням письменника на текст Біблії як на найвищий авторитет.

Отже, слово «дружити» у цьому випадку тотожне слову «любити», а якщо любиш, то не будеш намагатися скривдити, а навпаки – робити добро і турбуватися про добробут того, кого любиш. Тому, на нашу думку, запорукою щасливого кохання і є дружба. Шлях до такого кохання – любов до ближнього – дружба, а потім – кохання. Сковорода у своїх афоризмах дає практичні поради щодо правильної поведінки людини: «Ні про що не турбуватись, ні за чим не турбуватись – значить, не жити, а бути мертвим, адже турбота – рух душі, а життя – се рух» [4, с. 102]. Неможливо любити, не турбуючись про того, кого любиш, неможливо любити когось, а жити тільки для себе і тільки своїми інтересами. Справжня любов та дружба повинні бути лояльними та великодушними, вміти прощати: «Похибки друзів ми повинні вміти виправляти або зносити, коли вони несерйозні» [4, с. 103]. Водночас філософ закликає бути обережними, адже підступна людина може скористатися дружнім ставленням до неї: «Нема нічого небезпечнішого за підступного ворога, але нема нічого отрутішого від удаваного друга» [4, с. 103]. Але все ж таки, якщо внутрішній світ людини сповнений любов'ю, дружньою налаштованістю до тих, хто її оточує, то ця людина є щасливою. «Маючи друзів, вважай, що ти володієш скарбом» [4, с. 103], – пише Сковорода у листі до М. Ковалинського і далі наводить слова Сенеки про те, що ніщо так не радує, як вірна дружба.

Перш ніж намагатися змінити світ, треба спробувати змінити себе. Насправді для щастя потрібно не так вже й багато, варто тільки знайти любов в собі і подарувати її іншим. Г. Сковорода писав: «Шукаємо щастя по країнах, століттях, а воно скрізь і завжди з нами і як риба в воді, так і ми в ньому, і воно біля нас шукає нас самих. Нема його ніде від того, що воно скрізь. Воно схоже до сонячного саява – відхили лише вхід у душу свою» [4, с. 103].

Філософ стверджує, що нема нічого більш приємного, солодкого й животворного, ніж любов. Хіба мені не уявляються позбавленими сонця і навіть мертвими ті, що позбавлені любові, і я анітрохи не дивуюся, що сам Бог називається любов'ю (Г. Сковорода).

Цікаве потрактування Сковороди концепції *кохання – любові* знаходимо в листах до його учня. Останнім часом оприлюднено низку статей, що подають ці стосунки, як сенсацію в українському літературно-філософському світі. Власне, одним із приводів інтерпретації листування Григорія Сковороди та Михайла Ковалінського як беззаперечну знаку їх статевого стосунку і нетрадиційного способу життя стала публікація В. Петрова (Домонтовича) «Сковорода: дружба з Ковалінським». Спершу цю статтю публікує «Філософська та соціологічна думка», а згодом фрагмент її подає журнал «Лель» із недвозначною передмовою про «статеву-еротичний» стиль В. Петрова та «щось не таке у стосунках сивобородого філософа з юним учнем». На наш погляд, ця стаття стверджує дещо інше. Ми маємо зразок унікальної, чистої дружби людей, здатних порозумітися мовою філософії, музи та поезії. Листування ж Григорія Сковороди й Михайла Ковалінського свідчить про естетичну вишуканість і глибоку етичність цих стосунків. Оцінюючи їх, філософ Володимир Ерн зауважував: «Дружба Сковороди і Ковалінського відрізняється тим, що вона зберігає в собі прикмети античних і біблійних впливів. Біблія вкупі з Платоном, Аристотелем і Плутархом дала нашому філософу зразок істинної дружби» [8, с. 195].

Продовжуючи дослідження творчої спадщини Г. Сковороди, В. Петров у праці «Особа Сковороди» спирається на роботи Зигмунда Фрейда, а також говорить про античне ставлення до тіла, яке у Сковороди отримує християнське потрактування. Досліджуючи гендерні стосунки, Петров, між тим, акцентує на «платонічних... між чоловічих взаєминах без бруду фізичного співжиття». Сковорода, наслідуючи смисловий ланцюг античної моделі: красива плоть – красиве тіло – душа, не зупиняється на тілі, одразу зосереджуючись на душі. Хоч сам Сковорода, називаючи пристрасть смертю найдорогоціннішої чесноти, не забуває і не заперечує фізичні потреби. В одному з листів до того ж таки Ковалінського читаємо: «Хіба не здається тобі не сповна розуму той, хто зовсім нічого не дає тілу або подає йому лише щось отруйне? Зменшуй зайву їжу, щоб осел, тобто плоть, не розпалювався, з іншого боку, не мори його голодом, щоб він міг нести вершника. (Подібна аналогія є у Фрейда: *кінь і вершник*). Це ті

прекрасні речі, які вживані надміру стають дуже поганими. ... Звідси це найпрекрасніше і божественне правило: нічого надміру і в наступному листі: «...Блаженство там, де приборкання пристрастей, а не їх відсутність» [8, с. 205].

Ще одне застереження необхідне для адекватного тлумачення й розуміння цих стосунків. Майже всі листи були написані грецькою та латинською мовами. З огляду на це, маємо дещо різні версії їхніх перекладів. Саме специфіка перекладу – суттєвий аргумент на користь двозначності тлумачення Сквородинського бачення *кохання-любові*. В академічному перекладі Петра Пелеха (1944 р.) подаються роздуми українського мислителя про мораль і духовні переживання, доречно розрізняючи поняття *любов* та *кохання*. В. Петров у своєму дослідженні, цитуючи епістолярну спадщину, застосовує переважно термін *кохання*. Тому дослідників, які послуговуються останнім перекладом, все це підштовхує до висновку про безумовно еротичний чи то статевий підтекст згаданих вище стосунків. Якщо ретельно проаналізувати тексти, то зникають будь-які підстави для двозначності [7, с. 58].

У своїх листах Скворода використовує головним чином два латинські поняття: *amor* і *caritas*. Згідно з усталеною традицією українського тлумачення їх перекладу, *caritas* – це любов, яка впливає із поваги, пошани, відданості. Саме в цьому контексті український філософ застосовує цей термін у ставленні до Бога, науки, а також у своїх стосунках з учнями. Коли йдеться про поняття *amor*, пов'язане більше з почуттєвим, інтимним змістом, то ним Григорій Савич частіше користується у віршованих текстах, що не мають винятково персоніфікованого значення. Прочитуємо фрагмент відомого листа Григорія Сквороди до Михайла Ковалінського другої половини лютого 1763 року. Версія перекладу В. Петрова: «*Між тими вищими речами, якими я звичайно усолоджую життя, для мене кохання єсть не останнюю. Що, справді, є більш приємним, солодшим і цілющим за любов? ...Хіба ж всі дари, навіть і янгольські мови, то суть ніщо в порівнянні з коханням? Що достаткує? Кохання. Що творить? Кохання. Що зберігає? Кохання, кохання! Що усолоджує? Кохання, кохання – початок, середина й кінець*». Варіант перекладу П. Пелеха: «*Хіба всі дарунки, навіть ангельська мова, не ніщо без любові? Що дає основу? – Любов. Що творить? – Любов. Що зберігає? – Любов, любов. Що дає насолоду? – Любов, любов, початок, середина і кінець*» [11]. У цьому фрагменті Григорій Скворода вживає термін *caritas*, і цілком зрозуміло, що версія перекладу В. Петрова некоректна.

Далі в листі йде суттєвий фрагмент розуміння Сквородою призначення та сенсу любові: «*Хороша любов та, яка є істинною, міцною та вічною. Любов ніяким чином не може бути вічною і міцною, якщо породжується тлінними речами, тобто багатством і т. ін. Міцна і вічна любов виникає із спорідненості вічних душ, які змінюються доброчесністю*

тих, хто її гартує, а не тих, хто її руйнує. Бо як гниле дерево не склеюється з іншим гнилим деревом, так і між: негідними людьми не виникає дружби». Тут же визначення його любові до Михайла Ковалінського: «Тому, якщо тобі моя любов дорога, то не бійся, що вона промине. Бо поки ти шануєш чесноту, доти і любов зростає, подібно до того, як дерево непомітно з роками росте і само стає сильнішим, ніж смерть» [11].

Порятунок від бруду буденності й аморальності, за Сковородою, є благочестя, якому «властиво шанувати бога і любити ближнього» і помірність, тобто задоволення тим, що маємо. «Надмірність породжує пересиченість, – пише філософ, – пересиченість – нудьгу, нудьга ж – душевний смуток, а хто хворіє на це, того не можна назвати здоровим» [5, с. 302].

Отже, світлий розум, просвітлений Біблією і корисними науками, і чиста совість – моральність, звірена з євангельськими заповідями, – ось основні життєві орієнтири, визначені Сковородою.

Найбільш приємним, солодким і животворним називає філософ любов. Сковорода чітко розмежовував любов тіл і «вічну любов вічних душ», тим самим заклавши основи поняття «феномен любові», яке згодом трансформуватиметься митцями різних епох. «Самый главнѣйшій враг для челоуѣка живет в тѣлѣ нашем – бѣс плотского сластолюбія. Он слѣпо и необузданно женет и жжет сердце к скотским услаждениям. ...Сластолюбіе есть яд здравому совѣту, смерть разуму, слѣпота душевным очам и не имѣет ни единого причастія со свѣтом». Істинною ж Сковорода вважав лише духовну любов. «Хіба мені не уявляються позбавленими сонця, навіть мертвими, – пише він, – ті, що позбавлені любові, і я анітрохи не дивуюся, що сам бог називається любов'ю. ... Хороша любов та, яка є істинною, міцною і вічною. Любов ніяким чином не може бути вічною і міцною, якщо породжується тлінними речами... Міцна і вічна любов виникає із спорідненості вічних душ...» [9].

Чи ж не тому «втікав від світу» мандрівний філософ, проповідуючи «любов до далекого»? Можливо, втечею від об'єкта любові, Сковорода тамував хотіння плоті, заперечувати які не можемо, адже йдеться про живу людину. «Ніколи не спить цей лев – демон, – пише філософ. – Тому нам завжди слід пильнувати. ...Цей духовний ворог ніколи не припиняє кидати в нашу душу вогненні стріли пристрастей і уражати ними» [9].

Ще В. Ерн указував на глибоко еротичні джерела творчості Сковороди. І тут треба сказати про дружбу з Михайлом Ковалінським. Ці стосунки між учнем і учителем, який, за словами В. Ерна, загорівся божественним еросом до юнака, варто назвати любов'ю – дружбою, що була пофарблена найніжнішою фарбою чеснот, відданості, піклування, пор.: «Здрастуй, мій жаданий! Турбото і втіхо моєї душі, найдорогоцінніший Михайле! Постійно ти перед очима душі моєї, і про що б хороше я не думав, і що б я не робив, мені здається, тебе я бачу лицем в

лице. Ти мені з'являєшся, коли я лишаюся на самоті, ти мій супутник і товариш, коли я на людях. Коли я сумую, ти відразу ж береш на себе частину скорботи, якщо я чомусь радію, ти також стаєш учасником радості, так що я не можу умерти без того, щоб образ твоєї душі я не взяв з собою, як тінь забирає тінь, якщо тільки цей розподіл може заподіяти смерть, яка руйнує тіло, душу ж робить більш вільною. Так, вільний від тіла, я буду з тобою в пам'яті, в думці, в мовчазній бесіді: до такої міри любов сильніша самої смерті» [11].

На думку Г. Сковороди, необхідно відрізнити істину любов від удаваної. Не в матеріальному істинна любов, не в багатстві. Там, де переважають світські інтереси, де рушієм є бажання матеріальних благ, там немає істинної любові, там дух пригнічений плоттю й корисливістю. Сковорода навчає: «Міцна і вічна любов виникає із спорідненості вічних душ, які зміцнюються їхньою доброчесністю. Доки людина поводить себе чесно, «доти і любов зростає, подібно до того, як дерево непомітно з роками росте і само стає сильнішим. ніж смерть». Різко виступаючи проти несправжньої любові, за еднаючи й оберігаючи любов, наш великий філософ і сьогодні запитує нас: «Що є огиднішим за любов вульгарну, удавану, і, навпаки, що є більш божественним, ніж любов християнська, тобто істинна?.. Хіба не любов усе поєднує, будує, творить, подібно до того, як ворожість руйнує?» «Давати – значить отримувати» – закон Любові. Відповідно до нього ми, віддаючи іншим свою Любов, одночасно отримуємо те, що було віддано. Закон Любові формується на її перенасиченні, вона щодня буквально перенасичує нас, не має кінця, виходить з-за меж. Коли ми віддаємо іншим свою Любов, не ставлячи ніяких умов і не чекаючи нічого взамін, Любов у наших серцях збільшується. Тому, віддаючи свою Любов іншим, ми збагачуємо її запаси. таким чином Любов отримує кожен. Любов, на думку Сковороди, не виникає між негідними, підступними людьми. «Щоб тебе любили, спершу сам полюби, бо «любов викликається любов'ю». Хто любить, той і щасливий [1].

Щастя, за Сковородою, і в любові до природи, бо, пізнаючи природу і себе в ній, людина вповні зазнає почуттів захоплення і радості від сприйняття прекрасного. Не може бути повного щастя без любові до рідного краю. Тож шукаймо щастя на своїй землі, а не за морями. Аби стати щасливішим, учить нас філософ, нещадно викорчовуй із себе скупість, марнолюбство, дух нетверезості, розкіш, честолюбство, страх перед смертю і духовні злидні. Основа нашого щасливого буття на землі – здорова душа, бо з хворої душі виникають тілесні хвороби.

Сковорода не був винахідником «філософії серця», позаяк серце – це старий, ще старозавітний, (тобто ще дохристиянський) біблійний термін, який означав тоді «розум», ніби істинний «інтелект» людини. Це поняття символізує в Біблії сутність людської душі, яка визначає передовсім ступінь її віддаленості чи наближеності до Бога. Саме з серцем пов'язані

Віра, Надія та, нарешті, Любов, яку він називає «найвеличнішою» з чеснот. Моральні якості людини порівнюються філософом з якостями дорогоцінного каміння, де «сила терпіння схожа на діамант, цнотлива чистота на прозору зелень смарагда, Віра і любов Божа – на вогняний рубін. Ці якості можуть бути тільки в чистому серці, тому мислитель вживає вислів «любов, або чистосердечність». Їй належать такі властивості, як «доброзичливість, незлобність, схильність, покірливість, нелицемір'я, добронадійність, безпечність, задоволення, бадьорість». У такій любові, подібної «до чудового саду, що повний тихих вітрів, солодкодухмяних квітів та втіхи», відчувається «дихання» та «віяння» трансцендентного. Щоб цього досягти, людині потрібно пройти нелегкий шлях, уважає мислитель. Головне при цьому – дотримуватись принципу «нічого над міру» [5, с. 307].

У Новому Заповіті серце – це символ не тільки душі, істинної людини, а й місця, де перебуває Бог – Любов, Дух Святий. Серце – один із головних символів християнської ортодоксальної традиції – символ Любові – Бога. Цей символ існував від початку християнства, і не лише в ортодоксальній богословії (католицькій та православній), а й у християнській практиці.

У проповідях філософа на перший план висувається ідея смислонаповненості самого буття, того софійного початку життя у його просвітленості надією та гармонією, яке завжди в українському менталітеті було ідейним мотивом протистояння хаосу, «пітьмі зовнішній», ворожим силам зла.

Покликаючись на Плутарха, мислитель відстоює думку про те, що дружба, супроводжуючи життя людини, не тільки додає втіхи й чарівності його світлим сторонам, а й зменшує страждання. До цього він додає: «Дружба така божественна... ніби вона сонце життя». В іншому місці читаємо: «Що таке християнська релігія, як не істинна і досконала дружба?» Отже, дружба підіймається на передостанні сходинки, що ведуть до найвищого виявлення людського почуття – любові до трансцендентного, яка є «вічним союзом між Богом та людиною. Вона – вогонь невидимий, яким серце розпалюється до Божого слова чи волі, а тому вона сама Бог». Віра, Надія та Любов сприяють поміркованості в житті. Вони впливають на волю, стримують бажання, непотрібне роблять зайвим, спрямовують дії на добро, творять його. Тобто у творенні добра міра не потрібна. Любов «досліджує та розмірковує». «Коли не любити всією душею корисних наук, то всякий труд буде марним...» На шляху містичного пізнання поступово втрачається різниця між суб'єктом і об'єктом, долається власне «Я», а Любов є не тільки умовою релігійного переживання, але й сприяє досягненню кінцевої мети – злиття з Першосутністю.

Наркіс, за Григорієм Сковородою, пізнавши в собі божественне, з «вірою, що в темряві бачить», «міцною любов'ю» щезає, перетворюється на джерело, сонце (символи Абсолюту). «І що хто залюбився, у те

перетворився. Кожен є тим, чие серце в ньому. Кожен є тим, де серцем сам». Якщо коротко визначити головне у вченні Г. Сковороди, вживаючи його ж стиль мови, то це – палаюче Серце і безкінечна Любов [5].

На щаблі світського буття віра та надія можуть опосередковано пов'язуватися з категорією «любов», або існувати поза нею. В останньому випадку це віра та надія, що реалізуються у пізнавальній зацікавленості, у корисних та необхідних для людини справах, які безпосереднього не стосуються любові. На рівні духовного сходження людини, її трансцендентного зв'язку з Абсолютом, Віра та Надія, як необхідні висхідні етапи цього шляху з самого початку з'єднані з Любов'ю. З подальшим удосконаленням людини Віра та Надія поступово розчиняються у Любові, стають ніби зайвими, внаслідок чого Любов перекриває, поглинає їх. Тобто, є межа Вірі та Надії, але немає межі Любові. Любов, як одне з найважливіших понять філософсько-світоглядної думки, має релігійно-етичний та сакральний зміст. При цьому в пам'ятках культури Любов розглядається як благоговіння і як жертовність, як самозбагачення та самозречення, як терпіння та втішання, що обов'язково передбачає співпереживання, милосердя, подолання егоїзму.

Сфера Абсолюту може досягатись безпосередньо Любов'ю. Вона має сім сходінок своєї значущості. Перша – це любов до неживої природи. Її характерними рисами є споглядання та милування довкіллям. Друга – любов до живої природи, що є більш активною, охоплює співчуття та милосердя. Ці стадії любові виражають благоговіння перед красою та гармонією світу, створеного Вищим началом. На рівні людини третьою сходинкою є природна любов, чуттєва основа якої визнається або виправдовується лише у зв'язку з духовною компонентою цього почуття. Четверта сходинка – любов до родини, своїх близьких. У ній долається себелюбство, але може залишатись родинний егоїзм. На п'ятій сходинці знаходиться любомудріє як вираз інтелектуального начала в людині, певного способу життя і бажання пізнати не тільки феноменальний, але і ноуменальний світ. Шоста сходинка – любов до людей поза родинними стосунками. Вона, певною мірою, позбавлена егоїзму, реалізується в конкретних діях на основі співпереживання, милосердя, жертвності та інших подібних почуттів, проголошуючи майже нездійснений для пересічної людини принцип «любити ворогів своїх». На сьомій сходинці любові остаточно долається егоїзм, концентруються всі попередні духовні почуття в найбільш чистому, бездоганному вигляді і панує всеосяжне прагнення йти за Творцем до кінця. Якщо цьому заважає світське життя, треба зректись його та наближатись до Бога через самотництво, чернецтво, святість. Восьма сходинка – Абсолютна божественна Любов, звернена на наш світ, на людей.

Справжня людина – це гармонійне поєднання зовнішнього й внутрішнього світів, що світло премудрості тоді входить у душу, коли людина розрізняє два своїх єства – тлінне й вічне. Саме на цьому і

наголошує Г. Сковорода, коли говорить про сенс і мету життя людини в цьому світі. А вони полягають, за словами самого філософа, у тому, щоб бути джерелом світла й тепла, свідомістю й сумлінням світу, перетворювати, удосконалювати все, що діється у світі. Такою може бути тільки людина з духовно багатим внутрішнім єством. Адже любов, добро, краса проявляються лише через внутрішній, духовний світ кожного з нас. Головним у сутності людини є не її тілесна організація, а її духовний світ, що визначає людські дії та вчинки.

Отже, Григорій Сковорода – оригінальний народний мислитель та просвітитель, праці якого належать до вагомих духовних надбань, який три століття тому освітив шляхи розвитку української нації, окреслив найважливіші риси її ментальності – «філософію мудрого серця». Він потрактує Людину як центральну точку світу. Тому Сковорода неодноразово повторює: «пізнай себе», «слухай себе», «увійди в себе самого», «повернись до себе самого». Саме через чистоту серця, через любов до ближнього, повагу до нього, до його думки, переконань, можна зруйнувати наслідки негативу в собі та в суспільстві і не дати йому з'явитися знову. «Філософія серця і любові» Сковороди дає можливість відчувати себе людиною і зрозуміти своє «істинне» покликання, свою місію на землі.

Список використаних джерел

1. Багалій Д. *Український мандрований філософ Григорій Сковорода*. Київ: Орій, 1992. 472 с.
2. Бовсунівська Т. *Філософія серця Г. Сковороди і українська ментальність*. Сковорода Григорій: образ мислителя: зб. наук. праць, упоряд. Київ, 1997. С. 84–95.
3. Дічек Н. *Шлях до щастя Григорія Сковороди [про концепцію людського щастя як мети і сутності буття у творчій спадщині Г. Сковороди]*. Шлях освіти. 2002. № 4. С. 43–48.
4. *Дніпрова хвиля: Хрестоматія нововведених творів до шкільних програм / За ред. П.П. Кононенка*. Київ, 1991. 864 с.
5. Калюжний А.Е. *Філософія серця Григорія Сковороди*. Сковорода Григорій: дослідження, розвідки, матеріали: зб. наук. праць. Київ, 1992. С. 288–312.
6. Мармуров В.В., Давидов П.Г. *Дружба та любов як компоненти духовності в етико-аксіологічних концепціях Г.С. Сковороди та П.Д. Юркевича*. Наука. Релігія. Суспільство. 2008. № 2. С. 168–173.
7. Матвієнко С. *Опосередковане зізнання: Віктор Петров та його «Особа Сковороди»*. Слово і час. 2002. №10. С. 54–60.
8. Петров В. *Особа Сковороди*. Філософська та соціологічна думка. 1995. №1–2. С. 191–212.
9. Сковорода Г.С. *Вірші, пісні, байки, діалоги, трактати, притчі, прозові переклади, листи*. Бібліотека української літератури. Київ, 1983. 543 с.
10. Сковорода Г. *Вступні двері до християнської добронравності*. Твори у 2-х т. Т. 1. Київ, 1994.
11. Сковорода Г. *Листи до М. Ковалінського*. Київ, 1994. 480 с.

Дерев'яно Л. І.
кандидат філологічних наук, доцент,
Василинина О. М.
викладач
Національний університет
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка
Полтава, Україна

ПРИЙМЕНИКОВО-СУБСТАНТИВНІ ТЕМПОРАТИВИ В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В ЗІСТАВЛЕННІ З СУЧАСНОЮ ПРИЙМЕНИКОВО- ВІДМІНКОВОЮ СИСТЕМОЮ

Григорія Сковороду вважають останнім представником давньої української мови, проте як у його творчій спадщині, так і в манері викладу спостережено риси нової української літературної мови. З-поміж них лексичні й граматичні українізми, прислів'я та приказки. У художніх і філософських творах автор користується традиційною книжною мовою, складниками якої є: „а) українська мова; б) елементи авторського словотворення на ґрунті української та російської морфеміки; в) старослов'янська мова, г) латинська та грецька лексика (здебільшого філософська й богословська” [2, с. 105].

З огляду на те, що Г. Сковорода був і філософом, і письменником, вважаємо за доцільне розглянути концепт „час”, який знаходить свою реалізацію і у філософії, і у філології. У філософії говорять про реальний час, що становить деяку абстракцію, котра реалізується в різних формах. Мова, якій притаманна часова багатовекторність, може виражати всі часові сфери буття – минуле, теперішнє, майбутнє. Лінгвістичний час і час в об'єктивній дійсності корелюють за ознакою абсолютності / відносності. Час у лінгвістиці інтерпретують як відображення реально-темпоральної моделі в мові. У зв'язку з цим зауважимо, що неможливо глибоко розкрити поняття часу, не враховуючи характер перцепції темпоральних відношень людською свідомістю та оформлення їх засобами мови. Час у мові можна віднести до тих категорій, за допомогою яких устанавлюють антиномію між лінгвальною та екстралінгвальною діяльністю людини. Час належить до понять, які не лише описані засобами мови, а й експліковані в ній самій, у її словниковому складі та граматичному ладі. Темпоральні відношення визначають стосунок мови до дійсності, тобто до реального часу. Абсолютний, або прямиий, час співвідносний з моментом мовлення. Відносний, або релятивний, ретроспективний час характеризує вживання часових форм для позначення послідовності, наступності, попередності дій. Найважливішою опозицією темпоральної сфери є одночасність / різночасність перебігу дії або процесу. Семантичними складниками підгрупи на позначення різночасності є 1) часова попередність і 2) часова

наступність. Ці темпоральні блоки протиставлені за означеною / неозначеною тривалістю дії. Час безпосередньо пов'язаний з простором, рухом, категоріями причини й наслідку. У мовознавстві „змістові відношення, які так чи інакше відображають характеристики реального часу, називають темпоральними“ [3, с. 11]. Вони виражаються у внутрішньосинтаксичній структурі речення сполученням прийменника з іменником або числівником у непрямому відмінкові, прислівником, дієприслівником або дієприслівниковим зворотом.

Часові конструкції у творчому доробку Григорія Сковороди є досить численними. З-поміж них є такі, що успадковані сучасною мовою без змін, ті, які зазнали трансформації, а також ті, котрі вийшли з ужитку.

У сучасній українській літературній мові саме прийменниково-іменникові структури найчастіше передають темпоральні відношення. У структуруванні темпоративів беруть участь як первинні, або непохідні, так і вторинні, тобто похідні прийменники. Такий поділ здійснено з урахуванням генетичної залежності між аналізованими мовними одиницями та повнозначними частинами мови. За функційним критерієм до первинних віднесено прийменники, що вживаються в мові тільки як прийменники, а до вторинних – ті, що в системі мови мають співвідносні з ними омонімічні повнозначні слова [6, с. 60]. У творах Г. Сковороди активно функціонують конструкції **prep при + Nlok** та **prep перед + Ninstr**, напр.: *Он каждый день при восхождении солнца пишут, что слоны каждый день собираются перед восходом солнца и смотрят на восток* (Сковорода, I, с. 451). У сучасній українській літературній мові як відповідник темпоратива **prep при + Nlok** використовують синтаксему **prep під час + Ngen**, напр.: *І ніхто під час цих прогулянок не наважувався тривожити його [Франкову] самотність* (Р. Іваничук, 233). Синтаксема **prep під час + Ngen** передає суто часове значення, оскільки її прийменник утворився внаслідок граматикалізації іменника «час» із прийменником під, отже, у ньому генетично закладена темпоральна семантика. Повнозначним компонентом у складі конструкції **prep під час + Ngen** завжди є субстантив із нечасовим значенням, що є назвою дії, стану, процесу або абстрактного поняття.

Відповідником вторинного прийменника **перед** із семантикою неозначеної часової попередності є сучасний прийменник **перед**. Так, темпоратив **prep перед + Ninstr** маніфестує значення дії, що відбувається за деякий час до періоду, названого субстантивом, напр.: *Даниленкови з'явилися перед обідом* (С. Горбань, Н. Лапіна). [Парубок] *перед самим вінчанням повернув рушники* (Ф. Бурлака). Означальний займенниковий прикметник *самий* підсилює семантику часової попередності й номінує найближчий передчас. Характерна особливість досліджуваної синтаксеми полягає у вираженні темпоральної семантики статичної дії, що максимально наближена до названого часового періоду, але ніколи не перетинається з ним [7, с. 57].

Поряд із темпоративом **prep перед + Ninstr** функціонують структури **prep напередодні + Ngen – prep у (в) переддень + Ngen – prep незадовго до + Ngen – prep незадовго перед + Ninstr**.

Синтаксема **prep напередодні + Ngen** перебуває в одному корелятивному ряді зі структурою **prep перед + Ninstr**. Прислівниковий прийменник **напередодні** експліцитно актуалізує сему часового передування. Темпоратив **prep напередодні + Ngen** позначає зазвичай один із моментів за день до того часу, перед яким відбудеться дія, напр.: *Вона [Таня] особисто розмовляла із сусідкою Шулік, тією, яка бачила Миколу Андрійовича напередодні трагедії* (Є. Кононенко); ... *Напередодні виїзду була я на вечірці у Дмитерка й Тамари Козакевич* (Д. Гуменна). Якщо аналізований прийменник вступає в семантико-синтаксичні зв'язки з іменниками – назвами великих часових періодів і важливих подій, то у специфічних контекстуальних умовах він набуває значення „незадовго перед чимось” [6, с. 128, 221], напр.: *Чи не так напередодні Другої світової війни ідеологи гітлерівської Німеччини підступали до анексії чеських і польських територій* (Д. Павличко).

Прийменниковий еквівалент **у (в) переддень** у сполученні з іменником у формі родового відмінка реалізує семантику, близьку до тієї, яку експлікує синтаксема **prep напередодні + Ngen**. Структура **prep у (в) переддень + Ngen** здатна функціювати тільки з одним значенням, яке, на відміну від останньої, не може зазнавати трансформації, напр.: *Навіть важко повірити, що Марія в переддень своєї смерті – це та ж Марія, яка була в Римі й Ніцці, тільки на сім років старша* (М. Слабошпицький); *Нонна поткнулася було шукати іншу квартиру, але дуже швидко переконалася, що у переддень навчального року в центрі міста нічого ... не знайде* (М. Колесников). Незважаючи на однозначність темпоратива **prep у (в) переддень + Ngen**, а також потенційну здатність прийменникового еквівалента поєднуватися з широким колом іменників нечасової семантики, він не відзначений високим рівнем функційної активності.

Синтаксеми **prep незадовго до + Ngen**, **prep незадовго перед + Ninstr** репрезентують семантику неозначеної часової попередності, а отже, виявляють значеннєву близькість у плані змісту зі структурами **prep перед + Ninstr – prep напередодні + Ngen – prep у (в) переддень + Ngen**. Іманентною властивістю темпоративів **prep незадовго до + Ngen – prep незадовго перед + Ninstr** є позначення передчасу в загальних рисах, без яких-небудь конкретизаційних рамок, як у попередніх конструкціях, напр.: *Цей абсурд розпочався незадовго до моєї появи* (А. Курков); *І ось у рік хрещення Христового, незадовго до нього, на Йордані з'являється Іоан Предтеча* (Патріарх Філарет) – *Алекс в гостях у родички пив чай із чашок, які батьки купили незадовго перед його від'їздом назавжди* (Є. Кононенко).

Більшість прийменниково-іменникових форм зі значенням одночасності вказує на проміжок часу, частково заповнений

повідомлюваним явищем. Найуживанішими з-поміж таких конструкцій є структури **prep в + Nacc**. Субстантиви, що вживаються в них, „є назвами днів тижня, частин доби, пір року, загальних часових понять, явищ, дій, процесів тощо“ [4, с. 339]. У творах Г. Сковороди такі конструкції є найбільш численними серед усіх прийменниково-субстантивних темпоративів, напр.: *Еще в древніе вѣка, в самое тое время как у орлов черепахи лѣтять учивались ...* (Сковорода, I, с. 109); *И когда тѣлу болѣть опасно довелось, в той час впадал в отчаяніе* (Сковорода, I, с. 176). Зазначимо, що часові структури, ідентичні зазначеним, набули активного поширення в сучасній українській літературній мові, зокрема остання перейшла, не зазнавши ніяких змін, напр.: *В той час ... усе таврійське військо готувалося до зимівлі* (В. Рубан). Прикметно, що саме синтаксема **prep в (у) + Nacc** із семантикою неозначеної часової тривалості демонструє найвищу функційну активність з-поміж усіх часових сполук сучасної української мови. Розглядувана синтаксична структура є полісемантичною, оскільки здатна репрезентувати окремі диференційні значення: а) відрізок часу, у межах якого відбувається дія або коли наявний який-небудь стан, напр.: *Мене з сестричкою в один день і в один час вловили в житті* (О. Ковінька); б) вік особи, напр.: *... В свої тридцять п'ять літ вона [Феофано] лишилась чарівною, красивою, як і раніше ...* (С. Склярєнко); в) природне чи суспільне явище, одночасно з яким відбувається дія, напр.: *Якщо треба було [Коляда] ішов до хворого вночі, в дощ, у хуртовину* (М. Зарудний); *... Нюська кинулася у ринок, як в ополонку, ще в ті перші перебудовчі роки ...* (В. Дрозд). Зазначимо, що описувана синтаксема має ще й „додатковий відтінок інтенсивності дії при стислості термінів її виконання”, напр.: *У разі виникнення обставин ... народний депутат України у двадцятиденний строк ... припиняє діяльність або подає особисту заяву про складення повноважень народного депутата* (Конституція України). Найчастіше темпоратив **prep в (у) + Nacc** актуалізує семантику „відрізок часу, у рамках якого відбувається дія або коли наявний який-небудь стан”. Його повнозначними компонентами є субстантиви темпоральної й нетемпоральної семантики.

Семантику часової наступності, яка позначає початок тривалості якоїсь дії після іншої дії чи явища, у творчій спадщині письменника виражають конструкції **prep от + Ngen, prep с (из) + Ngen, prep к + Ndat**, напр.: *От рожденія ты не видал и не знаешь мене* (Сковорода, I, с. 91); *Правда, что из самых младенческих лѣт тайная сила и маніе влечёт мене к нравоучительным книгам ...* (Сковорода, I, с. 355); *Как только солнце к вечеру зашло, И вездѣ небо темнотрачно стало, На тведи звѣзды блеснули прекрасны, Как дорогіе каменья алмазны ...* (Сковорода, I, с. 91). Однак підкреслимо, що такі темпоративи не властиві українській мові, а є прямими відповідниками структур аналогічної семантики сучасної російської мови.

Темпоративи із семантикою означеної наступності трактуємо як такі,

що відтворюють початкову зовнішню межу дії, яка цілком охоплює наступний у перебігові відрізок часу. Вирізнене значення репрезентують темпоративи двокомпонентної парадигми **prep з (із, зі) + Ngen – prep від (од) + Ngen**, напр.: *І з того часу вона [Степка] жила єдиним бажанням: з'явитися в місті на сцені театру або на екрані* (М. Зарудний) – *Від того часу наші кийські князі не раз ходили з перемогою на Візантію* (Є. Сверстюк). Виокремлені синтаксеми „вказують на тривання наступного явища поза межами часового орієнтира (означена тривалість), але водночас позначають початок перебігу явища всередині часового орієнтира й підкреслюють домінувальне в них значення початкової часової межі” [5, с. 143]. Темпоральні прийменники з **(із, зі), від (од)** зберігають тісний взаємозв'язок із однозвучними просторовими прийменниками, які вказують на вихідний (початковий) пункт руху чи переміщення (*вийшов із дому, від їхав од школи*). Корелятивні зв'язки в синтаксемах **prep з (із, зі) + Ngen – prep від (од) + Ngen** реалізуються, по-перше, завдяки значеннєвій близькості прийменників з **(із, зі), від (од)** – компонентів часових прийменниково-відмінкових конструкцій, по-друге, через наявність в аналізованих структурах субстантивів із часовим значенням [8, с. 28].

Семантичні корелятиви **prep з (із, зі) + Ngen – prep від (од) + Ngen** мають значеннєві відмінності, що стосуються стартового моменту реалізації дії. Так, форма **prep з (із, зі) + Ngen** виражає дію, початок якої безпосередньо збігається з часовим моментом. Початковий момент підсвідомо долучається до того проміжку часу, протягом якого відбувається дія, напр.: *Мононія жила в монастирі з молодих років* (Патріарх Філарет); *З дванадцяти років дівчинка починає вести французькою мовою щоденник, у якому записує всі свої успіхи* (М. Слабошпицький); *А я ж ... із самого малу на селі жила, у гаї по оріхи з дівчатами ходила!* (С. Васильченко). У структурах **prep від (од) + Ngen** часовий момент не охоплений тим часовим проміжком, упродовж якого реалізується дія. Він позначає межу, причому часто чітко окреслену, від якої бере свій початок дія, тобто в семантиці сполук із прийменником **від (од)** не зафіксовано збігу початку дії з часовим моментом, напр.: *Від Михайла [21 листопада] зима морози кує* (В. Скуратівський); *Мабуть, від народження людина несе в собі бентегу Магелланів, шукачів казкової країни Ельдорадо* (Ю. Бедзик); – *Хіба буде дощ? – Палить од самісінького світанку. Повинен бути* (М. Колесников). Основною конструкцією „семантичного розряду грамеми означеної наступності” С. А. Романюк називає темпоратив **prep з (із, зі) + Ngen**, мотивуючи це його здатністю конституюватися на базі широкого лексико-семантичного діапазону субстантивів часової й нечасової семантики, які, до того ж, можуть мати при собі атрибутиви, що на формально-граматичному рівні функціують як узгоджені чи неузгоджені означення [9, с. 133].

Мова творів Г. Сковороди є яскравим підтвердженням того, що в утворенні прийменниково-субстантивних темпоративів давньої української

мови, крім первинних, активно використовувались також вторинні прийменники, напр.: *Удивлявся во время ужина изобилию* (Сковорода, I, с. 429). Сучасним відповідником виділеного є прийменник **під час**, який продуктивно функціонує в мові. Синтаксема **prep під час + Ngen** передає суто часове значення, оскільки її прийменник утворився внаслідок граматикизації іменника **час** із прийменником **під**, отже, у ньому генетично закладена темпоральна семантика. Повнозначним компонентом синтаксеми **prep під час + Ngen** завжди виступає субстантив із нечасовим значенням, що є назвою дії, стану, процесу або абстрактного поняття, напр.: ... *І ніхто під час цих прогулянок не наважувався тривожити його [Франкову] самотність* (Р. Іваничук); *У сльозах покаяння відмиваються наші гріхи, як вони відмиваються у воді під час хрещення* (Патріарх Філарет); *Під час німецької окупації ... Іскров організував на квартирі в Савченка склад нелегальної літератури* (О. Бойченко). Часові відношення, реалізовані синтаксемою **prep під час + Ngen**, індіферентні до будь-яких додаткових відтінків, позаяк „виразність смислового навантаження зумовлюється співвідносністю чітко окресленої лексичної природи прийменника (позначення узагальненого вираження часового поняття) з семантикою залежного слова” [8, с. 13].

На наш погляд, досить цікавим явищем з-поміж часових сполук, використаних письменником, є конструкції **prep в + Num + Nlok**, які маніфестують семантику неозначеної часової тривалості дії, напр.: *В тридцяти лѣтѣх утро истины свѣтатъ начинает* (Сковорода, I, с. 440); *В седмом десяткѣ нынѣшняго вѣка, отстав от учителской должности, ... обучал я себе добродѣтели и поучался в бібліи ...* (Сковорода, I, с. 107). Прикметно, що подібні темпоративи є широко вживаними в сучасній українській літературній мові.

Синтаксеми **prep в (у) + Nlok** використовують для точного номінування місяця чи року дії, напр.: *І обложили Рязань, і огородили її острогами у місяці травні ...* (В. Малик); *Лише півтора тижня тривали заняття у вересні* (М. Колесников); *Цей рудий сержант відбував службу в 1941 році саме тут, на кордоні* (О. Гончар). У складі аналізованої прийменниково-іменникової конструкції спорадично вживаються лексеми – найменування загальних часових понять, напр.: *В якимсь часі вернувся Цвичок після своїх звичних мандрів* (М. Матіос); *В теперішніх часах* *намножилося безліч отрут, які подають читачам у друкованому слові й затрують ними їхні душі, переважно душі молоді* (о. Марко М. Дирда). Синтаксема **prep в (у) + Nlok** позначає час дії узагальнено і корелює з темпоративами **prep в (у) + Nacc – prep на + Nacc – prep о (об) + Nlok – prep під + Nacc**, напр.: *В ту пору тут прокладалася Китайсько-Східна залізниця – і роботи вистачало* (П. Автомонов) – *Петра Зайчука на ту пору вже не було вдома* (М. Малиновська) – *Кажуть, що всі жінки красивішають о цій порі року* (М. Слабошпицький) – *Хоч і мовиться, що „Введенські морози ще зими не роблять”, але під цю пору стає все холодніше й холодніше*

(В. Скуратівський) – ... Він ... Орест Білінський ... такий ... такий ... апостол прийдешнього (справді в тій хвилині ця назва видавалася їй найвідповіднішою) умовляється з нею про зустріч (Ірина Вільде). Важливо наголосити, що структура *prep* в (y) + *N*lok є стилістично маркованою, її вживання не зафіксовано в офіційно-діловій чи публіцистичній сфері.

Отже, одним з найпродуктивніших засобів вираження темпоральності в художніх творах Григорія Сковороди є прийменниково-іменникові конструкції з первинними та вторинними часовими прийменниками. Такі структури активно функціують і в сучасній українській літературній мові, щоправда репертуар темпоративів з тією чи тією семантикою у процесі розвитку мови значно розширився. Специфічні значеннєві відтінки, стилістичне маркування і сфера вживання – основні диференційні ознаки аналізованих прийменниково-субстантивних конструкцій з непохідними й похідними часовими прийменниками.

Мовна практика Г. Сковороди виразно віддзеркалює стан розвитку української літературної мови другої половини XVIII століття. Найчисленнішими у творчому доробку письменника є прийменниково-іменникові часові конструкції, що в процесі розвитку мови зазнали трансформації. Цей факт є ще одним аргументом на користь того, що творчість автора становить поєднання традицій давньої літературної мови й живого народного мовлення. Г. Сковороду справедливо називають „останнім представником старої й передвісником нової української літературної мови” [1, с. 156], оскільки він жив і творив на зламі епох.

Список використаних джерел

1. *Бабич Н. Д. Історія української літературної мови: практичний курс : навч. посіб. Львів : Світ, 1993.*
2. *Блик О. П. Історія української літературної мови: практичні заняття : навч. посіб. Київ : Вища школа, 1987.*
3. *Бондар О. І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові. Система засобів вираження. Одеса, 1996.*
4. *Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія. Київ : Пульсари, 2004.*
5. *Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису : монографія. Київ : Наук. думка, 1992.*
6. *Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови : монографія. Київ : Наук. думка, 1980.*
7. *Іваненко З. І. Прийменникові конструкції часу в сучасній українській мові : посіб. для студентів. Чернівці, 1969. Ч. 2.*
8. *Іваненко З. І. Синоніміка прийменникових словосполучень, які виражають часові відношення : посіб. для викладачів та студентів. Одеса, 1959.*
9. *Romanik Switlana. Структура категорії темпоральності в сучасній українській мові : монографія. Warszawa, 2012.*
10. *Сковорода Г. Твори : у 2-х т. Київ : Обереги, 2005.*

Зьола М. Б.
Аспірантка,
Львівський національний університет імені Івана Франка
м. Львів, Україна

МОДУСИ «СВОБОДА» ТА «БОГ» ЯК МАРКЕРИ ХУДОЖНЬОГО СИНТЕЗУ У ЛІРИЦІ ІВАНА ГНАТЮКА ЕКЗИСТЕНЦІЙНОГО МИСЛЕННЯ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Сформована на теренах УРСР письменницька генерація митців-шістдесятників вимурувала на підвалинах естетичних і моральних засад неповторні філософсько-мистецькі світи, стала голосом спротиву й бунту народу, який втрачав історичну пам'ять в умовах бездержавності. «Це був вулканічний вибух духа «вічного революціонера, що тіло рвав до бою за поступ, щастя бути людиною й вільно будувати свою ліпшу долю» [11, с. 46]. Шістдесятники намагалися укріпити національні ідеали, свободи та людську гідність. Їх творчість утверджувалася не як культ індивідуума, а як протест супроти уподібнення особистості до «гвинтика» у механізмі державної машини. Оскільки саме в цей час загострено постала проблема збереження самоцінності людської особистості, її внутрішнього духовного простору, тож особливої актуальності набуло сквородинівське філософсько-світоглядне осмислення людини та її екзистенції. Духовна атмосфера цієї доби дала поштовх художньому синтезу філософських концептів Григорія Сковороди у творчості шістдесятників.

Іван Гнатюк – один із покоління шістдесятників, дисидент, лавреат Національної премії України імені Тараса Шевченка 2000 року за книгу спогадів «Стежки-дороги». Художній талант Івана Гнатюка вивершився в поезії та прозі. Шлях до визнання був у нього довгий – через сталінські концтабори і важку працю над Словом у задушливій атмосфері тоталітарного суспільства. Наукових праць, приурочених дослідженню творчості Івана Гнатюка, на сьогодні обмаль, а ті, що є зовсім не торкаються проблеми художнього синтезу у ліриці Івана Гнатюка мислення Григорія Сковороди, екзистенційної концептуалізації художньої свідомості поета-дисидента як філософської основи його літературної творчості.

Світогляд Григорія Сковороди з його духовною домінантою, неприйняттям марнот світу, неправди й зла виявився особливо близьким для покоління шістдесятників [12], які постали на оборону індивідуального духовно-морального виміру, зумовлюючи розвінчання радянських псевдовартостей. Кожен із них на свій розсуд сприйняв, а відтак і витлумачив у власній творчості багатогранну сквородинівську тему [12].

Дослідниця Оксана Петрів зазначає, що літературну творчість Григорія Сковороди характеризує високий рівень екзистенційної

філософічності, що, зокрема, розкривається у змістовому наповненні концепту «свободи» як здатності людини обирати та керувати своїм життям. Письменник-філософ прагнув свободи для можливості жити згідно зі своїми переконаннями, цінностями, уявленнями та знаннями [9, с. 129-130]. Це положення, на нашу думку, дозволяє співвіднести філософські погляди Григорія Сковороди із світоглядними засадами Івана Гнатюка.

За енциклопедичним словником символів культури України «свобода» визначається як символ духовного розкріпачення людини, рівності, братерства, незалежності, а також, як багаторівневий феномен людського життя, що виявляється у всіх сферах і на всіх рівнях суспільного життя. Вона тлумачиться як здатність людини, групи, спільноти діяти відповідно до своїх інтересів і цілей, усвідомлюючи соціально необхідні об'єктивні обмеження цих дій, розуміється як невтручання ззовні чи як самореалізація особистості [7, с. 720].

Свобода у ліриці Івана Гнатюка виступає модусом, оскільки робить окрему особистість і цілу націю відповідними власному єству – вкоріненими у вітчизну як власне буття. Митець живе тривогами й надіями свого народу на істинну свободу, на суще відродження української нації: «І тут, на місці знищеної хати, / Мій рід ще буде – волю зустрічати!» [5, с. 108], «Де за волю боряться – там зроду / Не вмирає воля і душа» [1, с. 651].

Виражені у віршах Івана Гнатюка цінності «роду і рідного народу» як «сили», що управляють індивідом як національною особистістю і цілою нацією, поетично змальовуються повністю в інкультураційному дусі. В особі ліричного героя поет відображає національний «шлях до свободи». У поезії «Запахло волею...» автор змальовує волю у негативному світлі: «Та воля може до нестями / Кого завгодно довести, –», «Запахло волею – і сниться / Та воля мертвою мені» [5, с. 20]. Важкий настрій поезії підсилюють екзистенціали: «нестерпність», «терпіння», «журба». Так поетично митцем змальовується страдницький шлях до визволення ліричного героя – у вужчому форматі та нації загалом.

У житті Іван Гнатюк не приховував своєї релігійності, а в поезії завжди підносив духовне над матеріальним. З вірша «Перевелися мученики» черпаємо: «Блаженний той, хто згинув за свободу / І хто помер в сорочці гамівній» [5, с. 17]. Наведені рядки звучать у дусі сквородинівської «Блаженної тієї Смерти» – фрази, що зринає наприкінці «Діалогу. Ім'я Йому – Потоп Зміїн» в супроводі цитати з останньої Книги Святого Письма – Одкровення Йоана Богослова: «Блаженні Мертві, що в Господі вмирають віднині» [10, с. 251].

Свобода у поезіях Івана Гнатюка стає тією категорією, що формує провідну структуру національної екзистенції та розглядається як основний принцип буття. Поет, всупереч важким обставинам життя, гартував свої внутрішні сили, духовний потенціал та зумів зберегти свободу, що

проявилася у можливості робити вибір, адже свобода – це, передусім, свобода свідомості, думки та духу:

Ми не чекаєм волі, а самі
Звільняємо себе на Колимі
Із ланцюгів духовної кормиги.
Любов не знає рабства, і, мабуть,
Даремно нас так ревно стережуть:
Ми – наче ріки, звільнені з-під криги.

Особливістю національно-екзистенційної інтерпретації Іваном Гнатюком сенсу модусу «Свобода» визначаємо те, що свободу поет зображає не як кінцеву мету, а як споконвічний шлях: «Воля – путь тернистого життя» [1, с. 650]. Національний характер екзистенції поет пізнає через біль і страждання:

Життя – в пізнанні, щастя – в таїні, –
Я розтинаю істини, як вени:
Без болю суть не мислиться мені [2, с. 160].

Поезія «І дні, і літа...» відбиває каторжну плинність часу, душевний і тілесний біль поета, роздуми над смертю і згадку про «гірку пісню», що «без волі не піде між люди» і «засне під серцем» [3, с. 55].

На думку науковця Петра Іванишина, загалом свобода висвітлюється герменевтично: як сутність національної істини, як царина національної долі, як буттєвий послух. Натомість завжди в поезії критикуються різні спустошувальні стосовно людини, нації та їхнього світу форми несвободи та нігілістичне, розрахункове мислення, що породжує їх [8]. Вказані настрої характерні для лірики Івана Гнатюка. Мотивом нескореності духу і святої віри у свободу пронизані поезії: «Ностальгія», «Як вутлий човен...», «Каторжани», «Ювілей», «Колимська весна», «Смерть тирана», «Різдво», «Життя», «Дивлюсь на небо...», «Матері», цикл сонетів «Колюче плетиво дротів» та інші.

Центральним поняттям у філософії Григорія Сковороди є поняття про Бога. У символічному світі Біблії філософ намагався досягнути приховані вищі моральні істини [14]. Шлях до щасливого внутрішнього життя «великий учитель Свободи» пов'язував з Богом: «Він (Бог) мене захищає від розпачу; зміцнює в Чеснотливості; обгороджує нездоланною Стіною супроти всіх підступів диявольських» [10, с. 6, 216-217].

Схожа спрямованість мислення простежується у творчості Івана Гнатюка. Бог виступає важливим модусом, характерним для творчої поетичної спадщини цього митця. Він у поезіях Івана Гнатюка постає насамперед як український Господь – творець і захисник українського світу та української присутності. Українське буття відображається як активне «поетичне» проживання в присутності Бога, в упованні та зверненні до нього: «Ми всі – в Господній милості і волі, /... /Лише Господь на світі нас трима» [5, с. 61], «Але зглянеться Бог – і воскресне з руїн Україна» [5, с. 184]. У поетичному світі митця палко змагаються

добро зі злом, душа його болісно переживає за долю свого народу й України і сподівається лише на Бога: «Хто має Бога й вірує у нього, / Той всі терпіння й біди переможе» [6, с. 95].

Чуттєві символи, які проступають своєрідним виявом адаптації складного внутрішнього світу до соціальних умов, виражають найважливіші для автора настрої, думки, надії: «Ми очевидь надіємось на Бога, / Але не прозріваємо самі» [1, с. 566].

Збірка «Хресна дорога» виводить перед читачем турботи поетової душі, його переживання і страждання та, в цілісному композиційному поєднанні усіх творів збірки, сприймається як поетичне одкровення про хресну дорогу всього українського народу під гнітом чужинців [13, с. 146]. У поезіях збірки найбільшою мірою зосереджені Біблійні новозавітні мотиви й образи. Поетична книга «Хресна дорога» становить своєрідний підсумок багатолітньої творчої діяльності Івана Гнатюка, який у «Післяслові» ствердив: «Це, власне, мій творчий звіт перед читачами і моя авторська воля» [6, с. 796].

Поетичні одкровення Івана Гнатюка про свій життєвий шлях випрозорені мотивом страсної дороги, яка уособлює сакральний архетип та має інтертекстуальний відтінок:

Вона сама взяла мене, й не диво,
Що хресною здавалася мені, –
Якби не воля Господа – можливо,
Сто раз я вже загинув би на ній,
І те, що я пройшов її щасливо,
Що під хрестом не впав на чужині,
Це провидіння долі, незбагненне,
Як і життя, призначене для мене» [6, с. 96].

Оскільки християнські мотиви, звернення в поезіях до Бога, притаманні мало не всій творчій палітрі Івана Гнатюка, зосередимо увагу на тому, що у багатьох його творах духовно-релігійна домінанта тісно пов'язана з модусом «Свобода». Окреслені сегменти на поетичному полотні митця переплітаються, синкретизуються, але незмінно залишаються контрастними. Вірш «Яблуко» пронизаний надією і благанням:

Добре, що десь є сади,
Може, і воля там зріє...
Господи-Боже, прийди,
Дай нам хоч краплю надії» [5, с. 15].

У поемі «Роковини» простежується авторська стратегія поетичного змалювання нестерпності існування в умовах бездержавності. Стримані рядки привертають увагу духовно-релігійними мотивами, що тісно поєднані із номеном «воля»:

Рятували душі як могли.
Воля нам здавалася святою.

Та літа бездушного застою
Навіть в душах волю розп'яли [3, с. 178].

Художня інтерпретація Іваном Гнатюком релігійної ідеї виступає потужним джерелом духовної сили і незламності, яка супроводжує поета впродовж всього творчого шляху і не дає зневіритися:

Мабуть – лиш віра, віра в перемену,
Що, дасть Господь, побачим Україну,
А там – хоч смерть, хоч – знов на Колиму [5, с. 30].

Віра – це упевненість у чомусь, у здійсненні чогось, довір'я, а також система вірувань, зв'язків людей з Богом; разом з тим – духовна сила людини; служба ідеалам; щоб жити й діяти, людина мусить приймати на віру велику частину моральних, суспільних та релігійних правил, які людство протягом тисячоліть визнавало за необхідні. Віра поета у безсмертне буття України і народу виражається такими рядками:

Кати її вже, певно, й розп'яли,
І тільки Бог те відає, коли
Вона в сто перше зійде з перехрестя [5, с. 29].

Віра у волю визначає емоційну тональність останньої строфи сонета «Як вутлий човен», освітлює душу в'язня та полегшує страждання:

Мабуть, уже й загинув би давно,
Пішов би вутлим човником на дно,
Якби на мить зневірився у волю» [1, с. 378].

У зазначеній строфі простежується індивідуально-авторська метафора «вутлий човник», що має значення зменшеності, пестливості та образна загальнономовна метафора «піти на дно», тобто потонути. Така контрастна, наскрізна метафоричність досліджуваної поезії є потужним асоціативно-образним підґрунтям для адекватного сприйняття читачем макрообразів цього тексту – «волі», «неволі» та «віри». Пронизує текстовий відрізок наскрізний образ «воля», проектуючи позитивну конотацію на завершальний етап тексту.

Поема «Голгофа» відображає процес становлення непохитної вдачі борця за волю і справедливість, глибоку релігійність, нужденне та безправне існування українського народу у повоєнні часи, змальовує колимську «обитель державного дракона» [5, с. 62], переможну віру в неминучість часу «коли народ повалить тиранію» [5, с. 63].

У колі цієї загальної проблематики слід зазначити, що широке творче полотно Івана Гнатюка вміщує поезію «Опалюючи в істині себе...», в якій митець-дисидент зосереджує поетичну увагу на деяких аспектах філософії українського Сократа:

Опалюючи в істині себе,
Я бачу, як в огні її нещадно
Горів Сковорода самопізнанням,
Пізнати світ жадаючи» [4, с. 47].

Без сумніву, вірш «Опалюючи в істині себе...» мав неабияку

значимість для автора, оскільки зустрічається аж тричі у творчому доробку поета: у збірках «Повнява» (1968 р.), «Вибрані вірші та поеми» (1995 р.) та «Хресна дорога» (2004 р.). Очевидно таким чином митець прагнув привернути увагу читача до твору. Окреслена поезія потребує більш детального тлумачення, оскільки її текст наштовхує на думку, що поет вбачає істину не у самопізнанні, а в пізнанні суті життя, що боляче гартує його «гострими дріб'язками», в пізнанні тієї суті, яку «не кожному дано найти»:

До істини ітиму я невтомно
Дійду чи ні – хіба у цьому суть?
...Суть пізнають лиш істинні поети,
Йдучи по гострих дріб'язках життя.
В пізнанні суті – істина коштовна
Не кожному дано її найти, – [4, с. 47 – 49].

Такий конфлікт ідей виводить автора на новий рівень інтерпретації істини, бо «ліпше спалахнути на льоту, аніж протліти лігма довголіття» [4, с. 47].

У рядках цього ж ліричного твору Іван Гнатюк звертається до видатного українського філософа з проханням: «Прости мені, філософе, що гірко / Я прагну світ по-своєму пізнати» та художньо доводить можливість здійснення такого прагнення через своє істинне покликання, небуденний письменницький талант, через проголошення вибору свого творчого шляху. Гіркоти цьому прагненню придає тюремна дійсність ГУЛАГу, у якій поетові довелося каратися за свої переконання та цінності, що суперечили ідеям тодішньої тоталітарної системи.

Примітно, що у вірші простежується глибинний прояв ідеї «сродної» праці Григорія Сковороди, що визначається як основа щастя, як праця, до якої людина має здібності, яка відповідає єству людини. Зазначена ідея відтворена Іваном Гнатюком з нових художньо-естетичних позицій:

Я волю хоч би слово принести
На поле строф, як виплекане зерно, –
А чень воно обернеться в хлібину
І наситить голодного в путі» [4, с. 49].

Можна, отже, стверджувати, що літературно-філософська постать Григорія Сковороди мала вплив на творче мислення Івана Гнатюка.

Загалом здійснені спостереження та узагальнення дають можливість зробити висновок, що світоглядні засади Григорія Сковороди отримали своє продовження та мистецьки інтерпретувалися у ліриці Івана Гнатюка, оскільки екзистенційні мотиви творчості філософа виявилися особливо близькими «трагічному поколінню» поета-дисидента. Поетично оздоблені модуси «Свобода» та «Бог», у художній канві митця, становлять композицію з типових форм емоційно-експресивного наповнення віршованої палітри та характеризуються піднесенням духовного над матеріальним. Іван Гнатюк сповна відчув, як суспільство нищить волю

українців, але зумів зберегти свободу, що проявилася у можливості робити вибір, адже свобода в екзистенціалізмі – це, передусім, свобода свідомості та вибору духовно-моральної позиції особистості. Знеособленню людини поет протиставив активну національну позицію, високі релігійні переконання і творчість, що має яскраво виражений екзистенційний характер.

Список використаних джерел

1. Гнатюк І. Ф. *Вибрані вірші та поеми*. Львів: Червона калина, 1995. 670 с.
2. Гнатюк І. Ф. *Дорога: Вибране*. Київ: Дніпро, 1979. 175 с.
3. Гнатюк І. Ф. *Нове літочислення: Вірші та поеми*. Київ: Радянський письменник, 1990. 200 с.
4. Гнатюк І. Ф. *Повнява: Поезії*. Київ: Радянський письменник, 1968. 96 с. 4
5. Гнатюк І. Ф. *Хресна дорога: Вірші та поеми*. Київ: Український письменник, 1992. 192 с.
6. Гнатюк І. Ф. *Хресна дорога: Поетичні твори*. Харків: Майдан, 2004. 820 с.
7. *Енциклопедичний словник символів культури України / ред. В. П. Коцур та ін. 5-те вид. Корсунь-Шевченківський: ФОП Гавришенко В. М., 2015. 912 с.*
8. Іванишин П. В. *Національно-екзистенціальна інтерпретація (основні теоретичні і прагматичні аспекти): монографія*. Дрогобич: Відродження, 2005. 308с.
9. Петрів О. *Концепт «Свобода» та його конотації у когнітивно-семантичному полі життя і творчості Г. Сковороди. Рідне слово в етнокультурному вимірі: збірник наукових праць*. Дрогобич, 2021. С. 122-131.
10. СковороДАР. *Життя, творчість, спадок: збірка творів / уклад. Н. Федорак*. Харків: ВД «Школа», 2022. 416 с.
11. Степаненко М. І. *Шосте коло: Статті, промови, розвідки*. Вашингтон : Україна, 1979. 152 с.
12. Фоміна Л., Узун Т. *Філософія свободи Григорія Сковороди в художній рецепції шістдесятників. Філологічні діалоги: збірник наукових праць*. Ізмаїл, 2019. Вип. 6. С. 144-155.
13. Чернихівський Г. І. *Голгофа Івана Гнатюка*. Дзвін, 1994. №1. С. 146.
14. Юхименко Н. *Концепт особистості та фактори її становлення у розумінні Г. С. Сковороди*. URL: <http://ephsheir.uhsp.edu.ua/> дата звернення: 02.10.2022).

Чередник Л.А.

*кандидат філологічних наук, доцент, Національний університет
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», м. Полтава, Україна*

ПОЕТИЧНА РЕЦЕПЦІЯ БІБЛІЙНИХ ОБРАЗІВ У ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Художній світ творів українського філософа, богослова, поета Григорія Сковороди, який є ключовою постаттю літератури українського бароко та філософії Просвітництва, вражає глибиною думки й багатством образів. Усе своє життя Григорій Сковорода присвятив пошуку і знаходженню світла духу, пошукам істини. Народившись у бідній родині, він став «найвидатнішою постаттю у культурному й літературному житті України XVIII століття» [4], ідейним предтечею нової української літератури, одним із найосвіченіших людей свого часу, мислителем, письменником, педагогом та музикантом, знавцем античності і середньовіччя. Велич Г. С. Сковороди полягає в тому, що він шукав шляхів для пізнання світу і людського буття, щоб дати поради сучасникам, як змінити життя на краще. Саме тому в його творчій спадщині можна віднайти чимало ідей актуальних не тільки для свого часу, а й для сьогодення.

Твори Григорія Сковороди сповнені філософською рефлексією, презентованою символічними образами, прямими й опосередкованими поняттями, багато з яких мають біблійне походження. Означену проблему було розкрито у низці наукових праць багатьох дослідників, серед яких слід назвати таких, як: Л. Ушкалов, М. Галушко, І. Дмитрів, А. Градовський, архієпископ Ігор Ісиченко, Т.Александрович, О. Сліпушко та ін. Та все ж питання продовжує цікавити науковців, які віднаходять нові грані у невичерпному спадку великого українця.

Біографи філософа свідчать, що він почав читати Біблію з 30-літнього віку, а в листах називав себе «любителем священної Біблії» [11, с. 144]. Він «виокремлював Біблію в особливу онтологічну сферу (символічний світ), мавши на думці, що тільки цей текст є провідником людського серця на терени Святого Духа» [13, с. 87]. Деякі дослідники вважають, що Сковорода «активно застосовує символічну інтерпретацію до Біблії» [8], намагаючись розкрити й донести до сучасників зміст Книги Книг.

Григорій Сковорода визнає, що «Біблія є найдосконаліший і наймудріший орган.... Вона – аптека, наповнена божою премудрістю на лікування душевного світу, не зціленого жодними земними ліками» [14, с. 78]. Для Сковороди Біблія – поводитир на духовному шляху, який «... веде у нагірні країни та чистий край... й виводить до вічного...» [4]; «... Біблія є паска, прохід, перехід, вихід» [5]; «...непорушна твердь вічності...» [10, с. 247]; «Біблія – це думки Божі, це вічне серце, а серце вічне є й людина вічна

...» [10, с. 344]; це «*справжня ліщина...*», кожне слово в ній – «*горіх*», і, якщо його зі смаком розкусити, він «*виточує численні добрі соки...*» [4]. Тобто, у символічному світі Біблії зібрано фігури всіх небесних, земних і підземних речей, що ведуть людську думку до поняття вічного. Біблія була одним (чи не головним) із джерел його творчості, активно присутня у всій його філософській системі. Мудрець утверджував Біблію як джерело знань, мудрості, вікового досвіду, пояснення і пізнання світу, своєрідним способом розумового і морального існування.

Усе своє життя Григорій Савич присвятив пошуку і знаходженню світла духу, пошукам істини й своєї внутрішньої сутності. Поза тілом, вище тіла прагнув бути філософ, він хотів би жити трансцендентним життям, не мати ніякої власності, навіть тіла свого, оскільки той, кого гнітить вага минаючих речей, не може бути вільним і духовним. Для нього головним було бути, а не мати, тому, що щира досконалість людини не в тім, що вона має, а в тім, якою вона є.

Саме з цими думками пов'язана ідея трьох світів, викладена Сквородою у творах. Філософ учив, що існують три світи: один великий і два малих. Великий світ, Всесвіт, або Макрокосмос, складається з безлічі світів. Другий – Мікрокосмос – мирок чи людина. І третій – світ символів – чи Біблія. Кожний з цих трьох світів має дві натури: матеріальну – видиму – розрізнену, минаючу, і невидиму – вічну, єдину, духовну. «Ця невидима натура чи Бог, все живе пронизує та підтримує, скрізь завжди є, був і буде» [10, 287]. Первинною є невидима, духовна натура, видима ж натура є тільки вічною тінню Бога.

Властиві всім людям пошуки щастя привели Сквороду до розуміння, що дійсне блаженство людини не в погоні за минаючими благами зовнішнього світу, а в пізнанні себе, знаходженні божественної мудрості й у «сродній праці». Саме праця до душі гармонізує відносини людини з Всесвітом: «*Немає гіршої муки, ніж хворіти думками, а хворіють думки, позбавляючись вродженої справи*» [11, с. 137]. Той, хто пізнав себе (тобто образ Бога у своїй душі), хто відрікся від егоїстичної власної волі, хто зробив себе провідником волі Божественної, стає Сином Божим – Вічною Людиною не підвладною ні гріху, ні стражданню, людиною, «у якої совість, як чистий кришталю» [6].

У творах Скворода сформулював власне бачення світу, світ емоційних переживань, ціннісних образів. На думку великого мудреця, увесь всесвіт, все життя або, як його називає Скворода, «хаос морський», розташований за певною ієрархією. Якщо добре придивитись, то побачимо цей малюнок у пірамідальній формі, від найширшого кола, що його становить земна куля, тобто це коло ще й знизу має кулю, сферу, до найвищого щабля цієї піраміди, до її вершини, на якій і знаходиться найгеніальніше Боже творіння, себто людина, але та, що прагне, бути на цій висоті не задля власної досконалості всіх своїх примх, а людина, що прагне зближений з Богом, тому й стоїть на самісінькому вершку піраміди.

Неосягненим, незбагненим для людського розуму є Бог – усюдисущий, всепроникливий для всього живого, найбільше диво з усіх див, Всемогутній Творець.

На думку сучасних учених, Григорій Сковорода створює свій образ Сина Божого, який є досконалою особистістю. Варто зазначити, що постать Спасителя репрезентовано у Сковороди досить абстрактно, у контексті барокової символіки. Наприклад: Ісус – це життя, а смерть є гріхом н («Христе, жизнь моя...» [6]); Христос – це радість, а смуток – марноти світу («О Иисусе! ...о страдальцев радость!» [6]), Господь — це також місто, розташоване у шині чистого людського серця («О Боже мой! ты мнѣ град» [5]). Досить часто у творах Сковороди Христос постає в символічному образі Божого Слова-Логосу: це «живый Глагол» [4], «В души твоей глагол» [4]. Господнє слово «чисте» [5], «добросердечное» [6], «світле» [7].

Іноді з постаттю Ісуса Христа в поезії філософа пов'язані образи колоса і зернини. Так, образ зернини змальовано в 7-й пісні «Саду божественних пісень» у якій поет стисло втілює таємницю смерті й воскресіння Ісуса, а також народження Церкви: «Зерно пшенично в нивах естли согниет, / Внѣшность естли нежива, нов плод внутрь цвѣтет» [6]. Тобто, «зерно пшенично» – це Христос, а «плод» – його Церква.

Варто наголосити, що й сама збірка «Сад божественних пісень» має метафоричну промовисту назву. До речі, перед кожною з 30-ти пісень автор поставив епіграфи, показуючи саме ті зерна, з яких виростають його власні поетичні твори. Рядки для епіграфів поет знайшов у таких Книгах Біблії, як: Буття, Вихід, Псалми, Пісні над піснями, Приповістки Соломона, Сирах, Книги пророків Ісаї, Єремії, Захарія, Йони, Авакума, Євангелій від святих Матвія, Луки, Послань апостолів Павла, Іоанна, Якова, Об'явлення Св. Іоанна Богослова. Найчастіше Сковорода цитує псалми царя Давида. Отже, тематично й за своїх духом поезія Сковороди була суголосна високим релігійним зразкам, або, за словами самого митця, «проростала із зерен Священного Письма» [9, с. 157].

Взагалі, у поезіях Сковороди прослідковується давня богословська традиція відчувати кожної миті у власному житті присутність Христа: «А как от грѣхов воскресну, как одѣну плоть небесну, / Ты в мнѣ, я в тебѣ вселюся, / Сладости той насыщуся, / С тобою в беседѣ, с тобой в совѣтѣ...» [9, с. 52].

Григорій Сковорода, усе життя звертаючись до образу Христа, прагнув віднайти в собі ту «внутрішню людину», яка під маскою грішної плоті існує в кожному. Не можна не погодитися зі словами Л. Ушкалова, який писав: «Зрештою, це є Христос, в якому всі люди цілі й тотожні, так само як ціле й тотожне Христове тіло в цілій гостії та в кожній окремій її часточці» [14, с. 26].

На думку окремих науковців, можна провести багато паралелей між образом Ісуса Христа та життям великого українця Григорія Сковороди.

Зокрема, дослідниця Т. Александрович, у статті «Система біблійних образів у прозі Григорія Сковороди» [1, с. 126] зупиняється на головній із цих подібностей: обидва, відмовившись від земних благ та привілеїв, подорожували і навчали людей. Ісус Христос ніс своє учення, а Сковорода, мандруючи, «мав можливість зректись всього другорядного, важливого лише в буденному прояві, зосередитись на основному» [1, с. 127]. Тобто, відмовившись від принад світу, який їх так і «не вловив», вони отримали духовну свободу і незалежність від матеріальних спокус.

Слід підкреслити, що деякі сучасні українські літературознавці виокремлюють своєрідність образу Христа, створеного Сковородою. У традиціях барокової літератури для втілення людських чеснот чи вад поет часто використовує алегоричні образи, насамперед образи тварин чи птахів. Зокрема, літературознавиця Оксана Сліпушко вважає, що мислитель, «узагальнивши досвід Середньовіччя, Ренесансу, Бароко, створив образ ідеальної людини, котрий «увібрав у себе найзмістовніші риси bestій: очі його голубині, орлині крила, оленяча зручність, левина відвага, горлична вірність, бараняча незлобність, бистрість соколина, журавлина бадьорість. Осягаючи окремі риси певних bestій і надаючи їм символічного значення, звірослов дає змогу здійснити синтез цих рис в ідеалі «духовного чоловіка», над головою якого, за Григорієм Сковородою, літає сімка Божих птиць: дух краси, дух віри, дух надії, дух милосердя, дух поради, дух прозріння, дух чистосердя» [12, с. 115]. Усі ці образи слугують єдиній меті: в алегоричній бароковій манері створити образ Бога як ідеал, до якого слід прагнути. Це своєрідні шляхи духовного зростання, що свідчать про справжнє народження особистості. Статися це може, коли особистість очиститься від усього мирського й гріховного. Читаємо у Сковороди: «...Створення людини – це друге народження. Воно буває не тоді, коли содомська людина з плоті і крові, і начебто з болота й грязі горщик здіймається, змінюється, утворюється, виробляється, стоїть, ходить, сидить, махає, очі, вуха, ніздрі має, рухається й пишається, наче мавпа; жартує і багато говорить, як кумир; мудрує, як ідол; намагає, як підземний кріт; обмацує, як безокий; пишається, як безумний; змінюється, як місяць; непокоїться, як сатана; навучиться, як павутиння; голодна, як пес; жадібна, як водяна хвороба; лукава, як змія; ласкава, як крокодил; постійна, як море; вірна, як вітер; надійна, як лід; розсипається, як порох; зника, як сон...» [11, с. 286]. Отже, людина народжується духовно лише тоді, коли пізнає Бога, його безмежну любов: «Божа любов – основа й вінець усього. Починається гірким хрестом, закінчується Христом, котрий є мир. Любов і правда наша ...» [5].

Традиційний біблійний образ Богородиці в поезії українського мислителя присутній тільки в трьох із тридцяти віршів збірки «Саду божественних пісень». Її образ, зокрема, є у піснях, присвячених Різду. Так, у п'ятій пісні Богородицю названо «дТвою херувимов главна» і змальовано народження Сина Божого:

*Тайна странна и преславна!
Се – вертеп вѣсто небес!
Дѣва херувимов главна,
И престолом вышним днесь.
А вѣщен тот в яслѣх полно,
Коего есть не довольно
Вмѣстить и небо небес [6].*

Відомо, що ці слова є перифразом давньої молитви на звеличення Богородиці, яка щоденно, окрім Великого Посту, співається на Літургії: «Достойно є, і це є істина, славити Тебе Богородицю, завжди Славну і Пренепорочну і Матір Бога нашого. Чеснішу від Херувимів і незрівнянно славнішу від Серафимів, що без істління Бога Слово породила, суцю Богородицю, Тебе величаємо. Боже, будь милостивий до мене, грішного» [2, с. 593]. Слова «Чеснішу за херувим» говорять про верховенство Божої Матері над ангелами. Також у пісні маємо ремінісценцію біблійної оповіді про народження Ісуса Христа у стайні, де його було покладено до ясел із сіном.

Провідною ідеєю збірки «Сад божественних пісень», що вся пов'язана з образом Христа, є ідея чистого сумління, людської совісті, не заплямованої гріхами: «*Не боится совѣсть чиста ниже перуна огниста, ни!*» [9, с. 51]. Особистість із чистою душею здатна протистояти спокусам грішного світу й здатна запалити в ній чисте полум'я любові до Бога: «*Блажен, о блажен, кто с самых пелен / Посвятил себе Христови. / День, ночь мыслит в его словѣ, / Взя иго благое и бремя легкое, / К сему обык, к сему навьк. / О, жребій сей святыи!*» [9, с. 51].

У своїй поезії Сковорода розробляє і біблійний мотив Богоявлення. Так, у шостій пісні збірки «Сад божественних пісень» зображено хрещення Ісуса Христа Іоанном Предтечею на річці Йордан:

*Слухай, небо і земля! Нині ужаснися,
Море, безднами всіма, погідно двигнися!
І ти, швидкоотекучий, повернися, Йордане,
Прийди скоро хрестити Христа, Іоанне!*
*Красногляднії ліси, стежки відслоніте,
Передтечу Іоанна до Христа впустіте.
Різноромвні народи, разом з нами порадійте,
Ангельські хори всі в небі славу пійте!* [6, переклад В. Шевчука].

У поезії створено образ того, хто у християнстві вважається попередником Ісуса Христа, який пророкував його пришестя, жив у пустелі аскетом і згодом проповідував хрещення покаянням для юдеїв, хрестив у водах Йордану Спасителя. Крім того, у пісні є ще один біблійний образ – голуба, що за християнською традицією є втіленням Божого Духу:

*Зійде Спас во Йордан, стане у глибині -
Це зійде на нього дух в тілі голубинім:
- Це улюблений мій син є, - батько хмар такеє вістить, -*

Це месія, він єство людськеє очистить[6, переклад В. Шевчука].

Відповідно до християнського вчення цього знаменного дня Бог з'явився у трьох іпостасях: Бог Отець – в голосі, Син Божий – у плоті, Дух Святий – у вигляді голуба.

У прозі Сковороди є низка біблійних жіночих образів, які також варті уваги. Насамперед, це образ Єви. Відомо, що у біблійних книгах її презентовано по-різному. Якщо у Книзі Буття Єва є уособленням материнства, то вже у Новому Заповіті акцентується увага на тому, що вона порушила волю Бога і стала причиною вигнання людини з Раю. Григорій Сковорода теж тлумачить образ Єва дуалістично: з одного боку вона є спокусницею, а з іншого – праматір'ю усього людства. Останнє дозволяє назвати її ідеалом, тобто створеною за образом і подобою Бога.

Звертається Г. Сковорода й до інших образів зі Старого Заповіту. Зокрема, у трактаті «Книжечка про читання Святого Письма, названа Жінка Лотова», згадуються Йосип, цариця Саська, Соломон, дружина Лота та його доньки: *«Коротко кажучи, все, що вихваляється про дружбу, про родину, про гостинність, про хліб, про наїдки, про одяг, про дім і його прикраси, про дари, про виноград, про сади й плоди, наприклад: Йосиф дає пшеницю братам своїм, підкладає їм золото у їх лахміття. Савська цариця відвідує Соломона й пригощається. Ламаються хлібини в пустелі для 5000 голодних. Дари від волхвів приносяться. Приготовляється царська вечеря й інше. Знай, що все це дивиться на бенкетування дочок Лотових і все є того ж кореня пагін, як потік із джерела»* [5].

У тексті є згадки й про віфлеємських волхвів, які принесли свої дари народженому Спасителю, і блукання юдеїв пустелею, для яких Мойсей ламав хлібини, щоб нагодувати їх.

На думку дослідників творчої спадщини Сковороди, у цьому трактаті філософ пропонує алегоричне тлумачення біблійної оповідки. Відповідно до тексту Старого Заповіту, Лот разом зі своєю родиною тікали з приреченого Богом Содому. Його дружина порушила заборону й озирнулася назад, за що Господь перетворив її на соляний стовп. Крізь увесь твір проходить заклик: *«Поминайте жону Лотову!»*[5], що має на меті застерегти людство від згубних помилок, які матимуть сумні наслідки.

Літературознавиця Т. Александрова вважає, що біблійні образи сквородинівських текстів можна поділити на дві групи: автологічні (автологія (грецьке autos – сам, logos – слово) – вживання слів у прямому значенні) й металогічні (грец. meta – через, після, logos – слово) образ і чуттєвий образ та ідея належать до різного кола явищ (символ, алегорія і підтекст)). На думку дослідниці, до автологічних образів слід віднести Мойсея, Авакума, Давида, Захарія, Лот, Юдит, Сара. Анна та ін. Ці герої є «не просто носіями певних думок, ідей, а й активно відстоюють свої позиції не лише словами, а й певними діями. Наприклад, Ісус Христос, Мойсей, Павло, Соломон, Давид радять пізнати себе, пропонують шляхи пізнання тощо»[1, с. 128]. Металогічні образи, зі свого боку, поділяються

на «образи-символи (джерело, око, серце, зерно, голубка, змії, яблуня та ін.)» та «образи-алегорії: Захаріїв свічник, драбина Якова, лев, жінка Лотова тощо)» [1, с. 129]. Наприклад, образ Захарієвого свічника символізує світло, що висвітлює шлях до Бога в пошуках істини («Цей світлосонячний свічник просвічує виходи і входи у цю запечатану книгу, а це семипоглядне око весь дім цей свій у цілості досі зберігає» [4]; око – символізує Всевидячого Бога («Це око відкривається по всій його землі цій з тягарем її. Це сім очей Господніх, що дивляться на всю землю») [4]; драбина Якова – драбина зі сну Якова, що поєднала землю з небом, а по ній сходили Анголи і сам Господь стояв на ній.

Досить часто у прозі Григорія Сковороди зустрічається образ апостола Павла, найвизначнішого християнського місіонера, «апостола народів» та одного з перших богословів християнства. Він, свідомий свого покликання, подорожував і проповідував Євангеліє серед інших народів, які не належали до юдеїв. У своїх проповідях апостол Павло тлумачив біблійне вчення з метою пробудити людей від тлінного сну і відродити свою внутрішню, духовну сутність. Апостол вирізнявся надзвичайною скромністю й аскетизмом. І тут можна провести ще одну паралель між діяльністю святого апостола Павла і великим мандрівником із Чорнух: скромність для обох стала звичкою й законом життя.

Слід звернути особливу увагу на те, що стилістика творів Сковороди нагадує біблійний текст, сповнений численних метафор, порівнянь, метонімії, які, розкриваючи основну ідею та мету твору, розгортаються у яскраві та промовисті барокові алегорії, написані кількома мовами: книжною українською, церковнослов'янською, латинською та грецькою. Наприклад, вічність у мислителя це – «мати пам'яті», «донька пам'яті», «світло і пам'ять» [4]; «святиня і пам'ять – нерозлучні друзі» [4]; «вічність є вогонь... світ є дим вічності» [5]; «ангел, апостол та істинний богослов є одне й те ж...»[6].

У текстах є численні метонімії, тісно пов'язані з інтерпретацією біблійних образів: «Сонце є справжній Содом... Лотова жінка є сонце... Сонце – Содом, а він (Лот) Сигор...» [9, с. 387]; «Ханаан-підліток», що висловлює ставлення до духовно недозрілої людини, якій протиставляється чоловік, «який боїться Господа» [4]; незріла душа «подібна до беззубого немовляти» [4]. Сповнений же божественним началом дух – «володар тіла, господар дому» [6] – тут простежується зв'язок з богословською ідеєю про тіло людини як «храм Божий», «храм духовний» [6] тощо.

Символічний світ Біблії метонімічно визначений як «біблійне море», «Божий берег» цього моря є «Доброї надії гавань..., лоно або затока Авраама» [6].

Безумовно, символіка прослідковується і в самій назві ліричної збірки Григорія Сковороди «Сад божественних пісень», де архетипний образ саду (біблійний райський сад) є втіленням духовної чистоти,

гармонії зі світом. Зазначимо, що використання тих чи тих символів пов'язане головню з центральною темою творчості Сковороди – темою людини, що пізнає, осягає себе, довкілля і Божественний світ.

Досить часто використовується алегорія, особливо у збірці «Байки харківські». Через образи тварин Сковорода намагається показати все те, що заважає людині нормально жити, і вказати дорогу до щастя. Мудрець наголошує, що щастя не варто шукати на небі, оскільки воно завжди самій людині («Щасливий той, хто поєднав природжену свою роботу з загальною» [9, с. 250] («Зозуля і Дрізд»), у щирій, безкорисливій дружбі («Пес і Вовк», «Соловей, Жайворонок і Дрізд»), природженій праці («Орел і Черепаха», «Жайворонки»), життєвій необхідності трудитися («Бджола і Шершень») та ін. Своїми творами митець намагається не ускладнити розуміння Біблії, в наблизити біблійні образи до читачів. Саме тому найважливішою темою творів філософа, письменника, педагога є морально-етична, наповнена духовними цінностями: любов'ю, вірою, прагненням до свободи, відродження гідності українців.

Отже, проаналізувавши репрезентацію біблійних мотивів у творчості Григорія Сковороди можна зробити такі висновки.

Біблія була для Сковороди одним із джерел його творчості, саме тому Книга Книг так активно присутня у всій його філософській системі. Він сприймав Біблію як невичерпне джерело знань, мудрості, те, що додає сили й уможливорює віднайти шлях до істини.

Звернення до Біблії свідчить про духовні пошуки самого великого філософа, який шляхом пропаганди морально-етичних цінностей намагався виховати їх у співвітчизників.

Заперечуючи існуючий світ, письменник-філософ шукав нових шляхів до щастя людини. «Феномен Сковороди як народного філософа почався саме з таких його, може, соціально й не радикальних, зате зрозумілих і прийнятих у народі оцінок і міркувань» [13, с. 684] про щастя, свободу, любов, моральні чесноти. Саме тому «моральна філософія Г. Сковороди суголосна народному світогляду, морально-етичним нормам простого народу» [15].

Мова сквородинівських творів надзвичайно барвиста, метафорична сповнена символіки, алегорії та інших художніх засобів, які допомагали йому осягнути світ божественний і земний, світ зовнішній і внутрішній, світ серця, стали виявом душевних переживань.

Як геній він на багато років випередив свій час, був і залишається людиною поза часом, саме тому його недосяжна філософія і глибока творчість є прийнятною для всіх поколінь і навіть крізь призму століть не втрачає своєї актуальності.

Список використаних джерел

1. Александрович Т. Система біблійних образів у прозі Григорія Сковороди. Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. 2010. Вип. 17. С. 126 – 130.
2. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Переклад проф. І.

- Огієнка. Київ : Українське Біблійне Товариство, 2004. 1375 с.
3. Головащенко С.І. Біблія та поетика тексту Г. Сковорода: погляд на „Жінку Лотову”. *Filozofia w kulturach krajów słowiańskich. Uniwersytet Rzeszowski. Rzeszów, 2007. S. 381–403.*
 4. Григорій Сковорода. URL: <https://chtyvo.org.ua/authors/Skovoroda/Tvory>
 5. Григорій Сковорода. URL: <http://sites.utoronto.ca/elul/>.
 6. Григорій Сковорода. Сад божественних пісень. URL: <http://litopys.org.ua/skovoroda/skov103.htm>
 7. Линник М. М. Світ символів у збірці «Сад божественних пісень» URL: <https://philarchive.org/archive/LYN-2>
 8. Лютий Тарас. Символічний світ Сковорода URL: <https://tyzhden.ua/symvolichnyj-svit-skovorody/>
 9. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / За редакцією проф. Леоніда Ушкалова. Харків – Едмонтон – Торонто: Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. 1400 с.
 10. Сковорода Г. С. Твори : у 2-х т. Т. 1: Поезії. Байки. Трактати. Діалоги. Київ: Обереги, 2005. 528 с.
 11. Сковорода Г.С. Твори : у 2-х т. Т. 2 : Трактати. Діалоги. Притчі. Переклади. Листи. Київ. : Обереги, 2005. 480 с.
 12. Сліпушко О. Давньоукраїнський бестіарій. Київ : Дніпро, 2001. 440 с.
 13. Ушкалов Леонід. Григорій Сковорода: Семінарій. Харків: Міністерство освіти і науки України, Харківський національний педагогічний університет імені Григорія Сковорода, 2004. 876 с.
 14. Ушкалов Л. Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. Харків: Акта, 2001. 221 с.
 15. Ушкалов Леонід. «Пізнай себе». Українська ідея Григорія Сковорода. URL: <https://tyzhden.ua/History/67626>

Шарий Г.І.
д. е. н., ORCID ID: 0000-0001-5098-2661
Національний університет «Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка»,
м. Полтава, Україна

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА – ПРИРОДА ЛЮДИНИ І СУЧАСНІСТЬ

Григорій Савич Сковорода, наш земляк, український «Сократ», філософ, етик, музикант, поет, теолог, педагог, композитор, унікальна самобутня людина, батько української релігійної філософії, вчений який передав нам величезний спадок думок, наукових ідей і навчальної мудрості.

Підкреслюють твори Григорія Сковороди факт, що геній філософа зростав на народному ґрунті, особливо це яскраво посвідчують п'ятнадцять філософських трактатів вченого.

Для українців вчений перетворився на символ української і світової філософії усіх часів.

«Истинная дружба, правдивое счастье и прямая юность никогда не обветшает», «Все проходит, любви же ни...», «Сее чистое сердце, верх всея дряни возлетевшее, есть голуб чистый, есть дух святой, дух ведения, дух благочестия, дух премудрости, дух совета, дух нетленны славы, дух и камень веры...», - говорить філософ словами героїв «Беседы, нареченная двое, о том, что блаженными быть легко». [1]

Вчення про макрокосму (всесвіт) у філософа переплелось з мікрокосмою - людини, у двох сутностях: видима і невидима.

Філософський світ Г. Сковороди має чіткі прояви рис раціоналізму, визначаючи головне завдання людини, - самопізнання та позначення і пізнання трьох світів: макрокосму, мікрокосму і світу образів, символів пізнання (Біблія).

Визначаючи необхідність пізнання людини самої себе в собі, крізь видиму натуру – природу, пізнати невидиму – духовну, велике і всеосяжне «безначальне – єдиноначало», та розуміння у людини двох сердець: плотського-«пепельного» серця – і духовного (образу Божого) в собі.

Люди пізнавши, себе в собі, пізнають і «сродність» праці і «сродність» життя, являються «плодоносним садом» суспільства, бо живуть і працюють в гармонії їхнього єднання, як частинка механізму часової машини, за участі в «сродній праці»: лікарів, хліборобів, вчених, ремісників, освітян.

Особливо перекликаються думки вченого з римськими стоїками, щодо життя з любов'ю до природи.

На мою думку бажано не читати Г.Сковороду в перекладах на українську чи іншу літературну мову, тому що старослов'янська з латиною

і древньогрецька у перемішці із народними фразеологізмами передають думку філософа, при великій кількості словотворчих новел, набагато глибше і розумніше, ніж літературна українська чи інша мова сьогодення.

Сьомого травня, цього року пряме попадання ракети ворога, частково пошкодило музей Г.Сковороди в селі Сковородинівка (Іванівка, Пан-Іванівка), Харківської області, але ніщо не знищить просвітницьку місію вченого в віках.

В листах філософа апробуються філософські і педагогічні та освітні новели. Мені близькі листи філософа до Михайла Ковалинського, учня Г.Сковороди, чого коштує вираз – звернення до молодого учня: «Якщо б ти міг заглянути в моє серце...» «В усьому найкраще дотримуватися міри..., Надмірність породжує пересиченість, пересиченість – нудьгу, нудьга – душевний смуток..., ... Немає години, не придатної для занять корисними науками... бо людину в старості залишає все, крім науки!», «Де любов до чесноти, там повинна бути гідність!... Сполучай зміну мудрості з голубиною простотою, ... Ти мені пришли три слова, якщо на чотири немає часу...»

«...Ніщо звичайно не приносить нам такої радості, як чиста совість і добрі сподівання», - слова вченого написані мов сьогодні і будуть актуальні вічно, виховуючи, як педагогічний молитовник своєїрідної дистанційної освіти [2].

В творі «Симфонія, нареченная книга Асхань о познании самого себя», філософ наголошує: «Внемли себе», «Погубите сами злое от Вас самих»,... «кто узнал себя, тот обрел желаемое сокровище...», «Заколи грех в тебе, о человеке...».

В розмовах і діалогах Друга, Антона, Квадрата, Памева, в запитання і відповідях не просто розкривається технологічна сутність Біблії, а описана філософська сутність самопізнання і самооцінки: «Как можно любить, не проникнув? Кажется, не любя, и проникнуть?, а ...слово царствия божіе внутрь сердца нашего скрылось...». [1]

Глибина думок Г.Сковороди особливо проявилась у прозових творах. В монологіях героїв творів філософ ставить не тільки запитання, а і дає відповіді на них. В устах героїв звучать і повчальні «басні», і «причті», і історичні та біблійські істини, суспільні та етичні цінності і суспільні орієнтири сенсу життя.

«Плоть ничто, дух животворит»,... визначають герої Друг і Лука в діалозі визначають: «Увижу если мысль... мыслей наших бездна и глубокое сердце – все одно».

Тільки на перший погляд, герої описують сутність художньої творчості - «живопись», вбачаючи не «краску», а прихований малюнок, глибокий зміст художнього твору, як і в Охтирській церкві бучачи не тільки цеглу і «ізвість», а план храму, його красу і величність. «Знай себе», - повчає твір – наповнюючи тезою: «... уразумей человека, в себе...» [1].

Дійсно, сьогодні важливо стійко вчитуючись, вдумливо йти стежкою

пізнання Григорія Савича, адже це важка праця, яка вимагає зусиль і часових, і розумових, і духовних. Але у «сродній праці» - ключ не тільки до самопізнання, а і до самовдосконалення, етико – громадського самообв'язку кожного з нас перед людством, перед власним народом.

«А. Входить в несродную статью.

Б. Несть должность, природе противную.

В. Обучаться, к чему не рожден.

Г. «Дружить, с теми, к коим не рожден, - сия дорожки есть родный несчастья путь», - пише філософ [1], і описує «Приметы неких сродностей», «сродность к хлебопашеству, де «сродний труд», сродна праця виступає, як головне життєве покликання кожного сродне в людині, і в суспільстві, і в мирі і Богу. [1]

«Кто узнал себе, тот обрел желанное сокровище божие ... Река же изкачущая – и источник жизни, муж же премудр исчеплет до».

«Всяк человек, есть земля, поле и вертоград, но земля сил наполнена водою божею».

«Вы есть храм бога жива».

Від самопізнання і етики поведінки залежить: «все наше здравие и просвещение» - говорить філософ словами – «друга». [1]

Читаючи діалог кожної розмови, на перший погляд «на поверхні» вбачаємо біблійські оповідки, але між рядків читаємо глибоко-філософські роздуми про самопізнання і етику життя і раціональне розумне розуміння природних явищ і природокористування.

У творі «Наркис – разглагол вченого – узнай себе», вчений відповідає на запитання: Що містить в собі самопізнання? Хто така істинна людина?

Появу і творчість Г.Сковороди необхідно постійно переосмислювати, герой жив у період знищення всього українського, нашої державності, закріпачення краю... Українська верхівка була повернута у імперське дворянство і її нестало!

Але «Свій смисл усяка голова трима, А серце всяке лиш свою любов, Мені ж свобода лиш одна вабна і безпечальна і непроста путь... Бо мірка у житті це основна!» - говорить поет – філософ.

Життя вченого – філософська мандрованість, і він наша культова особливість – народний герой і геній в одній особі!

Своєрідне козацьке братство, непосидючість, протест, боротьба за волю понад усе, зробило Варсаву (у народі називають, - син Савки) близьким та сучасним і нинішньому поколінню.

Працюючи викладачем поезиї, Сковорода розумів, що віршована строфа стає поезією тільки тоді, коли автор вкладає в слово глибинний філософський зміст. Григорій Савич все життя переборював ниці прояви людської природи.

Іван Франко говорив, що Г.Сковорода є найвидатніший за своєю індивідуальністю український поет за всю нашу історію.

Філософія поета спочатку просліджується у листах, де ми читаємо

філософські ідеї, які потім дістають розвиток у творах.

Свої ідеї філософ закладає в зміст і в «силу», в збірці прозових байок, в «Розмовах... «Що блаженним бути легко...», «Про стародавній світ...», «П'яти подорожніх...», «Про справжнє щастя в житті...», «Про душевний світ...», «Буквар світу...» і в збірці віршів «Сад божественних пісень». [1]

Творчість філософа націлює людство на підсумок життєвого шляху кожного, перед смертю.

В народі найбільш знана пісня десята: «Всякому городу нрав і права...

«... Смерте страшна! Замашная косо! Ти не шкодуєш і царського волосся. Ти не дивишся де мужик, а де царь – І всіх жереш, як солому пожар. Хто ж плює на її гостру сталь? Той у кого совість, як гострий кришталь»

Особливо вражає «сила» кожної байки, наведемо окремі цитати:

«Розумний чоловік знає, що говорить, а безумний болтає без розбору!»,

«Серце і нрави человечества, кто он свидетельствовать должны...»,

«Не той орел, що високо літає, а той що легко сідає...»,

«Лучше мне сахар з водою, нежели сахар з бедою...»,

«Не ревнуй в том, что не дано от бога...»,

«Но без природы труд сладок бити не может...»,

«Кто к труду не перейдют, и к добру той не прійдют...»,

«Глупий ищет места, а разумного и в углу видно...»,

«Без природы, как без пути...»,

«Сие слов в устах... но не во многих в умах...»

«Без Бога и за морем худо, а мудрому человеку весь мир есть отечеством...».

Опис сили в кожному творі, в кожній байці перевершує написане в байці і розміром, і знанням, де філософ виховуючи, урозумляє і роз'яснює істину кожної байки, як притчі біблейської.

«Розмови... філософ виписує тільки для людинолюбних душ, чесних станів і благословених видів промислу...», «Шукай, що хочеш, але не забудь світу!» [1]

«Розмови...», вже не мають яскравих літературних форм, «популярні твори змінюються складними трактатами філософського характеру, що розраховані на вчених, «втаємничених» людей і подаються у формі діалогів у платоновській традиції.

На перший погляд Г.Сковорода не створив філософської системи і окремі твори виглядають розрізненими і різноплановими, але сукупно вони формують особливий світоглядний труд, що має одну перевагу, - багатогранність, а її єдність визначена українською ментальністю нашого земляка Григорія Савича Сковорода.

Збірка філософських віршів «Сад божественних пісень, що проросли із зерен Святого Письма», досить певно дає світу філософське зерно Григорія Сковорода, у якому:

«... Не боїться совість чиста навіть перунів огнистих» (пісня перша.). «Хто не чистий серцем, той не бачить Бога...» (пісня друга). «Щасливий той і без утіх, хто побідив смертний гріх... (пісня третя). Різдяні четверта та п'ята пісні : «Рости ж благодателю, новий наш ходатаю, Рости та вбирайся в силу, щоб попалити супостатів...» Пісня шоста водохресна, сьома і восьма Великодна: «Я буду в Тобі жити, о Ісусе!» Унікально короткі пісні, але глибокі за своєю думкою і силою сили!

Вивчивши і пізнавши твори філософа ми зможемо звільнитися від скверни, і пізнаємо себе...(28-ма пісня «Саду»), «Вічная природа – мати зайвими не може мати, найпотрібніше тобі ти знайдеш лиш у собі». [1]

В теорії сродної праці бачимо на перший погляд антицивілізаційний консерватизм Г.Сковороди, але це також лише на перший погляд. Оригінальність філософії вченого спонукана непростим часом, життям філософа, як і його двонатурність світу, видимого і невидимого.

«Царство Боже всередині нас», – заявляє філософ, - Щастя у серці, серце в любові, любов же в законі вічного». Філософ створив оригінальну унікальну філософську систему поєднавши непокдане, ні до ні після нього: містицизм Платона та епікурейство, християнство та етичну (фізичну) язичну давньогрецьку філософію з різкими рисами української ментальності, яка викликає велику любов українського народу до Григорія Савича Сковороди, що проноситься через століття.

Шляхи наукового пізнання Г.Сковороди несходимі і широкі, мандруючи за істиною пізнання самого себе, людського щастя та гуманізму. Філософ створив унікальну по багатогранності і самобутності філософську систему. Адже філософ знайшов відповіді не тільки на одвічні питання філософії: Чи можна пізнати світ? Що первинне духовне, чи матеріальне? Чи розвивається світ?, а і відповів на запитання, які хвилюють людство набагато гостріше: В чому полягає сенс життя? В чому полягає щастя? Що таке благо життя? В чому полягають людські цінності? Природність освітніх поглядів та педагогічних прийомів вражали не тільки сучасників, а і вражають нинішні покоління: «Яблуню не вчи родити яблука: сама природа її навчила... Учитель і лікар – не лікар і вчитель, а тільки служитель природи».

Філософ Григорій Сковорода, як ніхто розкрив глибинну сутність традиційної ментальності і народної світоглядності українського народу, української нації, яка як губка вбираючи різні культурні елементи, традиції із різних ниток вишила і подарувала світу власну неповторну вишиванку України.

Постать Григорія Сковороди світ поставив в один ряд із засновником даосизму Лао-Цзи, Епікуром, Омаром Хайямом, Георгом Гегелем, Сократом і Конфуцієм.

У вченні Григорія Сковороди українці знайшли епітети, які на багато віків визначають майбутнє нашого народу і нашого краю.

Світ не знав філософа, який настільки поєднав життєву позицію і

власне життя доводячи, щоденно свою власну правоту і правду.

Микола Костомаров написав «Мало можна вказати на таких народних осіб, яким був Сковорода і яких би так пам'ятав народ... Всякий грамотний українець знає про нього... ім'я його відоме і дуже багатьом з неписьменного народу,... філософ чи не єдиний у світі поєднав власне життя із своїм вченням і довів, що щастя людське не залежить ні від часу, ні від місця, крові чи плоті, і не знайдеш його ні в посадах, ні в багатстві, ні у владі».

Відродження української нації філософ вбачав у розвитку особистостей, збереженні особливої української ментальності, українства, як носія високих моральних цінностей, ідей гуманізму, людинолюбства, люб'язності до ближніх, сродства народу, високої духовності, чистоти людських сердець і душ, здатності до самопожертви, спокою, розуму і одвічного загостреного прагнення до справедливості.

«Коли не можу нічим любій Вітчизні прислужитися, в кожному разі з цієї сили намагатимуся нікому ні в чому не шкодити» - пише вчений.

І головне, з 1973 року, коли я вперше вчитався в твори Григорія Сковороди, тримаючи дво-томне зібрання творів, тільки зараз зрозумів, що просвітителю було притаманне загострене почуття соціальної людської справедливості.

Його життя, це протест на несправедливість, що панувала в Україні, а його творчість мислителя, я ставлю в ряд з Біблією і Кораном, де кожне слово несе людству ідеї гуманізму і соціальної справедливості.

Адже козаків і чингізидів об'єднувала боротьба за справедливий світ. А Григорій Сковорода будучи нащадком чингізидів по лінії матері (Шар-Гирейвна – дочка нащадка кримських ханів Гирейв) і козаків ментально визначив для себе життєве кредо борця за справедливість, гуманізм і праведність людини і людства.

У шкільній програмі вивченню творчості Григорія Сковороди відведено 3 години, ми часто повторюємо узагальнені «хеш теги», але за цим порожнеча, а не глибока обізнаність з творчим спадком українського символу епохи просвітництва.

На жаль не тільки світ, а і ми українці нашого Григорія Сковороду, так і не впіймали, але є надія, що це осілять прийдешні покоління.

Висновки:

Головні ідеї життя і духовних настанов Григорія Сковороди через багатогранність творчості виділити важко, але фокусуючи актуалітети сьогодення визначальними виділяємо ідеї:

- гуманізму і природньої людини, як основу освітнього процесу природовідповідного виховання, адже філософ говорить, що освіта дана тим хто каже: «Я – людина»;

- щастя людини в самопізнання, усвідомленні свого стану;

- особистої волі і піднесення гідності людини, гуманний людиноцентризм;

- «сродної праці», заперечення примусу в управлінні, сродна праця для людини, колег по праці, і для суспільства, недопущення примусу в праці і в житті. Формування потягу до самопізнання, та пізнання природи, освіти, праці, науки;

- народності «кожен повинен знати свій народ і в народі себе!»;

- національної ідентичності, та особистої свободи, як національного самозбереження;

- просвітництва і активного впливу на сучасників, через художньо-літературне слово, освітньої діяльності, особистий приклад життя.

Література

1. Григорій Сковорода. Повне зібрання творів: У 2 –х т. Київ, 1973.

Щигло Л.В.

*к. філол. н., доцент Сумського державного університету,
Суми, Україна*

ФІЛОСОФІЯ МОВИ Г.С. СКОВОРОДИ

*Ревнитель истины, духовный богочтець,
И словомъ и умомъ и жизнию мудрець;
Любитель простоты и отъ суетъ свободы,
Безъ лести другъ прямой, доволенъ встѣмъ всегда,
Достигъ на верхъ наукъ, познавши духъ природы,
Достойный для сердець примѣръ, Сковорода.
Сочиненіе друга его М.К.[3]*

Григорій Савич Сковорода – перший філософ в Україні, якого ще заслужено іменують «українським Сократом», найосвіченіший мислитель вісімнадцятого століття, що прагнув осягнути таїну людського буття, глибоко вдумливий дослідник Біблії і тонкий поціновувач еллінської філософії – Платона і Аристотеля, який вивчав твори святих отців Церкви та німецьких містиків. До того ж як самобутній філософ завдяки своїй інтуїції передбачив основні ідеї української філософської думки.

Варто зазначити, що друга половина ХХ століття ознаменувалася формуванням релятивістської філософсько-естетичної парадигми постмодернізму з акцентуванням уваги на проблемі не фрагментарного, а цілісного світобачення. Як результат, розпочинається «сковородинівський бум»: науковці, перекладачі, письменники, поети активно звертаються до філософської та поетичної спадщини Григорія Савича Сковороди.

Науковці зауважують, що філософсько-антропологічні ідеї Сковороди не просто залишаються актуальними для української нинішньої реальності, але й відлунюють в українській ідентичності, в українському національному характері, що провляються зараз, під час російсько-української війни [4, с. 5–6].

Сьогодні українці не втрачають ні свободи, ні щастя у тому значенні, як їх окреслив Г. Сковорода. До того ж ідеї Сковороди втілюються в українському суспільстві, що «культурно та ментально зростає і консолідується на своєму шляху боротьби з російським агресором» [там само]:

Філософ-мандрівник, що складав байки та притчі, поет і автор «Саду божественних пісень», народився 3 грудня 1722 року у селищі Чорнухи на території Полтавської області, помер на 72 році життя 9 листопада 1794 року в селі Іванівка на Харківщині. «*Die Welt jagte mich, konnte mich aber nie fangen* (Світ ловив мене, утім, не спіймав)», – ця фраза чи не найяскравіше віддзеркалює сутність постаті Великого Філософа.

Г. С. Сковорода опанував багато мов: церковнослов'янську, грецьку, латинську, *lingua mixta*, а також німецьку мову. З 1734 по 1741 рік

навчався у Києво-Могилянській духовній академії, утім, у навчальному процесі ця академія слідувала польським єзуїтським навчальним закладам, що викликало незадоволення у молодого юнака (на той час йому було 12 років). Також відсутність у Києво-Могилянській духовній академії науково-дослідницької діяльності не схвалювалася Г. Сковородою. Тому він віддаляється від навчання, шкіл, державних установ: «Не поїду в город в богатый / Я буду на полях жить» [5, с. 23], тобто ближче до сільської та усної культури, а не міської та письмової. Його мандрівний спосіб життя нагадує козацьку модель, він часто пише «у лесах» [5, с. 83] і поступово стає «українським культурним героєм» [13, с.19], життєве кредо якого – «путь» [5, с. 208, с. 223].

Звертаючись до особистості Г.С. Сковороди, варто окреслити деякі основоположні грані його яскравого, титанічного таланту, що і на сьогоднішній день є не лише виразниками світогляду української нації загалом, але і української культури зокрема [7]:

1. Філософ, вчення якого про кохання, свободу та життя є філософською концепцією життєвої мудрості, що захоплює сучасне суспільство.

2. Єдиний європейський філософ, який доводив вірність власного світобачення усім своїм життям. На думку мислителя, кожна людина в житті має своє призначення, до того ж, якщо ж бажане не вдається на варто йти наперекір долі задля його досягнення, оскільки це спричиняє всесвітній хаос.

Сучасні вчені ставлять Г. С. Сковороду на один щабель із такими мислителями античності, як Платон, Сократ та Аристотель, оскільки за майже дві тисячі років, що минули з часу завершення епохи античності, не сформувалося жодного мислителя, якого можна порівняти із Григорієм Сковородою.

3. Г. С. Сковорода, як і Платон, викладав власні думки у форматі діалогів, що дозволяло мислителю завдяки такого стилістичного прийому розмежовувати людську сутність з її поділом на видиму та невидиму компоненту. Концепція світогляду Г.С. Сковороди розглядала філософію як спосіб пізнання людиною самого себе, пошуку своєї місії. До того ж момент усвідомлення людиною свого призначення філософ називав реалізацією Божого задуму.

4. Головною метою філософії мислитель називав пошук щастя, гармонії, життєвого балансу. Григорій Савич є першим і єдиним у світі філософом-мандрівником, який поєднував життя із постійним удосконаленням самого себе. Всім своїм життям він довів, що щастя людини не залежить від місця та часу, плоті чи крові, високої посади, влади чи багатства.

5. Педагог-новатор, який постійно намагається вийти за рамки загальноновизнаних канонів. Педагогічний талант Г. Сковороди дозволив йому розробити власну методику навчання богослов'ю. Замість

поширеного на той час зубріння філософ-богослов прагнув, щоб його учні освоїли насамперед уміння мислити, аналізувати, робити власні висновки. Таке новаторство було не до вподоби царському режиму, нерідко кар'єра вчителя закінчувалася. Утім, варто зазначити, що у 1805 році в Харкові було засновано університет, перший вищий навчальний заклад нової доби в Україні, другий за престижністю після Києво-Могилянської академії. До того ж кошти, необхідні для початку роботи навчального закладу, зібрали поміщики регіону за ініціативи Василя Каразіна. Вони зібрали 618 тисяч рублів, суму на той час просто фантастичну. Пізніше з'ясувалось, що більшість поміщиків-меценатів були учнями Г.С. Сковороди. Так успішні учні педагога-просвітителя стали об'єктивним параметром якості його викладацької діяльності.

Новатором у царині педагогічної сфери Г. С. Сковорода був і у питанні оцінювання знань учнів. Як відомо, розроблена ним шкала оцінювання передбачала 12 показників, звідси, уможливлується називати його фундатором дванадцятибальної системи в оцінюванні учнівських знань.

6. Творчість та ідеї Г. С. Сковороди вплинули не лише на культурну спадщину України, але й усього світу загалом. Мистецтвознавці констатують наявність відлуння концепцій, що розроблені Г.С. Сковородою, у творах Івана Котляревського, Тараса Шевченка та інших українських письменників та поетів. У глобальному масштабі завдяки актуальності його ідей мандрівного філософа Г.С. Сковороду порівнюють із Буддою, Зороастром і навіть з Ісусом.

7. Патріотизм та боротьба за українську незалежність як основна риса філософської спадщини Сковороди, так і української нації загалом. Мислитель бачив себе не у можливості служіння власному народу, а у розвитку в людях священної любові до Вітчизни.

8. Толерантність до будь-якої релігії була присутня як у Григорія Сковороди, так і притаманна українській нації ХХІ століття. Філософ вказує на «золоту середину» між «курганами буйного безбожя» и «подлыми болотами рабострастного суевѣрія»...

9. Негативно ставився мислитель і до гноблення великими державами менших. Г.С. Сковорода дуже тяжко переніс знищення імперською владою Запорізької Січі. Відродження української нації після удару, що завдав царський режим, філософ бачив через звернення до особливостей її ментальності – верховенство морального закону, висока духовність, чистота людських сердець, спокій душі, а також здатність до самопожертви, розум, урівноваженість та прагнення до справедливості.

До того ж ключовим постулатом Г.С. Сковороди є щастя людини, що полягає у спорідненості зі її природою, оскільки кожен повинен творчо визначати себе у житті, шукати свою справу. Звідси, лише в покликаності, у натхненному і чуйному виконанні велінь свого духу людина може й має здобути своє блаженство. До того ж зовнішнє не повинно бентежити її.

Бідність, хвороба, фізична убогість, спротив усім звичаям і думкам світу, все це ніщо перед щастям бути самим собою, перед тією блаженною легкістю, з якою людина, яка здобула себе, живе у найважчих зовнішніх умовах.

Окресливши основні вектори філософської спадщини Г.С. Сковороди, що і до сьогодні залишаються актуальними, розглянемо і деякі аспекти його культурної спадщини. Відомо, що за життя книги філософа не опубліковувалися. Мудрість мислителя-мандрівника збереглася нащадкам лише у вигляді кількох рукописів, що переписувалися друзями Григорія Савича Сковороди.

Утім, варто наголосити, що у наш час будь-яке нове видання творів Григорія Сковороди «традиційно стимулює інтерес науковців до його життя і творчості. Перше науково-критичне видання творів Г. Сковороди, здійснене до сторіччя його смерті професором Дмитром Багалієм (Харків, 1894), породило цілу хвилю досліджень постаті філософа наприкінці ХІХ – на початку ХХ сторіччя» [10, с. 90]. Українська культура, з якою довелося спілкуватися Григорію Савичу Сковороді, була, як відомо, здебільшого усною. Утім, він чітко розрізняє «прислів'я великоросіян» та «малоросійське прислів'я». До того ж Г. С. Сковорода виопрацьовує синтез Сходу та Заходу так само, як і синтез між писемністю та усністю. Також завдяки використанню власного закордонного досвіду, філософ прокладає міст між Західною та Східною Європою [14, с. 178]

Зокрема, через амбівалентність свого мислення, його метафоричну відкритість філософ вибудував семантичний проміжний та перехідний простір, який є притаманним для української культури [там само, с. 179]. Цікаво, що аскетичну етику спокою, що базується на німецькій містиці, Г. Сковорода, зазвичай, втілює в українські сакральні образи: західна містика з'являється у мисленні та письмі. До того ж, у його антитетичному метафоричному мисленні поєднуються догматичні відмінності між конфесіями – навіть між православними та протестантами – з побудовою «надконфесійних» мостів.

Також філософ конструює специфіку українського культурного простору з перетворенням вільного від міст сільського простору у власний специфічний простір знаків та символів. Його «сад божественних пісень» [6, с. 5] є шляхом внутрішнього самооновлення, який має чіткий напрямок через луки і вздовж річок. Конкретними особливостями стилю Г. Сковороди є індивідуалізм, сільська місцевість, природа, виразний фольклорний стиль, різноманітне кочування, незавершений пошук та усне мовлення.

Варто підкреслити, що здобутки західного сквородинознавства є незначними, в деяких країнах з філософом Г.С. Сковородою обізнані лише на рівні енциклопедичних джерел, утім, є країни, де сквородинознавчі студії виопрацювали власну традицію. До таких уможлиблюється віднести Федеративну Республіку Німеччину, здебільшого завдяки творчості

Дмитра Чижевського (1894–1977), німецькомовні студії якого, що присвячені Григорію Сковороді, розпочинаються наприкінці 1920-х років і увінчуються публікацією монографії «Skovoroda – Dichter, Denker, Mystiker» (Muenchen, 1974). Цю естафету сьогодні пролонгують німецькі дослідники. Приміром у 2005 році у світ вийшла ґрунтовна монографія німецькою мовою «Несхожа схожість. Онтопоетика українського філософа Григорія Сковороди» (Кьольн, Ваймар, Відень, 2005), авторкою якої є Елізабет фон Ердман [11].

Також одним із відомих німецьких знавців творчості Г. Сковороди є і Роланд Піч, доробок якого в Україні окреслюється україномовними та російськомовними статтями з історії філософії. Сковородиніана Р. Піча розпочинається у 1980-х роках зі статті «Містика і метафізика у Сковороди» [15], що неодноразово знаходила переопублікування в Україні.

В 90-х роках ХХ століття Роланд Піч стає одним із тих західноєвропейських науковців, які своїми працями і лекціями сприяють пошукам адекватного розуміння та інтерпретації розвитку західної середньовічної і ранньомодерної думки, а звідси і до переосмислення філософської спадщини Києво-Могилянської академії та Григорія Сковороди [10, с. 91].

Ґрунтовні знання української духовної історії загалом, творчості та специфіку мови Григорія Сковороди зокрема, дозволили Роланду Пічу здійснити адекватні переклади українського філософа німецькою мовою, що уможливило ознайомити не лише дослідників, а й широкий загал читачів Німеччини зі спадщиною та життєвим шляхом «непересічного представника маловідомої їм культури» [там само].

Надалі висвітлимо деякі особливості філософсько-поетичної спадщини Г.С. Сковороди, в якій, першочергово, виокремлюється ідея нерозривності сутності людини та її буття як особливого типу міфопоетичного українського світосприйняття та ментальності. До того ж, зазначимо, що специфіка українського менталітету як «занурення розуму в екзистенцію» корелює у Г. Сковороди з ідеєю глибинного смислу, прихованого за речовою формою і таким чином визначає особливості його філософсько-поетичної мови, першоджерелами якої сам поет і філософ пов'язував із давньогрецькими мислителями. З погляду Г. Сковороди, давні філософи створювали мисленнєві образи з використанням символічного уподібнення образів матеріального світу «різним тлінним фігурам», що уможливлювало проникнути у сутність буття, «отсюду родились hieroglyphica, emblemata, symbola, таинства, притчи, басни, подобиа, пословицы...» [8].

Отже, ідея синкрези думки та образу трансформує мову первинного моделювання через мову символів на посередника, тобто провідника у світ символічної реальності.

Як слушно зазначає Н.В. Григорова, «німецька містика, з якою

Сковорода познайомився під час подорожей по Європі надала поштовх новим інтерпретаційним лініям в українському платонізмі, який завдяки Сковороді доповнюється герменевтикою символічних форм, де Бог, людина і світ виступають як єдність в онтологічному та комунікативному аспектах» [2, с. 81].

Відомий український мовознавець Ф.С. Бацевич вивчаючи особливості діалогів українського філософа, звертається до проблеми їх мовленнєвоактової організації з опертям на діалог «Нарцис. Слово про те: пізнай себе» [9, с. 29–91] виокремлює мовленнєві акти [1, с. 16], що за формальними параметрами нагадують констативи, утім, за своєю функцією є носіями специфічних семантико-прагматичних смислів «вічної істинності». До того ж ілокутивна мета таких мовленнєвих актів і очікувані перлокутивні ефекти помітно відрізняються від класичних констативів, а також інформативів і декларативів, що за своєю локутивною структурою нагадують констативи [там само, с.17]:

- адресант таких мовленнєвих актів є як носієм, так і креатором надузагальнених, абсолютних, «вічних», «божественних» комунікативних смислів;

- адресат «філософських констативів» – на перший погляд конкретний учасник діалогу (конкретне «Ти» адресата); насправді ж він – узагальнений герменевт втаємниченого в символах (емблемах) глибинного «вічного» смислу; це «всезагальне Ти» адресата, який повинен «дешифрувати» повідомлення адресанта.

Отже, філософсько-діалогічна творча спадщина Григорія Савича Сковороди з лінгвопрагматичної точки зору увиразнюється у «філософських констативах» [1], що навіть на новітньому етапі розвитку людства чітко віддзеркалюють філософські ідеї Великого Українського Мислителя, не втрачають актуальності та все більше приваблюють вдячних нащадків-сучасників.

У завершенні увисновлюючи викладене вище зазначу, що філософія мови Григорія Савича Сковороди сприяла його перевтіленню в символічну постать, а саме «українського Сократа». Услід за А.М. Єрмоленко, вважаю, що варто «...розвивати неосковородинський діалог, навчаючи самих себе і всіх інших не тільки здатності слухати й чути одне одного, а й здатності аргументувати, «здатності до публічного застосування розуму», тобто критичного мислення в аргументативному діалозі задля утвердження в суспільстві габітусу розуму» [12, с. 72].

Також вагомим є і те, що філософські погляди Г. С. Сковороди уможливили побудувати міст між українським та західним баченням світу, що, безсумнівно, значно вплине на більш глибоке розуміння зарубіжним суспільством як специфіки української культури, так і української нації загалом, яка на даний час в умовах повномасштабного агресивного вторгнення російської федерації в Україну болісно-тернистою дорогою відважно крок-за-кроком прямує до свого національного і європейського самоутвердження.

Список використаних джерел

1. Бацевич Ф.С. Аспекти лінгвопрагматичної організації діалогів Г.С. Сковороди. Збірник тез VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Григорій Сковорода у сучасному багатовимірному світі» (Львів, 16 листопада 2022 р.) / за ред. чл.-кор. НАН України, д-ра філос. наук, проф. В.П. Мельника; відп. за вип. В. М. Качмар, Л. В. Рижак, Н. І. Жигайло, Ю.В. Максимець. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 316 с.
2. Григорова Н.В. Німецька містика у філософській творчості Г.С. Сковороди. Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції «Гуманістична філософія освіти як складова успішних посттоталітарних трансформацій» (6-7 грудня 2018 року). Харків: Вид-во ХНПУ, 2019. С. 81.
3. Житіє сквороды, описанное другом его, Н.М. Ковальнскимъ. URL: [http://iht.univ.kiev.ua/library/ks/1886/pdf/kievskaya-starina-1886-9-B-\(1882-1929\).pdf](http://iht.univ.kiev.ua/library/ks/1886/pdf/kievskaya-starina-1886-9-B-(1882-1929).pdf) (дата звернення: 16.11.2022).
4. Мельник В.П., Луц-Пурій У.І. Філософсько-антропологічна концепція Г.Сковороди та сучасне українське суспільство в реаліях російсько-української війни. Григорій Сковорода у сучасному багатовимірному світі: зб. тез VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 16 листопада 2022 р.) / за ред. чл.-кор. НАН України, д-ра філос. наук, проф. В. П. Мельника; відп. за вип. В. М. Качмар, Л.В. Рижак, Н. І. Жигайло, Ю. В. Максимець. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 316 с.
5. Сковорода Г. Твори в двох томах, т. I. Київ 1961. 635 с.
6. Сковорода Г. Твори в двох томах. Т. II, Київ 1961. С. 5.
7. Сковорода Григорій Савич URL: <http://heroes.profi-forex.org/ua/skovoroda-grigorij-savich> (дата звернення: 18.11.2022).
8. Сковорода Григорій URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Skovoroda/Povna_akademichna_zbirka_tvoriv_zbirka.pdf (дата звернення: 16.11.2022).
9. Сковорода Г. Найкраще. Пер. М. Каууби, Г. Сварник, Н. Федорака; передм. Р. Чопика, А. Любки; іл. Д. Мовчана. Львів: Видавництво Terra Incognita, 2019. 320 с.
10. Стратій Я., Йосипенко С. Твори Григорія Сковороди німецькою. Філософська думка. 2014. № 6. С. 90–93.
11. Ушкалов Л. Про «вічну філософію» Григорія Сковороди. Сковорода та інші. Причинки до історії української літератури. К.: Факт, 2007. (Рецензія на монографію Елізабет фон Ердман «Несхожа схожість. Онтопоетика українського філософа Григорія Сковороди»).
12. Єрмоленко А.М. Спадіщина Г.С. Сковороди і сучасність (до 300-річчя від дня народження) (стенограма наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 26 лютого 2020 р.). Вісник Національної академії наук України. 2020. № 4 С. 68–72.
13. Erdmann E. von Unähnliche Ähnlichkeit. Die Onto-Poetik des ukrainischen Philosophen Hryhorij Skovoroda (1722–1794). Köln u.a., 2005. S.19.
14. Koschmal Walter Украинский мыслитель? Григорий Сковорода Acta universitatis lodziensis folia litteraria rossica. 2015. С. 171–181.
15. Pietsch R. Ueber Mystik und Metaphysik bei Hryhorij Skovoroda. Zeitschrift fuer Ganzheitsforschung. 1984. Bd. 28.

Черемська О. С.
доктор філологічних наук, професор
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця
Харків, Україна

МОВОМИСЛЕННЯ Г. СКОВОРОДИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ УЧЕНИХ ХАРКІВСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ XIX – поч. XX ст.

В історії розвитку лінгвістичної та філософської думки в Україні XIX – поч. XX ст. важливу роль відіграли наукові осередки, що об'єднували інтелектуалів-словесників – фундаторів різних напрямів української філології. Процес зародження таких центрів великою мірою зумовлений створенням вищих навчальних закладів – Києво-Могилянського колегіуму (1632 р.), Харківського колегіуму (1726 р.), Харківського університету (1804 р.), із якими пов'язаний життєвий і творчий шлях нашого мандрівного філософа Григорія Сковороди. У Києво-Могилянському колегіумі Г. Сковорода навчався впродовж 1734–1741 рр., 1744–1745 рр., 1751–1753 рр. У Харківському колегіумі викладав у 1759–1762 рр. та з перервами до 1769 р. До заснування останнього був причетний силою своєї духовності.

Тому не випадково Харківський університет особливо прислужився до популяризації особистості українського філософа та його творчості. Значна роль у виданні й дослідженні наукової та літературно-художньої спадщини мислителя належить ученим Харківського університету, зокрема відомим представникам Харківської школи філософії Й. Шада та Харківської філологічної школи (ХФШ).

Про особливості мовомислення та мовотворчості Г. Сковороди маємо як окремі згадки, так і ґрунтовні дослідження представників ХФШ окресленого періоду: І. Вернета, Г. Гесс де Кальве, М. Сумцова, А. Метлинського, І. Срезневського, М. Костомарова, Ф. Луб'яновського, Г. Данилевського, Ф. Зеленогорського, О. Єфименко, Д. Багалія, О. Синявського, П. Бузука, Г. Хоткевича та ін. [3].

Так, представник Харківської школи філософії Й. Шада доктор філософії Г. Гесс де Кальве є автором першої біографічної праці про Г. Сковороду, опублікованої в журналі «Українській вѣстникъ» (1816 р.). У статті вчений відзначає найважливіші риси творчої особистості філософа: «допитливий розум», «чисте, чуттєве і до всього прекрасного прихильне серце складало всю його власність»; «витривалість і стійкість» перед життєвими незгодами, «доброту й благородство душі», «дотепність», «безкорисливість і скромність».

У цьому ж збірнику подано статтю І. Вернета – письменника, журналіста, педагога, який знав Г. Сковороду особисто та наслідував стиль філософа, хоча з огляду на дріб'язкові, на наш погляд, міркування

критично відгукувався про манеру його спілкування: «він був чоловік розумний та учений; але норавливість, надмірне самолюбство, яке не допускає ніякого заперечення, сліпа покора, якої він вимагав від слухачів, затьмарювали сяйво обдарувань його та зменшували користь, яку суспільство могло б очікувати від його здібностей» [1, с. 121].

Однак І. Вернет акцентує на таких рисах філософа, як чесність і безкорисність, простота і любов до природи. Для того, щоб надати змогу читачеві глибше зрозуміти духовний світ мислителя, спосіб письма та особливості вираження думки, І. Вернет уміщує два листи Г. Сковороди, що своїм стилем засвідчують вплив біблійних текстів: «Сковорода був ворогом ерів; понад те, багато слів він скорочував і записував із титлами. У різних місцях трапляються зірочки, значення яких ми не скрізь могли зрозуміти; але залишмо їх у нашому списку: читачі однак не знайдуть тут наголосів, які він ставив на кожному слові» [1, с. 126]. *«Возлюбленный друже! Георгій Георгіевич! Мир сердцу твоему и дому! Седмицу у тебе почил Старец Сковорода: аки в' матернем домъ; *на пути свидѣній твоих насладохся, яко во всяком богатстве. Во вѣки забуду оправданій твоих... *заповедь Гдѣня свѣтлая»* [1, с. 126–130]. Наведені цитати слугують ілюстрацією зазначених рис мислителя.

Продовжили наукову сковородіану представники Харківської школи романтиків. Із. Срезневський, М. Костомаров, А. Метлинський привернули увагу громадськості до творчості Г. Сковороди та до його мови на своїх лекціях і в наукових розвідках: «Метлинський, як зауважує Л. Ушкалов, був добрим знавцем життя і творчості Сковороди. Згадаймо хоч би його лист до Григорія Данилевського, написаний у Харкові 13 березня 1856 року. Він цілком присвячений Сковороді, передовсім рукописам його творів, що зберігалися в бібліотеці Харківського університету» [13]. Мова йде про «Письмо. Басня: пустынник и его друг. Обращение басни к Богу. Примір» та список (без назви) кінця XVIII століття трактату Сковороди «Ікона Алквіадська», чи «Ізраїльський Змій». Автор наводить думку А. Метлинського про те, що з усього написаного про Сковороду найкращими є статті Із. Срезневського.

Уважаємо, що А. Метлинський має на увазі значну за обсягом біографічно-аналітичну працю Із. Срезневського «Отрывки из записок о старце Григории Сковороде», опубліковану в журналі *«Утренняя звезда»* (1833 р.). Учений знайомить читача не лише з біографічними відомостями, а також із творами Г. Сковороди, подаючи їхній побіжний аналіз. Постать мислителя він характеризує словами: «від природи був добрий, мав серце чутливе, а отже, й співчутливе»; «відчуження від людей і світу» привели його до містицизму, «розум Сковороди, спочатку бадьорий та грайливий, ставав усе більш норавливий, незалежний»; «дух сатири – найвиразніша риса його характеру»; «музика була його єдиним задоволенням». Відомою серед народу називає дослідник його духовну пісню «Иже Херувими». Не менш поширеним вважає перший його твір, основу якого склали лекції,

прочитані в Харківському колегіумі «Начальная дверь ко Христіанскому добронравію» із десяти розділів, у яких частково викладено філософію Г. Сковороди.

Дослідження Із. Срезневського цінне ще й тим, що в ньому подано два варіанти пісні «Всякому городу нравъ и права», що увійшла до збірки «Садъ Божественныхъ пѣсней старца Г. Сковороды», яка, як зауважує автор, стала народною завдяки виконанню незрячими кобзарями – «українськими рапсодами». Учений зазначає, що ці твори містять прекрасні думки, і якщо є в них недолік, то в способах вираження, іноді надто різких, але щодо цього варто брати до уваги час, у який писав Сковорода, характер його виховання, розуміння словоладу того періоду, характер самого Сковороди [11, с. 88]. Однак негативно відгукується Із. Срезневський про байки Г. Сковороди, називаючи їх «іграшками уяви», через те що хороші повчання трапляються в них рідко. Найяскравіше обдарування Сковороди-філософа, на думку автора статті, проявилось в його розмовах, роздумах, романтичних творах: «Лотова дружина», «Мученики в ім'я Христа», «Грішники»; симфоніях: «Сповідь і покаєння», «Шлях до вічності», «Морок світу», «Світло світу». Але найвиразніше, на його думку, «спосіб мислення і дивацтва характеру» відображені в епістолярній спадщині мислителя.

Звертався до постаті Г. Сковороди мовознавець-мислитель О. Потебня та його учні, які впродовж 1907–1923 рр. видали 8 томів збірника «Вопросы теории и психологии творчества» (за ред. Б. Лезіна). Також у виданні Харківського історико-філологічного товариства (ХІФТ) «Сборник Харьковского историко-филологического общества» (1886–1914 рр.), який мав 21 випуск і виходив за редакцією Д. Багалія, 8 томів присвячені Г. Сковороді [14, с.187]. Саме академік Д. Багалій найбільшою мірою долучився до видання творів Г. Сковороди. Йому завдячуємо започаткуванню вшанування пам'яті філософа з 90-х рр. ХІХ ст. на відзначення століття від дня смерті. Із цієї нагоди історик зібрав його рукописну спадщину та оприлюднив її в збірнику Історико-філологічного товариства (т. 7, 1894 р.), що й дало поштовх до наукових досліджень творчості та філософського світогляду Г. Сковороди: «в науковій літературі про Сковороду, зауважує В. Петров, що чималою мірою з'явилася з р. 1894, розвідкам акад. Д. І. Багалія належить почесне й видатне місце. Останню монументальну працю академіка Багалія: «Укр. мандрівний філософ Г.С. Сковорода» (Харків. 1926), таку докладну, всебічну й всеохоплюючу, треба по справедливості назвати „енциклопедією сквородознавства“» [8, с. 30].

Завдяки діяльності Д. Багалія, опублікованому вченим доробкові Г. Сковороди та ґрунтовним дослідженням представників ХФШ, можемо також простежити шляхи доходження до наукової спільноти праць мислителя [4; 5]. Так, дослідник творчості Г. Сковороди літературознавець Л. Ушкалов припускає, що О. Потебня міг ознайомитися із творами

мислителя із виданої 1861 р. в Санкт-Петербурзі книги «Сочинения в стихах и прозе Григория Саввича Сковороды», тобто «Сад божественних пісень», «Нарцис», «Убогий Жайворонок», «Боротьба Михайла із Сатаною», «Бесіда двоє», «Суперечка біса з Варсавою», «Вхідні двері...» та деякі листи..., а також за книгою Данилевського «Українська старовина», «у якій уміщено уривок зі «Сну», присвяту Афанасію Панкову циклу «Харківські байки», кілька цих байок, уривки з деяких листів, «Всякому городу нрав і права», уривок з діалогу «Кільце». Нарешті, Потебня читав автограф трактату «Ізраїльський Змій», що з 1879 року зберігався в бібліотеці Харківського історико-філологічного товариства» [13, с. 9]. Саме останньому твору О. Потебня й присвятив свою єдину спеціальну працю про Г. Сковороду. Це був реферат, виголошений на засіданні ХІФТу. Про цей реферат нам відомо зі згадки М. Сумцова 1893 р., який також зауважив, що рукопис цього твору був подарований ХІФТу викладачем історії та географії В. Л. Спаським [12, с. 50].

Сентенції ґрунтовних аналітичних розвідок Д. Багалія про творчість Г. Сковороди важливі для розуміння світоглядної основи його мовомислення, узагальненої дослідником у понятті «християнська філософія»: «наш український філософ був разом з тим і релігійним мислителем, іншими словами, філософія була для нього і релігією, а релігія філософією» [4, с. 2]; «у ньому струнко поєднувалися погляди на світ, людину і Бога, гармонійно злилися світогляд і мораль, один логічно впливав з іншого»; «у ньому бачимо рідкісний приклад найповнішої гармонії між ученням і життям: він жив так, як учив і вчив так, як жив» [4, с. 9]; «його поетичні твори органічно пов'язані з Київською літературною школою XVIII ст. (Георгій Кониський, Лащевський та ін)»; «він уплинув і на нову малоруську словесність в особі Котляревського і Шевченка» [4, с. 15].

Із поглядом Д. Багалія на мовосвітогляд Г. Сковороди перегукується дослідження Б. Криси щодо «оприявлення» мислителя через символічну мову Слова Божого, що глибше розкриває першопричину його мовного феномену. «Сковородинські погляди на мову породила її головна функція – оприявнювати й іменувати сліди Божественної присутності – функція, інспірована біблійним стилем і зрозуміла тільки в разі її практичного сповідування» [7, с. 149]. Мову творів Сковороди загалом формують «різні грані духовного та мистецького досвіду, пов'язані й зі станом самої мови, і з особистими творчими намірами». Дослідниця відзначає два чинники, що впливали на формування мовосвіту мислителя: «У складній мовній палітрі Г. Сковороди, що стала найвищою хвилиною українського бароко, можна розрізнити взаємодію принаймні двох чинників. *Перший* із них – як уважає дослідниця – *білінгвізм, загалом характерний для українських барокових текстів* (Виділення наше. – О.Ч.), адже вже К. Ставровецький свідомо «клав» слова по-різному: церковнослов'янською та «простою» мовами. ... *Якраз пошук аналогій*

між чуттєво-раціональними образами Божественного Логосу та їх писемним відображенням стає другим і головним чинником (Виділення наше. – О.Ч.), у процесі якого сформувалася філософсько-образна мовна матриця Г. Сковороди. Річ лише в тому, що і його білінгвізм (чи радше полілінгвізм), і його пошук аналогій проявляється подібно: безліччю цитат із текстів християнської й античної традицій» [7, с. 145–147]. Для самовираження Г. Сковороди, наголошує авторка статті, «особливо важило усвідомлення невичерпності сенсу, існування таїни, до якої можна лише наближатися, спостерігаючи за грою світла й тіні у плині людської мови» [там само]. Отож необхідність розкриття для себе самого сокровенного змісту Слова Божого і доведення закодованих у ньому сенсів буття до братів духовних зумовлювало образно-символічний спосіб вираження мислителя через систему аналогій та порівнянь. Тому у філософських трактатах, літературних творах та епістолярії Г. Сковороди проявляється діалогічність мовлення: діалог із самим собою, улюбленим учнем, як пошук істини, правди, щастя.

Образний світ Г. Сковороди, його мова і стиль привертали увагу представників ХФШ періоду «українського відродження» впродовж 20–30-х рр. ХХ ст. Така увага була зумовлена не лише прагненням суто теоретичного вивчення мовостилю письменника, а й практичною необхідністю – обґрунтування засад творення літературного стандарту української мови, працюючи над яким, мовознавці ХФШ брали до уваги традиції літературної мови, закладені у творах класиків українського письменства.

Учень С. Кульбакіна, випускник Харківського університету О. Синявський, здійснив ґрунтовний аналіз стилю і мови творів Г. Сковороди. Саме в С. Кульбакіна, історика мови, потебнянця, автора праць з історії української мови «Давньоцерковнослов'янська мова» (1911) із порівняльно-історичним висвітленням фонетики та морфології, «Українська мова. Короткий нарис історичної фонетики і морфології» (1919, рос. мовою), О. Синявський перейняв погляд на мову як динамічну систему. Завдання науки, як уважав О. Синявський, полягає в тому, щоб у кожному окремому обмеженому «шматкові» української літературної мови (напр., в окремого письменника) точніше визначити ту лінію, себто точніше виявити його мовні складники, їх походження й місце в літературній мові взагалі, бо в пізнанні минулого можемо здобути більше певності й на наше сьогочасне [10, с. 8].

У статті «Мова творів Гр. Сковороди», написаній та оприлюдненій 1922 р., а опублікованій у журналі «Червоний Шлях» (1924 р.), учений-аналітик розкриває значення мовної скарбниці Г. Сковороди. Праця цінна тим, що містить аналіз мовних особливостей творів Г. Сковороди в контексті доби. Учений порушує питання про поширений на той час в Харкові погляд на мову філософських трактатів Г. Сковороди як зразкову російську мову, що, на його думку, не відповідає дійсності. Найважливіше,

зауважує мовознавець, мову Сковороди, як і кожного письменника, «не можна відривати від ґрунту, від оточення, від епохи... оточення доби Сковороди, тоб-то 2-ї половини XVIII ст.» [9, с. 248]. Епохальною на той час працею була граматика М. Смотрицького, яка до кінця XVIII ст. була «катехизмом» літературної мови в Україні. Вона регламентувала книжну мову для інших слов'ян, у яких не одномоментно настав час наближення до живої народної мови. Основною засадою «Грамматіки Славенскія» (1619 р.), зауважує автор, був історико-етимологічний правопис (вживання літери **Ѣ**, розрізнення **и** та **ы**); втрачені в живомовній стихії слова і форми, що залишились непорушною основою книжної мови аж до появи творів І. Котляревського. Писати простою мовою можна було, на погляд тодішніх книжників, твори-жарти, інтермедії, сатири, пісеньки. Вихований у Київській академії в час розквіту староукраїнської книжної мови, Г. Сковорода продовжив своєю творчістю українську літературну традицію того часу, із деякими своєрідними особливостями.

О. Синявський виокремлює такі характерні риси мови мислителя: «слов'янська стихія в лексиці й формах» слів у цитованих уривках; українські ознаки, особливо фонетичні, що привертають увагу вже в назвах творів (**Ѣ** читається як **і**), напр., «*Ковальнському*», «*Убогій жайворонок*»; українське середнє л, напр., «*Израилській змії*»; ствердіння губних, напр., *об'являя, ровь, п'ян*; сплутування **и** з **ы**, напр., *раздирающий, философи, юристи, медицина*; ствердіння **р**, напр., *государь, вихромъ* та ін.

По-друге, наголошено на великій кількості українських форм, слів, виразів, синтаксичних властивостей, що наявні не лише в літературних творах, а й філософських трактатах: *ничіихъ, могли, чоловіккови, дуракови, дитина, очереть, метеликъ, заплутанный, добродѣйко!* «*учу свои дѣти*», «*двадцать лѣтъ съ залишкомъ*». По-третє, мовознавець зауважує значний вплив неслов'янських мов, який позначається у варваризмах античного та західноєвропейського походження; вплив латини на синтаксис мови Сковороди, який відчувається в словоладі, напр. «*Въчно бы онъ за мырскою со Єзоповымъ псомъ гонялся суетою*». Такий вплив зумовлений, на думку мовознавця, потребою висловити «силу понять і відтінків їх (в Израилському змії він говорить, наприкл., про ріжнзначність слів «жизнь» і «житиє») і тому вносив у свою мову більше чужих слів і новотворів, упідлеглюючи проте їх українській фонетиці» [9, с. 255]. Підсумовуючи, О. Синявський наголошує, що хоч мова Г. Сковороди була типовою книжною українською мовою XVIII ст., однак мовна «самосвідомість» Сковороди свідчить, що він свій «малоросійський діалектъ» ніколи не відривав від України і не сплутує з іншою мовою.

Із таким поглядом О. Синявського на мову творів Г.С. Сковороди не погоджувався Ю. Шевельов, зазначаючи, що хоча в творах Сковороди Синявський знайшов чимало українізмів, вони являють собою лише мимовільну данину розмовній мові краю, а переважно твори Сковороди

скомпоновані мовою церковнослов'янською або російською. Вживання української мови обмежувалося тоді такими жанрами, як інтермедія, пародія, травестія, народна комедія та сатира. «Тим-то сила анонімних поетів-бурсаків вкупі з Некрашевичем, Котляревським (1769–1838) та Білецьким-Носенком (1774–1856) вдавалися до однакового стилю й прибирали схожу поставу – доки не запанував романтизм» [15, с. 90]. Не вдаючись до аналізу вагомого доробку сквородіани мовознавця, уважаємо слушною думку К. Каруник про те, що «погляди науковця на мову та стиль Сковороди виформувалися в ході його студій над історією слов'янських мов, і на цьому ґрунті він побудував свою працю „Prolegomenato Studies of Skovoroda's Language and Style” виважено, однак не в усіх аспектах переконливо [6, с. 131; 16].

За працями мовознавців ХФШ можемо виокремити характерні складники мовосвіту філософських та літературних творів Г. Сковороди, які привертають увагу й сучасних дослідників. У **лексичному** розмаїтті представлені такі компоненти: 1) власне українська лексика: *мати, утинав, слухає, поскакали, жаби, жайворонки*; 2) церковнослов'янізми: *глаголю, яже, дажд', хоцет, благодать, лобзанія, древо, херувим, небесного*; 3) росіянізми: *изба, почтение, государыня, надменність, деликатность*; 4) іншомовні запозичення: *тріумф, концепт, фортуна* (латинські), *фабула, епіграма, муза, філософія, диспут* (грецькі); 5) авторські новотвори на ґрунті української і російської морфеміки: *страннопріимство, любомудрцы, города премноголюдни, тяжкосерд*. Лексичні одиниці канцелярсько-ділового та наукового стилів: *сполучники даби, нежелли*, терміни: *епіграма, диспут, філософія, концепт*. Суспільно-політична лексика: *права, юрист, позов*. Власні назви, зокрема й з античних філософів, Святого Письма, а ткож міфологічних героїв: *Езон, Сократ, Платон, Діоген, Месія, Ісус, Іоанн, Голгофа*.

Народнорозмовні та фольклорні елементи представлені народнопоетичною лексикою: *матуся, низен'кій, низесен'кій (поклон), голубочка*; загальноновживаною лексикою: *город, село, соловейко*; розмовно-просторічною авґментивною лексикою: *жертти, дурак, голяки*.

Фонетичні та граматичні особливості, що частково відображають риси української фонетики й граматики виражені такими явищами: 1) змішування **ы** та **и**: *істини, высота*; 2) тверді губні та **р**: *голуб, ползовался, вихр*; 3) закінчення *–еві*: *гостеві*; 4) кличний відмінок: *друже*, поширені звертання: *любезный друже*; 5) родовий відмінок: *у тебе*. Народнорозмовний синтаксис: *Добрая слава лучше мягкого пирога. Случилось Дикой Курице залететь к Домашней*.

Філософські твори Г. Сковороди містять зразки книжної староукраїнської традиції мови: **філософські сентенції**: *Лучше у одного разумнаго и добродушиного быть в любви и почтении, нежелли у тысячи дураков*. **Цитати**: *Слава добрая, утучняет кости*. (Соломон). *Слава велія, последоваши Б-гу*. (Син Сирахов). *Иные на то живут, что беи пить, а я*

пью и ем на то, чтоб жить. (Сократ). **Прислів'я та приказки: Далеко свиня от коня. Стилiзованi пiд пiсенну поезiю твори**, якi стали народними: *Стоит явор над горою, все кивает головою, Буйны ветры повивают, руки явору ломают.* Отож подiляемо думку дослiдницi мовної скарбницi мислителя Л. Гнатюк про те, що мовосвiт Г. Сковороди як «цiлiсний соцiокультурний феномен» вiдзначається цiлим комплексом його лiнгвiстичних, iсторико-культурних i естетичних уявлень та спирається на староукраїнську лiтературно-писемну традицiю кiнця XVI – XVIII ст., що простежується на всiх мовних рiвнях – лексико-семантичному, словотвiрному, морфологiчному, синтаксичному й фонетичному [2].

Отже, ученi ХФШ значну увагу зосередили на вiдтвореннi й аналізi образно-рацiональної системи мовомислення Сковороди-фiлософа та письменника, популяризацiї його морально-етичних принципiв, естетичних поглядiв i лiтературної творчостi. Дослiдження мовних особливостей творiв Г. Сковороди засвiдчує, що його мовна стихiя, як i староукраїнська мова XVIII ст., поєднала в собi немало елементiв народної мови, зокрема в лексицi, частково в морфологiї та словотворi, зберiгаючи водночас як свою основу книжну слов'яноруську традицiю.

Лiтература

1. Гесс-де-Кальве Г., *Вернет И. Сковорода – украинский философ. Украинский вестник*. 1817. апрель, ч. VI. С. 108–151.
2. Гнатюк Л. *Мова Григорiя Сковороди: хаос чи система? Культура слова*. Вип. 64. 2004. С. 3–9. URL: <http://kulturatamov.uiv.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine64-1.pdf>
3. *Григорiй Сковорода: фiлософiя життя i творчостi «українського Сократа»: наук.-допом. бiблiогр. покажч. / Харкiв. нац. пед. ун-т iменi Г. С. Сковороди, наук. б-ка; уклад. Т. I. Неудачина; вiдп. ред. О. Г. Коробкiна. Харкiв : ХНПУ, 2019. 128 с.*
4. *Григорий Саввич Сковорода: его учение, жизнь и значение : (речь, произнес. в публ. заседании Харьков. ист.-филол. о-ва, по случаю исполнившегося 29 окт. 1894 г. столетия со дня смерти этого философа). Харьков: Тип. губерн. правления, 1896. 4, 16 с. Отд. отт. из: Сб. ист.-филол. о-ва [при Харьков. ун-те]. 1896. Т. 8. С. 52–67.*
5. *Издание сочинений Г. С. Сковороды и состоящие в связи с ними исследования о нем : к 120-й годовщине со времени его кончины: (1794–1914 гг.): I–VIII / Д. И. Багалея. Петроград: Тип. имп. Акад. наук, 1915. 58 с.*
6. Каруник К. Д. *Мова Г. Сковороди в оцiнцi Ю. Шевельова: кристалiзацiя поглядiв Слов'янський збiрник*. 2013. Вип. 17. С. 119–135. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/slzb_2013_17_12.
7. Криса Б. *Григорiй Сковорода: випробування мовою. Науковi записки УКУ. – 2020. Фiлологiя, вип. 1. С. 143–154.*
8. Петров В.П. *До характеристики фiлософського свiтогляду Сковороди (Вчення Сковороди про матерiю). Записки Iсторично-Фiлологiчного Вiддiлу УАН. Київ, 1927. Кн. XIII–XIV. С. 30–43.*
9. Синявський О. *Мова творiв Гр. Сковороди. Червоний шлях. 1924. Ч. 4–5. С. 248–255.*
10. Синявський О. *Норми української лiтературної мови. Харкiв – Київ: Вид-во*

- «Література й мовознавство», 1931. 368 с.*
11. *Срезневский И. И. Отрывки из записок о старце Григории Сковороде. Утренняя звезда. Собрание статей в стихах и прозе. Книжка 1. Харьков, 1833. С. 67–92.*
 12. *Сумцов Н. Материалы для истории Харьковского университета. Записки императорского Харьковского университета. 1893. Вып. 1. С. 37–52.*
 13. *Ушкалов Л. Потєбня і Сковорода: ловитва невловного птаха. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Філологія. 2016. Вип. 74. С. 7–16. URL: <https://kharkiv-nsru.org.ua/archives/3853>*
 14. *Черемська О. С. Становлення і розвиток Харківської філологічної школи (XIX – перша третина XX ст.). Харків: Видавець Савчук О. О. 2020. 484 с.*
 15. *Шевельов Ю. Українська літературна мова / перекл. С. Вакуленка. Збірник Харківського історико-філологічного товариства. 1999. Т. 8. С. 83–100.*
 16. *Шерех Ю. Пролєгомена до вивчення мови і стилю Г. Сковороди. Поза книжками і з книжок. Київ: Вид-во «Час», 1998. С. 393–436.*

Розділ 4. Життєвий та творчий шлях Григорія Сковороди: краєзнавчі аспекти

Гула Р.В.

*Харківський національний університет Повітряних Сил
імені Івана Кожедуба
rslnhula1@gmail.com*

Передерій І.Г.

*Національний університет "Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка"
iryna.perederii@gmail.com*

МУЗЕЇ ТА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА У КОНСЦІЄНТАЛЬНИХ ВІЙНАХ СУЧАСНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ)

В умовах відкритої збройної фази російсько-української війни посилилися загроза розмивання культурного осердя та світоглядних підвалин суспільства за допомогою маніпулятивних технологій пролонгованої дії з боку нашого ментального супротивника. Отже, значно загострилася проблема інформаційної безпеки соціального суб'єкта, українського соціуму загалом, що потребує особливої дослідницької уваги. Усе більш очевидним стає той факт, що за цих умов вітчизняні заклади культури (архіви, бібліотеки та музеї), які за своєю сутністю, до того ж, є документно-інформаційними установами, з пам'ятками культурної спадщини включно постають одночасно об'єктами та суб'єктами цього гострого протиборства, зокрема, з погляду теорії консцієнтальної війни, яка активно зреалізовується у маніпулятивних практиках ворога. Наявний безперечний потенціал цих закладів у забезпеченні ефективності такого протистояння з боку України визначає інструменти захисту світоглядних цивілізаційно-ментальних основ українського суспільства.

Концепція консцієнтальної війни ґрунтується на основах структури мережевого суспільства та має логічний зв'язок з принципами гібридної війни і теорією «зіткнення цивілізацій» С. Хантінгтона. Зміст концепції розкривається через зміст дефініції «самоідентифікація індивіда», оскільки саме ця самоідентифікація є провідним суб'єктом впливу консцієнтальної війни, наслідком якого є формування штучно запрограмованої етнорелігійної ідентичності індивіда, його ціннісних маркерів, стилю життя, культурних пріоритетів [23].

У науковому дискурсі консцієнтальна війна (поняття введення до наукового обігу 1996 року) визначається дослідниками як одна із найбільш ефективних форм інформаційної війни. Її сутністю є системне заміщення та/або ліквідація основних цінностей масової свідомості тієї чи іншої спільноти з метою зміни її самоідентифікації для забезпечення її латентної

повної керованості ззовні [6, с.116-118]. То ж стисло сутність консцієнтальної війни можна визначити як *війну смислів* або *війну на ураження свідомості*.

Інформаційна війна не настільки ефективно змінює свідомість людини, як це робить війна смислова. У інформаційних операціях змінюється зміст інтерпретації інформації, а у смислових – відбувається трансформація віри, знань і переконань. Знання відрізняються від інформації вищим ступенем стабільності світоглядних і методологічних принципів. Факти мають тенденцію до змін, а принципи, відповідно до яких людина їх сприймає, інтерпретує та створює смисли, тривалий час можуть залишатися незмінними [24]. Тому смисли є «більш глибинними утвореннями, які лише зрідка маніфестуються на поверхні, але саме вони визначають нашу ментальність і поведінку»[15]

Основна мета консцієнтальної війни: діаспоризація нації, фрагментація регіональних та соціально-стратових спільнот через руйнування існуючих ідентичностей.

Головним завданням консцієнтальної війни є нав'язування країною-агресором своїх домінантних світоглядних настанов до всього населення країни-жертви, і як наслідок – моральна дестабілізація, деформація психології індивіда та соціуму, загальна культурно-духовна деградація суспільства. Консцієнтальна війна спирається на використанні існуючих у державі внутрішніх протиріч. Військова агресія є однією з традиційних форм актуалізації агресії у суспільстві. Але боротьба між збройними формуваннями країни-агресора та країни-жертви у цьому розумінні має другорядний характер і виноситься, як правило, на периферію стратегічного ментального протистояння.

Визначальною рисою концепції консцієнтальної війни є її *суб'єктно-об'єктний характер*. «Культурний капітал» (людина, культурна спадщина, музеї, де така спадщина зберігається й у відповідний спосіб не лише меморіалізується, а й інтерпретується) виступає як *об'єкт* цієї форми теоретичного рівня пізнання, на який спрямована діяльність держави-агресора (конкурента) з метою руйнування пам'яток духовної та матеріальної культури і деформації культурного коду індивідуальної та суспільної свідомості держави-жертви. З іншого боку, цей культурний капітал є водночас і *суб'єктом*, що має бути дієвим інструментом плекання й захисту основоположних для формування й збереження національно-культурної ідентичності патріотичних констант вітчизняного суспільства.

Результатом застосування консцієнтальної війни має бути: а) зниження загального рівня свідомості людей, які живуть на конкретній території; б) руйнування стійкої системи світоглядних цінностей та їхнє заміщення різноманітними ціннісними симулякрами; як результат – знищення колективної історичної та культурної пам'яті людей, психотизація та невротизація суспільства, що призводить до появи значної

кількості маніакально-неврівноважених та водночас абсолютно керованих суб'єктів; в) нівеляція усталених механізмів самоідентифікації та заміна їх механізмами ідентифікації нового типу шляхом формування різноманітних «груп участі»; упровадження у суспільну групу спеціально створених матриць цінностей, норм поведінки та реакцій як єдино можливої моделі життєдіяльності населення; г) ліквідація здатності висувати масштабні та стратегічні цілі і як наслідок – знищення суб'єктності цілих народів, етонсів, націй, реалізація їхнього цивілізаційного «перепрошивання» тощо [25].

Отже, *консцієнтальна війна* – це війна психологічна за формою, цивілізаційна за змістом та інформаційна за засобами, у якій об'єктом впливу є знищення або деструкція інтелектуального ресурсу нації та руйнування універсальних настанов населення [5, с. 252].

На нашу думку, у сучасний період державного будівництва України, ускладнений збройною агресією РФ, розгортається екстремальна форма консцієнтальної війни – процес активного переформатування масової свідомості та соціальної самоідентифікації української політичної нації. Зараз українське суспільство перебуває у гострій фазі світоглядного протистояння смислів – протистояння ординської імперії та республіки, авторитаризму та демократії, протистояння, за великим рахунком, минулого та майбутнього, архаїки та модерну.

До *ключових складників* ведення консцієнтальної війни ми відносимо так звану археологічну війну та «переписання історії» (на відміну від деяких зарубіжних дослідників, які вважають їх формами).

Археологічна війна – це форма цивілізаційно-ментального, інформаційного, соціокультурного та збройного протистояння між державами, етносами, націями, спільнотами з метою або збереження свідоцтв матеріальної культури автохтонного етносу, а в музейних сховищах – автентичних матеріальних субстратів їхньої духовної культури, «культурного капіталу» нації, або розмивання культурного ядра та ментальних засад народу держави-конкурента (супротивника, ворога) шляхом свідомого знищення (як правило, сакральних, «серцевих») пам'яток історії та культури певної цивілізації: будівель, творів мистецтва та письмових джерел.

У археологічній війні умовно можна виділити *два блоки* – *оборонний й наступальний*, кожен з яких представляє низку форм цього складника консцієнтальної війни. Розглянемо ці форми детальніше.

Наступальний блок використовує наразі держава-агресор. Він **представлений такими формами:**

1. *Свідоме знищення пам'яток історії і культури.*

Не маємо жодного сумніву, що РФ здійснює цю форму консцієнтальної війни, адже окупанти завдають шкоду не тільки життям людей, житловим будинкам та інфраструктурі населених пунктів, але й вітчизняним культурним пам'яткам, а також закладам культури, зокрема,

музеям, що є зберігачами матеріального субстрату українського культурного капіталу.

Конвенція про захист культурних цінностей у ході збройного конфлікту (прийнята у Гаазі 14 травня 1954 р.) забороняє (ст. 4, п. 1) використання архітектурних пам'яток історії та культури «з метою, яка може призвести до руйнування або пошкодження цих цінностей у ході збройного конфлікту», постулює необхідність «припиняти будь-які акти крадіжки, пограбування або незаконного присвоєння культурних цінностей у будь-якій формі, і навіть будь-які акти вандалізму щодо зазначених цінностей» (ст. 4, п.3) [10]. Однак російська армія вимоги конвенції грубо порушує.

Ворог не випадково намагається знищити архівні, музейні колекції, бібліотечні фонди, пам'ятки культури, бо саме вони і є носіями знання, яке формує відповідні нарративи історичної пам'яті, впливає на процеси національного усвідомлення українського громадянства. Свідомі ракетні обстріли та бомбардування, що призвели до пошкодження та руйнування численних закладів культури, підтверджують цей факт.

Наприклад, на Запоріжжі окупанти вдалися до замінування археологічного комплексу «Кам'яна Могила» біля Мелітополя. На його території збереглися тисячі древніх петрогліфів (наскельних зображень) від доби пізнього палеоліту до Середньовіччя. З особливо резонансних руйнувань – знищений у ніч на 6 травня Національний літературно-меморіальний музей Григорія Сковороди на Харківщині, а також історико-краєзнавчий музей у Іванкові Київської області, де зберігалося близько двох з половиною десятків творів усесвітньо відомої художниці Марії Примаченко. Годі говорити, яке місце посідають ці дві непересічні постаті у культурно-ментальному коді українців.

Станом на кінець жовтня 2022 р. маємо статистику, відповідно до якої від війни в Україні постраждав 171 об'єкт зі статусом пам'ятки, 146 об'єктів цінної історичної забудови, 58 пам'ятників і творів мистецтва, 44 музеї та ін. [11]. Для повного розуміння вже наявних втрат зазначимо, що до війни Україна мала понад 500 музеїв, 65 історико-культурних заповідників, майже 170 тис. пам'яток, серед яких сім об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО (одна з яких – на тимчасово окупованій території). Зазначені втрати за Гаазькою конвенцією 1954 року кваліфікуються як воєнні злочини.

Наведена вище статистика не є остаточною, адже війна триває й обстріли українських міст не припиняються. Крім того, наразі немає вичерпної інформації щодо стану культурних пам'яток на тимчасово окупованих територіях України.

2. *Мародерство культурних цінностей.*

Воно має на меті викрадання об'єктів матеріальної та духовної культури державою-агресором після окупації території держави-жертви. Після 2014 р. з окупованого Криму до Ермітажу було доправлено колекції

артефактів «Херсонеса Таврійського», Музею Тавриди в Симферополі, Історико-культурного музею-заповідника в Керчі. А 2016 р. в Третяковській галереї на виставці до 200-річчя з дня народження І. Айвазовського експонували 38 робіт, вивезених з Феодосії, які сам художник свого часу передав у спадок рідному місту [1].

За час окупації Маріуполя російські війська спустошили і знищили два музеї міста – краєзнавчий і художній. Вони вивезли в злочинний спосіб понад 2 тисячі експонатів: живописні твори, археологічні знахідки, цінні книги. Зокрема, це 700 унікальних експонатів медальєрного мистецтва Юхима Харабета; картини Архипа Куїнджі «Червоний захід», «Осінь», «Ельбрус»; картину Івана Айвазовського «Біля берегів Кавказу»; стародавні ікони та Євангеліє 1811 року; твори скульптора Володимира Беклемішева; унікальний рукописний сувій Тори. Для того, щоб зберегти експонати, музейники, як і під час Другої світової, змушені замурувати експонати у стіни, закопувати у землю. Саме таким чином, за свідченнями співробітників Мелітопольського краєзнавчого музею, ховали скіфське золото, поки його не знайшли загарбники [17].

Існує міжнародна група науковців і експертів з цифрових технологій, яка спеціально відстежує викрадення історичних, а також мистецьких артефактів з України до Росії під час повномасштабного вторгнення. З лабораторії, яка знаходиться у штаті Вірджинія (США), вони стежать за розграбуванням та знищенням культурної спадщини від самого початку вторгнення Росії в Україну. Вони виявили закономірності у злочинах. Зокрема відзначили полювання росіян за скіфським золотом, яке викрадають так часто, що тут можна говорити про стратегію. Антрополог Б. Деніелс з цієї групи зазначає, що «є дуже вагомі докази того, що це навмисний крок Росії, коли певні картини та прикраси вишукувалися й були вивезені до Росії». Вчені не дають остаточного висновка, що є основною причиною масштабних викрадень таких артефактів – їхня коштовність чи культурна цінність. Тим не менше, вони припускають, що «все це є частиною стратегії підриву ідентичності України як окремої країни, з претензією на законне володіння Росією усіма їхніми експонатами». Деніелс наголошує, що загарбники усе рішучіше вдаються до пошуків схованих музейниками артефактів у захоплених містах пунктах, погрожуючи при цьому музейним працівникам. [16].

Для нас такий висновок міжнародних експертів є очевидним, адже Московщина вдавалася до привласнення української культурної та історичної спадщини неодноразово протягом своєї історії, адже її «велика культура» у всі часи спиралася на мародерство. Згадаємо історичний факт, коли одна з найвідоміших православних святинь, Вишгородська ікона Божої матері, була викрадена з монастирської церкви Вишгорода володимиро-суздальським князем Андрієм Боголюбським 1155 року й вивезена до Успенського собору у Володимирі-на-Клязьмі. Пізніше вона з'явилася у Москві під назвою Володимирської ікони Божої матері й тепер

перебуває при Третьяковській галереї. І саме про неї шовіністи сьогодні кажуть «Де вона – там Русь»[19]. Зважаючи на загальновідомі псевдоісторіографічні російські концепти, зокрема, й щодо належності назви «Русь», всі ці факти вкладаються в один логічний ланцюжок, який не потребує додаткових коментарів.

3. *Реанімація символічних культурних архетипів – поновлення пам'яток матеріальної культури, які несуть у змісті основи ментального коду держави-агресора.*

Прагнучи реанімувати імперську державу-«франкейштейна» як суміш царської Росії та Радянського Союзу, ворог намагається реанімувати на окупованій території відповідні пам'ятники й меморіали. Так, в окупованих росіянами Генічеську та Новій Каховці Херсонській області на центральних площах російські військові встановили пам'ятники В.І. Леніну.

У травні до окупованого Маріуполя приїхали російські посадовці, які привезли з собою й урочисто встановили пам'ятник «бабусі з радянським прапором» (вона на короткий час стала одним із «символів» російського вторгнення в Україну). Тоді ж окупанти у Мангуші демонтували український пам'ятник гетьману Петру Сагайдачному – українському гетьману-воєначальнику XVII ст., який, між іншим, здійснював успішні походи на Москву. Не менш кричущим прикладом стало встановлення в окупованому Мелітополі пам'ятника чекісту, убивці Є. Коновальця, одному з кривавих радянських борців з ОУН та УПА Павлу Судоплатову.

Як слушно стверджує культуролог Яна Левченко, «пам'ятник – це спосіб застовпити й помітити територію». Фактично – це створення своїх анклавів, спосіб «застовпити їх у будь-який спосіб». «Це символічна демаркація простору»[4].

Рациональною є й думка Івана Курилли, який аргументує появу пам'ятників Леніну інших радянських символів на захоплених територіях тим, що ці символи найкраще підходять для пояснення дій Росії в Україні. Оскільки ідея денацифікації швидко зазнала краху як пояснювальна модель, то цілі агресії проти України найпростіше пояснити російським громадянам, як спробу відновлення СРСР, але вже не як комуністичного режиму, а як імперії. Саме тому червоний прапор стає найлогічнішим символом, бо іншої символіки, якою можна було виправдати те, що відбувається, РФ не вигадала [4]. Це ж пояснює просування ідей з відновленням пам'ятників російським царям. Так, окупаційна «влада» в Херсоні має намір встановити пам'ятник Катерині II [22].

Завзятість, з якою ворог намагається реалізувати встановлення таких пам'ятників, має очевидне пояснення. Вони повинні нагадувати про культурну матрицю, в якій опинилося місцеве населення, адже не дарма радянська влада здійснювала подібне з таким осатанілим запалом, встановлюючи пам'ятники Леніна в кожному населеному пункті, на кожному підприємстві чи в колгоспі [13].

У археологічній війні як компоненті війни консцієнтальної Україна не лише є жертвою, вона активно чинить опір і наразі здебільшого вдається до оборонних її форм (хоча, безумовно, з кардинальною зміною військово-політичної обстановки восени 2022 р. і переходом ЗСУ до контрнаступальних дій з подальшим звільненням окупованих територій, Україна також вдається до наступальних форм – наприклад, до демонтажу пам'ятників та інших російських імперських та радянських символів, до того ж цей процес набирає обертів не лише на звільнених від окупації територіях, а й там, де окупації не було, але відповідні пам'ятки залишилися). Цими **оборонними формами археологічної війни наразі є такі.**

1. Порятунок музеїв, їхніх фондів, об'єктів культурної спадщини в умовах війни.

Щоправда слід визнати, наявність помітних проблем у частині реалізації евакуації музейних установ із загрожених територій. Адже якогось єдиного чіткого алгоритму дій на випадок гострої фази війни, незважаючи на те, що Україна має гіркий досвід від 2014 р., на жаль, державою розроблено не було, хоча заради справедливості все ж слід зауважити, що певна підготовча робота, зокрема, тренінги з працівниками музейних установ, проводилися. На початок повномасштабного вторгнення музеї не мали чіткого алгоритму дій і, навіть, конкретних евакуаційних маршрутів, кожна установа повинна була діяти самостійно, не була зреалізована координація рішень і дій. Тому не всі музейні заклади виявилися готовими діяти оперативно у надзвичайних умовах війни. А коли мова йде про конкретні приклади евакуації та збереження музейних колекцій, це може означати різне – від вивезення об'єктів за межі країни чи до іншої області, до переміщення їх із експозиційних вітрини у підвалні приміщення. А може означати реалізацію й того, і іншого [3].

Низка музеїв спрацювали на випередження – встигли евакуювати частину експонатів у західні регіони країни ще до початку ворожого вторгнення. Зрозуміло, що такі перевезення не афішували й реалізували, як гостьові виставки – наприклад, ще в січні подібні виставкові експедиції були зорганізовані у західні області з одеських закладів, а у зруйнованому Маріупольському художньому музеї на момент бомбардування вже не було кількох оригіналів творів Архипа Куїнджі [2].

Серед небагатьох прикладів успішної евакуації уже після початку повномасштабної війни – Харківський літературний музей. Основний фонд колекції закладу налічує понад 30 тис. предметів. А його ядро становлять автографи, епістолярій, особисті речі, неопубліковані архіви, документи видатних письменників (Хвильового, Йогансена, Куліша, Тичини), а також живопис харківських художників [3].

Відомо також про вивезення частин колекцій музеїв Вінниці, Житомира, Сум і Чернігова, Дніпровського історичного музею, а

музейники Національного музею історії в Києві здійснювали консервування та переміщення експонатів уже після 24 лютого.

Велику роботу також проведено у львівських музеях. Незважаючи на те, що вони розташовані далеко від лінії фронту, втім не забезпечені від російських ракетних обстрілів. Їхні експонати консервують і переносять до сховищ. Зокрема, на відповідне збереження спрямували усю колекцію Національного музею Львова, яка нараховує 180 тис. одиниць музейних предметів.

Від початку війни зреалізовано низку низових ініціатив на підтримання невеликих культурних установ та інституцій. Наприклад, активно працює Штаб порятунку спадщини. Його представники – директор музею Революції гідності Ігор Пошивайло та голова ГО «Тустань» Василь Рожко – до того ж є членами профільної робочої групи при Міністерстві культури та інформаційної політики (далі МКІП). Своїм завданням штаб вбачає захист музейних колекцій, документування втрат, координацію з іншими подібними ініціативами. Зокрема, ними проводяться онлайн-опитування, які допомагають зібрати інформацію про нагальні потреби музейних установ.

Не менш активно діє волонтерський Музейний кризовий центр, створення якого стало своєрідною відповіддю на виклики війни. Зініціювала появу такого центру директорка львівського музею «Територія терору» Ольга Гончар. Його мета – допомогти невеликим музейним закладам (насамперед, у невеликих містах і селищах на сході та півдні країни), яким бракувало власних ресурсів на евакуацію.

У справі збереження української культурної спадщини помітну роль відіграють й іноземні ініціативи. Єврокомісія виділила фінансову підтримку для 20-ти музейних установ зі сходу та півдня України. Міжнародний альянс із захисту спадщини в зонах конфлікту (ALIPH) надав допомогу 150 вітчизняним музеям та архівам на суму 2,5 млн. долларів [11].

Провід тут бере дружня Польща. Там з'явився Комітет допомоги музеям України, до складу якого увійшли керівники понад 40 польських музеїв. Діяльність Комітету підтримує Міністерство культури Польщі. Спільно вони закупають матеріали для пакування, консервації та транспортування мистецьких творів та інших експонатів українських музейних закладів. Польські реставратори беруть участь у захисті львівських культурних пам'яток, здійснюючи консультування та безпосередні реставраційні й консерваційні роботи в Україні.

Особливо цінним українські реставратори вважають практичний досвід порятунку культурних цінностей хорватських колег, адже вони пережили війну. Міністерство культури цієї країни долучилося до проведення онлайн-зустрічей розмаїтої тематики, під час яких пояснено методику захисту різних експонатів та пам'яток в умовах бойових дій.

Німецький уряд ініціював створення Мережі захисту культурних цінностей України, яку очолив Німецький національний комітет Міжнародної ради музеїв (ICOM), а також увійшли представники Німецької національної бібліотеки, Федерального архіву та національної комісії ЮНЕСКО. Інституція збирає інформацію про культурні потреби України та координує роботу з допомоги різних німецьких організацій. [2].

Не стоїть осторонь також і вітчизняний соціально відповідальний бізнес. Наприклад, Національний науково-дослідний центр має можливість замовляти мікроавтобуси Uber на 12 пасажирів для безкоштовних поїздок начеленими пунктами, де фахівці місцевих музеїв рятують експонати та старовинні артефакти. Українська компанія Dodo Socks створила дизайн на шкарпетках із портретом Гринорія Сковороди та його знаменитою цитатою: «Світ ловив мене...». Товар користується величезним попитом, а частина коштів з кожної реалізованої пари спрямовується на відновлення варварськи знищеного російським агресором музею філософа на Харківщині.

Так само «Укрпошта» на честь 300-літнього ювілею українського мислителя випустила марку, кошти з продажу якої також відраховуються на відновлення музейного закладу. PinchukArtCentre фінансово підтримав спеціальний кризовий фонд «Швидка музейна допомога». А мережа продуктивних маркетів «Сільпо» надала засоби для створення захисту пам'ятника Михайлові Грушечському в Києві [11].

2. Дотримання норм міжнародного гуманітарного права щодо збереження об'єктів культурної спадщини під час ведення бойових дій.

Україна чітко дотримується норм міжнародного гуманітарного права щодо об'єктів культурної спадщини, зокрема, Гаазької конвенції 1954 р., згідно з якою руйнування таких об'єктів – це воєнний злочин. Так, ще 2020 р. для військовослужбовців ЗСУ презентували посібник-пам'ятку з охорони культурних цінностей «Археологічні пам'ятки і війна». Ці методичні рекомендації в доступній формі запитань та відповідей орієнтують військових у ситуації, коли в районі бойових дій виникає загроза знищення археологічної спадщини. Даються поради, що робити у таких випадках [1].

3. Цілеспрямована дерусифікація/десовєтизація/деімперіалізація історичного та культурного простору, яка об'єктивно викликана діями держави-агресора.

Фактично цей процес триває протягом усього періоду після проголошення української державної незалежності. Він то набував певної динаміки (зокрема, у перші роки незалежної України, а також у 2014 – 2016 рр., одразу після початку російсько-української війни), то помітно сповільнювався у процесі гострих дискусій всередині українського суспільства, що відбувалися не без втручання агентів російсько-імперського впливу. Але наразі він набув нового потужного імпульсу, пов'язаного, з одного боку, саме з подіями агресивної і надзвичайно

жорстокої з боку російських окупантів війни проти України, що має своїми цілями не лише знищення Української держави, а й геноцид українського народу. З іншого боку, лавинну потужність цього імпульсу слід шукати ще й у тому, що в Україні відбулася зміна поколінь. І нова генерація, яка народилася й сформувалася вже у незалежній Україні виплекала «нову парадигму в оцінці, сприйнятті та переосмисленні колоніального минулого України, сприймаючи його як давно минулу історію, а не як частину особистого досвіду, як це осмислювало попереднє покоління» [7].

Отже, наразі можемо спостерігати і сам процес цілеспрямованої і досить рішучої дерусифікації й одночасні дискусії навколо нього, як серед фахівців-істориків (прикладом може бути оприлюднена у віртуальному просторі дискусія щодо дерусифікації топоніміки Львова істориків Тараса Радя та Івана Сварника), так і пересічного українського громадянства, яку легко помітити у соціальних медіа.

Держава, очевидно, прагне надати цьому процесові певної системності й раціональності, запобігти надмірному домінуванню емоційних чинників. З цією метою у червні 2022 р. при МКІП створено Експертну раду з питань декомунізації та дерусифікації. Її завдання – розробляти рекомендації та узагальнювати практики щодо очищення громадського простору від монументів та інших культурно-меморіальних об'єктів, що мають на меті цементувати в Україні російські пропагандистські наративи. До складу Ради увійшли громадські діячі, а також фахівці з різних галузей [18].

4. Прискорення темпів створення цифрового фонду користування та резервне зберігання оцифрованих документних та інших ресурсів у хмарних сховищах міжнародних партнерів.

З ініціативою, спрямованою на архівістів, бібліотекарів, науковців з України, а також на організації, які вони представляють, і які потребують безпечного місця для збереження наукових/дослідницьких даних (архівні та музейні колекції, польові дослідження, записи усної історії тощо) виступив і U-ART Альбертського університету (Канада). Проект має назву «Збережемо українську культурну спадщину онлайн» (Saving Ukrainian Cultural Heritage Online – SUCHO). Він згуртував понад 1300 бібліотекарів, архівістів та програмістів. Їхня мета здійснити ідентифікацію та архівування об'єктів, а також цифрових даних у закладах культури України, які є під загрозою [14]. Лише за місяць було архівовано понад 2600 сайтів вітчизняних бібліотек, музеїв, віртуальних турів, фотодокументів з відкритого доступу. Очолив роботу зі створення веб-архіву, Себастьян Майсторович, боснієць за походженням, який має індивідуальний родинний досвід втрати культурних пам'яток.

Обсяг цього веб-архіву вже перевищує 10 терабайтів. Його копії будуть збережені у хмарних сервісах Українського інституту в Гарварді (США), а також канадського Університету Альберти, навіть якщо сервери в Україні будуть знищені фізично або будуть піддані атакам хакерів.

До речі, як би це не подивовуло, але такі атаки вже мали місце. Зокрема, 16 березня було зафіксовано перший з початку війни випадок віртуального знищення культурного архіву. Мова про архів зібрання народних пісень України Folk-Ukraine. [2].

5. *Запровадження ініціативного фондоутворення у документно-інформаційних установах.*

Наразі здійснюються не лише заходи з урятування цінних у духовному, культурно-історичному сенсі, матеріальних, а серед них і багатючих документних колекцій на відповідних територіях, а й розпочата робота, спрямована на якнайширше документування фактів, подій, пов'язаних з російською агресією.

Музеї здійснюють цей вид діяльності, накопичуючи й навіть експонуючи артефакти війни. Наприклад, у Національному музеї історії України у Другій світовій війні до Дня пам'яті та примирення, експонувалася виставка артефактів російської військової агресії в Україні – «Україна. Розп'яття» [21]. А за кілька днів після визволення Херсона в тому ж музеї презентували ще одну цікаву виставку «Херсон. «Русській мір. 9 днів. Відспівування». Її експонатами стали величезні вуличні банери з деокупованого обласного центру, які є свідченням російської пропаганди, розкривають зміст цінностей та брехливість «руського міра». Виставка розкриває нищість маніпуляцій нашого ворога та незламність українців, які не піддалися на ці псевдонаративи [20].

Другим ключовим складником консцієнтальної війни є *«переписування історії»* – вид соціального впливу, використовуваний для свідомого викривлення історичних подій шляхом фальсифікації фактів історії, їх специфічного тлумачення, інтерпретації, які стають відмінними від прийнятого на цьому просторі раніше та часто суперечать самим історичним фактам. Російська влада послідовно протягом останніх десятиліть використовує історичну політику як останній інструмент для політичної мобілізації населення, підтримання рейтингів першої особи, а також з метою дезінтеграції українського суспільства.

На нашу думку, форми такого складника консцієнтальної війни, як «переписування історії», на сучасному етапі російсько-української війни також можна також умовно поділити на *наступальний та оборонний блоки*.

Агресивна державна історична політика рашизму (путінізму, сучасного російського фашизму) має відверто *наступальний характер* і в умовах війни реалізується у таких формах:

1. *Войовничий неоміфологізм*. У сучасній Росії активне використання історії характеризується найвищим градусом політизації та міфологізації історичних сюжетів і наративів, а також крайнім ступенем агресивності державної історичної політики. А трансляторами й провідниками цих міфологізованих наративів є, зокрема, документно-інформаційні заклади сфери «Культура» – музеї, бібліотеки та архіви.

2. *Свідома історична автаркія*. Спроба створення альтернативних платформ інтерпретації процесів цивілізаційного розвитку людства, виходячи із маніпулятивних «історичних» кліше. Це проявляється у жорсткому імперативному регулюванні процесів фондування бібліотек, як на території РФ, так і на окупованих територіях, створенні штучних музейних експозицій, які ретранслюють офіційні, далекі від об'єктивних, відверто заідеологізовані історичні наративи, зокрема, росієцентризму (чого вартий лише Мультимедійний музей нової хронології у Ярославлі, що просуває псевдонаукову теорію радикального перегляду всесвітньої історії авторства А.Т. Фоменка) [12].

До цього можна віднести також ініційований В. Путіним «проект» альтернативної російської Вікіпедії («Вікіпутії») [8]. Ініціатори її створення зазначають, що на відміну від «Вікіпедії» цей віртуальний сервіс подаватиме «лише достовірні дані» і від імені «дуже авторитетних осіб».

3. *Замовчування та ігнорування ролі та місця України у світовому історичному процесі*. Це, зокрема, проявилось в абсолютизації ролі Новгороду та Пскова, ігноруванні Києва як головного осередка формування й столиці древньої Русі, через нове розкручування тези проімперського російського історика Василя Ключевського: «*Новгород — старший сын России, родившийся, однако ж, прежде матери*». А найголовніше, наявний імперативний тиск з боку державних інституцій РФ на академічну спільноту й видавничу галузь з метою недопущення використання терміна «Україна» в сучасних посібниках історії Росії [9].

З метою захисту національного історичного простору, збереження ментальних констант українського громадянського суспільства в умовах війни, наша держава ефективно використовує форми *оборонного блоку*. В частині музейної сфери – це, насамперед:

1. *Оновлення музейних експозицій на основі поповнення фонду установ за наслідками російсько-української війни, а також створення цілком нових музейних установ, покликаних популяризувати вітчизняну історію, зокрема в тематиці героїчної боротьби за державну незалежність*.

Ми вже згадували про відповідні факти в контексті археологічної війни, акцентуючи увагу на необхідності ініціативного фондування з боку документно-інформаційних установ, у тому числі й музеїв. Ці нові фонди повинні використовуватися для створення нових чи оновлених музейних експозицій, роль яких полягає у формуванні / трансформуванні історичної пам'яті українських громадян, яка може і має бути підвалиною засвоєння ними державницьких за своєю сутністю смислів.

Відповідним прикладом тут може слугувати ініціатива Полтавської обласної ради щодо створення у Полтаві нового музею (робоча назва «Музей визвольної боротьби ХХ – ХХІ ст.ст: шлях до незалежності»), яка вже опрацьовується спеціально створеною робочою групою, до складу якого увійшов і один з авторів цієї статті.

Висновки. Отже, консцієнтальну війну можна концептуалізувати як прояв синтезу соціального, інформаційно-психологічного та культурно-духовного впливу й власне військової агресії та інших дій, що вживаються на вирішення протиріч цивілізаційного розвитку. Розпочате 24 лютого 2022 р. масштабне вторгнення РФ до України гостро заактуалізувало питання організації діяльності соціальних інститутів національної пам'яті, зокрема, музеїв, у екстремальних умовах ведення бойових дій та консцієнтального (цивілізаційно-ментального, інформаційного, соціокультурного) протистояння агресору.

Оперативне реагування вітчизняних закладів культури на швидку зміну воєнно-політичної обстановки продемонструвало здебільшого їхню готовність до ефективного збереження свідочств матеріальної та духовної культури нації у тісній взаємодії з державами-партнерами. У цьому процесі було використане усе різноманіття форм і методів захисту національного культурно-історичного простору. Це сприяло зміцненню ментальних констант українського громадянського суспільства в умовах війни.

Список використаних джерел

1. «Археологічні пам'ятки і війна»: для військовослужбовців ЗСУ презентували посібник з охорони культурних цінностей. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/12/14/arheologichni-pamyatky-i-vijna-dlya-vijskovosluzhbovcziv-zsu-prezentuvaly-posibnyk-z-ohorony-kulturnyh-czinnostej/>.
2. Білаш К. Від архітектури до віртуальних архівів: як Україна захищає культурні цінності. URL: https://lb.ua/culture/2022/04/01/511860_vid_arhitekturi_virtualnih.html
3. Білаш К. Музейна евакуація: що пішло не так? URL: https://lb.ua/culture/2022/06/19/520455_muzeyna_evakuatsiya_shcho_pishlo_tak.html
4. Голубева А. Війна і пам'ятники: в Україні зносять Пушкіна, а на окупованих територіях повертають Леніна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61921265>
5. Гула Р.В., Дзьобань О.П., Передерій І.Г., Павліченко О.О., Філь Г.О. Інформаційна війна: соціально-онтологічний та мілітарний аспекти : монографія. Київ, 2020. 288 с.
6. Гула Р.В., Ткачук П.П., Сивак О.І. Інформаційна війна і національна безпека: монографія. Львів: АСВ, 2015. 264 с.
7. Дерусифікація свідомості або українська нарація міського простору. Відновлено з <https://www.istpravda.com.ua/articles/2022/04/21/161239/>
8. Енциклопедія плюс пропаганда: у Росії створили альтернативу "Вікіпедії". URL: <https://focus.ua/uk/digital/526525-enciklopediya-plyus-propaganda-v-rosii-sozdali-alternativu-vikipedii>
9. Из учебников "Просвещения" требуют убрать упоминания Киева и Украины. Радио Свобода. 23 апреля 2022. URL: <https://www.svoboda.org/a/iz-uchebnikov-prosvescheniya-trebuyut-ubratj-upominaniya-kieva-i-ukrainy/31817625.html>
10. Конвенция о защите культурных ценностей в ходе вооруженного конфликта от 14 мая 1954 г. URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/treaties-cultural-properties-140554.htm>
11. Культура часів війни: як в Україні зберігають та відновлюють історичні пам'ятки, зруйновані через російську агресію. URL:

- <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/rosiya-zruynuvala-500-ob-yektiv-kulturno-spadshchini-ukrajini-foto-50282674.html>
12. *Мультимедійний музей нової хронології*. URL: <https://www.yarmnh.ru/>
 13. *Нерез М. Монументальна пропаганда – зброя окупантів*. URL: <https://pravyysektor.info/novyny-poglyad/monumentalna-propaganda-zbroya-okupantiv>
 14. *Пасіковська-Шнас М. (2022). Війна Росії проти культурної спадщини України. Стислий огляд. Дослідницька служба Європейського парламенту. Квітень 2022.* URL: https://ukraine.europarl.europa.eu/cmsdata/250651/0133_1258078_EPRS-AaG-729377-Russias-war-Ukraine-cultural-heritage-FINAL-ForTrad.pdf
 15. *Почепцов Г. Когнитивна війна може повністю незаметно прятатися в телесеріалі, романі, пісні*. URL: <https://cripo.com.ua/likbez/kognitivnaya-vojnatozhet-byt-sovershenno-nezametno-pryatatsya-s-teleseriale-romane-pesne/>
 16. *Роцина О. Російська банда цілеспрямовано краде «скіфське золото» в Україні – ЗМІ*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/12/7352047/>
 17. *Росіяни вивезли з музеїв Маріуполя оригінал картини Айвазовського та інші цінні експонати* URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/04/27/248430/>
 18. *Створено Експертну раду МКІП з питань декомунізації та дерусифікації*. URL: <https://mkip.gov.ua/news/7262.html>
 19. *Украдене щастя: як росія краде нашу культурну спадщину*. URL: <https://vogue.ua/ua/article/culture/art/ukradene-shchastya-yak-rosiya-krade-nashu-kulturnu-spadshchinu.html>
 20. *У музеї війни показали зразки російської пропаганди, зібрані у Херсоні*. URL: <https://mkip.gov.ua/news/8122.html>
 21. *У Національному музеї історії України у Другій світовій війні відкрилась виставка про реалії війни в Україні*. URL: <https://mkip.gov.ua/news/7121.html>
 22. *У Херсоні так звана "влада" хоче встановити пам'ятник Катерині II*. URL: <https://suspilne.media/251828-u-hersoni-tak-zvana-vlada-hoce-vstanoviti-pamatnik-katerini-ii/>
 23. *Хелд Д., Гольдблатт Д., Макґрю Е., Перратон Дж. Глобальні трансформації політики, економіки, культури. Монографія. М.: Праксис, 2004. 576 с.*
 24. *Grynszpan E. Russian official: Information war part of 'battle for the consciousness of the masses'*. URL: <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/russian-official-information-war-part-of-battle-for-the-consciousness-of-the-masses/>
 25. *Knight. M.B. Using information technology as a strategic weapon: lessons from the red baron. Knowledge Management Research & Practice. 2011. January. 3(1). P. 1-12.*

Литвинська С. В.

канд. філол. наук, доцент,

Національний авіаційний університет, м. Київ, Україна

Кошетар У. П.

канд. іст. наук, доцент,

Національний авіаційний університет, м. Київ, Україна

Сібрук А. В.

канд. філол. наук, доцент,

Національний авіаційний університет, м. Київ, Україна

ЄВРОПЕЙСЬКІ ОБРІЇ МАНДРІВ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ (1745–1750 рр.)

Втрачений той час, який ти не витратив на навчання.

Григорій Сковорода

У нинішній незалежній та суверенній Україні ХХІ століття студенти і випускники Києво-Могилянської академії як одного з провідних національних вишів продовжують навчання або проходять стажування у вищих навчальних закладах Західної Європи, США, Канади, Японії тощо. Традиції студентів шліфувати свої знання сформувалися ще 300 років тому, коли випускники-могилянці скеровували свої погляди і мандрували за знаннями з філософії до Віттенберга, з мистецтва – до Парижа, з права – до Болонії, з медицини – до Салерно, а знання з гуманітарних і природничих поглиблювали в Орлеані, Римі, Венеції. Тогочасним інтелектуальним центром міжнародного рівня серед студентства визнавалася Падуя. Так, незаможні й погано вдягнуті студенти власними силами торували той складний шлях за знаннями й освітою. Цим складним шляхом пройшов і видатний український мислитель Григорій Савич Сковорода в 1745–1750 рр.

Науковці по-різному називають міста і країни, в яких навчався, стажувався, спілкувався з провідними європейськими вченими допитливий спудей Києво-Могилянської академії. Потребує подальшого вивчення вплив новаторських на той час наукових ідей європейських науковців і староукраїнської культурної традиції на становлення Григорія Сковороди як знаного мислителя, філософа, педагога, письменника, а також обґрунтування цінності його творчого доробку для сучасної української науки, освіти, мистецтва тощо.

Вивчення життєвого і творчого шляху завжди є в епіцентрі уваги українських і закордонних дослідників. Не втратили свого значення біографічні дослідження Михайла Ковалінського [2], опубліковані ще в 1956 році, в яких він незаангажовано досліджує становлення Григорія Сковороди як філософа, педагога, письменника.

Про необхідність деканонізувати українського мислителя, розвінчати радянський міф про Григорія Сковороду як народного вождя (майже

гайдамаку) писав Мирослав Попович – директор Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. У своїх наукових розвідках він акцентував увагу на необхідності розглядати життя й творчість Григорія Сковороди не лише в руслі західноєвропейського філософського процесу і світової культури, а також важливо зрозуміти його ідеї в контексті нашої староукраїнської культури, що базувалася на християнській релігії [6; 7].

Особливості філософсько-педагогічної спадщини Григорія Сковороди, визначення в ній сутності й змісту вчителювання досліджував Олександр Єфімець [1]. Проаналізувала впровадження Григорієм Сковородою принципу природовідповідного виховання в його педагогічній діяльності Ірина Кулик [4].

Серед сучасних дослідників біографії українського мандрівного філософа, особливо його європейської подорожі 1745–1750 рр., потрібно назвати Леоніда Ушкалова [12; 13] і Володимира Стадніченка [10], які у своїх наукових працях продемонстрували своє наукове бачення європейської подорожі Григорія Сковороди в його молоді роки. Крім того, Володимир Стадніченко прокоментував слушну думку відомого вченого-слависта Мікулаша Неврлого про те, що Григорій Сковорода першим орієнтував Україну на Захід, куди його недаремно вабило [10].

Потрапити до Європи Григорію Сковороді допоміг генерал-майор Федір Вишневський, з яким 23-річний юнак був добре знайомий. Адже саме цей впливовий генерал очолював відбіркову комісію на вокальному конкурсі на кращі голоси з України для придворного хору цариці Єлизавети Петрівни, що проводився у Глухові в 1741 році. Федір Вишневський серед трьохсот конкурсантів схвалив кандидатуру 19-річного Григорія, і згідно з царським указом від 10 серпня 1742 року «Про набір співаків у двірську капелу» студент-могилянець став «придворним уставщиком» та переїхав до царського палацу в Санкт-Петербургу.

Відомо, що генерал-майор Федір Вишневський (за походженням серб) із 1733 року займався постачанням європейських вин з елітних сортів винограду до царського двору, монополізувавши цю справу. Царським указом була навіть створена спеціальна комісія, яку він очолив. Так, в Угорщину відправляли на невизначений термін цілі невеликі поселення, купували елітні вина і заводили виноградники. В нагороду за таку «відповідальну» службу генерал отримав від цариці гарний маєток у с. Фарбоване на Полтавщині.

У 1745 році генерал-майор Федір Вишневський запросив Григорія Сковороду взяти участь в роботі «Токайської комісії з заготівлі вин до царського двору». Біографи Григорія Сковороди одностайно стверджували, що той був запрошений до складу комісії як дяк похідної православної церкви. Але результатом найновіших досліджень біографії мислителя, проведених Леонідом Ушкаловим, став висновок, що Сковорода був запрошений генерал-майором Федором Вишневським як його особистий компаньйон [12, с. 28]. Це свідчить про повагу до

молодого філософа, який прагнув нових знань, але не мав на це достатньо коштів. Також варто зауважити, що батько Григорія – козак Савка – також у свій час займався торгівлею вином й розумівся у цій справі.

У серпні 1745 року разом із комісією Григорій Сковорода вирушив із Києва. Їхній шлях проходив через Васильків, Кам'янку, Бердичів, Львів, Жовкву, Жешув, Дуклянський перевал, Пряшів. У Пряшеві молодий студент встиг оглянути бібліотеку костюлу святого Міклаша, розшукуючи твори фундаторів пряшівської філософської школи Яна Багера й Еліаша Ладиверя. В 20-х числах вересня 1745 року комісія прибула до Токаю (Угорщина).

Місто Токай здавна славилось виробництвом однойменного вина. Наразі є центром усього виноробного регіону, який включено до списку Світової спадщини ЮНЕСКО. Важливо знати, що Токай – давньоруське містечко, а за часів перебування в ньому мандрівного філософа у місті діяли і руська школа, і православна церква. В 1998 році за ініціативою Товариства української культури в Угорщині на стіні православної церкви святого Миколая було встановлено меморіальну дошку (рис. 1) із зображенням мандрівного філософа і таким текстом: «У моїй любій Гунгарії. На цьому місці стояла православна дерев'яна церква, в якій у 1745–1750 роках був півчим і звідси вирушав у мандрівки по Угорщині та інших країнах Європи великий український просвітител-гуманіст філософ і поет Григорій Сковорода» [11].

Працьовитий і кмітливий юнак активно допомагав Федору Вишневському, брав участь у перемовинах щодо відбору й закупівлі вин і виноградників, організації відправлення вин через Польщу до Санкт-Петербурга тощо. Розумний спудей брав участь в богослужіннях у церкві, був хорошим перекладачем, а ще – музикантом. Він вільно володів багатьма європейськими мовами, а саме: польською, німецькою, грецькою, гебрійською і головне – латинською. Добре знав правила етикету, бо кілька років до цього був у співочій капелі при царському дворі. Тому супроводжував генерала-майора Федора Вишенського у його поїздках до Будапешта, до Відня. Одночасно мандрівник за знаннями отримав можливість доступу до великих академічних бібліотек, до спілкування з європейськими вченими. Тому відразу звернув свій погляд на ті європейські міста, де працювали університети й академії.

В Угорщині Григорій Сковорода з освітньо-науковою метою спочатку відвідав місто Шарошпоток (угор. *Sárospatak*), що знаходиться недалеко від міста Мішкольц на північному сході Угорщини. Шарошпоток отримав статус міста ще в 1201 році. Саме з цієї території в Угорщині почала поширюватися реформація. В 1531 році в Шарошпоток було засновано один з найважливіших угорських протестантських коледжів. Крім того, в 1650 році вдова князя Трансільванії Юрія Ракоці – Жужанна Лорантффі, відома меценатка і засновниця шкіл, запросила викладати в цьому коледжі знаного чеського педагога Яна Амоса Коменського.

Чеський педагог і теолог, автор відомих творів «Велика дидактика», «Материнська школа», «Світ чуттєвих речей у картинках» Ян Амос Коменський ще у XVII ст. першим зібрав і систематизував всі тогочасні знання з педагогіки, розробив нові революційні ідеї навчання, зокрема класно-урочну систему. Його ідеї пансофії («навчання всіх усьому») викликали неабияке зацікавлення серед європейських вчених (Руссо, Песталоцці, Дістервег та ін.).

Ян Амос Коменський «визнавав три джерела пізнання – почуття, розум і віру, наголошуючи на провідному значенні органів чуття. В розвитку пізнання Коменський розрізняв три ступеня – емпіричний, науковий і практичний. В суспільстві має бути впроваджена загальна освіта; дітей слід виховувати в дусі гуманізму. Разом з тим, Коменський не виключав вагомого значення релігії для морального виховання (постійно вів мову про необхідність підготовки людини до вічного життя). Виходячи з ідеї про пізнаваність світу, Коменський вважав всі явища педагогічного процесу такими, що їх можна вивчати, ними можна керувати. Людина – частина природи, яка мусить скорятися законам природи, тому педагогічні засоби повинні бути відповідними до природи» [3, с. 288–289].

Як професор коледжу Ян Амос Коменський працював у Шарошпотоку до 1654 року і зміг частково реалізувати свою ідею пансофічної школи (наукове обґрунтування її принципів)» [3, с. 288]. Він написавши у цьому місті низку своїх важливих наукових праць, а саме: «Світ чуттєвих речей в картинках», «Відкриті двері мов», «Школа-гра», «Пансофічна школа» та інші. Саме ці та інші твори Яна Амоса Коменського, що зберігалися в бібліотеці коледжу, цікавили молодого філософа і педагога Григорія Сковороду.

Філософські, теологічні й педагогічні ідеї Яна Амоса Коменського, зокрема його обґрунтування дидактичного принципу природовідповідності у вихованні (людина є частиною природи (мікрокосмом) і тому розвивається за спільними з природою законами) знайшли своє наукове продовження у відомому творі Григорія Сковороди «Розмова, звана Алфавіт, або Буквар світу». Автор цього твору написав так: «Мова моя тоді спокійніша, коли кожна людина не лише добра, але і споріднену собі всіма сторонами знаходить роботу. Се і є бути щасливим, пізнати себе чи свою природу, взятися за своє споріднене діло і бути з ним у злагоді з загальною потребою. Така потреба – се благодійство і послуга» [8].

Під час європейської подорожі Григорій Сковорода після Шарошпотока відвідав Трнаву (словацьк. *Trnava*, нім. *Tyrnau*, угор. *Nagyszombat*, лат. *Tyrnavia*) – задунайське місто в західній Словаччині біля підніжжя Малих Карпат. Саме Трнава у 1238 році першою зі словацьких міст отримала статус вільного міста від угорського короля Бела IV, а в XVI столітті у це місто переїхало Естергомське Архієпископство. Тоді Трнаву почали вважати релігійною столицею Угорщини. Нині у Трнаві розміщено резиденцію єпископа, і тому її називають словацьким Римом.

У 1635 році кардинал Петер Пазмань заснував у Трнаві перший у тогочасній Угорщині університет, який в 1777 році відповідно до наказу імператриці Марії Терезії переїхав у Буду і став Будапештським університетом. Тому Григорій Сковорода відвідав це місто, щоб побувати у Трнавському університеті.

Український філософ вільно спілкувався латиною, уважно слухав лекції як вільний слухач, брав участь у наукових диспутах з авторитетними вченими Трнавського університету, працював з бібліотечним фондом. У той час в цьому університеті викладали професори Франтишек Кері, Ян Баттист Хорват, Андрей Ямбрешич, Андрей Яслинський. Трнавські викладачі, що вирізнялися високим рівнем викладання, високо оцінили знання, ерудицію, виховання цього студента Києво-Могилянської академії. Оскільки вони були отцями-єзуїтами, бо університет належав до єзуїтського ордена, то «були не проти прихилити до себе вченого «схизматика», а то й звабити його католицькою вірою. А для Сковороди, допитливого, працюючого, існувала лише одна віра — пізнання світу й людини в ньому» [10].

У 1985 році в науковому виданні «Трнавський календар» було опубліковано статтю, в якій було написано про Григорія Сковороду як філософа світового рівня, який ще у своєму молодому віці відвідав університет Трнави. Також зазначалося, що антична і середньовічна європейська філософія (зокрема, філософські ідеї трнавської наукової «школи любомудрія») вплинула на формування наукового світогляду українського мислителя.

Після Трнави мандрівний студент через Михайлівські ворота зайшов у місто, яке, мабуть, своїми вузькими вуличками, невисокими будиночками, напівовальними площами нагадало йому Київ, Поділ, де залишилася його рідна альма-матер – Києво-Могилянська академія. Це був Прешпорк (словац. *Bratislava, Prešporok, Прешпорок, Prešporek, Прéшпорек*, нім. *Pressburg, Прéсбург*, угор. *Pozsony, Пóжонь*), перейменований у 1919 році у Братиславу, – адміністративний центр Угорщини з 1536 по 1784 роки, розташований по обидва боки Дунаю у передгір'ї Малих Карпат.

Місто Прешпорк (Братислава) мало ще й грецьку назву Istropolis (Ister – Дунай, Polis – місто), тобто Місто на Дунаї. Звідси походить назва одного з перших навчальних закладів на словацькій землі – Academia Istropolitana (Академія задунайських країн). Хоча цей навчальний заклад у своїй назві мав слово «Академія», але це за своїми значенням і статусом був університет, заснований Матеем Корвіном у 1465 році. З цього року розпочинається історія вищої освіти в Словаччині. В університеті у XVIII столітті студенти навчалися на богословському, юридичному, філософському й медичному факультетах. Серед викладачів і студентів панували гуманістичні ідеї й антисхоластична атмосфера. Під час

освітнього процесу використовували багаті бібліотечні фонди міської капітули, що збиралися століттями.

Григорій Сковорода як вільний студент відвідав *Academia Istropolitana*, зайшовши в будівлю через масивні чорні двері. Він вивчав наукові праці у величезній книгозбірні університету. Наразі на фасаді будівлі Інституту мовознавства імені Людовита Штура, біля масивних чорних дверей, розміщено бронзову меморіальну дошку видатному українському філософу (рис 2).

Також у Прешпорку молодий поет, філософ, педагог вивчав поезію в Євангелічному лютеранському ліцеї, спілкувався з видатним словацьким науковцем, поетом, біблеїстом, богословом, істориком, просвітителем, зачинателем модерної учительської справи Матеєм Белом. Український і словацький науковці обговорювали ідею «серця», особливості трактування Біблії тощо. Пізніше у творі «Розмова п'яти подорожніх про істини щастя в житті» Григорій Сковорода напише так: «Голова в людині всьому – серце людське. Воно-то і є найточніша людина в людині. А що ж є серце, коли не душа?.. Що є душа, коли не бездонна думок безодня? Об'єднує фізичне і духовне... Затям, будь ласка, глибоке серце – людина є» [9].

Як стверджує дослідник Михайло Ковалінський, саме під впливом Матея Бела молодий український філософ почав трактувати Святе Письмо як «символічний тайнообразний світ» [2, с. 23]. Аналізуючи філософські погляди Григорія Сковороди сучасні науковці стверджують: «Людське самопізнання дає змогу пізнавати внутрішні закони буття зовнішньої природи, а розшифрування біблійної символіки водночас із відчайдушною боротьбою людини із власною «злою волею» скеровує її на правильний шлях пошуку Бога – невидимої природи, тобто істини і добра» [5, с. 586].

Особливо молодого студента Сковороду цікавили досягнення «німецької філософської школи», тому він побував в Австрії, у Віденському університеті (нім. *Universität Wien*, лат. *Alma Mater Rudolphina Vindobonensis*). Це один з найстаріших європейських університетів, заснований ще 12 березня 1365 року, герцогом Рудольфом IV та його братами. Університетська бібліотека, заснована також у 1365 році, була у XVIII і залишається нині однією з найбільших книгозбірень.

Коли Григорій Сковорода після подорожі Європою повернувся в Україну, то з 1753 року викладав поезію в колегіумі м. Переяслав. Збагачений новими ідеями провідних європейських науковців, зокрема Яна Амоса Коменського і Матея Бела, молодий викладач застосував у своїй педагогічній діяльності нові прогресивні методи навчання і виховання, що полягали в індивідуальному підході до учнів, у виявленні й розвитку їхніх природних, вроджених здібностей. Він ніколи не вдавався до фізичних покарань різками, його учні на уроках із цікавістю навчалися і тому добре складали контрольні іспити. Натхненний ґрунтовними й широкими знаннями, Григорій Сковорода створив новаторський на той час підручник з поезії, «в якому сформулював такі правила поезії, які були

простіші і зрозуміліші для учнів, і то давали нові й точні пізнання про поезію» [2, с. 11]. Однак це все не сподобалося керівництву колегіуму, оскільки в цій навчальній установі, як і в багатьох інших, панували «одуріння», «даремна праця» [3, с. 288], фізичні покарання тощо. Крім того, написання новаторського підручника ускладнило стосунки Григорія Сковороди з єпископом Никодимом Стрибницьким, який вимагав викладати поезію за старим традиційним зразком і звинуватив молодого педагога в гордині, непослуху, зарозумінні. Ці обставини призвели до звільнення його з колегіуму. Але Григорій Сковорода не скорився, продемонстрував твердість духу, не відмовився від своїх переконань у науковій і педагогічній сферах. Про це свідчить його діяльність домашнім вчителем у діда Степана Томари в 1757–1759 роках, а пізніше в 1765–1966 роках – викладачем в Харківському колегіумі.

Отже, навчання і стажування Григорія Сковороди в європейських країнах позитивно вплинули на становлення його як філософа і педагога вільної думки, письменника, мислителя європейського рівня, званого в Україні та за її межами. Повернувшись із п'ятирічної поїздки молодий спудей закріпив отримані в Києво-Могилянській академії знання ще й європейською наукою і був наповнений прогресивними ідеями, найновішими науковими досягненнями, які у подальшому творчо розвивав і удосконалював, передавав своїм учням.

Наразі не всі події з життя Григорія Сковороди відомі сучасним науковцям. Щодо його закордонних мандрів, то суперечливими залишаються припущення про перебування українського шукача знань у Римі, Венеції, Флоренції. Також мало збереглося відомостей про його мандрівки Німеччиною. Тому необхідно продовжити роботу над подальшим вивченням видатного Григорія Сковороди.

Рис. 1. Меморіальна дошка Григорію Сковороді в м. Токай (Угорщина)

Рис. 2. Меморіальна дошка Григорію Сковороді в м. Братислава (Словаччина)

Список використаних джерел

1. Єфімець О. П. Сковородинівська традиція вчителювання. Науковий вісник Харк. нац. пед.ун-ту ім. Г.С. Сковороди. Сер.: Філософія. Харків, 2006. Вип. 21. С. 49–53.
2. Ковалінський М.І. Григорій Савич Сковорода. Життя і деякі думки українського філософа-спіритуаліста. Лондон : Українська Видавнича Спілка, 1956. 35 с.
3. Коменський Ян Амос. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. С. 288–289.
4. Кулик І.О. Принцип природовідповідного виховання в педагогічній спадщині Григорія Сковороди. Наша школа. 2010. № 5 / 6. С. 28–31.
5. Сковорода Григорій Савич. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. С. 586–587.
6. Попович М. В. Сковорода Григорій Савич. Енциклопедія історії України. Київ : Наукова думка, 2012. Т. 9. С. 607.
7. Попович М. Григорій Сковорода: філософія свободи. Київ : Майстерня Білецьких, 2008. 256 с.
8. Сковорода Г. Розмова, звана Алфавіт, або Буквар світу. Бібліотека української літератури: офіційний сайт. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=278> (дата звернення: 17.11.2022).

9. Сковорода Г. Розмова п'яти подорожніх про істини щастя в житті (Товариська розмова про душевний мир). Українська література: електронна бібліотека. URL: <https://ukrclassic.com.ua/katalog/s/skovoroda-grigorij/501-grigorij-skovoroda-rozmova-p-yati-podorozhnikh-pro-istinne-shchastya-u-zhitti> (дата звернення: 15.11.2022).
10. Стадниченко Володимир. Мандрівник за знаннями. Україна молода. 2007. 01 груд. URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/1054/169/37881> (дата звернення: 16.11.2022).
11. Токай (Угорщина). Токай і Григорій Сковорода. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%B9_%D0%A3%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%89%D0%B8%D0%BD%D0%B0 (дата звернення: 15.11.2022).
12. Ушкалов Леонід. Ловитва невловного птаха: життя Григорія Сковороди. Київ : Дух і літера, 2017. 368 с.
13. Ушкалов Л. В., Марченко О.В. Нариси з філософії Григорія Сковороди : монографія. Харків : Основа, 1993. 152 с.

Федорова М.

*завідувач відділу краєзнавства Полтавської обласної універсальної
наукової бібліотеки імені І. П. Котляревського (Полтава, Україна)
fedorova1878@gmail.com*

ГРАВІТАЦІЯ СКОВОРОДИ (ВІРТУАЛЬНИЙ БІБЛІОТЕЧНИЙ МАРАФОН «МАНДРУЄ СВІТОМ ЙОГО СЛАВА»: ДО 300-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ФІЛОСОФА)

*Двадцять перше століття...
Війна. Ковідне жахіття.
А він все мандрує розгойданим
світом
Крізь часу пекельні льоди,
Людськими стежками ще він
бурлакує,
Здається митарства розтягнені всує
Предвічного Сквороди...
Н. Дзюбенко-Мейс «Скворода»*

Чернець без ряси, мандрівник, самотник. За способом мислення – філософ, богослов, містик. За способом діяння – учитель, письменник, проповідник, «мандрівний університет». Григорій Скворода. 2022 рік – ювілейний для нього. Природньо, що вся культурно-мистецька та наукова спільнота Полтавщини готувалася до 300-річного ювілею земляка, який є національною гордістю України.

24 лютого кривавим слідом поділило життя всіх українців на «до» і «після». Але, оговтавшись від перших подій, Полтавська ОУНБ ім. І. П. Котляревського продовжує збирати навколо себе людей! Окрім гуманітарного хабу, який почав діяти у книгозбірні після повномасштабного вторгнення, і де ВПО отримують допомогу, працюють всі відділи обслуговування користувачів. Зокрема, на абонементі є можливість взяти книги додому, а інші відділи пропонують широкий спектр соціокультурних заходів – майстер-класи, презентації, зустрічі тощо. Відмітимо, що заходи проходять або онлайн, або у змішаному форматі.

Повертаючись до Г. Сквороди, варто зазначити, що відділ краєзнавства Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського ще на початку року ініціював створення віртуального проекту «Точка доступу: Скворода» (https://library.pl.ua/tochka_dostupu_skovoroda/). Мета – привернення уваги до непересічної постаті філософа, вшанування його пам'яті, а також популяризація творів та друкованих видань, зокрема рідкісних, з фонду головної книгозбірні Полтавщини. Віртуальний проєкт

має просвітницьку та інформаційну цінність для широкого кола користувачів.

З липня 2022 року відділ краєзнавства спільно з бібліотекою-філією № 4 Центральної бібліотеки Полтавської МТГ започаткували віртуальний бібліотечний марафон до 300-річчя Г. С. Сковороди «Мандрує світом його слава». Заходи відбуваються з урахуванням воєнного стану та дотриманням правил безпеки. Як показав досвід, на сьогодні онлайн формат зустрічей є найоптимальнішим та дозволяє охоплювати широке коло користувачів.

Протягом усього часу до ювілейного марафону приєдналося понад 200 учасників з України (Полтавщина, Харківщина, Сумщина), Австралії (Мельбурн), Нової Зеландії, Японії, Лівану. Заходи відбуваються за підтримки Світової Федерації Українських Жіночих Організацій та Відділу Мальви, Союз Українок Австралії.

З впевненістю можемо відзначити, що Григорій Сковорода в умовах війни постав для кожного українця символом духовної міці, незламності та життєствердності!

Постать Сковороди вивчали Іван Франко, Павло Тичина, Ліна Костенко. Василь Стус вважав Сковороду найкращим поетом України; Папа Римський Іван Павло II цитував українського богослова: «Все мина, лиш любов зостається по всьому, все мина, та не Бог, не любов». Василь Барка, чийм життєвим кредо стали слова: «Світ мене спіймав, але не вдержав», - говоритиме про Сковороду як про «найбільшого після перших отців Церкви християнського філософа світу».

Про що ми говоримо на віртуальних зустрічах? На перших заходах намагалися охопити творчість письменників, які присвятили свої твори Григорію Савичу, адже його образ почав входити у художню літературу ще з першої половини ХІХ ст. Тож ми познайомилися з творчим доробком поета, етнографа, фольклориста Павла Павловича Білецького-Носенка, у якого є дві байки, присвячені цьогорічному ювілярові. Байка «Сковорода», за визначенням українського літературознавця Павла Попова, є своєрідним гумористичним літературним портретом українського філософа. Інтерес до Сковороди у поета Миколи Філянського не пропадав до кінця життя. Він познайомився з творчістю земляка у двадцятирічному віці і відтоді перейнявся ідеями філософа, його поглядами на світ і природу. Відомий факт, що Микола Філянський готував навіть збірку Г. Сковороди в перекладах на сучасну українську мову. Але на жаль його робота не збереглася [10, С. 21].

1920-ті рр. позначилися зростанням інтересу до постаті Сковороди та його філософії. У 1922 році в Україні широко відзначили 200-річчя з дня його народження. Для Павла Тичини Сковорода – символ світової гармонії і оборонець справедливості. Образ Сковороди став близьким поетові. Слід відзначити, що Тичина звернувся до постаті Сковороди в нелегкий для себе період, коли перед ним постала проблема переосмислення власних

життєвих поглядів. Павло Тичина присвячує йому збірку «Замість сонетів і октав» (1920) та розпочинає роботу над поемою-симфонією «Сковорода» [4, С. 231]. Микола Хвильовий називає Сковороду «великим українським філософом», Валер'ян Поліщук у «біографічно-ліричному» романі «Сковорода» показує філософа відважним мандрівником «у глибини духа», Максим Рильський у поезії «Китаїв» бачить Сковороду предтечею нового світу, Микола Зеров береться за переклади латиномовної сквородинської поезії, Юрій Клен розпочинає свій шлях українського поета сонетом «Сковорода»... Дмитро Донцов присвятить останні дні свого життя праці над статтею «Дороговказ Григорія Сковороди нашій сучасності» (прикінцева сторінка рукопису так і залишилася в його друкарській машинці).

Дмитро Павличко у вірші «Сковорода» (1967) змалював мислителя, як мандрівного правдошукача, котрого не розуміє сите панство і котрий віддає свої сили просвітництву знедоленого люду. Разом з тим (і в цьому своєрідність павличкової інтерпретації), його Сковорода — це воїн, не усамітнений споглядальник сущого, а борець, нищитель схоластичних догм і будитель людської, національної гідності, який піднісся над своїм часом, його оманами та облудами, але не в гордині, а палкому прагненні прислужитися упосліджуваному народові.

Неодноразово письменник, перекладач, голова Українського фонду культури, Герой України Борис Ілліч Олійник у своїй творчості звертається до образу Сковороди. До 250-річного ювілею українського мислителя створює ліричний цикл «Сковорода і світ» (1976). Наші сучасники - письменник, літературознавець, критик, публіцист Микола Костенко, поети Федір Гарін та Дмитро Шупта - присвячували різножанрові твори видатному землякові.

Вже зовсім інший напрямок мала третя зустріч у рамках віртуального бібліотечного марафону «Мандрує світом його слава». Ініціювала її Тетяна Олександрівна Бражник, менеджер Козельщинського культурно-освітнього осередку «Смарт-простір», добре відомого своєю діяльністю в Україні. На зв'язок вийшов історик, представник педагогічної спільноти, директор музейного комплексу Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди Віталій Костянтинович Тукан, який з початку повномасштабного вторгнення перебуває у Козельщині. Тож Віталій Тукан розповів про харківський період життя філософа та музейний комплекс університету, адже саме цей заклад у ніч з 5 на 6 липня 2022 року зазнав ракетного удару, у результаті якого була зруйнована частина будівлі, зокрема приміщення наукової бібліотеки. Неймовірно, але факт, неушкодженим виявився пам'ятник Григорію Сковороді, який рятувальники дістали з-під завалів. До речі, Віталій Тукан у «Смарт-просторі» започаткував два проекти «Історія незламних» (розповіді про міста України) та «Видатні українці», які збирають широку аудиторію.

Далі декілька зустрічей відбулося з музейниками. Співпраця відділу краєзнавства з науковцями Полтавського літературно-меморіального музею І. П. Котляревського триває давно, тому наукові співробітники люб'язно погодилися представити свої дослідження постаті видатного земляка. Так, Валентина Іванівна Скриль, старший науковий співробітник музею розкрила тему творчості І. Срезневського, зокрема образ Г. С. Сковороди в оповіданні «Майоре, майоре!». Сюжет свого твору Срезневський будує, використовуючи рукописні та усні оповіді про Г. Сковороду, поєднуючи уривки з творчої спадщини філософа з авторським домислом. Автор бачив у постаті Сковороди не тільки ту особу, яка віддала себе всього для проповідування ідеалів добра, моральності, вищої міри людяності, гармонії між власним теоретичним ученням і його практичною реалізацією, а й гідного репрезентанта сучасних Срезневському ідеалів справді народного інтелігента, яких так треба було українській культурі.

Тема виступу провідного наукового співробітника Полтавського літературно-меморіального музею І. П. Котляревського Євгенії Всеволодівни Сторохи – «Художня інтерпретація образів Г. Сковороди та І. Котляревського у повісті Шевченка «Близнець»». Тарас Шевченко ще в дитячі роки читав твори Сковороди. Саме образ Сковороди-педагога вивів Кобзар у своїй повісті - він згадує Сковороду як приятеля Федора Сокири, одного з героїв твору. Тут же Шевченко називає Сковороду «Диогеном наших днів». Але у той же час, як зазначила Євгенія Всеволодівна, поет ставився критично до філософії Сковороди, називаючи його «містиком» та негативно оцінюючи його мову.

Інформативною і водночас щемливою була зустріч з Ганною Петрівною Ярмиш, завідувачем науково-освітнього відділу Національного літературно-меморіального музею Григорія Сковороди у Сковородинівці на Харківщині. Адже всім добре відомий факт обстрілу російськими окупантами Харківської області у ніч із 6 на 7 травня, внаслідок якого постраждав музей. Ганна Петрівна оптимістично запевнила всіх слухачів, що музей вистоїть! Окрім сучасних подій, дослідниця висвітлила тему «Душу дивний трепет перейма» (Іванівська стежа Григорія Сковороди).

До наступної зустрічі приєднався Микола Іванович Булда, директор Публічної бібліотеки ім. Г. С. Сковороди Чорнухинської селищної ради, заслужений працівник культури України, відомий краєзнавець та дослідник життя і творчості Сковороди. Зокрема, Микола Іванович – автор книжок «Мудрець з чорнухинського краю», «Край Григорія Сковороди» та численних краєзнавчих розвідок. Він представив свою краєзнавчу розвідку «У пошуках Василя, брата Сковороди». У своєму дослідженні Микола Іванович звертається до першоджерел, архівних документів, за допомогою яких вдалося встановити, що Василь – насправді рідний брат Г. Сковороди.

Віртуальний бібліотечний марафон «Мандрує світом його слава»: до 300-річчя Г. С. Сковороди триває. У планах ще декілька зустрічей, зокрема, з авторкою поеми «Сковорода» Наталією Дзюбенко-Мейс, заслуженим працівником культури України, членом Ради Всеукраїнської Асоціації дослідників голодомору-геноциду України. Завершити ювілейні святкування плануємо заходом у змішаному форматі «ПО_читай Сковороду»: експрес-виставка однієї книги – Григорій Сковорода «Сочинения в стихах и прозе». Це видання з рідкісного фонду наукової книгозбірні зацікавить книгознавців, істориків, філологів та всіх пошанувачів творчості Варсави. Зупинимось детальніше на книзі нашого земляка «Сочинения въ стихахъ и прозѣ Григорія Савича Сковороды. Съ его портретомъ и почеркомъ его руки». Відзначимо, що видання збірки творів Сковороди було помітним явищем у тогочасному культурному середовищі. Книга надрукована у Санкт-Петербурзі. Включає у себе коротку біографію, збірку «Сад божественныхъ пѣсней», трактати «Разговор о том: знай себе», «Убогий жайворонок», «Борьба и прѣ о том: претрудно быть злым, легко быть благим», «Бесѣда двое», «Прѣ бѣсу со Варсавою», «Начальная дверь ко христіанскому добронравію» та «Самопознаніе», а також «Переписку с харьковскими друзьями» і «Случаи из жизни Г. С. Сковороды». Рік видання позначений римськими цифрами: MDCCCLXI – 1861.

Книга цікава з кількох точок зору. По-перше, видання має власницькі знаки: на форзаці примірника міститься сургучева печатка кармінового кольору – И. П. Яновскій; напис «Куплена въ Харьковѣ въ библиотекѣ Кукулевскаго, заплачено 5 руб. серебромъ» і нижче підпис «Иван Петрович Яновский. 1883 года. Декабря 29 дня»; по-друге, книга вже з моменту виходу викликала дискусію між істориком Миколою Костомаровим та письменником Всеволодом Крестовським, за якою можна було спостерігати на сторінках часописів «Основа» і «Русское слово» [5, С. 118] і по-третє, це є перше друковане видання творів Сковороди такого обсягу.

Власником книги, який придбав це видання у пана Куколевського, господаря книгарні і почесного громадянина Харкова, був Іван Петрович Яновський, син священника з Білоцерківки Хорольського повіту. Іван Петрович теж мав священницький сан. Після навчання у Полтавській семінарії вступив до Київської академії, яку закінчив у 1881 р. З 16 серпня 1882 р. за власним бажанням переведений до Полтавського духовного училища викладачем грецької мови. Він багато вивчав матеріалів з історії минулого Полтавської єпархії, друкував свої роботи у Полтавській Єпархіальних Відомостях. Зокрема, у виданні за 1884 рік є його стаття «Украинский философ Г. Сковорода и его нравственное философское чтение» [3, С. 231-232]. Можливо, ця стаття була написана під впливом придбаної книги.

Щодо примірника, ймовірно, Іван Петрович придбав це видання для бібліотеки, оскільки на книзі міститься прямокутний штемпель

фіолетового кольору «Фундаментальна бібліотека Полтавського духовного училища». Власник книги вказав ціну видання - «5 руб. сребромѣ». Аналізуючи ціни на товари кінця 18 ст., можна відзначити, що твори Сквороди і тоді коштували дорого, оскільки за рубль можна було придбати лантух картоплі, а якісна книга коштувала від 3 рублів.

Леонід Ушкалов, відомий дослідник постаті філософа, зазначав, що «на початку 1860-х років Микола Костомаров завзято обороняв Сквороду від нігілістичних кпинів Всеволода Крестовського» [8, С. 16]. У липневому номері часопису «Русское слово» В. Крестовський, підписавши свій текст криптонімом Вс. К-овській, надрукував невтішну рецензію на книжку Сквороди, запитуючи для кого друкуються подібні твори та зачіпаючи, зокрема, особистість вченого І. Срезневського. На цю рецензію активно відгукнувся М. Костомаров [2]. Нам пощастило знайти у фонді бібліотеки імені М. А. Жовтобрюха ПНПУ ім. В. Г. Короленка часопис «Основа» за 1861 рік зі статтями М. Костомарова [1, 2], у яких він намагається довести хибність поглядів Крестовського. Приведемо декілька цитат: «Мало можно указать такихъ *народныхъ* лицъ, какимъ былъ Скворода, и которыхъ бы такъ помнилъ и уважалъ народъ» [2, С. 177]. «Сочиненія Сквороды не нравятся рецензенту; не нравятся они, быть-можетъ, и намъ, но изъ этого не слѣдуетъ, что они не имѣють никакого достоинства и что не надобно ихъ печатать» [2, С. 177]. «Очевидно, вамъ хотѣлось бросить комкомъ грязи въ И. И. Срезневскаго. Надѣмся, что вы найдете совершенно умѣстнымъ нашъ вопросъ: за что?, - потому что дѣятельность г. Срезневскаго какъ ученаго, литератора, профессора, академика еще не была оцѣнена печатно и не подверглась осужденію общественнаго мнѣнія» [2, С. 179]. У підсумку Костомаров зазначає: «...чтеніе вашей рецензіи производитъ дѣйствіе отвратительнаго запаха невѣжества и школьническаго нахальства» [2, С. 179].

На сьогодні відділ краєзнавства Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського провів дев'ять віртуальних зустрічей і всі учасники зійшлися на тому, що Варшаві якимось чином вдається залишатися близьким і сучасним для нових поколінь, попри те, що вже змінилися кілька епох. У кожному поколінні знаходяться люди, які мають Сквороду «за свого», люблять і шанують його як друга, наставника, учителя.

Хочемо завершити словами поета Павла Тичини, сказаними ним у роки Другої світової війни, але які, на жаль, як ніколи перекликаються із нашим сьогоднішнім і є дуже актуальними: «І сама постать Сквороди – настільки вона глибоко увійшла у свідомість народу українського та митців його, що її беруть уже за центральну, за дійову особу в свої твори наші письменники та художники, беруть як друга пригноблених, як полум'яного патріота, як гуманіста. Зараз німецькі фашисти, пазурами впившись в Україну, нищать там на ній все те, що може перешкодити їм, їхньому на нашій землі пануванню... І так хочеться сказати їм словами

Сковорода: «Ви обростаєте грунтами, а вдруг может то пропасть?» І ясно, що пропаде» [6, С. 216].

Список використаних джерел

1. Костомаров Н. *Отвѣтъ на статью Всеволода Крестовскаго: «Ходатайство Костомарова за Сковороду и Срезневскаго»* // *Основа*. – 1861. – № 8. – С. 1-14.
2. Костомаров Н. *Слово о Сковороде. По поводу рецензии на его сочинения в «Русском слове»* // *Основа*. – 1861. – № 7. – С. 176-179.
3. Павловский И. Ф. *Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века : издание Полтавской Ученой Архивной Комиссии*. – Полтава : Типо-лит. И. А. Дохмана, 1912. – 238 с. : портр.
4. Сулима М. М. *Григорій Сковорода в романі Валер'яна Поліщука і симфонії Павла Тичини* // Сулима М. М. *Книжниця у семи розділах : Літературно-критичні статті й дослідження*. – К. : Фенікс, 2006. – С. 231-236.
5. Сулима М. *Полеміка навколо Григорія Сковорода. Рік 1861-й // Переяславські Сковородинівські студії*. – 2013. – Вип. 2. – С. 118-121.
6. Тичина П. *Вибрані твори : в 3 т.* – К. : Держлітвидав України, 1957 – Т. III. – С. 216.
7. Ушкалов Л. В. *Григорій Сковорода*. – Х. : Фоліо, 2013. – 124 с.
8. Ушкалов Л. В. *Григорій Сковорода: семінарій*. – Харків: Майдан, 2004. – 776 с.
9. Ушкалов Л. В. *Ловитва невловного птаха: життя Григорія Сковорода*. – 2-ге вид. – К. : Дух і Літера, 2017. – 368 с.
10. Філянський М. Г. *Поезії / уряд. В. О. Шевчук*. – К. : Радянський письменник, 1988. 237 с.

Шкира О.І., Яковенко А.М.
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
olga.shkyra@gmail.com

БІОБІБЛІОГРАФІЧНА СКОВОРОДИНА: НАУКОВИЙ ТА ДУХОВНИЙ СПАДОК УКРАЇНСЬКОГО ЛЮБОМУДРА

Переяслав – місто більш як з тисячолітньою історією, що посідає особне місце в національному житті українського народу. Сьогодні це місто-музей, де зосереджені неоціненні пам'ятки нашої духовності та етнографічний центр, що відображає процес формування української нації. Переяславська земля є центром формування і нашої державності.

Багатовікова історія України характеризується яскравою крайовою самобутністю, що знаходить свій прояв і в культурі, і в усній народній творчості, і в літературі. Життя та творчість, а відтак, і біографії відомих українців є органічною частиною нашого духовного і культурного спадку. Вносячи історичний досвід українського народу до світової духовної скарбниці, треба усвідомлювати, що біографії творців національної культури повинні бути ретельно дослідженими і дбайливо введеними до наукового обігу, доведені до свідомості широких кіл громадськості. Біографії і біографіка є неодмінними складовими бібліотечної діяльності, що визначають певні форми праці книгозбірень. Розвиток та диференціація різних наук зумовили і виникнення довідково-бібліографічних засобів, що становлять певну систему ресурсів української біографістики. Значна частина краєзнавчих бібліографічних видань – це персональні покажчики, котрі разом з подібними посібниками краєзнавчого характеру допомагають створити панораму культурного життя України.

Взагалі, біобібліографія – цікава наукова галузь. Хронологічна й тематична систематизація дає можливість по-новому поглянути на здійснене в тій чи іншій галузі, побачити ким насправді є та чи інша особа, як вона розвивалася, причому без тенденційних ідеологічних прикрас, а так, як про це свідчать підтверджуючі факти бібліографії.

В історії кожного народу є особистості, які завжди будуть у центрі уваги дослідників. Для українців серед багатьох постатей таким є Григорій Савович Сковорода – своєрідне явище в культурному і духовному житті другої половини XVIII століття. Його громадсько-політична й літературна діяльність має величезне значення в історії розвитку національної культури і щедро впливає на кожне покоління мислителів. Свого часу Сковорода самовіддано утверджував українську духовність, був її будителем і оборонцем. Його роздуми мислителя зосереджувалися навколо проблем людини, її щастя, спорідненої праці, морального вдосконалення, врешті, свободи й незалежності. Переяславській прадавній землі судилося стати на якийсь час притулком для поета й філософа. Переяславщина стала для нього і поштовхом для подальшої науково-філософської, просвітницької та

літературної діяльності. Тому наше місто заслужено є одним із сквородинівських центрів, де систематично досліджується творчість мислителя.

В умовах розбудови суверенної Української держави, котра проголосила своєю державною політикою національно-культурне відродження, великого значення набуває питання бібліотечного краєзнавства, основним змістом котрого є виховання любові та дбайливого ставлення до рідної землі, її ресурсів, пам'яток історії та культури, поваги до інших націй і народностей, до розвитку науки, мови, літератури, народної творчості та мистецтва краю, до вивчення місцевих традицій та примноження культурного надбання.

Постать Г. С. Сквороди, видатного українського філософа і письменника – неординарна, тому завжди приваблювала до себе літературознавців, істориків, філософів і бібліографів. Дослідженню життя і творчості письменника присвячено тисячі книжок, дисертаційних і монографічних досліджень, газетних і журнальних публікацій. Також відбуваються Всеукраїнські та Міжнародні наукові конференції, Міжнародні Сквородинівські читання та різні заходи зі вшанування пам'яті великого генія.

У цьому контексті бібліотека Переяслав-Хмельницького ДПУ ім. Г. С. Сквороди, яка є членом Української бібліотечної асоціації, продовжує залучати науковців і тих, кому не байдуже надбання сквородиністики, до вивчення його творчої спадщини. Колектив бібліотеки працює над низкою проєктів у рамках творчої лабораторії «Книга. Бібліотека. Суспільство». Одним із таких творчих і довготривалих проєктів (започаткований у 2002 році) є проєкт «Сквородіана». Безперечним досягненням є випуски біобібліографічних посібників. Документальний збір і обробку матеріалів здійснює головний бібліограф Алла Яковенко. Робота над кожним покажчиком – це наукове дослідження з вивчення творчої спадщини та матеріалів про життя, діяльність Григорія Сквороди з метою максимального виявлення всіх опублікованих праць мислителя та літератури про нього. Книги про книги – це і є бібліографічні видання.

Зацікавленому читачеві пропонується зібрана біобібліографія, яка була видана у трьох випусках – науково-допоміжних біобібліографічних покажчиках. Вперше препринт «Григорій Скворода (1722–1794)» вийшов у 2006 році, а випуск перший, значно доповнений і перероблений, – у 2009. Суттєве збільшення поданого матеріалу, порівняно з попереднім виданням, дає можливість повніше представити непересічну особистість Г. Сквороди та його багатогранну діяльність, яка здобула широке міжнародне визнання. Праця над покажчиками вимагала ретельних пошуків матеріалів, уточнень, опрацювання унікальних видань. Використано 953 одиниці бібліографії, вміщено матеріали, опубліковані за період 1899–2006 роки. Ці видання отримали схвальну рецензію «Сучасний розвиток бібліографічної Сквородіани» від керівника центру науково-бібліографічної інформації НБУВ, доктора наук із соціальної

комунікації Тетяни Добко у часописі «Бібліотечний вісник» за 2007 рік, № 3. В ній зауважено, що ці видання безперечно пожвавляють зацікавлення науковців і студентської молоді до пізнання та осмислення духовних надбань українського народу.

Покажчик другого випуску, в якому використано 530 одиниць бібліографії, побачив світ у 2010 році. В ньому описані документи, видані впродовж 1967–2009 років. У «Віснику Книжкової палати» за 2011 рік, № 12 розміщено рецензію «Гідне продовження бібліографічної Сковородіани» молодшого наукового співробітника НБУВ Юлії Левченко, яка дала позитивну оцінку цьому виданню.

До 290-ї річниці з дня народження видатного мислителя вийшов третій випуск біобібліографічного покажчика, котрий подає найрізноманітнішу інформацію щодо питань, пов'язаних із життям та творчістю поета і філософа Григорія Сковороди. Використано та описано 597 одиниць бібліографії, які видано впродовж 1945–2012 років. Увійти в документальний матеріал спадщини Г. Сковороди у першому випуску покажчика допомагає вступна стаття ректора ПХДПУ ім. Г. С. Сковороди, члена-кореспондента педагогічних наук України, доктора історичних наук, професора, академіка НАПН України Віктора Коцура «Мандрівний «старчик» чи великий філософ і учитель сучасності» та стаття наукового працівника, завідуючої меморіальним музеєм Г. Сковороди Валентини Нікітіної «Переяславщина в житті Г. С. Сковороди». Також подається відгук на препринт біобібліографічного покажчика «Григорій Сковорода (1722–1794)» Тетяни Добко, в якому вона об'єктивно оцінює дослідницьку працю наукових працівників університетської бібліотеки.

Біобібліографічний покажчик відкриває довідка «Короткий літопис життя і творчості» про життєвий шлях і творчу діяльність Г.Сковороди з переліком основних дат життя, котрі розміщуються в прямій хронології, після зазначеного року подано короткий запис основної події.

Укладачами вдало розроблено структуру покажчиків. Детальна систематизація дозволяє швидко знайти відображені матеріали з широкого спектру публікацій: *Літературно-педагогічна спадщина Г. Сковороди; Матеріали про життя та діяльність Г. Сковороди (Історія, економіка, політика; Педагогіка; Мовознавство, фольклор і літературознавство; Художні твори про Г. С. Сковороду; Мистецтво; Релігія; Філософія, етика, естетика та психологія)*. Тут відображаються публікації про життєвий шлях, педагогічну та літературну діяльність філософа, про його філософські погляди, погляди на релігію та виховання. Посібники містять розділи *Бібліотекознавство та бібліографічні матеріали; Вшанування пам'яті Г. С. Сковороди*. Усі документи розміщені у хронологічному порядку, а в межах року – за алфавітом прізвищ авторів та назв праць. Окремі цитати із творів мислителя, його крилаті вислови подано в першому випуску в розділі «Криниця мудрості Сковороди». У другому випуску окремо подано *Додатки (Вічний Сковорода; Поетична*

Сковородіана; Книжкова галерея), в яких зібрано витяги з публікацій та поетичні твори із зазначенням місцезнаходження документів. У третьому випуску виокремлено *Додатки «Крізь призму науки та творчості» (німецькі дослідники Д. Блохин і В. Янцен про Г. С. Сковороду; художники Г. Єгорова і С. Сорока про Г. С. Сковороду)*. В них представлено наукові статті відомих дослідників-сковородинознавців, з якими колектив бібліотеки тісно спілкується та співпрацює. Дарина Блохин – кандидат педагогічних наук, доктор філософії, член-кореспондент Української Академії в Нью-Йорку. Нині проживає в Німеччині, у Мюнхені. Має близько ста різних наукових, публіцистичних статей і книжок. Володимир Янцен – кандидат філософських наук, вільний публіцист, автор біографічних досліджень про Дмитра Чижевського. Ганна Єгорова – Заслужений художник України, викладач кафедри образотворчого мистецтва та дизайну Дніпровського національного університету. Автор шестисот портретів, жанрових картин, пейзажів, натюрмортів, котрі знаходяться в музеях та приватних колекціях України, Росії, Німеччини, Франції, США, Китаю, Іспанії, Хорватії, Ізраїлю, Угорщини, Швеції. Учасник міжнародних, всеукраїнських та регіональних виставок. Сергій Сорока – випускник історичного факультету Переяслав-Хмельницького ДПУ імені Григорія Сковороди, навчався і в Київському університеті імені Бориса Грінченка за спеціальністю «Образотворче мистецтво». Його серія графічних аркушів демонструється в університетській бібліотеці. Вносячи нові нюанси у процес реставрації біографічних даних, додатки стимулюють незаангажований, суб'єктивний погляд на спадок видатного мислителя-гуманіста й просвітника.

Для ефективнішого використання показчиків розроблено довідково-пошуковий апарат, який складається з:

- іменного показчика, в якому наведено прізвища авторів, співавторів, упорядників, редакторів та інших осіб, відомості про яких є в бібліографічних записах;
- переднього слова від упорядників;
- схеми групування матеріалу (змісту).

Бібліографічний опис і скорочення слів здійснено за чинними в Україні стандартами. Хочеться звернути увагу користувачів на те, що розкриттю матеріалів сприяють анотації до кожного опрацьованого джерела, які коротко відображають та розкривають зміст книги, статті тощо, заощаджуючи час науковця для творчої праці.

Показчики доповнені цікавими фотосвітлинами Віктора Сокола, котрі дають уявлення про видатну скарбницю нашого міста – меморіальний музей Григорія Сковороди.

Науково-допоміжні біобібліографічні показчики адресовано науковцям, викладачам та аспірантам, студентам, усім, хто цікавиться науковою думкою та історією України.

Бібліографи-укладачі видань – О. Шкира, О. Нефедова, А. Яковенко,

І. Корж, Л. Губар, А. Глієва, Л. Забарило, Т. Мельник, Т. Деркач. Титульний аркуш та зміст видання представлено українською та англійською мовами (переклад Н. Обертій, бібліографа). Наукові редактори видань – ректор ПХДПУ ім. Г. С. Сковороди, доктор історичних наук, професор В. Коцур, доктор філософських наук, професор І. Стогній, керівник Центру Сковородинознавства, доктор філологічних наук, професор М. Корпанюк та доктор філософських наук, професор О. Базалук. Комп'ютерний дизайн і верстку здійснено А. Спіжовою та В. Єфіменко.

До 300-річчя з дня народження Григорія Сковороди, що відзначається у 2022 році, підготовлено четвертий випуск у двох частинах науково-біобібліографічного покажчика. Перша частина – це зведений і доповнений науково-допоміжний покажчик, присвячений 295-й річниці від дня народження українського Сократа, підготовлений у 2017 році. Відібрано та описано 3 670 одиниць бібліографії із видань, які були опубліковані впродовж 1899–2017 років. Джерелами відбору документів стали фонди університетської бібліотеки, Центру Сковородинознавства, Меморіального музею Г. С. Сковороди, Меморіального музею архітектора В. Г. Заболотного, колекції книг із архівів І. М. Ярового, М. І. Сікорського, Ю. Бойка-Блохина та особистих фондів І. П. Стогнія, В. П. Коцура, А. П. Коцура, М. П. Корпанюка, Г. М. Верби, Ю. О. Мільошина, Б. О. Чернова, Д. С. Мазохи, М. І. Навальної, В. А. Вергунова, Р. С. Ференцевича, Ю. В. Костенка, В. К. Портянка, В. М. Курила, які знаходяться в університетській книгозбірні (місце збереження документів, окрім університетських бібліотечних фондів, вказане). Передмову до видання підготовлено ректором Університету Григорія Сковороди в Переяславі, доктором історичних наук, кандидатом політичних наук, професором кафедри публічного управління та адміністрування Віталієм Коцуром. У Додатку «Художник-символіст про Сковороду» представлено художні роботи з філософськими роздумами Сергія Сороки, випускника історичного факультету, головного редактора студентської газети «С.М.С.», викладача кафедри мистецьких дисциплін, художника, поета, який трагічно загинув у 27 років, але залишив по собі пам'ять обдарованої неординарної особистості.

Друга частина ювілейного видання біобібліографічного покажчика пропонує зацікавленому читачеві бібліографічні матеріали, присвячені дослідженню життя і творчості визначного українського філософа, мислителя, поета і письменника, новатора-педагога, зібрані за останні 5 років (2018–2022 рр.). Відібрано та описано 1346 одиниць бібліографії із видань, які були опубліковані впродовж 1563–2022 років, в тому числі й перелік книг XVI–XVIII століть із фондів Меморіального музею Г. С. Сковороди, якими міг користуватися Григорій Савич, викладаючи піїтику у Переяславському колеґіумі. Джерела відбору документів – фонди університетської бібліотеки, Центру Сковородинознавства, Меморіального музею Г. С. Сковороди, колекції книг із архівів М. І. Сікорського,

Ю. Бойка-Блохина та особистих фондів І. П. Стогнія, В. П. Коцура, М. П. Корпанюка, В. О. Яворівського, Б. О. Чернова, Р. С. Ференцевича, Ю. В. Костенка, В. К. Портянка, Т. Є. Мартинової, О. І. Красова, І. О. Демуз, Т. І. Білобровко, Л. Є. Сігаєвої, Л. М. Набок, Л. В. Озадовської, О. О. Базалука, родини Потапенків, які знаходяться в університетській книгозбірні (місце збереження документів, окрім університетських бібліотечних фондів, вказане). Передмову до видання підготовлено завідувачкою відділу науково-бібліографічної інформації НБУВ, доктором наук комунікації, кандидатом історичних наук Тетяною Добко. В окремому Розділі «Щаблі утвердження сквородинознавства в Університеті Григорія Сковороди в Переяславі» містяться тематичні додатки. У першому, «Хронограф документів», зібрані різнопланові документальні свідчення подій, пов'язаних з іменем Григорія Савича, як-от: присвоєння його імені закладу, створення Центру Сквородинознавства, запровадження відзнак, проведення сквородинівських читань тощо. У другому Додатку, «Галерея книг», в хронологічному порядку представлені друковані видання університету, в яких були розміщені наукові дослідження про Г. С. Сковороду (зображення обкладинки та бібліографічний опис джерела). В третьому Додатку, «Книжкові інсталяції», демонструються фото з описами книжкових споруд, створених бібліотекарями в інформаційно-ресурсній залі «Чумацький шлях» до ювілейних дат видатного філософа.

Укладачі вдалися до максимально повного введення у покажчик окремо виданих книг, наукових статей, публіцистичних виступів, рецензій, промов, матеріалів збірників наукових праць, конференцій та дипломних робіт студентів. Висвітленню матеріалів сприяють анотації до кожного опрацьованого джерела, які коротко розкривають зміст книги, статті тощо. Подано іменний покажчик та тематичний краєзнавчий покажчик «Переяславіка». При оформленні обкладинки використано авторську творчу роботу Ольги Стрілець «У пошуках істини: Григорій Сковорода в Переяславі» в техніці витинанки, що експонується в переяславському Меморіальному музеї Г. С. Сковороди.

Повнотекстовий електронний варіант покажчика представлено на сайті бібліотеки: в інституційному репозитарії.

Одне з найважливіших завдань нашої бібліотеки – донести до сучасного українського читача творчий спадок Григорія Сковороди, цілюще джерело, з якого черпатимуть наснагу ще десятки поколінь. Сьогодні наші бібліографічні покажчики уже затребувані і цілеспрямовано використовуються науковцями, студентами університету, музейними працівниками, школярами міста.

Григорій Савович Сковорода, визначний філософ, народний навчитель, мислитель, письменник-просвітитель залишив нащадкам дорогоцінну спадщину – власноручний список своїх творінь і короткий напис на розгадку наступним поколінням: «Світ ловив мене, але не

спіймав». У творчому плані він як особистість вражає невичерпністю теми, а його духовний світ та світ сквородіани – безмежні. Тому працівники бібліотеки продовжують збирати матеріал для випуску наступного бібліографічного видання, щоб і надалі долучатися до славної Сквородинівської традиції.

Підготовка ювілейного видання біобібліографічного нарису «Григорій Скворода (1722–1794)», де вміщений тематичний покажчик «Переяславіка», дала поштовх до створення хрестоматії, призначеної для навчально-пізнавальних цілей. Підбір матеріалів зроблено на основі наукових збірників, монографій, літературно-художніх, історико-публіцистичних видань, журналів із фондів університетської бібліотеки та Центру Сквородинознавства. Видання містить текстову та бібліографічну інформацію. Уривки текстів укладено в алфавітному порядку бібліографічних описів джерел, подано зображення обкладинки видання. Використано 79 уривків із 44 джерел. Враховуючи тематичний принцип видання, в текстах жирним шрифтом виділено ключові слова: Скворода Григорій Савич, Переяслав, Переяславщина, Коврай з різними варіаціями даних слів. Вступну статтю підготував ректор Університету Григорія Сквороди в Переяславі, доктор історичних наук, кандидат політичних наук, професор кафедри публічного управління та адміністрування Віталій Вікторович Коцур.

Видання ілюстроване репродукціями картин Романа Мотузка із циклу «Мальовничий Переяслав». Дизайн обкладинки хрестоматії відповідає стилю обкладинок четвертого випуску біобібліографічного покажчика «Григорій Скворода (1722–1794)» та інших ювілейних видань, підготовлених університетською книгозбірнею і приурочених 300-літтю від дня народження українського Сократа, де використано творчу роботу (витинанку) Ольги Стрілець «У пошуках істини: Григорій Скворода в Переяславі».

Повнотекстовий електронний варіант хрестоматії також представлено на сайті бібліотеки: в інституційному репозитарії.

У 2009 році вузівська бібліотека започаткувала підготовку бібліографічних видань про життя й діяльність відомих в Україні діячів, чие життя пов'язане з Переяславом, в серії «Наукова еліта Переяславщини». Біобібліографічний нарис «Верба Григорій Митрофанович», що продовжує цю серію, розробка якої здійснюється в рамках бібліотечної творчої лабораторії, присвячено Г. М. Вербі – багаторічному викладачеві педагогічного університету, науковцеві, авторитетному сквородинознавцеві. До нарису входять сім розділів: *Автограф; Основні дати життя та діяльності; Бібліографія; Учитель, людина, громадянин; Нагороди, звання, подяки; Фотомиттєвості; Післямова*. Готуючи нарис, фахівці університетської бібліотеки разом із донькою Г. М. Верби Тетяною Вербою-Овсієнко користувалися фондами університетської бібліотеки, власними матеріалами науковців, переданими ними до бібліотеки чи надісланими електронною поштою, матеріалами з родинного архіву науковця. Нарис містить інформацію про життєвий і

творчий шлях та науково-педагогічну діяльність Г. М. Верби, бібліографію його праць, листи, нагороди та відзнаки, світлини із сімейного архіву. Науковими редакторами видання стали відомі вчені: академік НАПН України, доктор історичних наук, професор В. Коцур та доктор філософських наук, професор О. Базалук. Особливим захопленням науковця була філософсько-богословська спадщина Григорія Сковороди. Монографія Г. М. Верби «Ключ до християнської філософії Григорія Сковороди» (2007) стала унікальним явищем в історії сквородинознавства та помітно розширила межі сквородинознавчих досліджень. З метою більш глибокого опанування студентами основ сквородинівського вчення, Григорієм Вербою створено навчальний посібник «Сквородинознавство» (2008) та запроваджено спецкурс зі сквородинознавства, які є найбільше затребувані й активно використовуються на сайті бібліотеки.

Переяславщина – край, багатий своєю історією, яку бережуть для нащадків музеї. В них зосереджені безцінні рідкісні видання XVII–XIX століть – рукописи і книги видатних діячів, поетів, мислителів і гуманістів. Тому бібліографи бібліотеки створюють Зведений красназничий каталог на базі музейних фондів міста, приватних колекцій, красназничого каталогу університету. Зокрема, триває праця над створенням красназничого каталогу «Фонд музею Г. С. Сковороди». Як відомо, меморіальний музей створений у колишньому приміщенні колегіуму, де викладав поетику філософ і педагог. Визначну роль у навчанні та розширенні світогляду студентів відіграла бібліотека колегіуму. В наші дні тут зберігаються книжки, якими користувалися Сковорода та його учні. Також музейні фонди зберігають твори самого просвітителя, літературу про його життя та творчість, написану І. Ф. Драчем, Ф. М. Поліщуком, В. Я. Стадниченком та іншими письменниками. Починаючи з 2002 року, писемні фонди меморіального музею Григорія Сковороди стали об'єктом бібліографічного дослідження, яке проводять співробітники бібліотеки. За цей час досліджено і здійснено наукове опрацювання близько 2000 джерел. Вони різні за форматом, писані латиною і старослов'янською мовами. Оскільки об'єктами бібліографічного опису були не лише книги, але й наукові часописи та збірники, проводився також і аналітичний опис писемних джерел. Наразі продовжується бібліографічний опис книжок з фондів музею, які є вагомими історичними пам'ятками і базою для вивчення світової історії книги та книжкової справи, літератури та мистецтва, історії науки та техніки. На сьогоднішній день університетська бібліотека, за словами професора Олександра Потапенка, є правонаступницею бібліотеки Переяславського колегіуму, де працював Григорій Сковорода.

У рамках творчого проєкту «Сквородіана» в наукових збірниках і фахових періодичних виданнях були опубліковані статті бібліотечних працівників, присвячені життю і діяльності Г. С. Сковороди:

1. Корж І. І. Микола Корпанюк брав участь у створенні довідника «Два століття Сковородіани» / І. І. Корж // Вісник Переяславщини. – 2003.

– 30 вересня. – С. 6.

2. Яковенко А. Краєзнавчий каталог як головна ланка в системі краєзнавчих бібліографічних ресурсів / А. Яковенко // Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди» : наук.-теорет. зб. / голов. ред. В. П. Коцур. – Тернопіль, 2006. – Спец. вип.: Педагогіка. – С. 397–405.

3. Забарилло Л. Писемний фонд меморіального музею Г. С. Сковороди в місті Переяславі-Хмельницькому як об'єкт бібліографічного дослідження / Л. Забарилло // Григорій Сковорода – духовний орієнтир для сучасності : зб. наук. пр. Переяслав-Хм. 13-х Сковородинівських чит. : у 2 кн. / відп. ред. М. П. Корпанюк. – Київ, 2007. – Кн. 2. – С. 268–278.

4. Яковенко А. Безмежний світ Сковородіани / А. Яковенко // Григорій Сковорода – духовний орієнтир для сучасності : зб. наук. пр. Переяслав-Хм. 13-х Сковородинівських чит. : у 2 кн. / відп. ред. М. П. Корпанюк. – Київ, 2007. – Кн. 2. – С. 299–302.

5. Шкира О. Пам'ять нащадків (Увічнення постаті Григорія Сковороди у Переяславі-Хмельницькому) / О. Шкира // Григорій Сковорода – духовний орієнтир для сучасності : зб. наук. пр. Переяслав-Хм. 13-х Сковородинівських чит. : у 2 кн. / відп. ред. М. П. Корпанюк. – Київ, 2007. – Кн. 2. – С. 294–298.

6. Шкира О. І. Проблеми бібліотечного краєзнавства / О. І. Шкира, Т. Л. Деркач // Київщинознавство : навч. посіб. / за ред. В. П. Коцура. – Київ, 2007. – С. 206–215.

7. Шкира О. І. Університетська бібліотека готує кілька видавничих проектів / [розповідь директора університетської бібліотеки Ольги Шкири записала Марина Навальна] // Вісник Переяславщини. – 2007. – 20 берез. (№ 20). – С. 3.

8. Шкира О. І. Безмежний світ Сковородіани : дайджест бібліотеки ДПУ ім. Г. Сковороди / О. І. Шкира, А. М. Яковенко, Л. М. Забарилло // Шкільна бібліотека. – 2008. – № 6. – С. 57–70.

9. Шкира О. Бібліографічна Сковородіана / О. Шкира // Наукові записки з української історії : зб. наук. ст. / [голов. ред. В. П. Коцур]. – Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.) ; Корсунь-Шевченківський (Черкас. обл.), 2009. – Вип. 22. – С. 291.

10. Деркач Т. Л. Вєрба Григорій Митрофанович : біобібліогр. нарис / Т. Л. Деркач // Наукові записки з української історії : зб. наук. ст. : до 60-річчя ректора Ізмаїльського держ. гум. ун-ту О. М. Лебеденка / [голов. ред. В. П. Коцур ; заст. гол. ред. Орлик В. М.]. – Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.), 2011. – Вип. 26. – С. 413–414.

11. Яковенко А. «Григорій Сковорода (1722–1794)» : науково-допоміжний бібліографічний покажчик / А. Яковенко // Наукові записки з української історії : зб. наук. ст. : до 60-річчя ректора Ізмаїльського держ. гум. ун-ту О. М. Лебеденка / [голов. ред. В. П. Коцур ; заст. голов. ред.

Орлик В. М.]. – Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.), 2011. – Вип. 26. – С. 418–419.

12. Шкира О. І. Дослідження світобачення та світовідчуття Григорія Сковороди засобами біобібліографії / О. І. Шкира, А. М. Яковенко // Переяславські Сковородинівські студії : філологія, філософія, педагогіка : зб. наук. пр. / [за заг. ред. М. П. Корпанюка]. – Ніжин (Чернігів. обл.) : Лисенко М. М., 2015. – Вип. 3. – С. 295–301.

13. Деркач Т. Цикл виставок, присвячених Григорію Сковороді / Т. Деркач // Педагогічні обрії. – 2016. – № 1. – С. 14–15.

14. Деркач Т. Книжкова інсталяція [Г. С. Сковорода] / Т. Деркач // Педагогічні обрії. – 2017. – № 2. – С. 12.

Ці актуальні матеріали використовуються у проведенні Всеукраїнських Сковородинівських читань (на базі університету відбулося 18 читань), викладання спецкурсу «Сковородинознавство» для магістрантів університету, а також для наукових потреб фахівців музейної справи.

На сайті бібліотеки УГСП створено інформаційний кейс «Сковорода–300», в якому зібрано та відображено повнотекстові матеріали сквородинівської тематики з покликаннями на університетський репозитарій.

Загальнолюдський зміст творчості Григорія Сковороди інтегрується у сучасність, робить її близькою і зрозумілою сьогоденним читачам. У неї є один прекрасний символ: Сковорода порівнював слово про божественну істину з маленьким зерням. Це зернятко здається мізерним, але коли воно попаде в сіюче любов'ю серце, то сховані в ньому численні сади зазеленіють і розцвітуть.

Використана література:

1. Григорій Митрофанович Верба : біобібліогр. нарис / [уклад.: О. І. Шкира, А. М. Яковенко [та ін.] ; голов. ред. В. П. Коцура] ; ДВНЗ «Переяслав-Хмельниц. ДПУ ім. Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.) : СКД, 2010. – 326 с. – (Наукова еліта Переяславицини).
2. Григорій Сковорода (1722–1794) : біобібліогр. покажч. : [препринт] / уклад.: О. Шкира, А. Яковенко, І. Корж [та ін.]. – Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.) : Ризографіка, 2006. – 166 с.
3. Григорій Сковорода (1722–1794) : наук.-допом. біобібліогр. покажч. / [уклад.: О. Шкира, А. Яковенко, І. Корж та ін. ; за ред. В. П. Коцура]. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Київ, 2009. – Вип. 1. – 217 с.
4. Григорій Сковорода (1722–1794) : наук.-допом. біобібліогр. покажч. / [уклад.: О. Шкира, О. Нефедова, А. Яковенко, І. Корж та ін.; за ред. В. П. Коцура]. – Донецьк : Нац. гірнич. ун-т, 2009. – Вип. 2. – 195 с.
5. Григорій Сковорода (1722–1794) : наук.-допом. біобібліогр. покажч. / [уклад.: О. Шкира, О. Нефедова, А. Яковенко, І. Корж та ін.; за ред. В. П. Коцура]. – Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.) : Кондор, 2012. – Вип. 3 : до 290-річ. з дня народження. – 208 с.
6. Григорій Сковорода (1722–1794) [Електронний ресурс] : наук.-допом. біобібліогр. покажч. : в 2 ч. / [уклад.: О. Шкира, А. Яковенко та ін. ; вступ. ст. В. В. Коцура]. – Вид. звед. та допов. – Переяслав (Київ. обл.), 2022. – Вип. 4, ч. 1. – 1101 с. –

- Ювілейне видання на честь 300-х роковин від дня народження українського Сократа. – Режим доступу: [URI: http://ehsupir.uhsp.edu.ua/handle/8989898989/6415](http://ehsupir.uhsp.edu.ua/handle/8989898989/6415)
7. Григорій Сковорода (1722–1794) [Електронний ресурс] : наук.-допом. біобібліогр. покажч. : в 2 ч. / [уклад.: О. Шкира, А. Яковенко та ін. ; вступ. ст. Т. Добко]. – Переяслав (Київ. обл.), 2022. – Вип. 4, ч. 2. – 1178 с. – Ювілейне видання на честь 300-х роковин від дня народження українського Сократа. – Режим доступу: [URI: http://ehsupir.uhsp.edu.ua/handle/8989898989/6418](http://ehsupir.uhsp.edu.ua/handle/8989898989/6418)
 8. Григорій Сковорода і Переяславицина : хрестоматія / уклад.: О. Шкира, Л. В. Губар, Т. Л. Деркач [та ін.] ; вступ. ст. В. В. Коцура. – Переяслав (Київ. обл.) : Домбровська Я. М., 2022. – 606 с. : іл. – Ювілейне видання на честь 300-х роковин від дня народження українського Сократа.
 9. Добко Т. Сучасний розвиток бібліографічної Сковородіани / Тетяна Добко // Бібліотечний вісник. – 2007. – № 3. – С. 9–13.
 10. Левченко Ю. Гідне продовження бібліографічної Сковородіани / Юлія Левченко // Вісник Книжкової палати. – 2011. – № 12. – С. 21–22
 11. Моделювання арт-простору у бібліотечному середовищі вищого навчального закладу як засіб формування високодуховної та моральної особистості [Електронний ресурс] : інформ.-бібліогр. нарис / уклад.: О. І. Шкира, О. Л. Пешкова, Т. Л. Деркач, Л. В. Губар, Л. В. Хлань [та ін.]. – Переяслав (Київ. обл.), 2019. – 448 с. – Режим доступу: [URI: http://ehsupir.uhsp.edu.ua/handle/8989898989/4384](http://ehsupir.uhsp.edu.ua/handle/8989898989/4384)
 12. Патока В. Сучасні літературознавчі бібліографічні посібники – одне з важливих науково-інформаційних джерел з питань філології / В. Патока // Бібліотечна планета. – 2003. – № 2. – С. 4–6.
 13. Потапенко О. Серце духовності університету / О. Потапенко // Олександр Іванович Потапенко : біобібліогр. нарис : наук.-метод. посіб. / [уклад.: О. Шкира, Л. Губар, Т. Деркач, А. Глієва та ін. ; голов. ред. В. Коцура] ; ДВНЗ «Переяслав-Хмельниць. ДПУ ім. Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.) : СКД, 2013. – 308 с. – (Наукова еліта Переяславицини).
 14. Рева Л. Деякі проблеми розвитку української біографіки / Л. Рева // Бібліотечна планета. – 2000. – № 2. – С. 39–41.
 15. Сікорський М. І. Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав» / М. І. Сікорський // Культура. Історія. Традиції. – 2003. – № 2. – С. 4–5.

Щербань А. Л.

*доктор культурології, завідувач кафедри історії, музеєзнавства та пам'яткознавства Харківська державна академія культури
м. Харків, Україна*

Бабкова Н. В.

*кандидат історичних наук, завідувач навчальної лабораторії з музеєзнавства та пам'яткознавства
Харківська державна академія культури
м. Харків, Україна*

Маслак В. І.

*доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних наук,
культури і мистецтва
Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського
м. Кременчук, Україна*

МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ ОБРАЗУ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В ІМПЕРСЬКУ ТА РАДЯНСЬКУ ДОБУ

Цьогоріч Україна і світ відзначають 300-літній ювілей Григорія Савовича Сковороди. Саме під час святкування круглих дат, пов'язаних із його життям і смертю, як буде показано нижче, відбувалося найбільше заходів з меморіалізації його образу. Враховуючи це, вважаємо що об'єктивний аналіз їх фактичного наповнення нині надзвичайно актуальний.

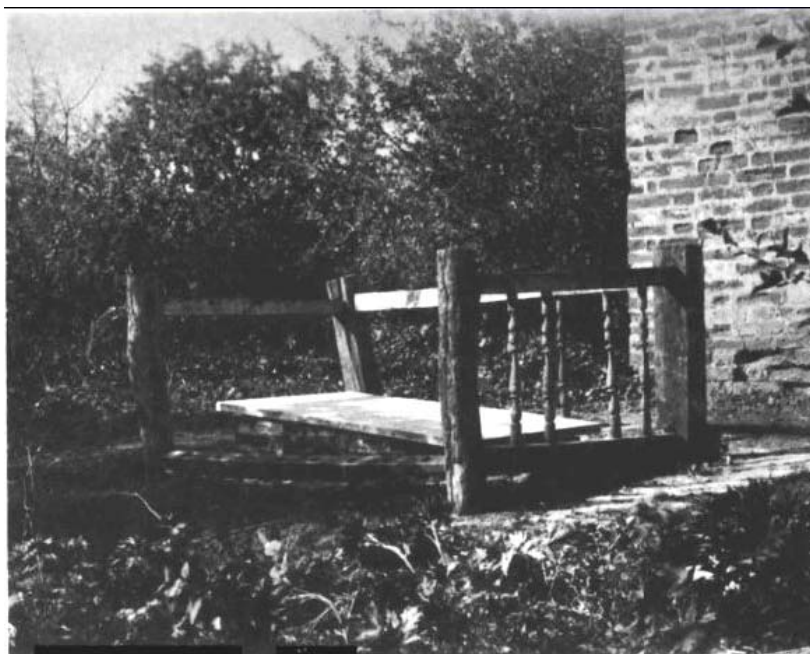
Мета: проаналізувати заходи з меморіалізації образу Сковороди від часу поховання до проголошення незалежності України.

Методика та організація дослідження базується на принципі історизму в комбінації з порівняльно-історичним методом.

Григорія Савича Сковороду було поховано 1794 року в маєтку поміщика Андрія Ковалевського (с. Іванівка Харківського повіту, зараз – Сковородинівка Харківської області). Ще при житті, його образ і окремі віршовані твори зайняли чільне місце в фольклорі. Цим було покладено початок їхній меморіалізації. Через два роки улюблений учень Сковороди Михайло Ковалинський написав першу його біографію, котра була вперше опублікована в якості самостійного твору лише 1886 року. Перші ж спогади людей, які знали Сковороду особисто (Гесс-де Кальве та Івана Вернета) було надруковано 1817 року [15 с. II-IX] – почалася меморіалізація образу філософа у писемних джерелах. Вона досить гарно висвітлена в публікаціях, тому в межах даної роботи її не характеризуватимемо.

Після смерті філософа різні перекази та легенди з'являлися щодо його могили. Важливо зазначити, що через 20 років після поховання прах мудреця було перенесено до могил власників садиби. Туди іноді їздили знайомі й учні філософа. Наприклад, Іван Вернер відвідував могилу в березні 1817 року. Але з часом «ім'я Сковороди в Іванівці було майже зовсім забуте і до могили його не було ніякої поваги». Облаштування було

досить простим, хоча принаймні від початку 1840-х років лунали думки щодо побудови на ній «достойного пам'ятника». Зокрема, це обіцяв Василю Каразіну черговий власник помістя купець Кузьма Микитович Кузін. Каразін же, натомість, планував написати біографію «нашого мудреця», в особі якого «ми під чубом і в українській свитці мали свого Піфагора, Оригена, Лейбніца». Але ці обіцянки лишилися не виконаними. Григорій Данилевський писав, що в Іванівці, яка у середині 1860-х років належала сину Кузьми Павлу Кузіну «ніякого пам'ятника на могилі Сковороди не існувало» [5, с. 65, 76, 83-84]. Могильну плиту з мармуру зробили лише чергові власники маєтку Жилінські у травні 1874 року (80-ліття від року смерті). Маємо фото могили, зроблене 1894 року (рис. 1:1), на якому помітно, що плита лежить на цегляній основі, а навколо пам'ятника міститься дерев'яна кострубата огорожа. Під час відзначення століття від року смерті Г. С. Сковороди Дмитро Багалій проаналізувавши усі наявні на кінець ХІХ століття його портрети, вибрав серед них і опублікував найдостовірніший (рис. 1:2). Саме це зображення лягло в основу подальшої образотворчої меморіалізації філософа. На початку ХХ століття Сергій Васильківський створив першу живописну роботу, пов'язану з творчістю Сковороди – «Сковородинівський псалм», котра була видана значним тиражем, як листівка (рис. 1:3). Впродовж наступного століття було створено величезну кількість образотворчої Сковородіани, яку в межах даної роботи детально проаналізувати неможливо. Тому далі обмежимося характеристикою пам'ятників та музеїв, присвячених мислителю.

Фототипія Шереръ Пабрванъ и К^о. въ Москвѣ.

1

2

3

Рис. 1. Меморіалізація сквородинівської спадщини наприкінці XIX – початку XX століття. 1 – облаштування могили Г. С. Сковороди станом на 1894 рік [15, рис. 3]; 2 – портрет Г. С. Сковороди оформлений проф. В. В. Мате [15, рис. 1]; 3 – Сергій Васильківський. Сковорodinівський псалм. Листівка початку XX ст. Приватна колекція.

Друга ініціатива щодо спорудження пам'ятника Сковороді належить жителям його малої Батьківщини – м. Чорнухи (Полтавська губернія). У березні 1914 року (120-ліття від року смерті) екстрене засідання Лохвицького повітового земства ухвалило рішення звернутися до уряду за дозволом щодо зведення пам'ятника, оголошення всеросійського збору коштів на нього та присвоєння імені одній із шкіл. Ця ініціатива не була втілена в життя внаслідок початку Першої світової війни, натомість включення імені філософа в радянський «План монументальної пропаганди» 1918 року [16, с. 7] дозволило реалізувати цей та інші проєкти з його монументалізації в 1920-х роках.

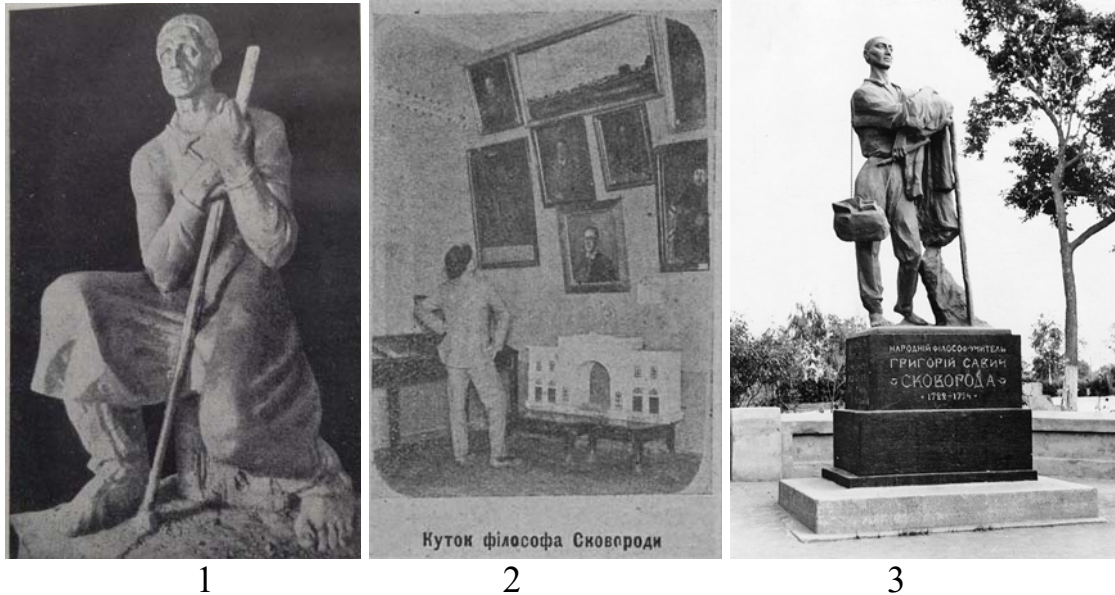
Справа в тому, що внаслідок певного збігу обставин (принаймні

наявні на сьогодні дані свідчать, що це саме так), релігійний філософ Сковорода став важливою складовою радянських пропагандистських міфів. Головною причиною цього було його зарахування одним із головних ідеологів більшовицького руху В. Д. Бонч-Бруєвичем до сектантів. У томі серії «Материалы к истории и изучению русского сектантства и старообрядчества» (1912 рік) він назвав Сковороду «одним із головних теоретиків російських духовних християн». Стверджував, що мислитель «талановито висловлював те, про що говорилося й обговорювалося в таємних общинах народної маси» [14, с. 7]. Цікаво, що це видання було здійснене за кошти із заощаджень українця, колишнього залізничника (машиніста) В. М. Радзиховського, мислителя, «філософа з народу», котрий багато читав з ідеалістичної філософії. Зокрема, опрацювавши твори Сковороди з видання Д. І. Багалія 1894 року, він активно їх цитував. Вважав учення мислителя релігією бідних і селян та говорив про необхідність популяризації інформації про нього [12, с. 33]. Тому і став меценатом відповідного видання.

Бончу-Бруєвичу вдалося «просунути» ім'я Сковороди у «План монументальної пропаганды» від 30 липня 1918 року, підписаному близьким другом – В. І. Леніним [16]. Таким чином, Сковорода був офіційно включеним у список імен, обов'язкових для розповсюдження комуністичною пропагандою, адже за згадкою В. Д. Бонч-Бруєвича вождь більшовиків цікавився творчістю українського філософа і відповідно радив: «... коли прийде час і будуть ставити пам'ятник Сковороді, то Ви повинні виступити і пояснити народу, хто був Сковорода, яке значення він мав для життя російського й українського народів» [2, с. 91]. Саме цими фактами пояснюється значна кількість досліджень філософії Сковороди, спорудження численних пам'ятників на його честь та інші моменти пов'язані з його меморіалізацією та популяризацією в часи СРСР. Під впливом тогочасної ідеології за Григорієм Савовичем закріпився культовий образ «філософа з торбою», «борця з царизмом» і «національного визволителя». Таким Григорій Сковорода висвітлений у радянській художній літературі (зокрема, симфонії «Сковорода» Павла Тичини та «Григорій Сковорода» Валер'яна Поліщука) й кінематографі («Григорій Сковорода» Івана Кавалерідзе, «Відкрий себе» Ролана Сергієнко).

Першим монументальним втіленням цього образу, щоправда в унікальній донині інтерпретації, стала скульптура філософа, котрий сидить на пеньку, «втомлений але натхненний високою думкою, з палицею в руках і невеликою сумкою на плечах, босий (рис. 2:1). Її створила з гіпсу на повний зріст людини московська скульпторка Надія Василівна Кандієвська в рамках «Плану монументальної пропаганды». Авторка розвинула тему напису на могильному камені філософа: «Мир ловил мене, но не поймал» та його вислову «А мой жребий с голяками, но Бог мудрости дал часть» (з пісні 24 збірки «Сад божественных песней») У вересні 1918 року твір оглянув Бонч-Бруєвич, якому пам'ятник не

сподобався через якусь «аляповатість і дивне розміщення» тіла, незначну портретну схожість. Найбільш вдалим, на його думку, були палиця і руки. Фігуру планували встановити в Москві, але цього не сталося, твір було зруйновано. Натомість, видано листівку з її фотографією, котра зберегла цей цікавий образ [12, с. 32, 34, 36, 37].

4

Рис. 2. Меморіалізація образу Г. С. Сквороди у 1918-1922 рр. 1 – модель пам'ятника для Москви, створеного Н. В. Кандієвською у 1918 році [12, с. 32]; 2 – облаштування «кутка» Сквороди в музеї Слобідської України; 3 – пам'ятник роботи І. П. Кавалерідзе в м. Лохвиця, споруджений 1922 року; 4 – момент відкриття бюста Г. С. Сквороді роботи Б. Кратка в с. Сквородинівка 21 червня 1926 року [10, с. 105]

1919 р. в Україні відзначалося 125-річчя з дня смерті Сквороди, яким було підготовано ґрунт для грандіозного святкування 1922 року 200-ліття від дня його народження. До цих дат іменем філософа було названо

музей Слобідської України в Харкові (1922 р.) і створено першу експозицію, присвячену йому. На ній експонувалися кілька портретів філософа і його сучасників, книжки того часу та видання Харківського колегіуму, де викладав Сковорода (рис. 2:2). Важливо зауважити, що саме тодішній директор музею М. Ф. Сумцов, у працях останнього десятиліття XIX ст. ґрунтовно розкрив зв'язок Сковороди й України, вітчизняної культури та народу. Відповідно, робота з комплектування фондів та освітньої діяльності музею була спрямована, зокрема, на пошук і збереження пам'яток і матеріалів, присвячених філософу-письменнику. В Харкові планувалося поставити пам'ятник та назвати вулицю його іменем [3]. Тоді ж було заплановано встановлення бюста та створення музею в селі, де він помер – Пан Іванівці, перейменованій 1922 р. на Сковородинівку. Керамічне погруддя, виготовлене 1923 р. Бернардом Кратком (один із головних скульпторів УСРР, котрі працювали в 1920-х роках у царині монументальної пропаганди, на час творення бюста викладав у Харківському художньому технікумі образотворчого мистецтва) через зволікання місцевої влади було відкрито лише 21 червня 1926 року (рис. 2:4) [10, с. 105].

Ключову роль в монументалізації образу Сковороди 1922 року справив І. П. Кавалерідзе, за проектами якого були встановлені перші пам'ятники йому: в Чорнухах і Лохвиці (мал. 2:3). Увіковічення Григорія Сковороди стало окремою сторінкою у творчості митця, оскільки постать філософа була близькою за світобаченням і розумінням сутності життя. Майже півстоліття Іван Кавалерідзе творив і вивчав образ видатного філософа. Григорій Савич імпував художнику ідейно-філософським спрямуванням, думками про сутність людини, її покликання та призначення на Землі. Сковородинське бачення з погляду вічності, крізь призму Всесвіту глибоко запало в душу Кавалерідзе під час навчання у вищих навчальних закладах – Київській гімназії та Київському художньому училищі. Чим більше Іван Петрович пізнавав філософію Сковороди, тим вищим було його бажання заглибитися і зрозуміти, ким був філософ. Занурення Кавалерідзе у світ Григорія Сковороди почалося з байок. «Байки харківські» відкрили перед майбутнім скульптором силу моральних принципів мислителя. Прочитавши, він був вражений їхньою неперевершеною змістовністю, яка рухає людину у напрямку розуміння себе, призначення у земному просторі. Ще виразніше він відчув суголосність духовних порухів із настроями поезії Сковороди, коли познайомився зі збіркою поезій «Сад божественних пісень». Коли автор творив у скульптурному та кіно-драматичному мистецтвах, він завжди намагався відшукати ту неймовірно трепетну, близьку до сутності, справжню правду [13, с. 443].

За своє мистецьке життя Кавалерідзе створив сім скульптурних зображень Сковороди, дві меморіальні дошки, один, і досі єдиний, художній фільм про філософа. Пам'ятник, відкритий у місті Лохвиця,

розкрив ідею безмежності духовних світів, переданих через позу споглядання філософа-мандрівника котрий опирається на посох. На думку Н. Курбиш та А. Тарасенко цьому художньому образу притаманний величний спокій, що єднає його із давньогрецькою скульптурною пластикою. «Майстер творчо трансформує композицію Праксителя «Гермес з немовлям Діонісом» (350 р. до н. е.). На відміну від героїзму, притаманному скульптурі високої класики, мистецтво генія пізньої класики, за словами Б. Р. Віппера, «засноване на ліричних і ідилічних тонах», йому властива чуттєва емоційність. Опора на мистецтво Праксителя допомогла посилити враження внутрішнього руху статуї. У постановці фігури І. Кавалерідзе використовує подвійну опору — на праву ногу і на посох. Як і в скульптурі Праксителя, в монументі Кавалерідзе пряма поза канону Поліклета збагачена мотивом бічної опори. Посох мандрівника і накинутий на руку одяг допомагають включити фігуру в реальний пейзаж. Пластична драматургія пам'ятника Сковороді підкреслена зіставленням прямих ліній, що складають геометричну структуру композиції (посох, мотузки від суми з книгами), і органіки фігури, взаємодією простору і маси. Вертикальна спрямованість організованих ритмів драпіровок одягу, тростини, мотузок, стовбурів оточуючих дерев підсилюють спрямованість поета-філософа вгору, підкреслюють урочистість, організовують повітряний простір навколо фігури, включаючи скульптуру в простір парку. Завдячуючи постаменту герой височіє над звичайними людьми, п'єдестал допомагає затвердити його значення в соціумі» [7, с. 95].

Рис. 3. Елементи меморіалізації образу Г. С. Сковороди І. П. Кавалерідзе. 1 – афіша фільму І. П. Кавалерідзе «Григорій Сковорода» 1958 р, за матеріалами DOVZHENKO CENTRE; 2 – пам'ятник Г. С. Сковороді роботи І. П. Кавалерідзе в Києві, відкритий 1977 року

Між ювілеями 1922 та 1972 рр. І. П. Кавалерідзе пошановував видатного філософа наприкінці 1950-х – на початку 1960-х рр. 5 березня 1958 р. в кінопрокат УРСР вийшов художньо-біографічний фільм «Григорій Сковорода» (рис. 3:1), в якому українського філософа зображено в дусі радянської пропаганди – як оспівувача борців за свободу народу, його світле майбутнє, звільнене від страждань, несправедливості, брехливості та лицемірства правлячого імперського та релігійного ладу. В 1964 р. на стіні філії Всенародної бібліотеки України (зараз староакадемічний корпус Києво-Могилянської академії) відкрили гранітну меморіальну дошку «1722-1794. Тут, у будинку колишньої Київської Академії, в 1744-1750 рр. навчався видатний український філософ і поет Григорій Савич Сковорода». Ця подія була приурочена до 170-річчя з дня смерті філософа. Вінцем «сковородіани» І. П. Кавалерідзе став пам'ятник 1977 року на Контрактовій площі в Києві (рис. 3:2). Ще 1971 р. автор задумав зобразити Сковороду людиною, котра не боїться труднощів і вільна від матеріальних благ. Цей постулат проявився у відображенні босоногого мислителя із палицею мандрівника. В руках – Біблія як путівник і прояв божественного слова й одкровення. 1976 р. цей монумент було встановлено на Подолі але не відкрито. Секретар з ідеології Центрального Комітету Компартії України В. Маланчук вимагав «взути філософа» (показаного босоніж) і забороняв зображати його атрибути — палицю і торбу. Він також був проти того, щоб філософ тримав у руці книгу, бо вона могла нагадувати Біблію [6, с. 6]. Після проходження цензури Біблію в руках філософа замінила торбина, а на ногах з'явилися постолі. Скованість виявилась у напруженості пози, приземленості стану філософа. Ескізи були значно вільнішими, більш гармонійними, ніж затверджений проект. Позбавлений атрибутів герой втратив символічний зміст та ідентифікацію. Але студенти відновленої 1991 р. Києво-Могилянської академії люблять цей пам'ятник і всіляко вписують його у своє життя.

Аж тричі в СРСР відзначалися ювілеї Сковороди під час Другої світової війни (1939 р. — 145-річчя з дня смерті, 1942 р. — 220-річчя з дня народження, 1944 р. — 150-річчя з дня смерті). Але наймасштабніші заходи відбулися під час святкування 250-ліття від дня народження Г. С. Сковороди. Ще 10 липня 1970 р., як практична реалізація резолюції 15 сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО було прийнято календар «Видатні особистості та події (1971 – 1972 рр.)». Офіційним документом зафіксовувалося відзначення 3 грудня 1972 р. 250-річчя Григорія Сковороди – українського педагога, гуманіста, філософа та поета [18, с. 9]. Закономірно, що це вилилося в масштабне святкування в УРСР. 12 серпня 1971 р. в газеті «Радянська Україна» було надруковано Постанову Ради Міністрів Української Радянської Соціалістичної республіки про святкування 250-річчя з дня народження Г. С. Сковороди. Один із пунктів передбачав: «доручити Республіканському ювілейному комітету в двомісячний строк розробити і затвердити план заходів по відзначенню ювілею Г. С. Сковороди та подати Раді Міністрів УРСР кошторис витрат, пов'язаних з відзначенням ювілею»

[11, с. 1]. Постанова Центрального Комітету Компартії України і Ради Міністрів Української РСР «Про відзначення 250-річчя з дня народження Г. С. Сковороди» від 17 березня 1972 р. передбачала проведення наступних заходів: у жовтні – Республіканської наукової конференції у м. Харків, виготовлення пам'ятної медалі та нагрудних знаків; прискорити проектування пам'ятника у м. Києві; створити у селі Сковородинівці Золочівського району літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди; видати твори Сковороди, дослідження про його життя і творчість, образотворчі та інші ювілейні видання; організувати виставки книг Г. С. Сковороди та образотворчих робіт і ілюстрацій до його творів; забезпечити демонстрування в кінотеатрах художнього фільму «Григорій Сковорода», створити документальний кінофільм та випуск кіножурналу «Радянська Україна» присвячений проведенню ювілейних заходів; випустити ювілейні марки і конверти; впорядкувати місця на території Української РСР, пов'язані з життям і діяльністю Сковороди; 1 грудня 1972 р. провести у Жовтневому палаці м. Києва приурочений ювілею філософа творчий вечір [4, с. 9-10].

1

2

Рис. 4. Елементи меморіалізації образу Г. С. Сковороди 1972 р. 1 – ювілейна медаль; 2 – ювілейний конверт з маркою та спецпогашенням

Однією з перших реалізацій цього плану став випуск на Ленінградському монетному дворі ювілейної медалі з томпака. На аверсі розміщувався профільний портрет мислителя з написом «1722-1972. Григорій Савович Сковорода». Реверсна сторона була заповнена написом «250 років з дня народження видатного українського просвітителя-гуманіста, філософа і поета» (рис. 4:1). Автором ідеї була народний художник УРСР Г. Н. Кальченко. Під час офіційних святкових заходів, що відбувалися у місцях пов'язаних із життям і творчістю філософа ця медаль вручалася офіційною урядовою делегацією на чолі з П. Т. Троньком. Було випущено й нагрудні значки. В серії «Філософи» – горизонтальний із портретом філософа, розкритою книгою й пером й написом «250. Григорій Сковорода». В серії «Письменники» – вертикальний, що містив портрет мислителя та текст «Григорій Сковорода. 1722 – 1972».

Основні заходи розпочалися 28 листопада 1972 р. Спочатку були відкриті меморіальний музей і дошка в місті Переяслав-Хмельницький Київської області. Його було організовано відповідно до рішення Київської обласної Ради депутатів трудящих за № 212 від 18 квітня 1972 року «Про відзначення 250-річчя з дня народження Г. С. Сковороди». За рекордно короткі терміни на будинку колишнього колегіуму, де викладав митець, встановили меморіальну дошку з барельєфом мислителя (скульптор І. П. Кавалерідзе). Після капітального ремонту, за ініціативи директора Переяслав-Хмельницького історичного музею І. М. Сікорського, під музей Г. С. Сковороди було передано приміщення колишнього Переяславського колегіуму. Його офіційне відкриття відбулося під егідою тодішнього заступника голови Ради Міністрів Української РСР Петра Тронька, котрий вручив колективу нового музею вищезгадану ювілейну медаль, двотомник вибраних творів та платівку пісень на тексти українського філософа [1].

Того ж дня відбулося і відкриття меморіального комплексу Г. С. Сковороди у селищі Чорнухи та презентація пам'ятника-погруддя Сковороди авторства Миколи Когана (на той час працював у Полтаві). Монумент роботи І. П. Кавалерідзе створений до 200-річчя філософа 1922 р. перенесли від сільської школи до одного з експозиційних залів музею.

29 листопада урядове представництво відвідало місто Лохвицю, де відбулося відкриття реставрованого пам'ятника Г. С. Сковороді авторства І. П. Кавалерідзе. Справа в тому, що бетонний пам'ятник 1922 року, котрий нагадував кам'яний, під час Другої Світової війни зазнав значних руйнувань, тому до 250-річного ювілею філософа його було відновлено у бронзі.

Тоді ж урочиста делегація відвідала місто Охтирку Сумської області, де на фасаді будинку краєзнавчого музею було відкрито гранітну меморіальну дошку авторства скульптора та графіка Петра Чаговця з написом: «В місті Охтирці в 1764, 1765 та 1770 роках перебував видатний український просвітитель, філософ і поет Григорій Савич Сковорода (1722 – 1794)». До речі, під час ракетних ударів та скидання авіабомб російською армією на Охтирку вночі з 7 на 8 березня 2022 р. будівля музею зазнала

катастрофічних руйнувань, але меморіальна дошка Сковороди вціліла і стала символом незламності місцевих музейників.

Ще одна меморіальна дошка українському філософові була відкрита у місті Харків, куди після відвідин Охтирки направилася очолена П. Троньком делегація. На стіні головного корпусу Харківського історичного музею (зараз Архієрейський будинок Свято-Покровського чоловічого монастиря Харківської єпархії Української Православної Церкви) викарбувано: «Г. С. Сковорода. Видатний український просвітитель, філософ і поет, у 1759-1769 роках працював викладачем Харківського колегіуму, який знаходився на території історичного музею».

Того ж дня, 29 листопада було погашено ювілейні поштову марку й конверт. На марці, виконаній у сіро-блакитних тонах, розміщено поясне зображення філософа з книгою у руках і відповідні написи. Конверт, який оформлював художник А. Н. Яр-Кравченко, видрукований на Пермській фабриці Держзнаку, у лівій частині містив бюстове зображення Сковороди з автографом Яр-Кравченка, і написом «Г. С. Сковорода. 1722 – 1794. Украинский философ, просветитель и поэт. Український просвітитель, філософ і поет» (рис. 4:2).

Наймасовіше дійство відбулося 30 листопада 1972 р. на території села Сковородинівка Харківської області. На пошанування пам'яті мислителя прибули найвищі партійні й урядові чиновники УРСР, керівники партійних організацій різних рівнів області та району, представники науково-культурних кіл. Саме тоді було офіційно відкрито Державний літературно-меморіальний музей імені Г. С. Сковороди, до якого входять: могила Г. Сковороди, будинок поміщика А. Ковалевського, в якому поет провів останній період життя, пам'ятне місце розташування дуба, встановлено новий надгробок у вигляді кам'яної брили з відповідними написами. Також, поставлено новий бюст у Сковородинівці, створений 1964 року І. П. Кавалерідзе. Його авторська копія зберігається в Ніжинському університеті. Нагадаємо, що уночі 6 травня 2022 року російська ракета цілеспрямованим ударом знищила головний корпус музею в Сковородинівці – будинок А. І. Ковалевського (сер. XVIII ст.), у якому Г. С. Сковорода мешкав у 1790 і 1794 роках [9].

1972 року також було встановлено бюст філософа роботи І. П. Кавалерідзе в с. Коврай Золотоніського району на Черкащині.

Таким чином, 1972 року було замінено всі раніше споруджені пам'ятники Г. С. Сковороді та встановлено нові, відкрито кілька музеїв, які існують донині, проведено ряд інших масштабних заходів.

1972 р. меморіалізація образу Г. С. Сковороди не завершилася. Вже через два роки (1974 р.) в місті Яготин Київської області з'явився монумент філософа, автором якого став місцевий художник М. П. Малинка. У 80-х роках XX ст. у Переяслав-Хмельницькому було створено два пам'ятника видатному філософу. Перший постав у бронзі 1986 р. перед входом до меморіального музею Г. С. Сковороди (автор

В. П. Луцак) (рис. 5:1). Зображуючи босоногого філософа з клунком за плечима, скульптор передав ефект невагомості й зависання у повітрі як символ байдужості до матеріального буденного світу. Через три роки (1989 р.) на Воскресенській площі Переяслав-Хмельницького з'явився другий монумент роботи молодого скульптора П. В. Романюка (зараз знаходиться на подвір'ї музею Г. С. Сковороди). У своїй дипломній роботі автор зобразив мислителя і гуманіста у статичній позі з музичним інструментом (цитрою) у руці (рис. 5:2). Таким чином підкреслювався не лише літературний а й музично-поетичний талант філософа, яким він активно ділився з учнями під час викладання у Переяславському колеґіумі.

1

2

Рис. 5. Пам'ятники Г. С. Сковороді в м. Переяслав-Хмельницький. 1 – 1986 р. авторства В. П. Луцака; 2 – 1989 р. авторства П. В. Романюка.

1972 р. меморіалізація образу Г. С. Сковороди не завершилася. Вже через два роки (1974 р.) в місті Яготин Київської області з'явився монумент філософа, автором якого став місцевий художник М. П. Малинка. У 80-х роках ХХ ст. у Переяслав-Хмельницькому було створено два пам'ятника видатному філософу. Перший постав у бронзі 1986 р. перед входом до меморіального музею Г. С. Сковороди (автор В. П. Луцак) (рис. 5:1). Зображуючи босоногого філософа з клунком за плечима, скульптор передав ефект невагомості й зависання у повітрі як символ байдужості до матеріального буденного світу. Через три роки (1989 р.) на Воскресенській площі Переяслав-Хмельницького з'явився другий монумент роботи молодого скульптора П. В. Романюка (зараз знаходиться на подвір'ї музею Г. С. Сковороди). У своїй дипломній роботі автор зобразив мислителя і гуманіста у статичній позі з музичним інструментом (цитрою) у руці (рис. 5:2). Таким чином підкреслювався не лише літературний а й музично-поетичний талант філософа, яким він активно

ділився з учнями під час викладання у Переяславському колегіумі.

Висновки.

Творча спадщина і образ Григорія Сковороди були популярними в Україні ще за життя і після його смерті. Відповідно, її мешканці були зацікавлені в меморіалізації образу мислителя і реалізовували свої прагнення в різних напрямках. Ці ініціативи в часи до більшовицького перевороту вилилися у видання наукових праць і спогадів про нього, упорядкуванні могили. Після приходу до влади більшовиків, В. Бонч-Бруєвич посприяв включенню імені Сковороди до «Плану монументальної пропаганди» від 30 липня 1918 року, що сприяло створенню значної кількості пам'ятників йому, публікації величезної кількості наукових і наукових праць, відкриттю музеїв його імені, активного висвітлення спадку художніми засобами. Особливо відзначалися масштабністю заходи, приурочені до ювілеїв 1922 та 1972 років.

Список використаних джерел

1. 28 листопада 1972 р. відкрився меморіальний музей Г. С. Сковороди. <https://pht.gov.ua/?p=42316>.
2. Бонч-Бруєвич В. Д. про Г. С. Сковороду // *Радянське літературознавство*. 1958. № 3. С. 88 – 92.
3. *Вісти-Известия (Одеса)*. №763 від 24.06.1922.
4. *Григорій Сковорода 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження / Упоряд. І. П. Стогній і П. Я. Шабатин*. Київ: Наукова думка, 1975. 256 с.
5. Данилевский Г. П. *Украинская старина*. II. Григорій Саввичь Сковорода // *Сочинения*. С.-Петербург: Издание А. Ф. Маркса, 1901. Т. 21. С. 25-94.
6. Капельгородська Н. М., Синько О. Р. *Іван Кавалерідзе. Грані творчості*. Київ: Авді, 1995. 80 с.
7. Кубриш Н., Тарасенко А. *Образ Григорія Сковороди у скульптурі ХХ – початку ХХІ століття* // *Мистецтвознавство України*. 2018. Вип. 18. С. 94 – 102.
8. Меморія. Григорій Сковорода // *Електронний ресурс* <https://polit.ru/news/2017/12/03/skovoroda/>
9. *Національний літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди* <https://www.skovorodamuseum.com.ua/>.
10. *Пам'ятники культури* // *Червоний шлях*. 01.07.1926. С.105.
11. *Постанова Ради Міністрів Української Радянської Соціалістичної республіки про святкування 250-річчя з дня народження Г. С. Сковороди* // *Радянська Україна*. № 15272 від 12 серпня 1971. С. 1.
12. Попов П. М. *Вшанування пам'яті Г. С. Сковороди (за неопублікованими листами В. Д. Бонч-Бруєвича)* // *Радянське літературознавство*. 1965. №2 С. 31-42.
13. Савченко О. А. *Образ Григорія Сковороди у творчій спадщині Івана Кавалерідзе // Шлях успіху і перспективи розвитку (до 26 річниці заснування Харківського національного університету внутрішніх справ) : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 листоп. 2020 р.)*. Харків : ХНУВС, 2020. С. 442-445.
14. *Собрание сочинений Г. С. Сковороды. Том I. С биографией Г. С. Сковороды М. И. Ковалинского, с заметками и примечаниями Владимира Бонч-Бруевича, СПб., 1912. 544 с. (Материалы к истории и изучению русского сектантства и старообрядчества. Под ред. Владимира Бонч-Бруевича)*.
15. *Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д. И. Багалеем: С портр. его, видом могилы и снимками почерка*.

- Юбилейное изд. (1794-1894 год). Харьков: Тип. губ. Правления, 1894. 627 с.*
16. *Список лиц, коим предложено поставить монументы в г. Москве и других городах РСФСР, представленный в СНК Отделом изобразительных искусств Народного Комиссариата по просвещению // Известия ВЦИК. 2 августа 1918 г. № 163 (427).*
 17. *Утро №2244 від 05.03.1914. С. 7.*
 18. *Anniversaries of great personalities and events (1971–1972) : COM/MD/16 / UNESCO. – Paris, 1970. – 10 p. - <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000000595>*

Панков Г.Д.

доктор філософських наук, професор.

Харківська державна академія культури. Харків. Україна

ПЕРСОНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ В СКОВОРОДИНІВСЬКОМУ «НАРКІСІ»

Персоналістична традиція щодо творчості Г. Сковороди не повинна розглядатися лише у вигляді культурного вмістилища його філософії. Цінності персоналізму органічно вплетені у змісті філософських праць мислителя і утворюють у їх системі дискурсивне поле, що вказує на персоналістичний зразок філософствування. У зв'язку з зазначеною обставиною творчість Г. Сковороди правомірно розглядати філософським полігоном персоналістичного дискурсу та одним із варіантів його реалізації в світовій філософській думці. Сковородинівський «Наркіс» як предмет філософської розмови виглядає не тільки розмовою про філософію українського гуманіста, але також розмовою про персоналістичну парадигму з її гуманістичними цінностями.

Згідно Е. Муньє, одного з фундаторів західноєвропейської персоналістичної думки ХХ ст., суть персоналізму полягає у постановці значення особистості як духовної цінності, що розуміється осередком і коренем усіх інших цінностей. «Особистість, – писав він у «Маніфесті персоналізму», – це не один з коефіцієнтів соціальної арифметики в ряду інших, як нерідко вважають. Вона противиться тому, щоб її зводили до ролі простого корективу чужої їй системи духу» [7, с.318]. Духовний вимір являє собою істотну грань персоналістичного означення людини в якості особистості, істотну умову демаркації від соціумного способу його визначення, і через цю демаркацію здійснюється піднесення людської гідності.

Духовний вимір людини вказує на його есенціальну модальність, що підноситься над біологічною природою індивіду. Однак духовне єство людини вимагає своєї реалізації у широкому полі буття, і тільки за такої умови в людині виявляється особистісний початок: бути особистістю – значить здійснити гідну людську есенціальність, звернувши її у площину екзистенціювання. Дух охоплює свідомість людини, спонукаючи її екстеріоризуватися у навколишнє людське середовище, співвідносячи її з людською самотністю, творити зовнішній світ і самотність. Тому особистість маніфестує себе в актах духовної творчості і свободи, завдяки яким реалізуються дух творчості і творчий дух. Зразки такого роду людини (тобто особистості) набули широкого поширення у різноманітних регіонах гуманітарної культури, включаючи філософську думку. Такий зразок доцільно виявити в сквородинівському «Наркісі», у якому позиціонується особистість, котра пізнає себе в творчості, свободі і трансцендуванні.

Хто такий сквородинівський Наркіс? Це – антропологічний взірець,

який, пізнаючи себе, виявив у собі Христа. Однак персоналістична парадигма переносить цінність пізнання з зовнішніх об'єктів на пізнання самотності у її сходженні до ідеалу, і таке сходження повинно призводити до духовної трансформації людини. Наприклад, М. Фуко розглядав самопізнання як вид «турботи про себе», наслідком якої має послужити зміна себе, очищення, перетворення [10, с.23]. У такому випадку доречно поставити питання: що сталося з Наркісом, який пізнав Христа? Відповіддю на це питання служить вислів: «не живу я, але живе в мені Христос» [9, с.154]. У даній ситуації представлений результат самопізнання, який полягає у виявленні у власному єстві Божественного Сина. У Г. Сковороди виявлення трансцендентного в іманентній природі Наркіса представлено не послідовною гносеологічною процедурою з виробленою методологією осягнення невідомого, але миттєвим спалахом осягання. Усі наступні вислови створюють містичну панораму просвітлення особистості, яка споглядає себе: божественне світло як світло єдиної безумовної істини охопило її свідомість, піднявши її на духовну висоту. Цю картину людської трансформації Г. Сковорода назвав дивом, явленому у водах Наркісу, цим самим підкреслюючи значення надзвичайності такого роду трансформації. Диво тут виступає семіотичним способом вираження персоналістичного акту, яке можна позначити *персоналістичним дивом*. Це диво доречно назвати *персоналістичним вибухом*.

Перейдемо до аналізу викладеної в «Наркісі» картини персоналістичного процесу. Навколо нього в «Пролозі» Г. Сковорода створив атмосферу усамітнення. У її топосу інтенція свідомості особистості звертається до власної самотності, відмежовуючись від навколишнього її середовища. Наркіс «амуриться» у себе в будинку і не уподібнюється старозавітній Мелхолі, котру Сковорода назвав матір'ю і царицею людей, які залишили свій рідний дім і безцільно хитаються по околицях до тих пір, поки який-небудь пастух не заведе кого-небудь з них у будинок як буйну худобу. Для того, щоб запобігти такій ганьбі для людини, філософ закликає повернутися у свій будинок і звернутися до джерела, що знаходиться саме в своєму будинку, але не в чужому [9, с.151]. «Блажен муж, котрий знайде в домі своєму джерело втіхи і не жене вітри з Ісавом, займаючись ловитвою по порожніх околицях», – писав Сковорода [9, с.151]. Біблійному образу вітряного Ісава протиставляється мудрий Наркіс, котрий не бачить необхідності звертатися до зовнішнього світу за «ловлею» цінностей, але звертає погляд на самого себе, щоб там виявити щось сокровенне.

Згідно з вченням Епікетета, видного представника античного стоїцизму, людина створена не для самотнього життя, але для спільного. Однак вона повинна вміти обходитися без розваг і користуватися самотністю для того, щоб розмовляти з саме собою, міркувати про Бога і про своє призначення у світі [11, с.250]. Іntenція на самоту безпосередньо узгоджується з дуже відомим висловлюванням Г. Сковороди «мир ловив

мене, але не впіймав». «Миру» з його пристрастями не вдалося підловити душу мудреця тому, що мудрість дозволила обійти розставлені «миром» капкани, призначені для лову людських душ. Біблійні персонажі Мелхола і Ісав, які відправилися за межі власного будинку в «мир» за ловлею, видобутку, який їх залучив, виявилися спійманими «миром», а жаданий видобуток – лише приманкою для лову душ. Пастух, що підстерігає блукаючу по околицях зовнішнього «миру» душу з наміром загнати її в свій будинок, являє собою метафоричний образ «сього миру». У такому випадку *усамітнення представляється від-єднанням від порочного «мирського» оточення*. Якщо Сенека закликав в одному зі своїх листів до Луцилія жити в осілості і в цьому стані залишатися собою [6, с. 28], то Г. Сковорода представив осілість у вигляді ідеальної гносеологічної інфраструктури.

Г. Сковорода підкреслює, що, залишившись у своєму будинку, Наркіс дбає тільки про себе [9, с. 151]. «Піклуватися про себе значить деяким чином звертати свій погляд, переносити його з усього зовнішнього на... я хотів сказати внутрішній світ», – писав М. Фуко [10, с. 23]. Французький філософ прямо підкреслював, що турбота про себе повинна полягати в пізнанні себе [10, с.83], зосередженні на собі [10, с. 248].

З пізнавальною діяльністю Г. Сковорода тісно співвідносив любов і висловив ці обидві чесноти в єдиному потоці самовираження самотності. Любов у свою чергу виводилася з мудрості: «Любов є Софіїна дочка» [9, с. 151]. Цим Г. Сковорода висловлює думку, згідно з якою любов виникає з мудрості. Справа в тому, що пізнання спрямоване до пошуку невідомого, звідси й ставиться риторичне питання: як можна закохатися у невідоме? Любов необхідно передбачає певний адресат, який би збуджував до себе любов і притягував до себе люблячого суб'єкта. Як, наприклад, здатне любити серце, якщо воно не бачить краси або горіти сіно, не охоплене вогнем? Ось це, щось невідоме створює мудрість, направляючи любов на встановлений нею об'єкт і визначаючи її предмет. З кінцевого результату зробленого Наркісом пізнавальної процедури ми дізнаємося, що цим невідомим є Христос, котрий знаходиться за межами видимої природи в якості Невидимого.

Висловлення «пізнай себе» являє собою імператив, встановлений ще античною мудрістю, і вказує на людську самотність в якості пізнавального суб'єкту-об'єкту. Значить, мудрість орієнтує любов самотності на себе саму. Створюється видимість егоцентризму, що засуджується гуманістичною етикою. Однак у даній ситуації Г. Сковорода має на увазі «святу самозакоханість», осяяну істиною. У такому випадку істина освячує особистість, а мудрість виявляє у ній священну красу [9, с.151]. Краса освяченої особистості збуджує до себе любов з боку свідомості самотності, зверненої на адресу власної персони. У наведеній ситуації чітко простежується *персоналістична рефлексія як специфічний спосіб маніфестації особистості*.

У пролозі до «Наркісу» священна краса виражається метафорою сонця – «володаря всього живого» і «джерела світла» [9, с.152]. Саме на це джерело Наркіс звернув свою пильну увагу. Воно таїться у людині, але ніяк не в зовнішньому світі. Результат досконалого Наркісом пізнавального акту дозволяє визначити, що під метафорою сонця тут мається на увазі Ісус Христос, який в християнській думці наділяється солярним значенням (Христос – Сонце). У даному моменті чітко вимальовується містична гносеологія, що заснована на містичній антропології. Якщо Христос-сонце світить всередині людського єства, в такому випадку самопізнання актуалізується у напрямку руху свідомості до свого внутрішнього витoku, але не до зовнішнього середовища людського буття. Ось чому Наркіс як антропологічний вірець «амуриться вдома» [9, с.151], але не спрямовується у зовнішній світ, на зразок біблійної Мелхоли. Г. Сковорода наділяє даний образ мудрістю, яка направляє свідомість всередину душі, до сонця, і тільки до нього збуджує любов. Викладена обставина служить відповіддю на питання як можна любити невидиме і яким чином це невидиме, що здатне охопити любов'ю душу, пізнає невидиме. Невидиме – це божественне Сонце, здатне обпалювати своєю сонячною енергією душу за умовою її прагнення до Сонця.

Філософська думка Г. Сковороди втілює у собі традицію «філософії серця», що розглядає серце духовним осередком людського єства і його екзистенційних інтенцій. У духовному плані серце є витокom любові, спрямованої на певний об'єкт, проте зі свого боку цей об'єкт здатний притягувати до себе серце, захоплювати і спонукати його до любові. Тому «філософія серця» нерозривно пов'язана з етикою любові. У даній етиці значення серця, любові та її можливих об'єктів охоплюються інтенціональністю свідомості і пізнавальною діяльністю. Єдиною інтенцією любові Г. Сковородою висувається вимога любити джерело, в якому виявляється сонце: «Одне джерело люблю і зникаю. Все інше для мене стеч, сеча, підніжжя, тінь, хвіст» [9, с.152].

Святому джерелу протиставляється мирський простір: джерело уособлює собою вічний початок і основу життя, все, що розташоване поза ним, становить умовне, мінливе буття – «гній», «стеч», «січу», «підніжжя», «хвіст» [9, с.152]. Обидва ці полюси ставляться перед свідомістю людини в якості полярних об'єктів для вибору спрямованості любові. Цей вибір визначається у його безумовній однозначності. Людина живе в миру як у великому морі, проте море оцінюється Г. Сковородою як гній, цим самим підкреслюючи низовину мирського буття. Однак, перебуваючи в миру з бурхливими в ньому пристрастями, людина здатна обійти їх, кинувшись до пізнання власної суті. За такої умови в світовому просторі він виявляє у своїй природі святе джерело, як це сталося з Наркісом.

Радикалізм розриву людського буття зі світом набув широкого поширення у християнській аскетиці, що справила сильний вплив на світогляд Г. Сковороди. Такий радикалізм простежується у Новому Заповіті, де в одному з послань апостола Івана міститься заклик не любити

світу і не того, що в світі [3, 1 Іван. 2: 15]. «Зречення від миру, – підкреслював відомий християнський подвижник Іван Лествичник, – є довільна ненависть до речовини, яка вихваляється мирськими, та відкидання єства, для отримання тих благ, які понад єства» [5, с.17]. Усвідомивши прихильність до тілесних цінностей (речей і людей) в якості перешкоди для досягнення божественного ідеалу, подвижник благочестя залишає їх і відправляється у мандрівку. У наведеному контексті сквородинівський Наркіс виглядає мандрівником, який обрав шлях не в зовнішньому світі, але занурив свідомість у власний внутрішній світ для пізнання самого себе.

Позиція негативного ставлення до мирського світу як до простору ціннісних прагнень людини не тільки виявляється у православній аскетичній, але і в західно-європейському персоналізмі. Зокрема Е. Муньє, посилаючись на М. Гайдеггера, позначив світ (у значенні гайдеггерівського «*man*») нижчим шаблоном людської спільноти, що представляє собою «світ дрімлючої свідомості знеособлених інстинктів», «світ натовпу, анонімних мас, безвідповідальних виконавців», «світ спустошений, позбавлений життєвих сил, де будь-яка особистість спочатку себе відкидає, щоб стати яким-небудь хтось, якого завжди можна замінити» [8, с.483]. Ось чому сквородинівський «мудрий Наркіс» «амуриться у власному домі», але не в світі, де його чекає розчинення у натовпі: Г. Скворода побажав бачити свого героя незалежною від зовнішнього світу самотністю, зверненої у свій внутрішній світ.

Протиставлення святому джерелу мирського простору здійснюється Г. Сквородою у значенні опозиції невидимого / видимого: невидиме становить суть людського єства, його дух і серце [9, с. 152], до видимого ж відносяться особа, плоть, ідол [9, с. 153]. Звертає на себе увагу обставина, згідно з якою значення ідола поставлено в одному ряді зі значеннями видимого, обличчя і плоті, об'єднаних загальним значенням – «є те ж саме, а також ніщо» [9, с.153]. У такому випадку любов до мирського і окремих його «видимих» цінностей розцінюється у вигляді любові до ідолу. Ця думка пояснюється Г. Сквородою на прикладі біблійного образу деїрського ідола з золотою головою, якому відмовилися вклонитися праведні юдейські мужі [див.: 3, Дан. 3: 1]. Наркіс відмовляється від любові до золотого ідола, оскільки «не в якусь зовнішність, не у тління свого воду, але в самого себе і в саму свою суть» він закохався [9, с. 151]. Ця суть корениться у божественному початку, в Ісусі Христі, який уособлює собою Сонце і Вітик. Вираз українського філософа «стежки свої посеред себе заспокоїш» [9, с. 151] означає концентрацію пізнання навколо божественної суті, котра невидимо присутня у кожній людині та зсередини обпалює його серце, збуджуючи в ньому святу любов у її інтенції до божественного, але не до видимого мирського буття. *«Священний Ерос» не тільки стає зовнішньою умовою пізнання самого себе, але і його основоположним принципом, органічно включеним у систему священного гносісу.*

У філософії Г. Сковороди любов розглядається магічною силою, впливу якої не тільки піддається адресат любові з боку люблячого його суб'єкту, а й сам суб'єкт з боку адресата любові. Наведена думка пояснюється українським філософом просто: «У що хто залюбився, в те перетворився» [9, с. 152]. Ця думка вказує на здатність любові надавати радикальний вплив на люблячого суб'єкта тим, що підводить до стану його якісної трансформації. Автору розглянутого твору важливо підкреслити, що Наркіс не перетворився у струмок, річку або море, що символізують собою текучий світ, але саме в «святе джерело», «що оживлює й прохолоджує», «вічно парою дихає» [9, с. 152]. Такий результат виявився досяжним за причиною, згідно з якою Наркісу вдалося побороти в собі «мирське серце», звернувши любов до «святого джерела».

Вдивляючись в себе самого під впливом полум'яної любові до Невидимого (але не до видимої власної особи), Наркіс виявив «на полотні плоті» власного єства нерукотворний образ, «що є сіяння слави отчої» [9, с. 154]. Цей образ несподівано сплив з акватичної глибини джерела і став печаткою на серці. Дану картину Г. Сковорода назвав дивом, «явленим у наркісових водах» [9, с.154], яке вказує на транспозицію невидимого сакрального в стан видимого, явленого особистості, котра пізнає себе саму. Явище Христа-Сонця означається явищем «Царя зі славою». Зустріч явленого Царя означає віддалення від землі людського погляду, спрямованого до явленої слави. Характер цієї зустрічі визначається не дистанцією між явленим Ісусом Христом та особистістю, котра його очікує, але радикальним перетворенням особистості у напрямку її обожнення: «Божий я є» [9, с.195].

Перетворення особистості розглядається у вигляді добровільної її відмови від власної самотності і прийняття на себе Божого образу: «Його єдиного люблю, розтаю, зникаю і перетворююся», «Зникне серце моє і плоть моя» [9, с. 154]. Перетворення особистості у значенні її обожнення розглядається духовним актом самопожертвування: «Світ мені розп'явся і я світу» [9, с.154]. Ідея співрозп'яття Христу виглядає подячною жертвою у відповідь на жертвний дар з боку Ісуса. Відповідно до зазначеної ідеї, жертводавець жертвує ідентичністю з власним «я» на користь ідентичності з Христом: «Не живу я, але живе в мені Христос» [9, с.154].

Ситуація, у якій опинився сквородинівський Наркіс, виявляє амбівалентність буття особистості, яка знаходиться у світі, але усвідомлює свою приналежність іншому буттю, що перевершує готівковий світ, а саме – трансценденцію. Процес такого пере-сходження отримав назву трансцендування, у якому особистість виходить за власні межі у напрямку до Іншого. У випадку з Наркісом мається на увазі божественний Інший, котрий окреслює горизонт свідомості трансцендуючої особистості. Згідно думки М. О. Бердяєва, «"я" має своє існування лише оскільки "я" трансцендує себе, у внутрішньому існуванні своєму виходить до іншого та інших, до "ти", до іншої людини, до Божого світу» [2, с.267].

Образ Наркіса, котрий пізнає себе, демонструє трансцендування як внутрішній духовний досвід особистості. «Трансцендентне, – зазначав М. Бердяєв, – приходить до людини не ззовні, а зсередини, з глибини. Бог більш глибоко всередині мене, ніж я сам. <...> Я повинен до самого себе трансцендувати. Глибина може закриватися у людині, і глибина ця вимагає прориву, трансцендування» [1, с.279]. Глибину екзистенційного пориву трансцендуючого Наркісу становить любов до Невидимого. В акті екзистенційного пере-сходження Наркіс відкидає своє нарцистичне «я» і, спрямовуючись до Сонця і Джерела, знаходить їх суть, а в набутій суті трансформує своє ество, стає обпаленою особистістю. Трансцендування являє собою глибокий персоналістичний акт, а разом з ним воно вказує на істотну рису персоналістичної антропології.

Таким чином, Наркіс, котрий познає саме себе, *представляється взірцем трансцендуючої особистості*. Для Г. Сковороди *важливо представити картину трансцендування, що відбувається не тільки в розумовому процесі, але і в любові до Невидимого*, завдяки якій Невидиме стало явним. Явлення Невидимого не слід зводити лише до зовнішнього його виявлення. Крім даного значення, явлення Невидимого полягає у явищі його перетворюючою силою, що підносить цінність особистості у її перевершенні над емпіричним «я».

Розглянутий образ Наркіса дозволяє усвідомити два істотні аспекти процедури самопізнання.

Перший аспект: *самопізнання як стан глибокої самотності і вихід за його межі*. Можна позначити два види стану самотності особистості: 1) *самотність як стан буття-у-натовпі*, 2) *самотність як стан буття втікача-від-натовпу*. Сковородинівський Наркіс відчуває самотність другого плану, оскільки його не влаштовує буття «людини-натовпу», від типу якого він усувається. Згідно з зауваженням М. О. Бердяєва, самотність не властива масі людства, яка живе в колективному побуті, однак вихід з цього побуту супроводжується почуттям самотності [1, с. 267]. При цьому самотність особистості, яка відмовилася від долі «буття-у-натовпі», не тільки формує її *стан «буття-поза-натовпу»*, але також усвідомлення трансцендентного, яке інтуїтивно усвідомлюється як *буття Невидимого у видимому*. Саме в жадобі близькості «трансцендентного Іншого» виражається самотність екзистенції, яка прагне його досягнути. «Через момент самотності народжується особистість, самосвідомість особистості», – зазначалося М. Бердяєвим [1, с.267].

Така самосвідомість являє собою транспозицію від нарцисичної егономії в напрямок теономії. У цьому полягає інший аспект пізнавальної процедури: *пізнання як перебудова себе, як прояв творчого акту людського духу в його інтенції на самотність*. Воно полягає у розриві зі світом разом зі своїм егономічним «я», а основою такого розриву служить усвідомлення «Божий я є» [9, с.195]. У зв'язку з зазначеною обставиною Е. Левінас висловив наступну думку: «Говорити про пізнання як про саме існування

створеного, як про прорив за межі обставин назустріч Іншому, що має основоположний характер, значить порвати з цілою філософською традицією, що шукала обґрунтування «я» у самому «я», поза гетерономії. Ми вважаємо, що вищим змістом пізнання є не існування *для себе*; він – у тому, що «я» ставиться під питання, він – у зверненні до того, що передує «я», – до присутності Іншого» [4, с.118]. У світлі наведеного висловлювання цілком *доречно оцінка Наркіса як гетерономічної особистості у її теономічної модифікації, а філософії Г. Сковороди з точки зору розриву з антропоцентричною антропологією, замість якої стверджується цінність теоцентричної антропології в її персоналістичній парадигмі.*

Оцінюючи формулу «пізнай самого себе», Е Муньє назвав її «першим революційним закликком персоналістичного змісту» [8, с.463], що прозвучала ще в античній філософській думці. У зазначеному відношенні філософія Г. Сковороди актуалізувала даний заклик у соціокультурній ситуації сучасної його житті епохи, надавши йому значення християнського персоналістичного гуманізму.

Література

1. Бердяев Н. А. *Экзистенциальная диалектика Божественного и человеческого* // Бердяев Н. А. *О назначении человека* / Сост. Л. И. Греков,
2. А. Н. Поляков. — М.: Республика, 1993. — С. 253–357.
3. Бердяев Н. А. *Я и мир объектов. Смысл философии одиночества и общения* / Сост. П. В. Алексеев // Н. А. Бердяев. *Философия свободного духа*. — М.: Республика, 1994. — С. 229–316.
4. *Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Завіту*. —
5. К. : Біблійні товариства, 1995. — 960+296 с.
6. Левинас Э. *Тотальность и Бесконечное* / Сост. С. Я. Левит
7. // *Тотальность и Бесконечное*. — М.: Изд-во Modern, 2013. — С. 66–291.
8. *Лествица преподобного Иоанна, игумена горы Синайской*
9. / *Лествица*. — 3-е изд. — К.: Киево-Печерская Успенская Лавра, 2007.—320 с.
10. *Луций Анний Сенека. Нравственные письма к Луцилию*
11. / Пер. С. Ошерова. — М.: Эксмо, 2010. — 576 с.
12. Муньє Э. *Манифест персонализма* / Пер. И. С. Вдовиной
13. // *Манифест персонализма*. — М.: Республика, 1999. — С. 267– 410.
14. Муньє Э. *Персонализм* / Пер. И. С. Вдовиной // *Манифест персонализма*. — М.: Республика, 1999. — С. 459–538.
15. Сковорода Г. С. *Наркіс. Розмова про те: пізнай себе*
16. / Пер. В. Шевчука // Сковорода Григорій. *Твори в двох томах. Т. 1. Поезії. Байки. Трактати. Діалоги* — Укр. Науковий інститут Гарвардського ун.-ту. Інститут л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 1994. — С. 151–195.
17. Фуко М. *Герменевтика суб'єкта* / М. Фуко. Пер. А. Г. Погоняйло. Спб.: Наука, 2007. — 677 с.
18. *Эпиктет В чем наше благо? Избранные мысли римского мудреца*
19. / Сост. В. В. Сапов // *Римские стоики. Сенека, Эпиктет, Марк Аврелий*. —
20. М. : Республика, 1995. — С. 206–251.

Розділ 5. Григорій Сковорода в сучасному мистецтві

Зіненко Т.М.

кандидат мистецтвознавства, доцент, завідувач кафедри образотворчого мистецтва, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» (м. Полтава)

Зіненко (Редько) А.В.

мистецтвознавець (м. Клінтон, Нью-Йорк, США)

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА ЯК ДЗЕРКАЛО УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (МИСТЕЦЬКІ ТВОРИ ТА ПРОЄКТИ З НАГОДИ 300- ЛІТНЬОГО ЮВІЛЕЮ)

Постать Григорія Сковорода – філософа, поета, мандрівника, музиканта, ось вже майже 300 років хвилює серця і душі його наступників. Чому так відбувається, чому його сакраментальне «світ ловив мене, але не спіймав» відображається різноманітними рефлексіями художників і поетів через багато століть після його проголошення; чому образ філософа часто спрощувала і принижувала різноманітна імперська історіографія; чому у Полтаві немає досі пам'ятника геніальному землякові і чому врешті-решт, російська ракета поцілила у перші дні війни саме у меморіальний музей у Сковородинівці? Ці та інші питання виникають спонтанно, але шикуються у струнку логічну схему: Григорій Сковорода є дзеркалом української ідентичності, її корінням, її філософським обґрунтуванням, її глибинним сенсом.

Григорій Савович Сковорода народився 3 грудня 1722, а помер 9 листопада 1794 року. Він є найвідомішим українським філософом, поетом, педагогом і музикантом. Мабуть, єдина сфера, де не зафіксовано талант Сковорода – його власна візуальна образотворчість. Але його образи, ідеї втілюються сучасними художниками в інсталяціях і скульптурах, у гобеленах і кераміці, в живописі і плакаті. Не даремно ж йому належить цитата про образотворення; «Фарби на картині кожен бачить, але щоб побачити малюнок і живопис, потрібне друге око. Хто ж його не має, той сліпий у живописі». Творчість Сковорода складає серцевину культурної спадщини України у світовому контексті. 6 травня 2022 року внаслідок прямого влучання російської ракети було зруйновано літературно-меморіальний музей Григорія Сковорода біля Золочева на Харківщині (рис 1).

Ювілеї легендарних персон певною мірою підводять підсумок набуткам і їх і нашим, відображаючи себе і свою «сродну» працю через призму великого генія. Тож не дивно, що за останні роки в Україні відбулося чимало мистецьким виставок і проєктів, присвячених Григорію Сковороді. Їх аналізу і присвячена дана стаття. Певним чином, сучасні художники ніби звітують видатному філософу, ніби рівняють себе «за

Сковородою». Велика кількість культурно-мистецьких заходів, присвячених видатному, українському просвітителю-гуманісту розширює сприйняття філософії Григорія Сковороди у дзеркалі сьогодення, допомагає побачити за видимим невидиме, осягнути глибину його творчості, таку актуальну у сучасних реаліях.

*Рис 1. Зруйнований музей у Сковородинівці. Травень 2022. Фото: Сергій Козлов.
<https://suspilne.media/236846-ce-varvari-rosijski-okupanti-zrujnuvali-muzej-skovorodi-jogo-obicaut-vidnoviti/>*

Джерелами даного дослідження є мистецькі твори сучасних українських художників, присвячені «полтавському мандрівникові», окремі мистецькі проекти («...І підіймайся», «Мудрість, як зброя», «Невловимий птах» та інші) а також публікації та інтерв'ю з художниками та кураторами цих проектів і виставок.

Різноманітні наукові і мистецькі заходи, концерти, бібліографічні та художні виставки до 300-літнього ювілею з дня народження Григорія Сковороди розпочалися задовго до 3 грудня 2022 року. У грудні 2021 у київському музеї-майстерні Івана Кавалерідзе відбулася виставка «Світ їх не впіймав» (Рис. 2). Куратори – директор музею Олександр Юнін та куратор литовської частини проекту Сергій Комісаров переконані, що дана «Виставка є своєрідним «епіграфом» до святкування у 2022 році ювілейних дат двох геніальних постатей: Григорія Сковороди та Івана Кавалерідзе. Цей проєкт про 300-ліття Григорія Сковороди, постать якого надихала Кавалерідзе протягом усього його життя. Адже саме Іван Петрович є тим, хто через узагальненість форм, виразність пластичних рішень породжує відчуття життєвої правди у своїх роботах присвячених Григорію Сковороді», – зазначив Олександр Юнін [1]. Важливо й те, що образ українця Григорія Сковороди надихнув шістдесят п'ять митців з десяти різних країн світу: Україна, Польща, Грузія, Литва, Італія, Словаччина, Ізраїль, Азербайджан та Австралія на створення близько ста творів, які представлені в експозиції. Це графіка, живопис та скульптура. У проєкті втілена головна ідея – показати світу, що освіта, наука, культура, філософія та мистецтво є тим, що об'єднує українське суспільство у наш нелегкий час. У своїх творах автори прагнули розкрити різні сфери

діяльності видатного українця, зокрема його внесок в освіту та виховання молодого покоління, а також мольфарство...[1]. Особливістю проєкту була також потужна міжнародна складова, в значній мірі це роботи литовських художників, які присвячені перебуванню Григорія Сковороди на теренах Литви та рефлексіям на філософію великого українського гуманіста.

Рис. 2. Афіша виставки у музеї Івана Кавалерідзе. Фото з сайту музею Київ, 2022.

Важливою подією мистецького життя України в умовах війни став великий проєкт «Сад божественних пісень» (Київ, 2022). Це сучасна візуалізація поезії та філософії Сковороди відомими українськими митцями. «Природа видима й невидима; макро і мікро космос – філософські основи барокової метафізичної поетичної Всесвіт, людина, душа, як триединство буття, як основа національного культурного коду, розкривається крізь знакові роботи метрів українського сучасного мистецтва – Анатолія Криволапа, Арсена Савадова, Віктора Сидоренка, Миколи Кривенка, Назара Білика, Олега Тістола, Олександра Клименка, Олександра Сухоліта, Петра Бевзи, Тіберія Сільваши». Окрема частина даного проєкту під назвою «...І підіймайся!» (Рис 3),

Рис. 3. Афіша-анонс виставки «... І підіймайся». Київ, 2022
представлена у Київській галереї «Лавра» у жовтні-листопаді 2022 року. Проєкт об'єднав декілька окремих експозицій, творчість відомих сучасних

українських митців і роботи молодих художників. «Проект є певним дослідженням феномена мандрівного філософа доби українського бароко, який зумів побудувати всеосяжні філософські ідеї на основі ментальності свого народу» – зазначила кураторка виставки, директор галереї, кандидат мистецтвознавства Тетяна Міронова, – Разом з тим, за допомогою актуальних візій, ми намагаємося дослідити, що ж є українською ментальністю, як проявляється вона не тільки у філософії одного з найвідоміших філософів світу, а й в українському мистецтві, у творчості сучасних художників, у кожному з нас сьогодні» [2]. Авторам проекту вдалося відійти від канонічного, тривіального показу постаті Сковороди «..який став національною гордістю, який зумів побудувати високі космічні філософські ідеї на національній українській ментальності, розглядався крізь призму актуальних художніх парадигм і в той же час не виглядав надуманим... Потім війна... потім зруйнований музей... понівечений пам'ятник, як сотні понівечених доль... І раптом, крізь дими згарищ, які заповнювали стрічку фейсбуку, луна, немов з небес, цитата Григорія Сковороди: "Облиш забобони, обмий совість, а потім одягу, залиш усі свої хиби і підіймайся!". Як вчасно, як впевнено, як гідно! Повезло нації, що має такого філософа, який точно знає, які слова потрібні його народу, народу, що твердо стоїть на землі і замріяно дивиться в зоряне небо. Так було, так є, навіть зараз, і так буде завжди. Бо українська ментальність – це мужність духу і мудрість думок, це єдність душі і тіла, високого і земного, це всесвіт в тобі і ти у всесвіті, це натхнення праці. Це світла мрія, яку пробуджують промені досвітніх вогнів і вона, розправляючи крила, вільним птахом злітає далеко, аж до нашого Чумацького шляху, яким йде мандруючий філософ Григорій Сковорода. І поки мерехтить над нами Чумацький шлях, наша путь не закінчиться і завжди буде зоряною! Ми впевнені, що такі своєчасні слова нашого філософа надихнуть молодих художників на нові твори і стануть поштовхом для відновлення творчості, для відновлення душі. Тож підіймайся! Відновлюйся! Твори!» [2]. Цитата Григорія Сковороди стала гідним гаслом буремного сьогодення, адже українська ментальність – це мужність і стійкість духу, мудрість думок, натхнення праці. Знаковою частиною проекту стали роботи Антона Логова (Рис. 4), Володимира Хижинського (Рис. 5), Олесі Дворак-Галік, які, як і назва відображають констатацію того факту, що ідеї Сковороди є не просто актуальними сьогоденню, що його духовна спадщина пронизує серця сучасних художників, спонукає «шукати себе в собі», розуміти що творчість є віддзеркаленням чогось невлочимого і вічного, всепоглинаючого і глибинного. Що це шлях до розуміння сутності речей.

Рис. 4. Логов Антон. Інсталяція. Фрагмент виставки «...І підіймайся». Київ, 2022. Фото з мережі інтернет

Рис 5. Хижинський Володимир . Інсталяція. Фрагмент виставки «...І підіймайся». Київ, 2022. Фото з мережі інтернет

Осмыслити по-новому релігійний світогляд Григорія Сковороди, привернути увагу до філософії свободи духу прагнув Львівський музей історії релігії, де 9 листопада 2022 року, в день пам'яті Григорія Сковороди, відкрилася виставка «Мудрість як зброя» (Рис 6). Кураторка проекту – наукова співробітниця Софія Каськун, а сам проект здійснено за підтримки Українського культурного фонду. В основі задуму виставки було бажання візуалізувати духовну спадщину філософа, спонукати відвідувачів музею замислитись над глибиною думки, озброїтись сквородинівською мудрістю, яка б полегшила сприйняття викликів воєнного часу. У процесі підготовки до реалізації проекту було оголошено конкурс на втілення художніми засобами сквородинівської філософії, обравши для цього певні сентенції мудреця – своєрідні тригери як емоційні подразники для творчої роботи художників. Перед митцями було не легке завдання – образно передати такі прості й водночас глибокі фрази

філософа, що своїм змістом нагадують давньоримські сентенції. Відібрано твори двадцяти двох авторів з галузі живопису, графіки, ткацтва, що відображають складну палітру сучасного українського мистецтва. Слова і думки Сковороди об'єднали різні покоління митців та різні художні школи з усієї України. До проєкту долучилися художники з різних куточків України: Одеси, Харкова, Києва, Коломиї, Тернополя, Городка, Брюхович, Львова. Представлено твори живопису, графіки, декоративного і сучасного мистецтва, ткацтво. Усього – 22 роботи заслужених і народних митців, молодих художників і їхніх викладачів. До кожної картини запропоновано тригер (власні вислови або вислови Сковороди, які давали поштовх до створення картини). Це допоможе відвідувачу познайомитися не тільки з художниками, які працювали на тему Сковороди, а й цитатами Сковороди, дізнатися більше про нього. Родзинкою проєкту стала виставка плакатів студентів Київського національного університету культури і мистецтв, Харківської державної академії дизайну і мистецтв, присвячена Григорію Сковороді. А завдяки відомому українському каліграфу Олексієві Чекалю проєкт отримав ще й свій логотип [4].

Рис. 6. Афіша виставки «Мудрість як зброя». Львів, 2022. Фото з сайту музею <https://museum.lviv.ua/8-novyny/769-vystavka-mudrist-ia-k-zbroia>

За переконанням кураторки проєкту Софії Каськун, багатовимірні сюжетні композиції, метафізичні та асоціативні світи, перетікання від реальності до абстракції, прагнення об'єднати візуальний та інтелектуальний аспект акцентують увагу на основному – розумінні Божественної природи гармонії людини та світу [5].

Полтава готувалась до святкування 300-літнього ювілею видатного і мандрівного українського філософа особливо ретельно. 21 жовтня 2022 року у Полтавському художньому музеї відкрилась Всеукраїнська виставка під назвою «Невлоний птах» (Рис. 7). «Адже Григорій Сковорода наш земляк, він народився в козацькій родині Сави і Пелагеї в сотенному містечку Чорнухи Лубенського полку, що на Полтавщині» – наголосила на відкритті куратор виставки, директор Полтавського художнього музею Ольга Курчакова, – Мистецька подія зібрала багато чисельну аудиторію з громадських діячів, художників, педагогів, журналістів, молоді. Загалом зійшлося понад 300 гостей, що в наш час можна вважати своєрідним рекордом». Як писав Григорій Савович Сковорода: «Хто добре запалився, той добре почав, а добре почати – це наполовину завершити». Тож розпочата заздалегідь підготовка, попри всі виклики й пов'язані з ними складнощі щодо втілення задуманого проєкту, продемонструвала нині вагомі результати. На виставці представлено 107 творів, 75 авторів із різних куточків України – Львова, Харкова, Чернівців, Одеси, Херсона, Ужгорода, Дніпра, Тернополя, Черкас, та інших міст – тих митців для кого справи й спадщина Григорія Сковороди, його філософська думка й сповнене великого сенсу життя є важливим дороговказом у власних творчих пошуках. Одним із найважливіших завдань, що їх ставили перед собою організатори було переосмислення образу Григорія Савича Сковороди, значення його постаті в європейській історії, поглиблене пізнання його світів, текстів, символіки, через вивчення й осягнення залишеної ним духовної спадщини. Стрижнем виставки стали твори сучасних майстрів образотворчого та декоративного мистецтва, що ясно підтверджують глибинне значення слів мислителя: «Пізнавати себе ми можемо лише шляхом пізнання світу – і навпаки» [6]. Заспівом загальної мелодії виставки є гобелен «До Світла» Ольги Пілюгіної (Рис. 8). Художниця у своїй творчості заглиблюється у філософію Сковороди, а невлонимі птахи на її гобеленах співають у саду божественних пісень.

«Загалом же зустріч в одному експозиційному просторі творів, що надзвичайно різняться за стилем, настроєм, за манерою й технікою виконання виразно підкреслює нерозривність традиційних цінностей національного мистецького середовища, існування того єдиного для всіх творчих особистостей цілющого джерела, який живить нашу невмирущу національну культуру, народжуючи нових геніїв світу. Всеукраїнська виставка «Невлоний птах» – яскраве свідчення того, що пошук істини, який Григорій Савич Сковорода визначав дійством сродним «ловитві

невловного птаха» лишається актуальними через століття, знаходячи свій особливий вияв в мистецтві XXI століття [6].

Рис. 7. Афіша виставки «Невловимий птах». Полтава, 2022.
Фото Тетяни Зіненко, 2022

Рис. 8. На виставці «Невловимий птах». Наталія Матвійчук, Анастасія Бовкун, Тетяна Зіненко біля гобелена Ольги Пілюгіної. Полтава, 2022

Ще один художній проєкт у Полтаві «Проти течії» (кураторка Аліна Бушер) був презентований у креативному просторі «Містохаб» 18 листопада 2022 року (Рис. 9). «Сьогодні, коли постійно точаться суперечки з приводу різних суспільно відомих особистостей, що пов'язані з нашої країною, на рахунок їх відношення до російської імперії або радянської влади, ми не можемо не згадати нашого видатного земляка, миролюбного, невловимого світом, мандрівного філософа Григорія Савича Сковороду. Дивна, глибока і водночас гармонійна особистість Сковороди завжди приваблювала мислителів і художників. Його постать і зараз не втрачає для нас актуальності. Ця виставка з нагоди 300 річчя з Дня Народження Григорія Савича, націлена допомогти глядачам відчутти глибину і гармонію душі цієї прекрасної людини. Але це також спроба нагадати про те, що сам філософ наголошував на необхідності присутності куражу у житті людини, який є рушійною силою творчості. Мистецькі твори, що представлені на виставці, закликають глядачів зануритись у образи і спробувати уявити, який же він, цей далекий у часі філософ, що ходив такими близькими усім нам стежками» – зазначає Аліна Бушер. Вона також переконана, що сьогодні українське суспільство переосмислює значення та місце в історії відомих особистостей, що створювали українську культуру і наукову думку. На виставці представлені твори Олексія Нечипоренка, Олени Зозулі, Максима Юхна, Людмили Санік, Ігора Лотиша, Едуарда Трирога. Також на відкритті було презентовано музичний короткометражний художній фільм, складений з уривків про життя Григорія Сковороди (Режисер Олексій Нечипоренко) [7].

Рис. 9. Афіша мистецького проєкту «Проти течії». Полтава, 2022

У Кам'янець-Подільській галереї мистецтв у серпні 2022 року було відкрито виставку проєкту «Сродні», де представлено художню фотографію, живопис і графіку, гравюри в різних техніках, вузлові ляльки, витинанки, вишивку соломкою та квілт, художню кераміку, традиційні дівочі вінки та колекцію автентичного текстилю заслуженої майстрині народної творчості України Наталії Свиридюк [8].

У Чернівецькому обласному художньому музеї в листопаді 2022 року відкрилася виставка «Ловитва невловного птаха» (Рис. 10). Головним сенсом людського існування Григорій Сковорода вважав самопізнання. Він шукав, і вочевидь знайшов, відповіді на запитання, які ніколи не втратять актуальності: «Що таке щастя? І як бути щасливим? І що таке блага життя?». Філософ розумів життя як безкінечний пошук істини й себе називав ловцем «птиці-істини». Тому він і через 300 років залишається близьким, сучасним і зрозумілим для нових поколінь.

Рис 10. Афіша виставки «Ловитва невловного птаха», Чернівці, 2022. Фото з офіційного сайту музею. <http://artmuz.cv.ua/wpcontent/uploads/2015/11/%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%B2%D0%B0.jpg>

Кураторка цієї виставки, завідувачка відділу науково-освітньої роботи Лариса Курущак вдало поєднала унікальні старовинні експонати з фондів музею та роботи сучасних буковинських художників з фондів музею та авторських зібрань митців. «Представлена виставка є продуктом переосмислення творчості славетного українського достойника в роботах різноманітних видів образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва з фондів ЧХМ та авторських зібрань художників. Увиразнюють

експозицію богослужбні книги к. XVII – XIX ст. з музейного зібрання, ткані та вишиті рушники Полтавщини й Слобожанщини кінця XIX – початку XX століття, рідкісні книги» [10]. Відкривають експозицію твори Олени Тимчук «Полтавський рушник» та Івана Салевича «Полтавський мандрівник» (Рис. 11). Глибокі художні композиції підкреслюють розуміння життя як безкінечний пошук істини й намагання упіймати сквородинівську «птицю-істину», осягнути відчуття Великого Єднання зі сквородинівською філософією.

Рис. 11. Салевич Іван. Полтавський мандрівник. Кераміка, 2022. Фото з офіційної сторінки музею на ФБ

Національний музей народної архітектури та побуту України також долучився до ювілею, відкривши виставку «Серцем людина вічна» (Рис. 12). Виставка проходить в рамках національної компанії «Світ Сквороди» і має на меті донести широкому загалу багатогранність образу Григорія Сквороди. Для огляду на виставці представлені предмети з фондової колекції НМНАПУ: вироби з дерева, декоративно-вжиткові речі, тканина, рушники, кераміка, строї традиційного українського одягу з Полтавщини й Слобожанщини, де народився й провів більшу частину свого життя Скворода. Виставка доповнена фотоілюстраціями, народною картинкою, крилатими висловами й цитатами філософа [11].

Епатажний галерист і куратор Євген Карась пише на своїй сторінці у фейсбуці, торкаючись тематики Сквороди: «Проблема українськості і ідентичності. Країна не просто опалена війною, вона в ній горить, в

паралельних пошуках власної ідентичності і суб'єктності в якнайшвидшому осмисленні...»[11]. Він закликає не створювати «іконостасів», уникати пафосної ідеалізації, а вивчати різносторонні якості особистості великих людей.

Рис. 12. Афіша виставки «Серцем людина вічна». Київ, 2022. Фото:

У той же час, є такі світові постаті, значення яких неможливо переоцінити. Вони віддзеркалюють непроминаючу генетичну пам'ять і осяють дорогу прийдешнім поколінням. Григорій Сковорода є втіленням мудрості та духовного багатства українства, віддзеркаленням його національної ідентичності. Він – людина багатогранних талантів, яскрава і цілісна особистість. «Мені сопілка й вівця дорожчі царського вінця» – гордо і гідно відповідав філософ царським посланцям, шануючи перш за все волю, він свідомо зрікся величі та багатства, чинів та статків. «Він прийняв одвічний сан духовно чистої, із кришталевою совістю людини. Маючи у житті із матеріальних статків лише латану свитину, торбинку та посох, він уславився на світовій мапі одвічним духовним наставником, людиною, яка робить світ світлішим, щасливішим, кращим, мудрішим та прозорішим. І цю людину доля подарувала Україні, тому ми маємо вслухатися в його заповіді. Сковорода – це символ української волелюбності. Саме свободу у нас прагнуть відібрати, розв'язавши цю підступну, криваву, просякнуту брехнею війну. Російські варвари знищили музей Григорія Сковороди в рік, коли за рішенням ЮНЕСКО світ вшановує 300-ліття великого українця. Нищать того, кого бояться. Вони знищують, а ми зберігаємо. Україну. Культуру. Спадщину[]

Тарас Лютий так означив постать великого українського філософа: «Григорій Сковорода посідає особливе місце в історії України, позаяк є свідком поступової втрати Гетьманщиною автономії та її перетворення на провінцію в умовах експансії Російської імперії. Подібні процеси залишали мало шансів для розвитку людини не лише в політичній, а й у культурній сфері. За таких умов інтелектуальна місія Сковороди полягала у створенні філософського проєкту формування особистості,

розрахованого на того, хто готовий до самовладного існування. Ідея самовладання Сковороди виростає з учення про самопізнання та споріднену працю. Адже кожна особа здатна розпізнати отримані від Бога таланти, знайти себе у світі, самореалізуватися та здобути щастя []».

Володимир Єрмоленко доводить, що «... одна з головних речей у Сковороди – це ідея персональної природи. "Сродність" іде звідти. Природа має безліч форм втілення, і вона ніколи не однакова. Краще погано прожити своє життя, ніж добре – чуже. Ніколи не варто імітувати інших, бо це завжди пошук маски, а не сутності. російська ж "філософія" пішла іншим шляхом – "всеєдінства". Стирання відмінностей. Знищення ідеї сродності. Деперсоналізації. Або в релігії, або в партії, або в бюрократії, або в армії. "одін народ" – один із проявів цього. Тотожність як інструмент влади і насильства. Тому Сковорода такий близький нам, і такий незрозумілий росіянам. Тому вони стиріляють по ньому ракетами, в ім'я сірого "всеєдінства"» [].

Газета «Урядовий кур'єр» анонсувала ще одну подію: «3 грудня, в день народження філософа, в Києві в Українському домі розпочне роботу велика виставка «Світ Сковороди». Її центром буде скульптура Григорія Сковороди, яка витримала ракетний удар і пожежу в музеї та стала вже легендарною. Вона, як фенікс, відродилася з попелу та знову предстане перед глядачами. За словами реставраторів, скульптура зазнала багато пошкоджень, але всі вони некритичні. «Уподібнююся пальмі: що міцніше її стискає скеля, то швидше і прекрасніше здіймається вона догори». Цими словами філософ начебто звертається до нас, його нащадків, усього українського народу, який переживає жахливі часи війни. Але саме зараз виявляє найкращі свої якості: волелюбність, згуртованість перед лихом, прагнення свободи та готовність захищати рідну землю. Україна обов'язково вийде із цих важких випробувань переможницею та засяє всіма барвами під мирним небом. Хоч би як намагався ворог знищити нашу культуру, пам'ять про наших видатних предків, йому це не вдасться. «Постать Сковороди посідає вагоме місце в нашій літературі, філософії, історії. Нині ми показали і собі, і всьому світові, що, згуртувавшись, ми здатні зробити неможливе. Вірю, що зможемо зберегти внесок філософа не тільки в нашій пам'яті та на сторінках книжок, а й фізично», – зазначив міністр культури Олександр Ткаченко [14].

Таким чином, можна констатувати, що постать Григорія Сковороди є віддзеркаленням українського характеру, української ідентичності, які за волею обставин активізувалися у ювілейний для філософа рік повномасштабним вторгненням на територію України кровожерним північним сусідом, який прагне не тільки знищити людей та інфраструктуру, а й стерти з історії згадку про українську ідентичність як таку. Українські митці, куратори, музейники активно працюють на художньому фронті, утверджуючи нашу «інакшість», нашу ментальність, нашу віру і характер. Аналізовані проекти демонструють інтерес

сучасників до вічних істин, до пошуку справжності. І війна, оголивши нерви і почуття, спричинила надпотужний вибух української самосвідомості, що відобразилося у мистецьких творах. Цитуючи Сквороду, намагаючись досягнути його народжену рідною землею філософію, сучасні художники вибудовують своєрідний непорушний місток поколінь, цементуючи фундамент української культури та мистецтва.

Список використаних джерел

1. Асадчева Тетяна У столичному музеї проходить міжнародний артпроект, присвячений Григорію Сквороді. Вечірній Київ, 16 грудня 2021 <https://vchirniy.kyiv.ua/news/59513/>
2. «...І ПІДІЙМАЙСЯ!» Мистецький проєкт, присвячений 300-річчю з дня народження Григорія Сквороди <https://kiev.karabas.com/ua/i-pidijmajasya-misteczkij-projekt-prisvyachenij-300-richchyu-z-dnya-narodzhennya-grigoriya-skovorodi>
3. «...І ПІДІЙМАЙСЯ!» Мистецький проєкт, присвячений 300-річчю з дня народження Григорія Сквороди <https://www.kyivpost.com/uk/culture-uk/i-pidijmajasya-mysteczkij-projekt-do-300-richnyczy-vid-dnya-narodzhennya-grygoriya-skovorody.html>
4. Мистецький проєкт «Мудрість як зброя» <https://museum.lviv.ua/8-novyny/769-vystavka-mudrist-iak-zbroia>
5. У Львові стартує виставковий проєкт до 300-річчя від дня народження Григорія Сквороди <https://photo-lviv.in.ua/u-lvovi-startuie-vystavkovyy-proiekt-do-300-richchia-vid-dnia-narodzhennia-hryhoriia-skovorody/>
6. У Полтаві відкрилась виставка до 300-річчя Григорія Сквороди <https://np.pl.ua/2022/10/u-poltavi-vidkrylas-vystavka-do-300-richchia-hryhoriia-skovorody/>
7. Відкриття виставки у «Містохабі». Мистецький проєкт «Проти течії» про Григорія Сквороду <https://zmist.pl.ua/news/vidkryttya-vystavky-u-mistohabi-mysteczkij-projekt-proty-techii-pro-grygoriya-skovorodu>
8. Відкриття колективної виставки учасників крос-мистецького проєкту «Сродні» <https://meridian.kpnu.edu.ua/2022/08/25/vidkryttia-kolektyvnoi-vystavky-uchasnykiv-kros-mystetskoho-proiektu-srodni/>
9. Виставка «Ловитва невовимого птаха» <http://artmuz.cv.ua/wp-content/uploads/2015/11/%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%B2%D0%B0.jpg>
10. Курущак Лариса. Виставка «Ловитва невовного птаха». <https://versii.cv.ua/bukovyna/vystavka-lovytva-nevovnogo-ptaha/60014.html>
11. Виставка «Серцем людина вічна» <https://guide.kyivcity.gov.ua/events/vistavka-sercem-ludina-vichna/103681669284000>
12. «Серцем людина вічна» (до 300-річчя від дня народження Григорія Савича Сквороди) <http://4uth.gov.ua/event/serczem-lyudyna-vichna-do-300-richchya-vid-dnya-narodzhennya-g-s-skovorody/>
13. Персональна сторінка. Євген Карась. Допис від 14 листопада 2022 року <https://www.facebook.com/evgenkaras>
14. Незламний Скворода — незламна Україна <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/nezlamnij-skovoroda-nezlamna-ukrayina/>

Кришталь С. О., Мацюра Н. І.

*Миргородський фаховий коледж імені Миколи Гоголя Національного
університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
м. Миргород, Україна*

ВІДОБРАЖЕННЯ ІДЕЙ ТА ТВОРЧИХ НАДБАНЬ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В СУЧАСНОМУ ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ

Враховуючи важливість постаті Григорія Сковороди, Верховна Рада України прийняла Постанову «Про відзначення 300-річчя з дня народження Григорія Сковороди (№973-ІХ)» [1]. Але ми маємо згадувати про «українського Сократа» не від ювілею до ювілею, а йти за його порадами повсякчас, бо кожний знайде у його мистецькому доробку те, чим користуватиметься все життя. Григорій Сковорода залишив нащадкам феноменальну духовно-мистецьку спадщину, яка не втрачає **актуальності**, свого унікального пізнавального, етико-виховного, естетичного значення і тепер, у період творення нової української держави, нової освіти.

Метою нашого дослідження обрали сучасні аспекти вивчення й осмислення мистецького надбання Григорія Сковороди, спадщини митця як скарбниці національної культури, що впливає безпосередньо на розвиток і виховання у молодих нащадків історичної пам'яті й утвердження національної ідентичності, а також залучення широких мистецьких і громадських кіл до популяризації думок видатного українського філософа-митця.

Розпочинаючи роботу над дослідженням матеріалів, прагнули з'ясувати особливості образу великого філософа в портретах митця, акварельних сюїтах різних художників, бо саме образотворче мистецтво дозволяє відобразити тонкість почуттів, швидкоплинність тяжких хвилин, прозорість думок Г.С. Сковороди про духовний світ людини. Намагалися прослідкувати в процесі становлення самобутньої української культури, що завжди була підґрунтям мистецького доробку одного з найвідоміших філософів світу, його вплив на українське образотворче мистецтво, зокрема творчість сучасних майстрів пензля.

Безліч інформації існує про Григорія Сковороду, але хотілося звернути увагу на образ великого філософа в живописі.

Духовний образ людини, тим більше генія, не можна уявити без портрета. У XVIII ст., коли художнє життя зосередилося знову навколо Києва, портрет, поряд з іконописом, стає найпопулярнішим жанром малярства. То ж Г. Сковорода, який і сам володів технікою малювання, очевидно, не уникав спілкування з тодішніми художниками. Саме в цей час узаконився стиль «парсунного» портрета, унікального явища не тільки українського, а й світового портретного мистецтва [10, с. 14].

Тому нами було розглянуто портрети митця і картини на сквородинівську тему (народ слухає кобзаря, що виконує пісню Сквороди) художника С.І. Васильківського, графічні портрети Сквороди – на старих гравюрах: анонімний, без підпису гравера, П. Мещерякова, В. Мате; на нових літографіях – Брукмана, Жука, Уварова й інших. З листа від 1794 р. Андрія Ковалевського, в маєтку якого (в Пан-Іванівці (нинішній Сквородинівці) під Харковом помер і похований Скворода, ми знаємо, що незадовго до смерті філософа місцевий «живописець» Лук'янов створив з нього портрет. Невідомо, де перебуває цей портрет-оригінал. Ще за старих часів, очевидно, його розмножували і він мав ще й деякі варіанти.

М. Костомаров у 1861 р. говорив про велику популярність Сквороди серед народу, між іншим, він переконував тою обставиною, що на великому просторі від Острогозька (Воронізька губ.) до Києва в багатьох помешканнях українців зберігаються і шануються портрети філософа. Портрети Сквороди, виконані олійними фарбами, зберігалися ще й у таких установах: на Слобожанщині в Харківському музеї імені Сквороди (тепер в історичному музеї), в Харківському університеті, також у спадкоємців письменників – В. С. Александрова й С. Д. Носа.

Портрет Сквороди, де він зображений зодягненим у білу сорочку й свиту, в руках у нього книга з написом на ній: «Алфавит мира», порівняно з іншими, на наш погляд, – один із найцікавіших. Звертає на себе увагу обличчя Сквороди, серйозне, благородне, вдумливе, хоч і стомлене. Скворода відображений тут у більш поважному віці, ніж на інших портретах. Ця обставина може, між іншим, свідчити за близькість цього портрета до першотвору, оскільки відомо, що портрет-оригінал написано було з Сквороди вже незадовго до його смерті, коли йому було 70 років. За манерою виконання, матеріалом і станом збереження (портрет був реставрований художником Бартковим у 1879 р.) цей портрет може вважатися одним із найдавніших. З мистецького погляду він досить вдалий, надто для місцевого художника, можливо, самоука-кріпака.

З появою новаторського портрета Г.С. Сквороди у виконанні знаного митця Михайла Жука, який у Києві закінчив рисувальну школу Мурашка та у Кракові – Художню Академію, у двадцятих роках минулого століття, виникли підстави для дискусії про особливості портретного зображення митця, бо чи не вперше саме на цьому портреті філософ – тлустий, відгодований, товстогубий, має, скажімо, не канонічний вигляд... Складається враження, що митець не бачив жодного з попередніх портретних зображень Г. Сквороди, або ж, якщо бачив, то чому проігнорував їхню канонічність і видав свій, ось такий, новітній зразок відомого «першого оригінального філософа не тільки України...». Автор цього твору поділяв переконання філософа та сповідував його стиль життя... Можливо, «автор зобразив (філософа) таким, яким сприймав його за життя, яким розумів, шанував і дорожив, усвідомивши велич його

життя, його вчення, його чеснот». Аналогічні відхилення також уже можна побачити й на тодішніх скульптурних творах І. Кавалерідзе [2, с. 417].

Про це йдеться в монографії Ярослава Поліщука «Фронтирна ідентичність...». Якимсь відомий художник Михайло Жук, отримавши офіційне замовлення на виконання портретів відомих українських письменників, «зобразив провідних українських письменників – від Григорія Сковороди до Павла Тичини. Характерна манера виконання, з одного боку, представляє модерність, символізм автора, а з іншого – тяжіє до граничної простоти та виразності плаката – найпопулярнішого жанру графіки 1920-х років. В цій науковій праці учений висловлює думку: «Зображуючи цих діячів, художник прагнув досягти не стільки зовнішньої схожості, скільки виразити їхній творчий дух, характер, особливості таланту...» [5, с. 108].

У Я. Поліщука йдеться про те, що, виконуючи портрет класика української філософської думки Григорія Сковороди, Жук відмовляється від шаблонного трактування образу своїми попередниками. Його завдання досить нелегке – найскромнішими графічними засобами виявити ідеї дороги, простоти природи, нескінченності, що становлять собою саме осердя філософії видатного українця.

Кожна художня деталь портрета несе велике змістовне навантаження. Сковорода представлений у хрестоматійно відомому напіванфасі, зі злегка повернутою вправо головою. Передаючи риси портретованого, художник уважно і скрупульозно поставився до давніх портретів. Майстерно змодельоване обличчя Сковороди передає спокій, розважливість та мудрість. А за його плечима – тиха сільська природа, яку так любив і оспівував філософ у «Саді Божественних пісень». В епоху Сковороди щойно засновану Академію Мистецтв на берегах Неви уславлювали талановиті вихідці з України: Лосенко, Левицький, Боровиковський... З тих часів до нас дійшов талановитий анонімний портрет двадцятирічного півного придворної капели Григорія Сковороди, й тут не треба сподіватися, що саме цей портрет виконаний з уяви.

Водночас відчувається вплив західноєвропейського і передусім французького мистецтва на польських митців, а через них і на українських портретистів. «З середини XVIII ст. в українському малярстві починають з'являтися т.зв. «холопські» портрети, це явище викликане поширенням просвітительських ідей з увагою до простої людини».

Отже діапазон малярських парсун розширився від королівських чи гетьманських персон до простого народу. І оскільки Г. Сковорода вже, як відомо, постійно займався просвітництвом, то його непересічна постать цілком могла привернути до себе увагу тодішніх митців (майстрів-портретистів чи талановитих ремісників-малярів) і мислитель вірогідно міг бути зображеним на таких портретах, тим більше, що, завдячуючи експедиції Вишневського в Токай, він побував у ряді європейських столиць та університетських міст, де майстри пензля також могли

зацікавитися ним. Однак такі портрети Григорія Сковороди поки що на сьогодні невідомі. Та всім доступними є класичні, тобто канонічні «прижиттєві» портрети нашого генія. Отож, можна прийти до висновку, що майстри образотворчого мистецтва XVIII-XX ст. все ж приділяли обмаль уваги створенню образу та ілюструванню творчості Сковороди, в порівнянні з майстрами слова [10, с. 14].

Звичайно, стосовно портретного зображення Г. С. Сковороди, мабуть, ніхто й ніколи ніякого канону не утверджував і ніяких таких нормативних зразків цього плану ніде не існує (рис. 1).

Рисунок 1. Григорій Зорик. «Григорій Сковорода»

Інтерес до творчості Сковороди не ослаблюється. Останнім часом помітні спроби нового прочитання його творчих надбань – філософської і літературної спадщини. У них досліджено життєвий шлях, філософські погляди і художню творчість мислителя на новітніх методологічних засадах, які враховують не тільки конкретно-історичні обставини доби, коли жив Сковорода, а й особливості розвитку української філософської думки, естетики, етики, передбачено вивчення передусім гуманістичного феномена Сковороди з усіма його ідеальними візіями та намірами.

Наше ж дослідження стосувалося нового прочитання образу геніального митця і філософа представниками сучасного образотворчого мистецтва. Привертає увагу Всеукраїнська виставка «Невлонний птах», присвячена 300-річчю від дня народження великого українця Григорія Савича Сковороди, яка відбулася у Великій виставковій залі Полтавського художнього музею (галерея мистецтв) імені Миколи Ярошенка. Роботи цікаві, змістовні, глибокі й філософські – це не лише портрети Григорія Сковороди, а й переосмислення його спадку в умовах сьогодення (рис. 2).

Рисунок 2. Зображення музею українського філософа в селі Сковородинівка

Стрижнем виставки стали твори сучасних майстрів образотворчого та декоративного мистецтва, що ясно підтверджують глибинне значення слів мислителя: «Пізнавати себе ми можемо лише шляхом пізнання світу – і навпаки». Виконані в найрізноманітніших техніках та жанрах, вони осяяні ореолом філософських істин Григорія Сковороди, роздумами їхніх авторів над вічною суттю українських духовних традицій. Серед них як реалістичні краєвиди, що дарують дивовижні зустрічі з чарівними куточками нашої Вітчизни (Любов Поповорознюк «Ось вам сонце, ось дорога...»), Марина Рожнятовська «Земська школа в Чорнухах», Андрій Потанін «Криниця Сковороди»), так і нефігуративний живопис (Олег Макогон «Травневий ранок», Анастасія Грудка «Пори року», Анічина Руслана «Вогняний вершник») й експресіоністичні полотна (Григорій Волков «Старий біля дверей») (рис. 3).

Рисунок 3. Григорій Волков. «Старий біля дверей»

Також було розглянуто роботи, виконані в рамках мистецького проєкту, представленого в галереї «Лавра» (Київ), який об'єднав кілька

окремих виставок творів відомих сучасних українських митців та робіт молодих художників – Анатолія Криволапа, Арсена Савадова, Віктора Сидоренка, Миколи Кривенка, Назара Білика, Олега Тістола, Олександра Клименка, Олександра Сухоліта, Петра Бевзи, Тіберія Сільваши (рис. 4).

Рисунок 4. Інсталяція Антона Логова, виставка «...І підіймайся!»

«Сад божественних пісень» – назва першої експозиції проекту. Це візуалізація поезії та філософії Сквороди відомими українськими живописцями та скульпторами. Всесвіт, людина, душа, як триєдність буття, як основа національного культурного коду, розкривається крізь знакові роботи метрів українського сучасного мистецтва. Війна... зруйнований музей... понівечений пам'ятник, як сотні понівечених доль... І раптом, крізь дими згарищ, які заповнювали стрічку фейсбуку, лунка, немов з небес, цитата Григорія Сквороди: «Облиш забобони, обмий совість, а потім одягу, залиш усі свої хиби і підіймайся!», яка стала певним гаслом буремного сьогодення. Тому і друга експозиція проекту мала назву «...І підіймайся!» [2, с. 33].

За допомогою актуальних візій, митці-учасники виставки намагалися дослідити, що ж є українською ментальністю, як проявляється вона не тільки у філософії одного з найвідоміших філософів світу, а й в українському мистецтві, у творчості сучасних художників, у кожному з нас сьогодні (рис. 5).

Коли споглядаєш інсталяцію Антона Логова, на думку спадає вислів, викарбуваний на могилі мандрівного філософа: «Світ ловив мене, та не спіймав...», надзвичайно актуальний сьогодні для всіх нас і для нашої держави.

Ці слова нашого «українського Сократа» надихнули й студентів-художників «Миргородського фахового коледжу імені Миколи Гоголя Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» на створення власних мистецьких проєктів в рамках підготовки до віртуальної екскурсії музеєм видатного українця у Сквородинівці «Шляхом до свободи і незалежності».

Рисунок 5. Інсталяція Антона Логова, виставка «...І підіймайся!»

Нові твори стали поштовхом для відновлення творчості, для відновлення душі.

Вшановувати кращих синів народу – почесний обов'язок діячів мистецтва. Творчість Григорія Сковороди складає серцевину культурної спадщини України, його мистецький доробок та ідеї надихали художників слова, ваятелів скульптури, майстрів графіки й живопису.

Дослідження студентів було спрямоване на ознайомлення з життям і творчістю «українського Сократа» та втіленням його ідей, творчої спадщини в сучасному мистецтві. Адже культура і мистецтво є одними з найважливіших елементів творення держави, складовими, які сприяють утвердженню національної ідентичності. Тому одним із шляхів їхнього збереження і популяризації має бути модернізація – переведення у більш сучасний ритм розвитку, не втрачаючи при цьому традиційних основ, змісту, закладених нашими видатними українцями.

Наша багатогранна культура народжувалась і формувалась протягом століть, а її шлях проходив крізь мільярди людських сердець, через поневіряння і миті слави в досить складних історичних умовах. Уся трагічна історія українського народу пронизана боротьбою за свободу і незалежність, за побудову власної соборної держави. Саме тому найкращі сини України знову стали на герць з ворогом, щоб ми жили на вільній землі, а наші діти мали майбутнє. 6 травня внаслідок російського обстрілу було зруйновано музей Григорія Сковороди на Харківщині. Внаслідок прямого влучання російської ракети загорілася будівля літературно-меморіального музею філософа. Але попри все, ми продовжуємо розбудовувати нашу культуру, відновлювати й збагачувати набутки попередніх поколінь, бо українському народу завжди була притаманна висока культурність, шанування звичаїв, традицій і своєї історичної спадщини.

Список використаних джерел

1. Про відзначення 300-річчя з дня народження Григорія Сковороди: Постанова України від 04.11.2020 №973-IX. Законодавство України. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-IX#Text> (дата звернення: 15.11.2022).
2. Барабаш Ю. Вибрані студії. Сковорода. Гоголь. Шевченко. Київ: Вид. дім Києво-Могилянська академія, 2006. 744 с.
3. Корж Г. Під знаком Григорія Сковороди. Зоряний час української культури. Філософія освіти. *Philosophy of Education* №2 (21). 2017. С. 211–218.
4. Осягнення Сковороди: збірка поезій *Skovorodanın annaşılması: peetlär toplumu*. Упоряд., автор передмови В. Бошков; ред. укр. текстів Д. Шупта, ред. текстів О. Кулаксіз. Одеса: Астропринт, 2020. 180 с.
5. Поліщук Я. Фронтирна ідентичність: Одеса ХХ століття. Київ: Дух і література, 2019. 208 с.
6. Попович М. Григорій Сковорода: філософія свободи. 2-ге вид. Київ: Майстерня Білецьких, 2008. 256 с.
7. Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність за ред. І.П. Стогнія. Київ: Переяслав-Хмельницький держ. педагогічний ун-т, 2003. 716 с.
8. Ушкалов Л. Ловити невловного птаха: життя Григорія Сковороди. Київ: Дух і літера, 2017. 368 с.
9. Шевчук В.О. Пізнаний і непізнаний Сфінкс: Григорій Сковорода сучасними очима. Київ: Пульсари, 2008. 525 с.
10. Шупта Д. Про канонізацію святості Григорія Сковороди. Українська літературна газета №21 (261). 2019. С. 14–15.

Мізіна О.І.

*кандидат філологічних наук, доцент,
Національний університет «Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка», Полтава, Україна*

МУЗИКА – ДОМІНАНТА СВІТОСПРИЙНЯТТЯ УКРАЇНСЬКОГО ГЕНІЯ СВІТОВОЇ КУЛЬТУРИ

3 грудня 2022 року все прогресивне людство відзначатиме 300-річчя від дня народження українського генія світової культури, мандрівного філософа-містика, учителя, поета, богослова, педагога, композитора та музиканта, який мав значний вплив на сучасників і подальші покоління своїми байками, піснями, філософськими творами, а також способом життя, через що його називали «українським Сократом» – Григорія Савича Сковороди.

Як зазначає І. Гриценко, процес пізнання феномену Григорія Сковороди, напевне, буде безкінечним, попри те, що про Г. Сковороду опубліковано вже понад 5 тисяч наукових праць, необхідність подальшого вивчення цього феномену української та світової культури цілком очевидна. Він заповів написати на своєму надгробку: «Світ ловив мене, але не спіймав», ніби передбачаючи свою посмертну долю. З наближенням ювілею видатного українського філософа, письменника, педагога і музиканта з особливою гостротою відчувається його «невловимість» [2, с. 67].

Григорій Сковорода проявив себе в різних галузях української культури. Автори досліджень його творчої спадщини М. Гусєв, І. Пільгук, М. Редько, В. Стадниченко, І. Срезневський та ін. зазначали, що в житті письменника важливе місце займала музика. Величезній ролі цього виду мистецтва на творчому шляху Григорія Сковороди присвячено чимало розвідок, зокрема І. Гриценко, І. Іваньо, О. Мельник-Гнатишин, М. Сидоренко, О. Сироїд, Т. Шевчук, О. Шреєр-Ткаченко та ін. У цьому році до 300-річчя від дня народження генія світової культури у Харкові вийшов навчально-методичний посібник «Сучасна музика на твори Г. С. Сковороди» О. Кузнецової [6], де розглядаються окремі питання сучасного музичного втілення творів літературної спадщини Г. Сковороди.

Як зазначає автор, кожному часу притаманна особливість виділяти імена людей, які увійшли в історію всесвітнього розвитку цивілізації, чия діяльність була помітним внеском у розвиток певних прошарків суспільства або цілих країн, науки, культури, мистецтва у світовому масштабі. Ці імена живуть у віках, і час від часу привертають до себе увагу людей іншого століття, що природно мають вже інші погляди на буття і надбання минулого. Серед таких імен є ім'я Григорія Савича Сковороди (1722–1794), творча спадщина якого цікавить діячів культури та мистецтва сьогодення. [6, с. 5–6]. Але повного уявлення про роль музичної філософії митця у слові й музиці досі не створено. Все це визначає актуальність теми

нашої розвідки.

Майбутній філософ-музикант народився на Полтавщині в козакому селі Чорнухи, колишнього Лубенського полку (нині Лохвицький район). Батьки належали до малоземельних селян-козаків. На майбутнього музиканта та культурного діяча незабутнє враження справили чудові рідні краєвиди, народні звичаї та традиції, пісні й думи лірників. Дитинство та юнацькі роки Г. Сковороди пройшли серед людей, які не знали кріпосного права, залишили глибокий слід в його свідомості та вплинули на формування волелюбного і незалежного характеру.

З дитинства Гриць ріс «чудним» хлопчиком, заглибленим у свої думки, до господарської роботи непридатним. Григорій співав свої мелодії, за розповідями друзів, прагнучи до усамітнення та споглядання світу. А імпровізуючи на сопілці, він вдосконалив інструмент та свою гру настільки, що міг передати на ній рулади співу птахів. У родині бідного козака Сави Сковороди співали українські пісні, виконували народні обряди та суворо дотримувалася церковних традицій. Пізніше філософ-музикант дасть образну та символічну назву рідному фольклору – «трьохсотлітня піч». Батьки прагнули дати синові освіту: спочатку хлопчика навчав сільський дяк, а згодом його віддали до сільської 4-річної дяківської школи в Чорнухах. За словами його найближчого друга та студента Михайла Ковалинського, «У Григорія вже на сьомому році від народження був примітний дар до музики. У церкву, на клірос, він йшов з величезним задоволенням і чудово там співав». У сільській школі, як тоді належало, вивчалися псалми, ірмоси (у візантійських гімнах строфа, яка з'єднує біблейську пісню з християнськими гімнами іншого віршування [5]), необхідно було знати вісьмиголосий спів та складати власну мелодію на слова псалма чи ірмоса або текст на задану мелодію. Одним словом, освіта того часу давала гарну музичну підготовку на основі церковних богослужінь.

Прекрасний голос маленького Григорія, хист до гри на народних інструментах, сильний потяг до знань, непересічні здібності до наук і великий інтерес до читання у 1738 р. (в деяких дослідженнях вказується 1734 р.) відкрили для хлопця двері одного з найкращих європейських навчальних закладів того часу – Києво-Могилянської академії, яка на той час перебувала на вершині свого розквіту і була єдиним вищим загальноосвітнім навчальним закладом Наддніпрянської України, але не поступалася своїм рівнем тогочасним європейським університетам. Академія мала багату бібліотеку, високоосвічених викладачів [1].

Юний спудей з першого ж дня привернув увагу диригента співочої каплиці і негайно приєднався до хору. Опанувавши такі музичні інструменти, як скрипка, орган, флейта траверсо (поперечна флейта, бароковий інструмент, старовинний родич сучасної флейти), майстерно граючи на лірі, гуслах, бандурі, він став незамінним у студентському оркестрі. Неймовірно допитливий, Григорій опанував принципи

поліфонічного хорового концерту, вивчав музику Іоана Дамаскіна (Іоан Дамаскін — знаменитий богослов і філософ, церковний письменник, шанований у більшості православних спільнот в усьому світі, християнський святий [4]), пізнавав закони композиції. Адже у Києво-Могилянській академії продовжували традиції видатних музикантів-просвітителів Феофана Прокоповича, Григорія Кониського, Лазаря Барановича, на той момент вже була відомою «Грамматика мусикійська» Миколи Дилецького, саме тут здобували освіти музичні генії України Максим Березовський, Артемій Ведель та інші майстри. Також відомо, що бурсак Сковорода знав багато різних пісень, і коли до Києва з Петербурга приїхав дехто Головня, Григорій познайомив його з новою на той час «київською нотацією».

Бурсаки, серед яких був і Сковорода, брали участь в усіх міських святах та урочистостях, зокрема з нагоди приїзду до Києва царських осіб. На їхню честь доводилося співати церковні служби та гімни, світські та народні пісні, вітальні канти та псалми. Музика супроводжувала також філософські диспути в Академії: перед початком хор співав гімн, оркестр грав марш, у перервах співаки виконували концерти та канти, оркестр — інструментальні п'єси. Завершувався диспут хоровим співом Максима Березовського «Достойно єсть».

Улюбленим заняттям бурсаків на той час були вистави шкільних та вертепних драм. Різні джерела стверджують, що одним із виконавців, а також автором музики до бурсацьких вистав був саме Григорій Сковорода. І називають приклади: канти «Пісня Різду Христову в злиднях Його», «Радуйся, вірних осяюча», кант-колядка «Ангели, знижуйтеся».

Своєю грою на інструментах хлопці (так називали студентів-бідняків) розважали міщан на київських майданах, заробляли собі на хліб насущний співом у хатах та на вулицях. Такий спосіб заробітку називали «міркованієм». За обіцяну копійку доводилося читати й всеношну молитву над покійним. Під час канікул бурсаки отримували «епетицію» (свідоцтво) на «іспрошеніє пособій» і розходилися Україною заробляти собі на зиму.

Володіння багатьма інструментами, чудовий голос, пізнання у царині музики визначили подальшу музичну долю Григорія Сковороди. Київського бурсака направили до петербурзької Придворної співочої капели, яка уважалася на той час одним з найкращих музичних колективів Європи. У різні часи там звучали також голоси видатних співвітчизників Сковороди — Марка Полторацького, Максима Березовського, Дмитра Бортнянського, Семена Гулака-Артемовського, Федора Якименка.

Успіхи 20-річного Григорія були такими значними, що він отримав звання придворного соліста хору з відповідним матеріальним забезпеченням. Капела та її соліст Сковорода перебували в центрі всіх музичних подій Петербурга: жоден бал, жодна урочистість не проходили без участі Придворного хору. Окрім церковних пісень та народно-побутової музики, виконувались західноєвропейські твори. Адже з 30-х

років XVIII століття у світських розвагах Російської імперії панувала мода на концерти та почало розвиватися оперне мистецтво. У перших оперних виставах – «Сила кохання та ненависті», «Олександр в Індії», «Селевк» («Seleuco») італійського оперного композитора Франческо Арайї – серед 50 хористів співав і Сковорода. А в Москві, на коронації Єлизавети у 1742 році, Григорій із придворною капелою брав участь у виконанні «Прологу» Якоба Штеліна та опери «Милосердя Тита» німецького композитора Гессе. З нагоди коронації Єлизавети відбулися урочистості, які супроводжувала Придворна капела, також й у Києві. Волелюбний Григорій Сковорода скористався нагодою і не повернувся до Петербурга, а залишився продовжувати навчання у Києво-Могилянській академії. Завдячуючи знанню багатьох іноземних мов та високій ерудиції його відібрали в 1750 році для супроводу царської місії в Угорщині. Але й тут виявилася волелюбна вдача Сковороди. Від покладених на нього обов'язків він відмовився і вирушив подорожувати містами та селами Угорщини, Австрії, Італії. Трирічні мандри значно збагатили його музичний досвід і насамперед його пісенну творчість: у той час у Західній Європі дуже популярною була вокальна лірика.

Повернувшись на Батьківщину, Григорій щедро ділився своїми музичними знаннями. Приватний сільський учитель, викладач Харківського колегіуму Сковорода представляв образ унікального на той час педагога: до учнів він приходив, тримаючи в руках не звичну вказівку чи різку, а сопілку та флейту. Під час уроків співу, імпровізуючи на своїх інструментах, він проводив заняття з хором у супроводі органу, займався зі шкільним оркестром, запрошував лірників та співав із ними українські пісні та свої канти. У Харкові він охоче бував на домашніх музичних святах, де співав та виконував соло на флейті.

Улюблений інструмент філософа-музики іноді служив йому охороною грамотою. Відомий факт, що Катерина II просила Сковороду через свого посланця Потьомкіна переїхати до Петербурга. Російський державний і військовий діяч згодом доповідав цариці про зустріч із філософом-мандрівником на Харківщині так: він сидів зі своєю флейтою біля дороги, а поряд паслася вівця. Вислухавши царську пропозицію, Сковорода відповів римованою відмовою: «Передайте матінці-цариці: мені моя сопілка і вівця дорожчі царського вінця», обравши долю мандрівного вчителя, філософа та народного співака.

Обравши долю мандрівного вчителя, філософа та народного співака, Григорій Савич, «переходячи з міста в місто, із села в село, завжди співав дорогою або витягав з-за паска свою улюбленицю флейту, награвав на ній свої сумні фантазії та симфонії». Співав народні пісні, а також духовні та світські канти та псалми, закладаючи тим самим історію української пісні-романсу.

На жаль, до нашого часу не знайдено зроблені рукою Сковороди записи мелодій. Деякі з них збереглися завдяки народним виконавцям, які

передавали їх із покоління в покоління. Його пісні співали українські рапсоди-бандуристи, лірники, мандрівні дяки, чумаки. Видозмінюючись згодом, його твори сприймалися як народні, названі як «сковородинські». Окрім цих декількох пісень (про них мова піде пізніше), збереглися також записані Миколою Лисенком від кобзаря Остапа Вересая «Сковородинська» пісня-псалом «Про правду і кривду» та пісня «Сонце і пташка», яку, за переказами, співав хор кріпаків князя Потьомкіна. Григорій Квітка-Основ'яненко стверджував, що радісний та урочистий наспів «Христос воскрес» та канон «Воскресіння день» також належать Григорію Сковороді.

На думку О. Кузнецової, можна припустити, що Г. Сковорода володів старовинною системою нотації, яку ще використовували за часи його перебування у співацькій капелі [6, с. 5], саме цим, напевно, пояснюється той факт, що він не записував свої мелодії. Хоча у Національній бібліотеці України ім. В. Вернадського зберігається у рукописному варіанті музика на текст «Херувимській», автор якої вказаний під ім'ям «Грицька» з позначкою також як «8-голосна служба Грицькова». Дослідники переконані, що творець цієї величної та сердечної музики, близької до українських пісенних інтонацій, не хто інший, як сам Григорій Сковорода, вражаючись майстерним володінням, композиторською технікою, органічною єдністю народного багатоголосся та класичною поліфонією, сміливістю ладового та гармонійного мислення. В Історичному музеї у Москві зберігається рукописна збірка літературних творів Сковороди. На одній зі сторінок «Пісні Різдва Христового у злиднях Його» записані ноти мелодії, що дуже нагадує українські народні пісні та, як доводять музикознавці, також твори автора поетичного тексту.

Якось Григорій Сковорода зізнався: «Не можу зіграти в театрі світла ніякої ролі вміло, крім низької, простої, безтурботної, самотньої: я цю роль обрав, узяв і тому радий...» Так само для своїх пісень він обирав простоту та сердечність. Даруючи одну з них, Григорій Савич скромно зауважив: «Правда, пісня наша майже зовсім сільська і написана простонародною мовою, але я сміливо заявляю, що за всієї простонародності та простоти, вона щиро чиста і безпосередня». Ще образніше говорить про музику Сковороди його друг Михайло Ковалинський, про якого вже згадувалося раніше: «Вона сповнена гармонією простою, але величною, проникливою, чарівною, ніжною...».

Загальновідомо, що Григорій Сковорода увійшов в українську культуру не лише як музикант, філософ, селянський просвітник та педагог, а і як поет та літератор. Одноставної думки щодо мови творів Григорія Сковороди наразі немає. З одного боку, висувають припущення, що Сковорода писав літературною мовою, яка спиралася на староукраїнську книжну традицію кінця XVI – першої половини XVIII з орієнтацією на церковнослов'янську мову (передусім у філософській прозі). На думку Л. Гнатюк, мова переважної більшості філософських діалогів і трактатів

Сковорода – слов'яноруська (слов'яноукраїнська), поезій та байок – книжна українська (у ній менше церковнослов'янських елементів). Твори Сковорода за життя не друкувались, оскільки тодішня цензура знайшла їх «противними Святому Писанію та образливими для чернецтва» [10].

Дослідниками знайдена невелика кількість музичних творів на вірші Григорія Сковорода: сатирична пісня «Всякому городу нрав і права», ліричні канти «Стоїть явір над горою», «Ой ти, птичко жолтобоко», пісня-псалом «Гей, поля, поля зелені». А пісню «Ах пішли мої літа» було надруковано з нотами ще за життя Сковорода в «Богогласнику» 1790 року в Почаївській друкарні. Сатирична пісня «Всякому городу нрав і права» на слова Сковорода увійшов до опери «Наталка Полтавка» І. Котляревського на музику М. Лисенка, створеного у 1889 р. за мотивами віршів Г. Сковорода. Нині ця пісня входить до репертуару багатьох сучасних кобзарів-виконавців: Сергій Захарець, Тарас Компаніченко, Ніна Матвієнко, Олександр Тріус, Ярослав Крисько, Олександр Савчук, Юліан Китастих [1]. Дослідники творчості Г. Сковорода віддавна звернули увагу на музичну основу його творів. Загальновідомий факт, що ліричні вірші українського філософа-поета, які він сам окреслив як «пісні» у збірці «Сад божественних пісень», були покладені на музику й надовго увійшли до репертуару слобожанських кобзарів та лірників.

Дехто з композиторів писав музику на сквородинські тексти вже й у ХХ столітті. Зокрема український композитор, диригент, педагог, громадський діяч і продюсер, народний артист УРСР Іван Карабиць (1945–2002) створив Концерт «Сад божественних пісень...» за віршами Г. Сковорода для хору, солістів та симфонічного оркестру (1971). За словами дружини композитора Маріанни Копиці-Карабиць, це був його улюблений твір, сьогодні вважається, що це перший необарочний концерт в українській музиці, що проклав місток від Бортнянського та Березовського до сучасності.

Український композитор Леонід Грабовський, який у 1989 р. виїхав у США і зараз живе у Джерсі-сіті, у 1991 р. написав кантату на текст Григорія Сковорода для 4-голосного мішаного камерного хору а капела «Temperere Mortem» («Зневажати смерть»).

Наш колишній співвітчизник, композитор Петро Приступов-Варсава, що мешкає нині у Німеччині, лауреат Міжнародної літературно-мистецької премії імені Г. Сковорода (Київ, 2011), своїм головним призначенням вважає створення музики на вірші мандрівного філософа. У його циклі «Сад Божественних пісень» 30 віршованих текстів. Розпочавши роботу у 1974 р., автор за 34 роки написав музику до всіх текстів «Саду», але про нотні видання його творів відомостей немає.

Отже, видатний український філософ-містик, богослов, поет, педагог, можливо, і композитор літургійної музики, Григорій Савич Сковорода, мав значний вплив на сучасників і наступні покоління своїми байками, піснями, філософськими творами, а також способом життя, через що його

називали «Сократом». Сковорода трансливав свою філософію через слово та музику, а постійною супутницею його мандрів завжди була флейта... Усі мемуаристи відзначають, що Григорій Сковорода був чудовим співаком і композитором, майстерно грав на різних інструментах. Мандрівний філософ не залишив спеціальних музикознавчих праць, проте музика посідала значне місце у його житті та світоглядних уявленнях. Як відзначив М. Жулинський, «Сковорода був духовно споріднений з філософським материком світової цивілізації, який не лише ним одним був засвоєний» [3, с. 24].

Внесок Григорія Савича Сковороди у розвиток нашої нації, в українську культуру є по-справжньому неоціненним. Музичний світ Сковороди обіймав музику його землі, народу, історія якого тривала, за його ж відліком, три тисячоліття. Через розмаїття побутових жанрів, інтонацій та ритмів він сповідував і поширював свою філософію буття, вів діалог зі світом. Як говорив Д. Яворницький, піснями та грою на флейті, яка була супутницею усього його життя, мислитель-мандрівник «замовляв» душевні й сердечні рани недужих, самотніх, зневажених та убогих [12, с. 19].

Список використаних джерел

1. Біографія Г.С. Сковороди. Українська Вікіпедія. URL: <http://dnppb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliohrafichni-resursy/nydatni-pedahohy/> (дата звернення: 18.11.2022).
2. Гриценко І. В. Музика у житті та творчості Григорія Сковороди. Перспективні досягнення сучасних учених: освіта та виховання, фізичне виховання та спорт, філософія, література та лінгвістика, культура та мистецтво, юриспруденція: монографія / авт. кол. : Ю. П. Олексин, А. М. Кух, А. В. Макаренко та ін. Одеса : Купрієнко С. В., 2017. С. 117–126. URL: <http://eKhSUIR.kspu.edu/handle/123456789/4289> (дата звернення: 18.11.2022).
3. Жулинський М. Григорій Сковорода. Слово і доля: навч. посібн. Київ : А.С.К., 2002. С. 20–32.
4. Іоан Дамаскин. Українська Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 18.11.2022).
5. Ірмос. Українська Вікіпедія. URL: <https://www.google.com/search?> (дата звернення: 20.11.2022).
6. Кузнецова О. А. Сучасна музика на твори Г. С. Сковороди : навчально-методичний посібник для студентів педагогічних вишів / видання третє виправлене і перероблене. Харків : «НТМТ», 2022. 126 с.
7. Мельник-Гнатишин О. Філософія Григорія Сковороди і концепція музичного мислення українського музикознавства. Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії. 2009. Вип. 9. С. 143–153.
8. Сидоренко М. Пісенно-музична творчість Г. Сковороди переяславського періоду 1750 – 1759 років. Григорій Сковорода – джерело духовної величі та сучасність : матеріали Переяслав-Хмельницьких XIV Сковородинівських читань. Київ, 2009. Вип. II. С. 84–92.
9. Сиройд О. Сковородіана кінця XVIII – початку XIX ст. в контексті досліджень духовної пісні усної традиції Григорія Сковороди – духовний орієнтир для сучасності: наукові матеріали XIII Сковородинівських читань. Київ, 2007. Кн. II. С. 212–218.

10. Сковорода Григорій Савич. Українська Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 20.11.2022).
11. Шевчук Т. Музичний код творчості Григорія Сковороди. Слово і Час. 2019. № 5. С. 24–35. URL: <https://il-journal.com/index.php/journal/article/view/774> (дата звернення: 20.11.2022).
12. Яворницький Д. І. Із української старовини : науково-художня книжка. Київ: Веселка, 2001. 176 с.

Перець О.О.

*кандидат мистецтвознавства, Національний університет
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», м. Полтава, Україна*

АКТУАЛЬНІСТЬ ФІЛОСОФСЬКИХ ІДЕЙ Г. СКОВОРОДИ У ХУДОЖНЬОМУ ТРАКТУВАННІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРОСТОРУ

На початку третього тисячоліття від Різдва Христового українство героїчно виконує свою цивілізаційну місію — збройно давати бій, всебічно протидіювати дикунським намірам деспотичних євразійських спільнот, навали яких тисячоліттями котилися зі Сходу у бік Європи. Українська козацька нація, що склалася у добу Нового часу, витворила культурні ресурси, що століттями живлять національну ідею в серцях нащадків, які і сьогодні гартують новітню українську політичну націю в жорстоких обставинах війни, яку розпалив московський режим на європейському континенті.

Вільнолюбиві творці нації громадянсько-республіканського виду зростали у своєрідному середовищі козацького суспільства [11, с. 93–110; 16, с.177–206], де у XVII ст. постав феномен великого українського поета й філософа Григорія Сковороди, котрий плекав свою мудрість подорожуючи шляхами рідної землі. Свідомість філософа-мандрівника, синтезувала новітні для свого часу філософські ідеї, які були покладені в основу сучасного національного світорозуміння.

Геній Сковороди надав барочного звучання прадавнім українським архетипам, збагатив національний культурний простір витлумаченими оригінальною поетичною мовою образами зі Святого Письма, античної, середньовічної та новочасної західної літератури, філософії і богослів'я.

На часі дослідити художню організацію довкілля козацької доби, в якому постав фундатор української «філософії серця» Григорій Сковорода, в якому ним були згенеровані філософські ідеї та поетичні образи, що надихали покоління українських патріотів та є актуальними для всебічного творчого осмислення та розбудови сучасного українського національного простору.

Від другої половини XVII та в перші десятиліття XVIII ст. в Україні поширюються культурні зв'язки з Західною Європою. Деякі дослідники визначають цей час як добу першої, дійсно всеєвропейської художньої культури, позначеної масштабним процесом взаємозближення художніх культур Західної й Східної Європи та, разом із тим, їх ідентифікацією [13, с. 218–226]. Протягом одного століття українська художня культура пройшла великий шлях розвитку, коли виникає, інтенсивно розвивається і майже зникає мистецтво стильового напрямку, який отримав назву козацьке або українське бароко. Нація, яка століттями стверджувалася та розвивалася у жорстоких обставинах військового протистояння

внутрішнім та зовнішнім загрозам, породила культурне явище сповнене життєлюбства, життєдайної позитивної гармонії, що наповнювала всі сфери культурного життя. В українському мистецтві розвиваються нові галузі, жанри, напрями, з'являються різні школи, збагачуються й удосконалюються засоби художнього виразу. Особливо яскраво ці нові риси позначилися в архітектурі й образотворчому мистецтві. Обставини національного художнього життя сприяли утвердженню принципів синтезу мистецтв, які стали основою національного середовищного творення [6, с. 5–9; 18].

Європейська філософія даного періоду з позицій емпіризму вивчала найбільш загальні основи наук, щоб на цьому ґрунті виробити наукові емпіричні методи. Перенесення цих методів у галузь зорових явищ призвело до формування нового, більш досконалого сприймання — світлотіньового [14, с. 96–136]. Історико-соціальні обставини розвитку української нації зумовили те, що в українському контексті процес вироблення нового актуального бачення відбувався на ґрунті глибокої рефлексії та аналізу генетичного бачення. В художній організації предметно-просторового середовища природно поєднуються складові, чие художнє рішення презентує типи бачення, що побутували в різні історичні періоди та розвивалися протягом всієї української історії.

Настанови, культурні коди та стереотипи, які визначають ціннісне відношення, у тому числі і естетичне, співвідносяться з тим комплексом об'єктів, котрий виникає у взаємодії із цілісністю середовища. Член спільноти сприймає оточення, у якому перебуває і з котрим взаємодіє, у нерозривності зв'язків його системи. На складність інформації при цьому накладається складність структури сприйняття. Українська людність козацької доби активно створювала та розвивала культурні ресурси національної ідентичності, що стали «священними підмурками» української нації, розбудовуючи та художньо осмислюючи середовище свого існування [4; 20]. Козацьке суспільство, яке плекало національну ідентичність та ціннісне ставлення до національних культурних здобутків, підхопило традицію середовищного творення періоду Київської Русі, спрямовану на наповнення оточення духовно значимими складовими, успадкованими від попередніх поколінь та творчо осмисленими. У предметно-просторовому середовищі козацької доби природно поєднувалися прадавні народні та новітні європейські архітектурно-художні здобутки, створюючи українську національну традицію середовищного творення.

Процеси формування національного актуального бачення в козацькому суспільстві доби Гетьманщини супроводжувалися розширенням та художньо-функціональним удосконаленням речових комплексів, які склалися за специфікою матеріалів і технологією обробки в попередні історичні періоди, відокремленням мистецтва сакрального та виокремленням станкового мистецтва. Родова диференціація художньої

діяльності сприяла художньому збагаченню середовища, початку формування систем складових штучного середовища сучасного типу, які ми визначаємо як компоненти предметно-просторового середовища (рис. 1) [11, с. 53–71; 111–113].

Новоутворені види мистецтва в основі своїй мали глибоко національні витоки, що зумовлювало єдиний національний стилістичний характер, визначений як українське (козацьке) бароко [12]. Національне стильотворення XVII–XVIII ст., яке спиралося на республіканський світогляд, зумовило появу середовища, основні естетичні якості котрого суголосні сучасним критеріям.

I шар середовищної системи	II шар середовищної системи	III шар середовищної системи	IV шар середовищної системи
Архітектурно – ландшафтний компонент предметно-просторового середовища			
Тримірний художній компонент предметно-просторового середовища			
Скульптурний компонент			
	Тримірний декоративно-прикладний компонент		
	Вироби художньої обробки деревини		
	Вироби художньої кераміки		
		Вироби художнього скла	
	Вироби художнього металу		
Двомірний художній компонент предметно-просторового середовища			
		Графічний компонент	
	Живописний компонент		
	Двомірний декоративно-прикладний компонент		
	Декоративний розпис та малювання		
		Текстильні вироби	

Рис. 1. Система художньої організації предметно-просторового середовища Лівобережної України XVII–XVIII ст.

Було створено середовище, художня організація якого передбачає «систему складових (елементів) середовища, що втілюють українську національну образність» (образи та символи трипільської (індоєвропейської) цивілізації, арійської (індоєвропейської) цивілізації, євразійсько-номадської цивілізації, східнохристиянської (православної,

руської) цивілізації, козацького суспільства (європейської нації громадянсько-республіканського виду), яка охоплює всі шари середовищної системи, об'єднуючи її на національному ґрунті.

Еволюція національного середовищного творення Середньої Наддніпряни призвела до появи форм синтезу мистецтв, на основі якого сформувалася «система композиційно-конструктивної тотожності», яка пронизує всі шари та об'єднує всі системи художньо осмислених складових (елементів) предметно-просторового середовища. До цієї системи входять підсистеми:

– «система спільної конструктивно-композиційної структурованості», яка утворюється на ґрунті світоглядних настанов, завдяки яким, усе розмаїття українських художньо-архітектурних композиційних структур розвивається на основі трьох головних композиційних символічних схем: 1) радіально-кільцевої, що символізує — сонце — солярне коло — джерело вищих цінностей, духовної влади та духовного авторитету, вищий символічний світ, символ Христа; 2) рядової (ряди паралельних або перехрещених елементів), що символізує сходження, вдосконалення, зв'язок небесного та земного, та з нею спорідненою — сітчастою, що символізує захист від потойбічних сил; 3) деревоподібною — векторною, що втілює модель Всесвіту з його кількома рівнями;

– «система художніх складових прямої просторової взаємодії», яку утворюють об'єкти середовища, в художньому рішенні яких поєднуються двомірні та тримірні художні композиції, чії композиційні засоби зберігають свою просторову первородність, як у процесі виготовлення, так і в процесі використання (об'ємні архітектурні, декоративно-вжиткові об'єкти доповнені живописним розписом, графічним ритуванням тощо);

– «система художніх складових перетвореної просторової взаємодії», яку утворюють тримірні об'єкти середовища, чиє художнє рішення доповнюється двомірними живописно-графічними композиційними засобами та засобами виразності в результаті складного процесу виробництва, характер якого цілком відмінний від творення об'єктів двомірного художнього компоненту предметно-просторового середовища (керамічні, скляні, металеві тощо вироби, технологія декорування котрих імітує живописно-графічні композиції);

– «система художніх складових просторової трансформації», яку утворюють двомірні художні об'єкти, традиція використання котрих передбачає набуття властивостей тримірних речей (головним чином, це текстильні вироби, які входили у третій та четвертий шари середовища, несучи семантично-декоративну функцію, поєднуючись із деталями архітектури, обладнанням інтер'єру, меблями, тощо, перетворюючись на вбрання людини, утворювали з ними своєрідні просторово-композиційні поєднання, притаманні українському середовищу).

«Система національної композиційно-конструктивної тотожності», зумовлює варіативність та поширеність у національному предметно-

просторовому середовищі «системи складових, які втілюють національну образність». Разом ці системи забезпечують національну ідентичність та своєрідність середовищної системи [11, с. 112–118].

Визначальним фактором розбудови національного культурного середовища стає консолідація козацтва та інтелігенції. В Гетьманщині створюються різноманітні наукові та літературні праці, які відбивали зростаючу національну самосвідомість, нові культурні прагнення, поширювали живу народну мову. На початку XVIII ст. на Полтавщині створюються класичні твори української козацької історіографії — літописи Г. І. Граб'янки та С. В. Величка. Українське філософське осмислення світобудови, естетичні засади організації козацького середовища розроблялися філософами-просвітителями Г. С. Сковородою та Я. П. Козельським, які несли в Україну філософію Нового часу.

Філософ-ідеаліст і поет Г. С. Сковорода створив своєрідну моралістично-антропологічну філософію життя, яка підкреслювала пріоритет духовно-морального начала в людині й суспільстві та була пройнята загальнолюдськими цінностями, ідеями любові, милосердя, співчуття тощо. Головною ланкою в його філософській системі світобудови є людина — вінець творіння, справжній суб'єкт і мета філософствування. Засуджується світ «благородних дармоїдів», гонитва за збагаченням, чинами та посадами. Осмислюючи світоглядні засади козацького суспільства, Сковорода здійснив продуктивний синтез ідей античності, релігійного гуманізму та Реформації [3, с. 611–621].

Доба Гетьманщини стає періодом розквіту українського містобудування. Розмаїття композиційних підходів у художній організації середовищних систем своєрідно віддзеркалювалося у національній свідомості, породжуючи поетичні асоціації та алегорії щодо образів міста й людської особистості, що яскраво висловлює старовинне прислів'я : «Що не город, то норів». Мандрівний філософ Григорій Сковорода, відштовхуючись від народного образно-поетичного тлумачення урбаністичної культури, розвивав філософію людського самопізнання та світобудови (вірші — «Всякому місту — звичай і права...», «Не піду в місто багате», «Ах, поля, поля зелені» та ін.), яка не просто поширювалася завдяки кобзарям та лірникам, але стала характерною рисою національного світобачення, що ґрунтується на гармонійній взаємодії людини та природи [3, с. 978, 979]. Символічно-антропологічні аналогії дозволяють розглядати місто, як складену з багатьох частин систему, що являє певну цілісність складових, кожна з яких володіє самостійним символічним значенням.

Образи національного довілля та сучасників, котрі охороняли та плакали рідну землю, посідали провідне місце у творчості майстрів образотворчого мистецтва. Від 1720-х українська графіка досягає найвищого рівня розвитку. Композиції цього періоду демонструють особливо виразні за пластикою форми і відзначаються вишуканістю та динамічністю. Значні здобутки граверного мистецтва були пов'язані з видатним українським

майстром — Г. Левицьким, чие [8, с. 96–99] графічне мистецтво є своєрідною вершиною української графіки доби козацького бароко [10; 21] та надає можливість аналізувати процес формування актуального бачення майстрів другої чверті XVIII ст., котрі розвивали модернові, для свого часу, естетичні цінності та формальні прийоми.

В усвідомленому майстром принципі графічності легко синтезуються: форма і простір, площинність та обсяговість. Відповідно до естетичних задач Левицький трактує форму або по живописному — м'яко, або по скульптурному — визначено. Композиціям Левицького притаманна ясність та прагнення до узагальнення у трактуванні образів, навіть при створенні складних алегоричних творів, завжди такі композиційні властивості як декоративна пишність та монументальність, зумовлюють гармонійне підпорядкування кожної деталі узагальнюючим моментам. Г. Левицький залюбки, легко виконував як мініатюри й заставки так і фронтисписи й графічні аркуші великих розмірів, але найповніше талант митця розкрився у гравюрах-панегіриках на честь культурних та релігійних діячів: Романа Копи (1736), Іларіона Негребецького (1738) та Рафаїла Заборовського (1739) [8, с. 96, 98], які, поза сумніву, мали вплив на формування філософських поглядів Г. Сковороди.

Остання гравюра — мідьорит величезного формату. Рафаїл Заборовський — київський митрополит, меценат та знавець мистецтва, і присвячена йому теза поєднує античну алегорію з релігійною символікою та документальним зображенням. Гравюра Г. Левицького ніби ілюструє символіко-алегоричне вчення Г. Сковороди про три світи (буття), де людина (мікрокосм) — це центр, у якому сходяться, набуваючи свого значення, всі символи макрокосмосу великого та світу символічного (Біблії). Ніби слідуючи філософській доктрині, аркуш композиційно поділено на три вертикальні смуги. У середнику зображено: скрижаль, від якої розходяться промені та розлітаються янголи й святі на хмаринках; нижче — поколінний портрет Заборовського, який підтримують на хмарах чотири музи, під портретом — герб Заборовського; у самому низу — картуш із посвятою, в оточені алегоричних жіночих постатей, які персоніфікують окремі галузі знання. Бічні вузькі смуги утворені сюжетами у клеймах, де зображені різні алегорії наук та документально точно показані київські краєвиди з архітектурними пам'ятками.

Про надзвичайно важливе значення образотворчого мистецтва в житті українців доби Гетьманщини говорить те, що саме на прикладі малярської картини Григорій Сковорода вдається до трактування питань естетики.

Леонід Ушкалов у своєму аналітичному дослідженні про життя та творчість Г.С. Сковороди підкреслює, що на думку філософа прекрасне — це ідеї речей, а потворне — наслідок втрати ідеями тотожності собі, тобто наслідок їхнього віддзеркалення в мінливій матерії. Вислів генія: «Краска не иное что, как порох и пустоша. Рисунок, или пропорція и расположение красок, — то сила», — ілюструє розуміння твору мистецтва як такого, що

поєднує видиме, зовнішнє і часом оманливе — це те, що уособлюють фарби, накладені на образотворчу поверхню, та невидиме, внутрішнє, змістовне і істотно-важливе — це втілює невидимий малюнок [15, с. 26; 17, с. 86–88].

З позицій сучасного мистецтвознавства, як нам бачиться, під сквородинським терміном «рисунок», який він асоціює з термінами «пропорція» та «расположеніє», слід розуміти поняття «композиція» — один із типів структури, найбільш складний і досконалий, бо саме в композиції будь-якого твору мистецтва перш за все висловлюється ідея автора, втілюється оригінальний та неповторний художній образ — це інваріант творчого процесу художника, який демонструє його інтелект, глибину усвідомлення принципів Божественної гармонії, що покладена в основу Світобудови.

Таким чином, бачення композиції як системи, що саморозвивається й цінність якої вища за суму компонентів, які її складають, бо вона відображає еволюцію космічної енергії, дає можливість розглядати предметно-просторове середовище, що створювала самоусвідомлена та самовизначена козацька спільнота, як таку собі мистецьку композицію, на формування якої, разом із віковичними традиціями, також мали вплив актуальні філософські ідеї Григорія Сковороди.

Пошук актуальних засобів утілення національних образів у різних видах та жанрах мистецтва козацької доби проходив у напрямку поглиблення інтересу до особистості, що визначало підкреслено емоційне, психологічне трактування героїв та спрямовувало до більш реалістичного зображення. Це була реакція на європейські мистецькі тенденції, які відбивалися й на розвитку принципів художньої організації середовища доби Гетьманщини. У специфічному середовищі українського козацтва, котре було рушійною силою національно-визвольних змагань, у другій половині XVII ст. складається своєрідний козацький тип портрета, міцно пов'язаний із українськими творчими традиціями, який презентував амбітного національного героя (героїню), риси якого позбавлені західноєвропейської аристократичної ідеалізації, а є глибоко народними. Образи сучасників художньо осмислювалися у двох видах портрета: портрета-ікони, що виставлявся в церковному середовищі і репрезентативного, що прикрашав інтер'єри світлиць заможних козаків, старшинських палат, приміщень навчальних закладів та адміністративно-громадських установ [5, с. 311].

Поет-філософ, як і кожен його сучасник, зростав, навчався і жив під пильним поглядом портретованих творців козацького суспільства, і таке уявне спілкування з легендарними героями чи уславленими співгромадянами, через створений мистцем іконографічний образ, прямо чи опосередковано повинне було підштовхнути філософа до роздумів про неповторну особистість людини.

Проблема людини, на думку Л.В. Ушкалова, посідає центральне місце у філософії Сковороди. Своєрідність сковородинської антропології визначається тим, що головну роль у ній відіграє сформульоване поняття «внутрішньої людини», що захована у зовнішній так, як ідея в матерії. «Внутрішня людина» та зовнішня — це геть різні прояви особистості. «Внутрішня людина» наділена божественними рисами, які зумовлюють внутрішнє духовне зростання, перетворення та існування особистості, це і є Христос, в якому всі люди цілі й тотожні. Поруч із поняттям «внутрішньої людини» в роздумах Сковороди зазвичай постає поняття «серце», яке на думку багатьох дослідників, можна трактувати як «невидиму природу» психічного життя [15, с. 26].

Шукаючи серед досягнень українського образотворчого мистецтва XVIII ст. гідного відповідника, що втілює своєрідні ідеї поетично-філософської антропології Сковороди, перш за все звертаємося до творчості видатних українських живописців-портретистів — Дмитра Левицького та Володимира Боровиковського, які слухали, напевно й самі співали, створені ним духовні пісні, поділяючи та поширюючи погляди «філософа самопізнання». Козаки за походженням, вони були виплекані у середовищі вільнолюбства, з прагненням пізнати та сягнути культурних вершин цивілізації. Творчість обох митців стала своєрідним апогеєм мистецтва козацької доби.

Митці увібрали кращі традиції національного мистецтва та, поєднавши їх з композиційними досягненнями західноєвропейського малярства, піднесли український портретний жанр до європейського рівня. Майстри, кожен у своїй індивідуальній живописній манері, створили великі галереї образів сучасників, які постають на полотнах неповторними особистостями з індивідуальними психологічними та фізіологічними особливостями. Але головною прикметою портретованих українськими мистцями є те, що у життєвій безпосередності виразу їх облич виявляється духовна енергія людської сутності [7, с. 132–135; 19, с. 11–13]. Коли крізь малярську облуду кольорових плям, з яких вправний пензель художника складає вельми достовірну людську подобу, уважний глядач розпізнає ту сковородинську «внутрішню людину», сповнену духовних поривань, чи навпаки відчує людське марнославство в його індивідуальному прояві.

Дмитро Левицький та Володимир Боровиковський значну частину свого творчого життя, аж до смерті, провели поза рідною Україною, створюючи славу ще й російської школи малярства. Але й у чужорідному середовищі, вони не поривали зв'язків із Україною, гуртували український загальний Петербургу культурною діяльністю, що також наснажувалася філософією Григорія Сковороди. Зрештою, саме у Санкт-Петербурзі в 1798 р. заходами Михайла Антоновського вперше вийшов друком твір Г.С. Сковороди – діалог «Наркісс», пізніше побачили світ його вірші, проза, листування і до 1912 р. були видані майже всі основні філософські твори [15, с. 3–4]. Ці публікації були долучені до бібліотеки українського

патріотизму, до них зверталися, звертаються та будуть звертатися творці й оборонці української державності як до національного інтелектуального джерела.

Видатні діячі української культури останніх десятиліть XVIII ст. стали свідками того, як землі Лівобережної України були інкорпоровані до складу Російської імперії. Іманентний демократизм козацького суспільства був повною антитезою автократичності російської державності, оскільки історичні обставини формування російської ідентичності зумовили відповідність її суспільно-публічної культури ієрархічному типу [16, с. 121–125]. Російська централізована бюрократія плекала політичну традицію забезпечення привілейованого статусу російському етносу коштом підкорених етнокультурних спільнот. Розпочалася жорстока колоніальна політика щодо України, яка супроводжувалася нищенням її національного культурного простору.

Сутність російського імперіалізму лишається незмінною до наших днів. У XXI ст. спадкоємиця Російської імперії, трансконтинентальна держава Російська Федерація або просто Росія продовжує вести жорстокі загарбницькі війни у тому числі з Україною, безжально вбиваючи її громадян, нищачи її економічний та культурний простір. Така дикунська політика найбільшої та найбагатшої за природними ресурсами країни світу пояснюється незмінною багатовіковою традицією авторитарного правління [1; 9]. І хоча у сучасному світі перед ведуть розвинені країни з республікансько-демократичним політичним устроєм, російська політична система лишається незмінною, прирікаючи перебувати серед тих державних утворень, які мають незавидний статус «країна, що розвивається» та ще й з реальною перспективою перетворитися на «країну третього світу».

На сьогодні Росія прагне знищити незалежну демократичну державу Україну. Коріння цього зла, на нашу думку, у тому, що самоназвана російська політична нація, а швидше ті етнічні спільноти, народності та народи, що її складають, взагалі не мають історичного досвіду існування як демократія, коли легітимним джерелом влади в державі визнається її народ, коли кожен член спільноти виховується та поважається як самоцінна особистість, ідеальний образ котрої Григорій Сковорода трактував мікрокосмом, у якому сходяться, набуваючи свого значення, всі символи макрокосмосу великого та світу символічного. Слідуючи за логікою англійського політолога Ентоні Д. Сміта [16], можемо виснувати, що росіяни впродовж всієї своєї історії взагалі не створили культурні ресурси, спираючись на які б, ця людська спільнота могла б успішно долати соціально-психологічні проблеми, щоб доєднатися до кола передових країн демократичного устрою, врядування в яких, за визначенням Авраама Лінкольна, відбувається «іменем народу, силами народу і для народу» [2].

Від 24 лютого 2022 року, запаморочені брехливою імперською пропагандою солдати «русского міра», прагнуть звести зі світу українство. Ненависть до нації, яка попри століття дискримінації та геноциду, відродила та розвиває свою державність, штовхає загарбників стирати з лиця землі наші міста та села. В ніч проти 7 травня рашисти під час обстрілу знищили Національний літературно-меморіальний музей Григорія Сковороди у селі Сковородинівка. Варварство ворога було спрямоване на те, щоб видалити з історичної пам'яті ім'я поета-філософа, мудрість якого не гребували позичати й представники російської філософської школи.

Ця мудрість стане у пригоді славним нащадкам козаків, які за заповітами пращурів, здолавши ворога, відбудовуватимуть міста та села на землі, якою ходив Григорій Сковорода. Його філософські ідеї, що були висловлені неповторною поетичною мовою, не втрачають актуальності й у новітньому художньому трактуванні українського національного простору ХХІ ст., оскільки втілюють здатність спільноти генерувати світоглядні ідеї, спрямовані на перспективу суспільного розвитку, плекаючи ідеї цінності людини, утвердження гідності, усвідомлення свого походження, приналежності до свого народу й своєї землі.

Список використаних джерел

1. Грабовський С. *Перезавантаження не сталося. Сучасність. Щомісячник незалежної думки.* — 2008. — № 1–2(559–560). — С. 15–19.
2. *Демократія / Політологічна енциклопедія. Кн. 2 / Укл.: Карасевич А. О., Шачковська Л. С.* — Умань, 2016. — С. 227–236.
3. *Історія української культури : В 5 т. Т. 3: Українська культура другої половини XVII–XVIII століть / В. С. Александрович, В. Й. Борисенко, Т. М. Виврот та ін.* — К. : Наукова думка, 2003. — 1247 с.
4. *Історія української культури: В 5 т. Т. 4, кн. 2: Українська культура XIX століття / М. П. Бондар, М. П. Загайкевич, Р. Я. Пилипчук та ін.* — К.: Наукова думка, 2005. — 1293 с.
5. *Історія українського мистецтва : В 6 т. Т. 2.* — Київ: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії АН УРСР, 1966. — 472 с.
6. *Історія українського мистецтва : В 6 т. Т. 3.* — Київ: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії АН УРСР, 1968. — 440 с.
7. *Крвавич Д. П., Овсійчук В. А., Черепанова С. О. Українське мистецтво: Навч. посібн. : У 3 ч.* — Львів : Світ, 2005. — Ч. 3. — 268 с.
8. *Логвин Г. Н. З глибин. Гравюри українських стародруків XVI–XVIII ст.* — К. : Дніпро, 1990. — 408 с. 92
9. *Лосев І. Що нам робити з Росією? Сучасність. Щомісячник незалежної думки.* — 2008. — № 1–2(559–560). — С. 11–14.
10. *Модзалевський В. Л. До біографії українського штихаря Григорія Левицького. Українське наукове товариство : Збірник секції мистецтв І.* — К. : Державне видавництво, 1921. — С. 25–30.
11. *Перець О.О. Художня організація національного довкілля. Полтавський історико – етнокультурний регіон [Текст]: [монографія].* — Полтава: ТОВ «АСМІ», 2015. - 268 с.

12. Повстенко О.І. *Стильові особливості барокко на Україні в XVII–XVIII ст. Архітектура Радянської України.* — 1940. — № 10. — С. 12–19.
13. Полонська-Василенко Н.Д. *Історія України : У 2 т. Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року.* — К. : Либідь, 1992. — 608 с.
14. Середюк И.И. *Восприятие архитектурной среды.* — Львов : Вища школа. Изд-во при Львов. ун-те, 1979. — 202 с.
15. Сковорода Г.С. *Повна академічна збірка творів / за ред. проф. Леоніда Ушкалова.* - 2-ге вид., стор. — Харків : Видавець Савчук О.О. — 2016. — 1400 с.
16. Сміт Ентоні Д. *Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка. Наукове видання.* — К. : Темпора, 2010. — 312 с.
17. Ушкалов Л.В. *Література і філософія: доба українського бароко / 2-ге вид., стер.* - Харків: Видавець Олександр Савчук, 2019. — 416 с.
18. Федорук О. К. *Мистецтво яке випромінює світло. Народне мистецтво.* — 2009. - № 3–4 ; 2010. — № 1–2. — С. 42–46.
19. *Шедеври українського живопису. Альбом / авт.–упоряд. Д. Горбачов.* — К. : Мистецтво, 2008. — 608 с.
20. Bilachevsky N. *Peasant art Russia : The peasant art of Little Russia (the Ukraine). The studio.* — 1912. — Special autumn number. — S. 15–31.
21. Więcek Adam. *Sztycharz Grzegorz Lewicki i jego nieznane prace śląskie. Kwartalnik Opolski. Opole.* — 1959. — Rocz. 5. — Nr 4 (20). — S. 124–132.

ЗМІСТ

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

РОЗДІЛ 1. ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ФІЛОСОФСЬКИХ ІДЕЙ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Гула Р.В.

УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА, ПОГЛЯД КРІЗЬ СТОРІЧЧЯ:
СКОВОРОДА І СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРОЛОГІЯ 4

Вощенко В.Ю.

ГУМАНІСТИЧНІ ІДЕАЛИ В
МЕТАФІЛОСОФІЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ..... 111

Сморжевська О.О.

ОБРАЗ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В ІДЕОЛОГІЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ
УКРАЇНСЬКИХ РІДНОВІРІВ 19

Фігурний Ю.С.

ОСОБИСТІТЬ І ФІЛОСОФСЬКІ ІДЕЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ЯК
ПОТУЖНИЙ ВИКЛИК НЕОІМПЕРСЬКІЙ, РЕВАНШИСТСЬКІЙ
ДОКТРИНИ «РУССКОГО МИРА» В УМОВАХ НЕОГОЛОШЕНОЇ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ..... 28

РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Максименко С.Д., Яланська С.П.

ІДЕЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ КРІЗЬ
ПРИЗМУ СУЧАСНОСТІ: ПРИРОДОВІДПОВІДНІСТЬ
ТА ТВОРЧА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ 38

Атаманчук Н.М.

«ПІЗНАЙ САМОГО СЕБЕ»: ФІЛОСОФІЯ МИСЛИТЕЛЯ
ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЙОГО ТВОРЧОСТІ 46

Дяченко С.Є.

АСПЕКТИ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ
СЛУЖБИ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ У ПЕРЕОСМИСЛЕННІ
ФІЛОСОФСЬКИХ ІДЕЙ "СРОДНОСТІ ПРАЦІ" Г.С.СКОВОРОДИ 54

Клевака Л.П.

Г.С. СКОВОРОДА ПРО РОЗУМОВЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ 66

Копитко А.Д.

ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ОСВІТИ
ТА ВИХОВАННЯ У ПРАЦЯХ Г.С. СКОВОРОДИ 73

Кулик І.О. ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ В УКРАЇНІ.....	82
Лебедик Л. В. РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГІВ ЗАКЛАДІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ НА ОСНОВІ ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ.....	89
Сайко Н.О. ПОГЛЯДИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ ОСОБИСТОСТІ.....	98
Стрельніков В.Ю. РОЗВИТОК ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ У СИСТЕМІ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ НА ҐРУНТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ.....	105
Таловиря Г.М. АКТУАЛЬНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ Г.С. СКОВОРОДИ У СУЧАСНОМУ ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ.....	114
Тур О.М. ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ НА ВИХОВАННЯ МОЛОДІ В ЕПІСТОЛЯРНІЙ СПАДЩИНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ.....	122
Хоменко Є.Г. ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА Г.С. СКОВОРОДИ – ЯК ПЕРЕДУМОВА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ...	129
Чернишов В.В. ПОСТАТЬ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ: МІЖ РОЗМАЇТТЯМ ОБРАЗІВ ТА ДІЙСНІСТЮ.....	136
Кім Г.Г. КОНЦЕПЦІЯ ”СРОДНОЇ ПРАЦІ” ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ – ОСНОВА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ВЧИТЕЛЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ.....	161
Нога Г.М. У ПОШУКАХ ІДЕАЛЬНОЇ ЛЮДИНИ: ФОРМУЛА ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ.....	170
Шкира О.І., Яковенко А.М. БІОБІБЛІОГРАФІЧНА СКОВОРОДІАНА: НАУКОВИЙ ТА ДУХОВНИЙ СПАДОК УКРАЇНСЬКОГО ЛЮБОМУДРА.....	179

РОЗДІЛ 3. ЛІТЕРАТУРНА ТВОРЧІСТЬ «УКРАЇНСЬКОГО СОКРАТА» В СУЧАСНОМУ ДИСКУРСІ

Бондар Н.В.

«З ВИДИМОГО ПІЗНАВАЙ НЕВИДИМЕ»:
РЕЦЕПЦІЇ МЕНТАЛЬНИХ УСТОЇВ «НЕВЛОВИМОГО
ФІЛОСОФА» В СУЧАСНОМУ ДИСКУРСІ..... 190

Денисовець І.В.

СВІТОГЛЯДНО-ЦІННІСНІ ВИМІРИ КОНЦЕПТУ
ЛЮБОВ У ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ..... 197

Дерев'янка Л.І., Василюк О.М.

ПРИЙМЕННИКОВО-СУБСТАНТИВНІ ТЕМПОРАТИВИ В
ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В ЗІСТАВЛЕННІ
З СУЧАСНОЮ ПРИЙМЕННИКОВО-ВІДМІНКОВОЮ СИСТЕМОЮ 207

Зьола М.Б.

МОДУСИ «СВОБОДА» ТА «БОГ» ЯК МАРКЕРИ
ХУДОЖНЬОГО СИНТЕЗУ У ЛІРИЦІ ІВАНА ГНАТЮКА
ЕКЗИСТЕНЦІЙНОГО МИСЛЕННЯ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ..... 214

Чередник Л.А.

ПОЕТИЧНА РЕЦЕПЦІЯ БІБЛІЙНИХ ОБРАЗІВ
У ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ 221

Шарий Г.І.

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА – ПРИРОДА ЛЮДИНИ І СУЧАСНІСТЬ 230

Щигло Л.В.

ФІЛОСОФІЯ МОВИ Г.С. СКОВОРОДИ 237

Черемська О.С.

МОВОМИСЛЕННЯ Г. СКОВОРОДИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ УЧЕНИХ
ХАРКІВСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ. 244

РОЗДІЛ 4. ЖИТТЄВИЙ ТА ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ: КРАЄЗНАВЧІ АСПЕКТИ

Гула Р.В., Передерій І.Г.

МУЗЕЇ ТА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА У
КОНСЦІЄНТАЛЬНИХ ВІЙНАХ СУЧАСНОСТІ
(НА ПРИКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ)..... 253

Литвинська С.В., Кошетар У.П., Сібрुक А.В.

ЄВРОПЕЙСЬКІ ОБРІЇ МАНДРІВ
ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ (1745–1750 РР.) 267

Федорова М.

ГРАВІТАЦІЯ СКОВОРОДИ (ВІРТУАЛЬНИЙ
БІБЛІОТЕЧНИЙ МАРАФОН «МАНДРУЄ СВІТОМ ЙОГО
СЛАВА»: ДО 300-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ФІЛОСОФА) 276

Шкира О.І., Яковенко А.М.

БІОБІБЛІОГРАФІЧНА СКОВОРОДІАНА: НАУКОВИЙ
ТА ДУХОВНИЙ СПАДОК УКРАЇНСЬКОГО ЛЮБОМУДРА 283

Щербань А.Л., Бабкова Н.В., Маслак В.І.

МЕМОРАЛІЗАЦІЯ ОБРАЗУ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ
В ІМПЕРСЬКУ ТА РАДЯНСЬКУ ДОБУ 294

Панков Г.Д.

ПЕРСОНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ
В СКОВОРОДИНІВСЬКОМУ «НАРКІСІ» 308

РОЗДІЛ 5. ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА В СУЧАСНОМУ МИСТЕЦТВІ

Зіненко Т.М., Зіненко (Редько) А.В.

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА ЯК ДЗЕРКАЛО УКРАЇНСЬКОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ (МИСТЕЦЬКІ ТВОРИ ТА ПРОЄКТИ
З НАГОДИ 300- ЛІТНЬОГО ЮВІЛЕЮ) 316

Кришталь С.О., Мацюра Н.І.

ВІДОБРАЖЕННЯ ІДЕЙ ТА ТВОРЧИХ НАДБАНЬ ГРИГОРІЯ
СКОВОРОДИ В СУЧАСНОМУ ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ..... 330

Мізіна О.І.

МУЗИКА – ДОМІНАНТА СВІТОСПРИЙНЯТТЯ
УКРАЇНСЬКОГО ГЕНІЯ СВІТОВОЇ КУЛЬТУРИ..... 338

Перець О.О.

АКТУАЛЬНІСТЬ ФІЛОСОФСЬКИХ ІДЕЙ Г. СКОВОРОДИ
У ХУДОЖНЬОМУ ТРАКТУВАННІ УКРАЇНСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО ПРОСТОРУ 346

СУЧАСНІ РЕЦЕПЦІЇ СВІТОГЛЯДНО-ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

колективна монографія

(за загальною редакцією кандидата юридичних наук Д.С. Луніна)

Друкується в авторській редакції

Підп. до друку 30.11.2022 р. Формат 60x84/16.

Папір офсет. Друк різнограф.

Ум. друк. арк. 20,87. Обл. вид. арк. 25,18.

Тираж 100 прим.

Поліграфічний центр Національного університету
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
36011, Полтава, Першотравневий проспект, 24
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції. Серія ДК №7019 від 19.12.2019 р.